

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI**

**KÜRESELLEŞME
VE
KÜRESELLEŞMENİN ORTA DOĞU'YA ETKİLERİ**

Doktora Tezi

**Ali Bilgin VARLIK
03922409**

ANKARA-2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

**KÜRESELLEŞME
VE
KÜRESELLEŞMENİN ORTA DOĞU'YA ETKİLERİ**

Doktora Tezi

Ali Bilgin VARLIK
03922409

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Çağrı ERHAN

ANKARA-2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

KÜRESELLEŞME
VE
KÜRESELLEŞMENİN ORTA DOĞU'YA ETKİLERİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Çağrı ERHAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Çağrı ERHAN

.....

Prof. Dr. Sertaç BAŞEREN

.....

Doç. Dr. Funda KESKİN

.....

Doç. Dr. Recep BOZTEMUR

.....

Doç. Dr. Çınar ÖZEN

.....

Tez Sınavı Tarihi ...20 Mayıs 2009.....

ÖZ

Küreselleşme ve küreselleşmenin Orta Doğu'ya etkilerinin incelendiği bu tezde ileri sürülen görüşler; küreselleşmenin, kapitalizmin küresel hâkimiyetinin tesis edilmesi süreci ve başat güçlerin güç ilişkileri çerçevesinde açıklanabileceği temel savına dayanmaktadır. Araştırmada küreselleşme kavramının tanımlanması maksadıyla, öncelikle küreselleşme hakkındaki farklı yaklaşımlar incelenmiş, bu kapsamda Uluslararası İlişkiler disiplinde yer alan temel kuramlara özetle yer verilmiştir. Sonrasında tezde ileri sürülen küreselleşme tanımına esas teşkil eden inceleme modeli açıklanmıştır. Bu model çerçevesinde kavramın oluşumu tarihsel bir bakış açısıyla tartışılmış, neden ve sonuç ilişkileri ortaya konulmuştur. Küreselleşmenin Orta Doğu'ya etkilerinin ele alındığı bölümde ise, önceki bölümde ileri sürülen temel sav ve alt kuramların yine tarihsel bir bakış açısı içerisinde sinaması yapılmış, küreselleşmenin sonuçlarından hareketle, Orta Doğu'da geleceğe yönelik eğilimlerin tespit edilmesine çalışılmıştır. Yapılan araştırma neticesinde, Orta Doğu'nun; küreselleşmenin dışında kaldığı yaklaşımının aksine, Bölgenin; küreselleşmenin etkisiyle sosyal, siyasi, askerî ve ekonomik bakımdan şekillendiği ve küreselleşmenin bugünkü noktasına ulaşmasında yadsınamaz bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

The ideas put forward in this thesis, which investigate the phenomenon of globalization and its impacts on the Middle East are founded on the fundamental argument that globalization can be best explained in the context of establishment of the global domination of capitalism and power relations among the dominant actors. First and foremost, different approaches relating to globalization have been studied with a view to defining the concept of globalization. In this connection, the basic theories of international relations have been briefly discussed. Subsequently, the research methodology, which was utilized for the development of the definition of globalization, has been offered. In the frame of this research methodology, the formation of the concept of globalization has been discussed with a historical perspective and the causal relationships were identified. The fundamental argument and sub-theories have been tested with a historical perspective. Attempt was made to identify likely future tendencies taking heed of results of globalization. According to the research, the position that the Middle East was isolated from the globalization was absolutely contradicted. On the contrary, it was concluded that the Middle East has been reshaped in social, political, military and economic terms under the impact of globalization. It was further concluded that the Middle East has had an undeniable contribution to the degree of globalization.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, güç kavramı üzerine yapılandırılan inceleme yöntemi yardımıyla, küreselleşme olgusunun neden ve sonuçları arasındaki ilişki, tarihsel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Buradan çıkarılan sonuçlardan hareketle Orta Doğu'nun yakın dönemini şekillendiren hususlar tahlil edilerek Bölgenin geleceğine ilişkin eğilimlerin ortaya konmasına çalışılmıştır.

Doğasında karmaşık özellikler barındıran küreselleşme olgusunu tek başına açıklamak başlı başına büyük bir güçlükken bunu bir de bütün uzmanların “kaygan zeminler” ortak paydasıyla özetlediği Orta Doğu ile birlikte ele almak, akademik bakımdan teknik bir hata gibi görünebilir. Ancak genel bakış açısı sağlayan bu tür incelemeler, bütünü kavramada önemli olanaklar sağlamaktadır.¹ Ayrıca küresel bir değişimin öncelikle bölgesel bir ortamda tahlil edilmesi gerekliliği ve Orta Doğu'da olan her şeyin küresel yansımalarının bulunması Orta Doğu ve Küreselleşme kavramlarının birlikte ele alınmanı zorunlu kılıyor.

İnternette “globalization ve globalisation” yazdığımda Yahoo arama motoru 42 ve 16,9, Google ise 30,3 ve 15,2 milyon civarında ağ penceresi açıyor... Sadece küreselleşmenin tanımına ilişkin olarak Yahoo'da 7,78 milyon pencere var. Kutsal kitaplardan sonra en fazla okunan eserlerin çoğu küreselleşmeye şu veya bu şekilde değiniyor. Kısacası, hemen herkesin fikir sahibi olduğu bir konuda ortaya çıkmak gerçekten cesaret işi. Küreselleşme hakkındaki ortak noktalardan biri de, herkesin farklı bir küreselleşme kavramı olduğu kadar bu kavramın bilimselliğinin tartışılır olmasıdır. Çünkü küreselleşme olgusunun özünde ağırlıklı olarak ideolojiye ve güce dayalı unsurlar yer alıyor.

¹ Küreselleşme kavramının yaratıcısı olmasa da bu konu hakkında en çok tartışılan ve benim de tezin hemen her bölümünde boy hedefi olarak kullandığım yazarlardan Thomas Friedman'ın Paul Kennedy ve Lewis Graddis'in ortak makalesine atıfla “Lexus ve Zeytin Ağacı”nda yer verdiği şu ifadeler bütünü kavrama ihtiyacını ortaya koymaktadır:

“Geçmişin büyük strateji uzmanları ağaçlar kadar ormanı da göz önünde tutarlardı. Bunlar genel bakış açısına sahip kişilerdi ve ekolojik bir perspektifle hareket ederlerdi... Üniversitelerdeki ve beyin takımındaki hâkim eğilim, giderek daralan bir uzmanlaşmaya gitmek, tek bir alana derinlemesine dalmak, birkaç alanı kapsayan geniş çalışmalar yapmaktan daha çok prim yapıyor. Ne var ki, bütüne ilişkin belli bir kavrayışınız yoksa strateji de olmaz. Strateji olmayınca da ancak bilinçsiz bir sürüklenme olabilir.”

Akademik çalışmalara gelince, Cambridge Üniversitesi'nde bu konuyla ilgili 15, doktora tezi saptadım. Türkiye'de; 422'si yüksek lisans, 138'i doktora olmak üzere küreselleşme konulu toplam 560 tezin yaklaşık % 9'u (47 Yüksek Lisans, 5 Doktora tezi olmak üzere) Uluslararası İlişkiler kapsamında ele alınmış. Büyük kuramın olmadığı Uluslararası İlişkiler disiplinde küreselleşme gibi büyük ölçekli ve birden fazla disiplini içeren bir olguyu açıklamak, imkânsızla uğraşmak olsa da yaşasın cesaret diyorum.

Diğer bölümlerde değinme imkânı olmadığından bu bölümde, tezde neleri yapıp yapmamaya çalıştığımı açıklamak istedim. Genel yaklaşım biçimi olarak; dünyanın bu tezin etrafında dönmediğini, her tezin en az bunun kadar sancılı bir süreçte hazırlandığını ve yel değirmenlerine benden önce bilmem kaç kişinin daha büyük bir cesaretle saldırdığını hep düşündüm.

Cesaret kadar, "eğitimin şart" olduğunu, bu konuda daha emeklemekte olduğumu aklımdan hiç çıkarmadım. Yakalayabildiğim son küreselleşme evresinde, sahadaki -ABD, Irak, Belçika ve Bosna-Hersek ve en önemlisi Türkiye- gözlemlerimin kazanımlarını önemsemekle birlikte bu durumun, Uluslararası İlişkiler disiplinini kavramakta yeterli olamayacağıının idraki içinde oldum.

Çıkış noktası olarak tarihsel bütünlüğü ve neden sonuç ilişkilerini esas aldım. Friedman'ın, küreselci bir ekolün olması için küreselci olarak yetişmiş daha fazla öğrenciye, profesöre, diplomata, gazeteciye, istihbaratçıya ve sosyal bilimciye ihtiyaç olduğu yolundaki görüşünün aksine, tarihî derinliğe sahip geniş bakışlı düşünörlere ihtiyaç olduğunu düşündüm. Bence bu işin kırılma noktası tarih bilincidir. Bu bilincin; olabildiğince geniş bir algılama, tarafsız olamasa da herkesçi bir yanlılık, öngörü sağlayan bir idrak ve hata payı kestirilebilir bir değerdendirme ile sağlanabileceğini düşündüm. Tarihî derinlikten yoksun stratejik bakış açısının fayda sağlamayacağıına, dolayısıyla genel kavrayışın mümkün olmayacağıına inandım.

Konuyu ele alışta seçici bir çoğulculuğu gzettim. Konuya farklı yönlerden yaklaşımın kaçınılmaz olarak neden olduğu karmaşıklığı, tek bir açıdan bakışın sağladığı sadeliğe ve keskinliğe yeğledim. İkna edilebilme olanağını artıran uçtaki örneklere, format ve yöntemlere, daha az iddialı ancak bütünü daha çok yansıtabilen açılımları tercih ettim. Bunu yaparken ele aldığım konuların ortak paydalarını ve tekrar eden belirleyici unsurlarını saptamaya ve bunların birbirlerine göre etkinlik bakımından önceliklerini ve birbirleriyle etkileşimlerini ortaya koymaya çalıştım.

Yazmaktan çok yazdıklarımı sadeleştirmekle uğraştım.

En iyi tezin bitmiş tez olduğuna hiç inanmadım. Bu yüzden aklımda çok Şey yarım kaldı.

Duygular bölümünde: Ne ve nasıl olmamak konusunda yıkıcı etkiler yaratmakla birlikte öğretici olan, duygu ve düşüncelerimi açıklayamadığım, ancak hissetmediğim hiçbir Şeyi nezaketen dahi olsa sylemediklerime, kapsam ve yer kısıtlılığı nedeniyle, ince de olsa gönderme yapmıyorum.

Değiştirebileceğim Őeyler için g, değiştiremeyeceklerime katlanmak için sabır, bunları birbirinden ayırt edebilmek için akıl veren, kimselerin başarı ölçütlerine tenezzül etmeden, burnumun dikine gitmemin bedellerine tahammül etmede yardım ve yataklık eden, başta ilkokul ğretmenim muhterem Gülsüm ğretmen (merhum) olmak üzere bütün öğretmenlerime ve dostlarıma minnetlerimi sunarım. Aklımda her zaman olmasa da hislerimin beni yanıltmaması hususundaki katkıları ve bütün çıkar yolların sevgide buluştuğunu öğreten fedakr aileme teşekkür ederim. Benim için ifade ettiği değer nedeniyle bu çalışmayı, kendilerine her Őeyimi borçlu olduğum ve her Őeylerinden sorumlu olduğum Mehmetiklerime hediye ediyorum.

Ali Bilgin VARLIK, Tunceli, Mayıs 2008.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	i
ÖNSÖZ.....	ii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
KÜRESELLEŞMENİN TANIMLANMASI VE KURAMSAL ÇERÇEVE	14
1. KÜRESELLEŞME KAVRAMININ TANIMLANMASI	14
1.1. <u>Giriş</u>	14
1.2. <u>Tanımlama</u>	16
1.2.1. <i>Tanımlama Sorununun Nedenleri</i>	16
1.2.1.1. Bilginin Oluşturulma Biçiminden Kaynaklanan Sorunlar	16
1.2.1.2. Kavramın Yapısından Kaynaklanan Sorunlar.....	18
1.2.2. <i>Küreselleşmeye İlişkin Yaklaşımlar</i>	19
1.2.2.1. Küreselleşmenin Oluşumuna İlişkin Yaklaşımlar	19
1.2.2.1.1. Yenilik Yaklaşımı	19
1.2.2.1.2. Geçmişe Dönüş Yaklaşımı	21
1.2.2.1.3. Devamlılık Yaklaşımı	22
1.2.2.1.4. Dönüşüm Yaklaşımı	24
1.2.2.2. Yaklaşımların Mukayesesi	26
1.2.2.3. Küreselleşmenin Sonuçlarına İlişkin Yaklaşımlar	28
1.2.3. <i>Küreselleşme Kavramının Çözümlemesi</i>	31
1.2.3.1. Karmaşık Yapı ve Çok Boyutluluk	31
1.2.3.2. Ekonomik Boyut.....	35
1.2.3.3. Teknolojik Boyut	40
1.2.3.4. Tarihsel Boyut.....	46
1.2.3.5. Siyasi Boyut.....	51
1.2.3.6. Sosyal Boyut	57
1.2.3.7. Küreselleşme Kavramının Çözümlemesine İlişkin Sonuç.....	62
2. KURAMSAL ÇERÇEVE	65
2.1. <u>Uluslararası İlişkilerde Temel Kuramlar ve Küreselleşme</u>	65
2.1.1. <i>Liberalist Kuram ve Küreselleşme</i>	66
2.1.2. <i>Realist Kuram (Siyasal Gerçeklik) ve Küreselleşme</i>	73
2.1.3. <i>Eleştirel Kuram ve Küreselleşme</i>	79
2.1.3.1. Genel Esaslar	79
2.1.3.2. Başlıca Eleştirel Alt Kuramlar ve Küreselleşme	85
2.1.3.2.1. Emperyalizm Kuramı	85
2.1.3.2.2. Yeni Uluslararası İş Gücü Bölüşümü Kuramı	87
2.1.3.2.3. Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Kuramı	89
2.1.3.2.4. Düzenleme Okulu	91
2.1.3.2.5. Uluslararası Bağımlılık Kuramı	94
2.1.3.2.6. Sermayenin Uluslararasılaşması Kuramı	96
2.1.3.2.7. Dünya Sistemi Kuramı	98
2.1.3.2.8. Dünya Toplumu Kuramı.....	102
2.2. <u>Uluslararası İlişkiler Temel Kuramlarına İlişkin Sonuç</u>	104
2.3. <u>Küreselleşmeyi İnceleme Modeli</u>	107
2.3.1. <i>Modelin Unsurları</i>	107
2.3.1.1. Batı Dünyası	107

2.3.1.2.	Kapitalizmin Küresel Hâkimiyeti.....	108
2.3.1.3.	Hegemonyanın Küreselleştiren Etkisi	109
2.3.1.4.	Odak Kayması	110
2.3.1.5.	Küreselleşmeyenlere de İhtiyaç Duyulması	112
2.3.1.6.	Değişen ve Değiştirilen Devlet.....	113
2.3.1.7.	Uluslararası Ortamın Unsurlarının Etkisi	115
2.3.1.8.	Değişen Dinamikler, Eğilimler ve Stratejiler	116
2.3.2.	<i>Modelin İşleyişi</i>	117
İKİNCİ BÖLÜM		119
3. KÜRESELLEŞMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ		119
3.1.	<u>Tarihte Yöntem</u>	119
3.2.	<u>Küreselleşmenin Evreleri</u>	121
3.3.	<u>Küreselleşmeyi Hazırlayan Küresel Dönüşümler</u>	123
3.4.	<u>Avrupa'yı Küresel Güç Olmaya Hazırlayan Dönüşümler</u>	129
3.4.1.	<i>Bildiğimiz Avrupa Yokken</i>	129
3.4.2.	<i>Avrupa'da İlk Ticari Hareketler</i>	130
3.5.	<u>Birinci Küreselleşme (1480-1750)</u>	131
3.5.1.	<i>Genel</i>	131
3.5.2.	<i>Sömürgecilik (Koloniyalizm)</i>	132
3.5.2.1.	Avrupa'nın İlk Kapitalistleri İtalyan Şehir Devletleri.....	135
3.5.2.2.	İspanya Neden Kaybetti?	136
3.5.2.3.	Hollanda Nasıl Kazandı?	139
3.6.	<u>İkinci Küreselleşme (1750-1914)</u>	146
3.6.1.	<i>Genel</i>	146
3.6.2.	<i>Yeni Sömürgecilik/Emperyalizm</i>	146
3.6.2.1.	İngiltere'nin Yükselişi (1750-1850).....	148
3.6.2.2.	Batı Emperyalizminin Yükselişi (1850-1914)	155
3.6.3.	<i>Emperyalizm Döneminin Eğilim ve Stratejileri</i>	157
3.6.3.1.	Şehirleşme Eğilimi	157
3.6.3.2.	Uluslaşma Süreci ve Milliyetçilik Eğilimi	158
3.6.3.3.	Uluslararası Ticaret	160
3.6.3.4.	Küresel Bölüşüm Stratejileri	163
3.6.3.5.	Sanayileşme Eğilimi	167
3.6.3.6.	Savaşın Yeni Şekli ve Silahlanma Yarışı.....	171
3.7.	<u>Üçüncü Küreselleşme (1914-?)</u>	174
3.7.1.	<i>Genel</i>	174
3.7.2.	<i>Yeni Emperyalizm</i>	175
3.7.2.1.	ABD'nin Yükselişi (1750-1850).....	178
3.7.2.2.	ABD'nin Küresel Güvenliğe Yönelik Düzenlemeleri.....	183
3.7.2.3.	ABD'nin Küresel Ekonomiye Yönelik Düzenlemeleri	189
3.8.	<u>İlk İki Küreselleşme Evresinden Günümüze Aktarılanlar</u>	198
3.8.1.	<i>Nedenler Bakımından Değerlendirme</i>	198
3.8.1.1.	Güç Olgusu	198
3.8.1.2.	Kapitalist Batı'nın Hegemonyası.....	200
3.8.1.3.	Birikim, Süreklilik ve Yapısallaşma Eğilimi.....	203
3.8.2.	<i>Sonuçlar Bakımından Değerlendirme</i>	205
3.8.2.1.	Devrim İhracı Etkisi.....	205
3.8.2.2.	Derinleştikçe Keskinleşme Etkisi	206

3.8.2.3.	Yeni Bir Toplum Yaratma Söylemi.....	207
3.8.2.4.	Demografik Yoğunlaşma Etkisi.....	209
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		214
KÜRESELLEŞMENİN ORTA DOĞU'YA ETKİLERİ		214
4. ORTA DOĞU KAVRAMININ TANIMLANMASI		214
4.1.	<u>Giriş</u>	214
4.2.	<u>Coğrafi Tanımlama</u>	218
4.2.1.	<i>Bölgenin Konumu ve Sınırları</i>	218
4.2.2.	<i>Bölgenin Demografik Yapısı</i>	222
4.2.3.	<i>Bölgenin Doğal Kaynakları</i>	223
4.3.	<u>Tarihsel Tanımlama</u>	226
4.3.1.	<i>Giriş</i>	226
4.3.2.	<i>Tarihsel Arka Plan</i>	227
4.3.2.1.	Bir Devir Kapanırken	227
4.3.2.1.1.	Siyasi ve Askerî Çöküş.....	227
4.3.2.1.2.	İktisadi Çöküş	235
4.3.2.2.	Orta Doğu Haritası Yeniden Çizilirken	238
4.3.3.	<i>Orta Doğu'daki Güç Mücadelesinin Yakın Tarihi</i>	239
4.3.3.1.	Soğuk Svş.da Küresel Güçler Arasındaki Mücadele	241
4.3.3.1.1.	Genel.....	241
4.3.3.1.2.	Doktrin Savaşlarından Yıldız Savaşlarına	244
4.3.3.1.3.	Kuşatırken Kuşatılmak.....	248
4.3.3.2.	Bölge Devletlerinin Doğrudan Taraf Oldukları Güç İlişkileri ..	251
4.3.3.2.1.	Genel.....	251
4.3.3.2.2.	Bağımsızlık Süreci ve Bölgesel Gerilimler	252
4.3.3.2.3.	İsrail'i Kurmak.....	255
4.4.	<u>Güvenlik Değerlendirmesi Bakımından Tanımlama</u>	272
5. SON KÜRESELLEŞME EVRESİNİN ORTA DOĞU İLE ETKİLEŞİMİ 276		276
5.1.	<u>Giriş</u>	276
5.2.	<u>Büyük Orta Doğu Projesi</u>	277
5.2.1.	<i>BOP'un Kaynağı</i>	278
5.2.2.	<i>BOP'un Kapsamı</i>	279
5.2.2.1.	Sınırları	279
5.2.2.2.	BOP'un Amacı ve Hedefleri	279
5.2.3.	<i>BOP'un Gerçekleştirilme Yöntemi</i>	280
5.2.4.	<i>BOP'a Uluslararası Yaklaşımlar</i>	282
5.3.	<u>Coğrafi Etkileşim</u>	284
5.3.1.	<i>Coğrafi Etkileşimin Temel Unsurları</i>	284
5.3.2.	<i>Orta Doğu'nun Jeo-Politik Etkisi</i>	285
5.3.3.	<i>Orta Doğu'nun Demografik Etkisi</i>	291
5.3.3.1.	Nüfus Artışı	291
5.3.3.2.	Nüfus Özellikleri.....	292
5.3.3.3.	Şehirleşme ve Göç	293
5.3.3.4.	Çoklu Kimlikler.....	295
5.4.	<u>Sosyal ve Kültürel Etkileşim</u>	296
5.4.1.	<i>Sosyal ve Kültürel Etkileşimin Temel Unsurları</i>	296
5.4.2.	<i>İslam Dini</i>	297
5.4.2.1.	Tarihsel Süreçte İslam'ın Sosyokültürel Seyri	297

5.4.2.2.	Mezheplerin Jeo-politiği	300
5.4.3.	<i>Ataerkil Yapı</i>	303
5.4.4.	<i>Etnikliğin Jeo-politiği</i>	304
5.4.5.	<i>Arap Milliyetçiliği-Sosyalizmi</i>	308
5.4.6.	<i>Siyasal İslam</i>	310
5.4.7.	<i>Batı ile Etkileşim</i>	313
5.5.	<u>Siyasi Etkileşim</u>	318
5.5.1.	<i>Siyasi Etkileşimin İçsel Temel Unsurları</i>	318
5.5.1.1.	İran	321
5.5.1.2.	Irak	323
5.5.1.3.	Suriye	324
5.5.1.4.	Diğer Körfez Ülkeleri.....	324
5.5.1.4.1.	Suudi Arabistan	325
5.5.1.4.2.	Kuveyt	326
5.5.1.4.3.	Katar.....	326
5.5.1.4.4.	Umman.....	326
5.5.1.4.5.	Birleşik Arap Emirlikleri.....	327
5.5.1.4.6.	Yemen	327
5.5.1.4.7.	Bahreyn	327
5.5.1.5.	Ürdün.....	328
5.5.1.6.	İsrail.....	328
5.5.1.7.	Lübnan	328
5.5.1.8.	Mısır	329
5.5.2.	<i>Siyasi Etkileşimin Bölgesel ve Uluslararası Temel Unsurları</i>	329
5.5.2.1.	Bölgesel Güvenlik Ortamı	330
5.5.2.2.	Bölgesel Siyasi Kuruluşlar (Şekil-15).....	332
5.5.2.2.1.	Arap Birliği (Arab League)	333
5.5.2.2.2.	Körfez Ülkeleri İş Birliği Konseyi	335
5.5.2.3.	Uluslararası Ortamın Yarattığı Etkileşim.....	338
5.6.	<u>Askerî Etkileşim</u>	343
5.6.1.	<i>Askerî Etkileşimin Temel Unsurları</i>	343
5.6.2.	<i>Orta Doğu'daki Askerî Eylemlerin Küresel Güvenliğe Etkisi</i>	343
5.6.2.1.	Askerî Harekâtlar	343
5.6.2.2.	Terör.....	346
5.6.3.	<i>Askerî Harcamalar</i>	347
5.6.4.	<i>Askerî Yapılanma ve Silahlı Kuvvetlerin Durumu</i>	349
5.6.4.1.	Personel Mevcutları.....	349
5.6.4.2.	Harp Silah ve Araçları.....	350
5.7.	<u>Ekonomik Etkileşim</u>	353
5.7.1.	<i>Ekonomik Etkileşimin Temel Unsurları</i>	353
5.7.2.	<i>Orta Doğu'nun Küresel Enerji Güvenliğine Etkisi</i>	353
5.7.2.1.	Petrol	353
5.7.2.2.	Doğal Gaz	358
5.7.3.	<i>Ekonomik Yapılanma</i>	360
EKLER	365
KAYNAKÇA	372

No	TABLolar LİSTESİ
1	Küreselleşmenin Sonuçlarına İlişkin Yaklaşımların Karşılaştırılması
2	Uluslararası İlişkilerde Farklı Yaklaşımların Belirleyici Kabulleri
3	Donanmaların Büyüklüğü (1779-1815)
4	XIX. Yüzyılda Avrupa'da Şehirleşme
5	Gemi Taşımacılığı (1881-1913)
6	1913'te Bağımsız Devletlerin Yüzölçümü
7	XIX. Yüzyılda Sömürgelerin Yüzölçümü ve Dağılımı
8	Dünya İmalat Verimi İçinde Nispi Paylar (1750-1900)
9	Kişi Başına Sanayileşme Düzeyleri (1750-1900)
10	Küreselleşme Evlerinin Genel Karşılaştırması
11	Orta Doğu'nun Sınırlarına İlişkin Tanımlamalar
12	Orta Doğu Devletlerinin Yüz Ölçümleri
13	Orta Doğu Devletlerinin Nüfus Durumu
14	Orta Doğu Ülkelerinde Kişi Başına Su Durumu
15	Güvenlik Ölçütleri Bakımından Orta Doğu'nun Alt Bölgeleri
16	Orta Doğu Ülkelerinde Nüfus Artış Oranları (2000-2020)
17	Orta Doğu Ülkelerinin Savunma Bütçelerinin GSMH'larına Oranı
18	Orta Doğu Ülkelerinin Silahlı Kuvvetlerinin Personel Mevcutları
19	2006-2030 Döneminde Dünya Petrol Talebi
20	2006-2030 Döneminde Dünya Petrol Arzı (milyon varil/gün)
21	2005-2030 Döneminde Dünya Doğal Gaz Talep ve Arzı (milyar m ³)
22	Orta Doğu Ülkelerinde İşsizlik Oranları (2008)

No	ŞEKİLLER LİSTESİ
1	Küreselleşme ve Ulusal Güvenlik Sistemi
2	Uluslararası Ortamda Ortak Davranış Biçimleri
3	Doğrudan Yabancı Yatırımlar (1914)
4	İç Savaşların Uluslararasılaşması Eğilimi (1820-1937)
5	Silahlanma Yarışı (1880-1914)
6	Silahlanma Eğilimi (1990-1998)
7	Doğrudan Yabancı Yatırımlar (1997-2007)
8	Orta Doğu'nun Sınırları
9	Petrol ve Doğal Gaz Bakımından Orta Doğu'nun Durumu
10	Orta Doğu Tehdit Değerlendirmesi
11	Orta Doğu'nun Küreselleşme İle Etkileşimi
12	Orta Doğu'nun Jeopolitiği
13	Nüfus Artış Oranı (1950-2020)
14	Orta Doğu Devletlerinin Demokrasi Sıralaması
15	Bölgesel Siyasi Kuruluşlar
16	Net Petrol Ticareti (2006-2030)
17	Orta Doğu'nun Petrol Rezervi (2006)
18	Orta Doğu'nun Petrol Üretimi ve Satışı (2007)
19	Net Doğal Gaz İthalatı (2005-2030)
20	Orta Doğu'da Kişi Başına Millî Gelir (2008)

No	HARİTALAR LİSTESİ
1	Sömürgeler (1700)
2	Sömürgeler (1910)
3	Demografik Eğilimler (2000)
4	Osmanlı İmparatorluğu'nun Toprak Kayıpları

No	EKLER LİSTESİ
1	Haçlı Seferleri Kronolojisi
2	1815-1939 Yılları Arasında İç Savaştan Uluslararası Hâle Dönüşen Savaşlar
3	2000 Yılı İtibarıyla Dünyanın En Büyük Yüz Ekonomisi
4	2000-2008 Yılları Arasında Orta Doğu ve BOP'a İlişkin BM Güvenlik Konseyi Kararları
5	Orta Doğu'da Ulusal, Etnik, Mezhepsel ve Dinî Dağılımın Ülke Nüfuslarına Oranı
6	Dünyadaki Terör Örgütleri

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği (European Union)
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı
AKKAA	Avrupa Konvansiyonel Kuvvetlerin Azaltılması Antlaşması
AMU	Mağrip Arap Birliği (Arab Magreb Union)
APEC	Asya-Pasifik Ekonomik İş birliği Örgütü (Asia-Pacific Economic Cooperation)
ASEAN	Güneydoğu Asya Ulusları Birliği (Association of Southeast Asian Nations)
BAC	Birleşik Arap Cumhuriyeti
BADEA	Afrika Ekonomik Kalkınması İçin Arap Bankası (Arab Bank for Economic Development In Africa)
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (UN Security Council-UNSC)
BOP	Büyük Orta Doğu Projesi (Greater Middle East Project)
CENTO	Merkezî İttifak (Central Treaty Organization)
ÇUG/ÇUŞ	Çok Uluslu Girişim / Çok Uluslu Şirket
DR-CAFTA	Dominik Cumhuriyeti-Merkezî Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (Dominican Republic-Central America Free Trade Agreement)
DYY	Doğrudan Yabancı Yatırım (Foreign Direct Investment-FDI)
FAO	BM Gıda ve Tarım Örgütü (Food And Agriculture Organization Of The United Nations)
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü (Palestenian Liberation Organization-PLO)
Foromed	Akdeniz Forumu
GATT	Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Antlaşması (The General Agreement on Tariffs and Trade)
GSMH	Gayri Safi Millî Hâsıla
IAEA	Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (International Atomic Energy Agency)
ICC	Uluslararası Ceza Divanı'nı (UCD) (International Criminal Court)
ICI	İstanbul İş Birliği Girişimi (İstanbul Cooperation Initiative)
IMF	Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
IISS	Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (The International Institute for Strategic Studies)

KISALTMALAR LİSTESİ (Devamı)

ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (International Labour Organisation)
ISAF	Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (UGYK) (International Security Assistance Forces)
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü (Organization of the Islamic Conference-OIC)
KİK	Körfez İş birliği Örgütü (Gulf Cooperation Council-GCC)
KİS	Kitle İmha Silahları
MC	Milletler Cemiyeti (League of Nations)
MD	Akdeniz Diyalogu (Mediterranean Dialogue)
MINURSO	BM Batı Sahra Referandumu İçin Gözlemci Görevi (United Nations Mission For The Referendum In Western Sahara)
NAFTA	Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (North American Free Trade Agreement)
NSC	ABD Ulusal Güvenlik Konseyi (National Security Council)
NSS	Ulusal Güvenlik Stratejisi (The National Security Strategy)
OAPEC	Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü (Organization of Arab Petroleum Exporting Countries)
OAS	Amerika Devletleri Örgütü (Organization of American States)
OBS	Orta Doğu Barış Süreci (Middle East Peace Process-MPP)
OEEC	Avrupa Ekonomik İş birliği Örgütü (Organization for European Economic Co-operation)
OECD	Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü (Organization for Economic Co-operation and Development)
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of the Petroleum Exporting Countries)
SAAFA	Afrika İçin Özel Yardım Fonu (Special Arab Assistance for Africa)
SAIRI	Irak İslam Devrimi Yüksek Meclisi (Supreme Assembly for the Islamic Revolution in Iraq)
SALT	Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri (Strategic Arms Limitation Talks)
SDI	Stratejik Savunma İnisiyatifi (Strategic Defence Initiative)
SEATO	Güney Doğu Asya İttifakı (Southeast Asia Treaty Organization)
START	Stratejik Silahların İndirimi Antlaşması (Strategic Arms Reduction Treaty)

KISALTMALAR LİSTESİ (Devamı)

STK	Sivil Toplum Kuruluşları
SWF	Ulusal Varlık Fonları (Sovereign Wealth Fund)
TDGD	Tarife Dışı Gümrük Duvarları
UAHDK	Uluslararası Hükûmet Dışı Kuruluşlar
UNCTAD	BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UN Conference on the Trade and Development)
UNDOF	BM Ateşkes Gözlemci Kuvveti (United Nations Disengagement Observer Force)
UNDP	Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Gelişme Programı (United Nations Development Project)
UNFICYP	BM Kıbrıs Barışı Koruma Kuvveti (United Nations Reace-Keeping Force In CYPRUS),
UNIFIL	BM Lübnan Geçici Kuvveti (United Nations Interim Force In Lebanon),
UNIIMOG	BM İran-İrak Askerî Gözlemci Grubu (United Nations Iran-Iraq Military Observer Group),
UNIKOM	BM Irak-Kuveyt Gözlemci Görevi (United Nations Iraq-Kuwait Observer Mission)
UNGOMAP	Afganistan'da İyi Subaylar Misyonu (United Nations Good Officers Mission In Afghanistan)
UNIFIL	BM Lübnan Geçici Kuvveti (United Nations Interim Force in Lebanon)
UNTSO	BM Ateşkes Gözlem Kuruluşu (United Nations Truce Supervision Organization)
VP	Varşova Paktı
WB	Dünya Bankası
WTO	Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization)

GİRİŞ

Bu tez, anılmasıyla birlikte saflaşmaların tırmanışa geçtiği bir kavramı, karşılıklı olarak mevzilerin çoktan kuvvetlendirilmiş olduğu bir alanda incelemektedir. Çok disiplinli yapısı, etkileri, taraftarları ve karşıtlarıyla son yirmi yılın en büyük tartışma konusunu oluşturan küreselleşme olgusunun, Orta Doğu gibi bir inceleme ortamında ve Uluslararası İlişkiler disiplini bakış açısıyla ele alınması; küreselleşme kavramının esasa ilişkin belirleyici özelliklerinin saptanması bakımından olduğu kadar, Orta Doğu'yu şekillendiren unsurların tanımlanması bakımından da bir zorunluluktur. Küresel bir dönüşüm sürecinin bölgesel ölçekte incelenmesi, ilk bakışta büyük ölçekli sonuçlara ulaşılmayacağı endişesini yaratabilir. Ancak, Orta Doğu'nun küreselleşmeden etkilendiği kadar onu şekillendiren, yönlendiren ve hızını değiştiren yapısı Bölgeyi inceleme alanı olarak ayrıcalıklı kılmaktadır. Tezde kullanılan inceleme düzeyi ve birimleri ile incelemenin genelden özele inen yapısı; ulaşılan sonuçları büyük çoğunlukla diğer bölgeler için de uygulanabilir kılmaktadır.

Tezin amacı, küreselleşmenin nedenlerini, daha önemlisi nasıllarını seçici bir yaklaşımla ortaya koymak, bu kapsamda güç kavramının belirleyici özelliğini vurgulamak ve küreselleşmenin Orta Doğu'yu nasıl etkilediğini irdelemektir. Diğer tamamlayıcı amaçlar:

- Küreselleşme olgusunun tarihsel gelişimini ve küreselleşmenin unsurlarını ortaya koymak,
- Küreselleşme olgusunun tanımlanmasına ilişkin yaklaşımlar ile bu kavramla ilgili diğer kuramları ana hatlarıyla incelemek,
- Küreselleşme olgusu içerisinde Orta Doğu'nun konumunu belirlemek,
- Orta Doğu'nun geleceğine ilişkin eğilimleri saptamaktır.

Tezde yanıtı aranan temel soru (tez/sav), küreselleşmenin özünde neyi barındırdığı, küreselleşme ile güç olgusu arasındaki ilişkinin nasıl oluştuğu ve Orta Doğu'nun bu ilişki içerisindeki konumunun ne olduğudur. Bu kapsamda kabul edilen temel varsayım (hipotez): Küreselleşmenin, kapitalizmin küresel hâkimiyetinin tesis edilmesi süreci çerçevesinde ve başat güçlerin güç ilişkileri ekseninde açıklanabileceği, Orta Doğu'nun ekonomik, sosyal ve siyasi özellikleri nedeniyle, bu olgudan farklı şekilde etkilendiği, bunda da belirleyici unsurun güç olduğu şeklindedir. Bir başka ifadeyle tez, kurumsal altyapısını kapitalist ekonomik sistemin oluşturduğu küreselleşme olgusunun; esasen Batı'nın küresel başat güç olarak kurum ve kurallarını dünyaya yayma süreci olduğu, bu süreçte Orta Doğu'nun küreselleştirildiği varsayımına dayandırılmıştır. Bu varsayımı sınamak için, küreselleşmede dönüştüren etkinin kaynağının ne olduğu, bu dönüşümde hangi farklılıkların meydana geldiği, küresel güç ilişkileri ve Bölgenin özellikleri nedeniyle küreselleşmenin Orta Doğu'ya nasıl yansıdığı sorularının cevabı aranmıştır.

Tezin savı, tezin geniş bir kapsam içermesinden kaynaklanabilecek endişelerin aksine; önem, bütünlük ve fayda bakımından ne denli isabetli olduğunu ortaya koymaktadır. Gelişmiş kapitalist ekonomik düzenlerin, demokratik yönetimlerin ve teknolojiadaki gelişmelerin verileri esas alınarak ortaya konan neden ve sonuç ilişkileri küreselleşmenin en yaygın inceleme düzeyini oluşturmaktadır. Hâlbuki, Orta Doğu'daki küreselleşmeyi bu olgularla açıklamak olanaklı değildir. Batı dünyasından kaynaklanan küreselleşme olgusu, Orta Doğu'da; ulusların parçalanması, terörizmin küresel boyuta taşınması, ayrımcılık, insancıl hukuk kurallarının çiğnenmesi, göç, uluslararası suç örgütleri, uyuşturucu kaçakçılığı, silahlanma gibi uluslararası barış ve güvenliğe risk ve tehdit oluşturan unsurları körüklemektedir. Diğer bir ifadeyle, küreselleşmenin önermeleri ve Batı'daki oluşma biçimiyle Orta Doğu'da meydana geliş tarzı örtüşmemektedir. Tarihsel süreç içerisinde küreselleştiren Batı'yı en fazla etkileyen olgulardan biri olması nedeniyle, Orta Doğu'yu anlamadan küreselleşme olgusunu bütün yönleriyle ortaya koymak mümkün değildir. Aynı şekilde küreselleşme olgusunun değerler dizini (paradigmasını) dikkate alınmaksızın Orta Doğu'daki gelişmelerin doğru şekilde değerlendirilmesi mümkün olamamaktadır.

Orta Doğu'yu konu alan incelemelerin büyük çoğunlukla, dış etkenlerin önemini abarttığını ve iç devinimleri (dinamiklerin) etkisini ise hafife aldığını söylemek abartılı olmaz. Bu yaklaşımlar çoğunlukla da makul gerekçelere dayanmaktadır. Gerçekten de, bütün ayırt edici özelliklerine karşın Orta Doğu'da meydana gelen gelişmeler küresel eğilimlerin bir parçasıdır.

Ancak bu eğilimlerin Orta Doğu'ya nasıl yansıdığı hususu, Bölgenin iç devinimlerini inceleme dışında bırakan Batı odaklı yaklaşımlarla açıklanamamaktadır.

Öte yandan salt Orta Doğu odaklı yaklaşımlar, dışarıdan olan etkilerin tahlilinde başarısız olabilmektedirler. Ayrıca, Orta Doğu'ya ait sorunları konu alan incelemeler, yukarıda da değinildiği üzere çoğunlukla belirli konularda yoğunlaştığından; teknik ve analitik olarak doğru, akademik olarak kabul edilebilir, ancak uluslararası gerçekliği kavramada başarısız olabilmektedirler. Diğer taraftan Orta Doğu'yu bütünüyle ele alan incelemelerin büyük çoğunlukla tarihi resmettikleri ancak bilimsel önermelere yardımcı olabilecek yeterlilikte olmadıkları görülmektedir.

Bütün bu veriler ışığında, Orta Doğu'daki gerçekliği doğru olarak tahlil edebilmek için, küreselleşmenin Bölgedeki içsel devinimleri nasıl etkilediğinin ortaya konması ve Orta Doğu'nun küreselleşme olgusuna göre konumlanması gerektiği sonucuna ulaşıyoruz. Bu nedendir ki, bu tezin önemi:

- Küreselleşmeyi uluslararası bir veri olarak kabul ederken bu olgunun sonuçlarından çok nedenleri üzerinde yoğunlaşmasından ve genellikle ekonomik, teknik ve sosyal yönleriyle öne çıkarılan küreselleşme olgusunu Uluslararası İlişkiler disiplini bakış açısıyla ele almasından,
- Küreselci eğilimlerin göz ardı ettiği; güç, güvenlik, hegemonya, emperyalizm, jeo-politik, jeo-strateji vb. kavramlarının belirleyiciliğini ortaya koymasından,

- Bir taraftan Bölgenin bütününü ele alırken, buna katkıda bulunan her bir sorunu da içermesinden,
- Bölgeye yönelik dış etkileri, sadece Orta Doğu'ya ait özellikler cehesinden değil, küresel eğilimler bakımından da incelemesinden,
- Bölgenin içsel devinimine yer vermesinden kaynaklanmaktadır.

İncelemede özgün bir model geliştirilmemekle birlikte, küreselleşme olgusu; Sistem Kuramı ve uluslararası güvenlik genel çerçevesinde oluşturulan bir kurgu içerisinde ele alınmıştır. Tezde ileri sürülen temel ve tamamlayıcı savların kanıtlanmasında neden-sonuç ilişkisine dayanan bir çözümleme benimsenmiş, bilgiyi sorgulayan (epistemolojik) bir yaklaşımla küreselleşme olgusunun varlık ölçütleri (ontolojisi), mantıksal önermeler yardımıyla irdelenmiştir.

Konu, uluslararası ortam ve devlet başta olmak üzere bu ortamın bireyleri düzeyinde ele alınmıştır. Tarihsel bir bütünlük içerisinde incelenen küreselleşme olgusunun yapısallığı çözümlenmeye çalışılmış, geleceğe yönelik değerlendirmelerden kaçınılmakla birlikte Orta Doğu'nun geleceğine ışık tutan eğilimler üzerinde durulmuştur.

Tez, giriş bölümünden başka üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm küreselleşmeyi, ikinci bölüm küreselleşmenin dünya ölçeğindeki genel seyrini, üçüncü bölüm küreselleşmenin Orta Doğu'ya olan etkilerini konu almaktadır. Birinci bölüm kavramların tanımlanmasını ve inceleme modelini,

ikinci bölüm, tarihsel süreç içerisinde küreselleşmenin gelişimini, üçüncü bölüm küreselleşmenin Orta Doğu'yla olan etkileşimini kapsamaktadır.

Kavramın kuramsal olarak tanımlanmaya çalışıldığı “Küreselleşmenin Tanımlanması ve Kuramsal Çerçeve” başlığını taşıyan birinci bölümünde şu soruların cevabı aranmıştır:

- Toplumsal bir proje olarak küreselleşme kavramı nasıl ortaya çıkmıştır ve neyi ifade etmektedir?
- Küreselleşme hakkındaki yaklaşımlar nelerdir?
- Uluslararası ilişkiler disiplinindeki temel kuramların küreselleşmeyle ilgili kavram ve açılımları nelerdir?
- Küreselleşme olgusu nasıl tanımlanmalı ve nasıl incelenmelidir?

Bu kapsamda öncelikle; kavramın kaynağına ilişkin farklı yaklaşımlar özetle incelenmiş, daha sonra küreselleşmenin ne olmadığı ortaya konulmuştur. Müteakiben tezin ana savı ve temel varsayımına dayanak teşkil eden, küreselleşmenin kapsayıcı tanımına yer verilmiş, kavramının içerisinde neler barındırdığı, amacı, kapsamı, özellikleri üzerinde durulmuştur. Böylelikle, yukarıda değinildiği üzere küreselleşmenin kapitalizmin küresel hâkimiyetinin tesis edilmesinde küresel başat güçlerin yarattığı asimetriden doğan, dönüştüren bir süreç olduğu kuramsal olarak kanıtlanmaya çalışılmıştır. “Kavramın Çözülmesi” alt başlığında yapılan incelemede, öncelikle küreselleşmecilerin savları ortaya konulmuş, daha sonra diğer görüşler özetlenmiş, bölümün sonunda tezde benimsenen yaklaşım açıklanmıştır.

Bu yeni kavramı bilinenler ile ilişkilendirmek maksadıyla, Uluslararası İlişkiler disiplininin, temel kuramlarının konuya yaklaşımları incelenmiştir. Bu kapsamda, temel kuramların küreselleşmeye ilişkin açımları ve kısıtlılıklarına yer verilmiş, tezin varsayımına uygun düşen hususlar vurgulanmıştır.

Bu kuramsal çerçeve ışığında küreselleşmenin incenmesinde kullanılacak olan model tanımlanmıştır. Model, Sistem Kuramı yaklaşımı ile oluşturulmuştur. Bu kapsamda güç unsurları bakış açısıyla: 1) Batı Dünyası 2) Kapitalizmin Küresel Hâkimiyeti 3) Hegemonyanın Küreselleştiren Etkisi 4) Odak Kayması 5) Küreselleşmeyenlere de İhtiyaç Duyulması 6) Değişen ve Değiştirilen Devlet 7) Uluslararası Ortamın Unsurlarının Etkisi 8) Değişen Dinamikler, Eğilimler ve Stratejiler, küreselleşmenin oluşumunu sağlayan olmazsa olmaz özellikler olarak tanımlanmıştır.

Sonuç olarak birinci bölümde, küreselleşme olgusunun; büyük ölçüde kapitalizmin küresel ölçekte yaygınlaşması süreci içerisinde olduğu ve bu sistemin sürdürülebilirliğinin; bölgesel, kıtasal ve küresel başat unsurların güç ilişkileri ile mümkün olduğu savı, kuramsal olarak kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde kuramsal olarak tartışılan savın geçerliliğinin sınındığı “Küreselleşmenin Tarihsel Gelişimi” başlıklı ikinci bölümde şu soruların cevabı aranmıştır:

- Tarihsel süreç içerisinde küreselleşme ile güç olgusu arasındaki ilişki nasıl oluşmuştur?
- Küreselleşmeden önceki küresel dönüşümler nelerdir, bunların küreselleşmeye etkileri nasıl olmuştur?
- Tarihsel süreç içerisinde küreselleşme nasıl bir seyir izlemiştir?
- Küreselleşme evreleri arasındaki ilişkiler nelerdir?

Bu kapsamda ilk olarak, tarih öncesi dönemlerden başlanarak küreselleşme olgusunun özünü teşkil eden küresel hareketlerin, esasen zaman ve güç bakımından farklı eşiklerdeki toplumlar arasındaki eşit olmayan ilişkilerden kaynaklandığı tespiti yapılmıştır. Daha sonra, Batı'nın kapitalizmin gelişimine koşturarak küresel hareketleri küresel dönüşümlere taşıyabilme becerisini nasıl kazandığı, kapitalizmin gelişiminin nasıl bir seyir izlediği, bu seyrin hegemonya yaratan odaklar ekseninde nasıl ilerlediği incelenmiştir. Bu kapsamda kapitalizmin salt ekonomik bir sistem olduğu yolundaki bazı yaklaşımların aksine, onun doğasında var olan küresel hâkimiyet iddiası nedeniyle, esasen uluslararası bir gerçeklik olduğu ortaya konulmuştur. Bu kapsamda, iktisadi ve askerî gücün uluslararası siyaseti nasıl şekillendirdiği vurgulanmıştır.

Küreselleşmenin tarihsel seyrinde, genel kabul gören bir sınıflandırma takip edilerek bu kapsamda: Büyük Keşifler Çağı ile başlayan ve Sanayi Devrimine kadar olan süreç, küreselleşmenin birinci evresi olarak tanımlanmış ve "Sömürgecilik / Kolonileştirme Evresi" olarak isimlendirilmiştir.

Sanayi Devrimi ve İhtilaller Çağı ile başlayan ve Birinci Dünya Savaşına kadar olan süreç, küreselleşmenin ikinci evresi olarak tanımlanmış ve “Yeni Sömürgecilik/Emperyalizm Evresi” olarak isimlendirilmiştir. Soğuk savaşın sonlarına doğru, ÇUŞ’ların (Çok Uluslu Şirketler) giderek etkinliklerini artırmalarıyla, Bilgi Çağı ve İletişim Devrimi ile başlayan ve 1990’larda ortaya çıkan tek kutuplu yeni dünya düzeni ile hızlanan; içinde bulunduğumuz süreç, küreselleşmenin üçüncü evresi olarak tanımlanmış ve “Son Küreselleşme / Yeni Emperyalizm Evresi” olarak isimlendirilmiştir.

Tezin varsayımını desteklemek üzere, kapitalizmin kat ettiği aşamalar ve bu aşamaların sosyal izdüşümleri ile küreselleşmenin evreleri arasında doğrudan bir ilişki bulunduğu, bu ilişkinin ise eşitsizliğe dayanan güç ilişkileri ekseninde oluştuğu yolundaki önerme, tarihsel sürece hâkim olan; siyasi, askerî ve ekonomik eğilimler yardımıyla kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Bu kapsamda, yukarıda belirtildiği üzere evrelere ayrılan küreselleşme sürecinin; başat güçlerin konumuna bağlı olarak hızlanıp yavaşlamakla birlikte hiçbir dönemde kesintiye uğramadığı, belirli ekonomik ve sosyolojik etkenlerin tek başına süreci yönlendirmediği, dünyayı dönüştürme yeteneğinin bu etkenlerle birlikte hareket eden başat güçlerin yarattığı güç farklılaşmalarından doğduğu vurgulanmıştır. Mevcut farklılıkların istismarı üzerine tesis edilen güç ilişkileri nedeniyle, küreselleşmenin her alanda ortak bir kültür yaratmak yerine asgari yeterli benzeşimlerle, çok katmanlı bir karşılıklı bağımlılık oluşturarak farklı roller ve ödevler yarattığı savunulmuştur.

Her bir küreselleşme evresi incelendikten sonra bölümün sonunda, birinci ve ikinci küreselleşme evrelerinden üçüncü evreye aktarılanlar ile küreselleşmenin neden ve sonuçları hakkında kısa bir değerlendirmeye yer verilmiştir. İkinci bölümün sonunda küreselleşme evrelerinin belirleyici özelliklerini vurgulayan karşılaştırma çizelgesi sunulmuştur.

Sonuç olarak ikinci bölümde, küreselleşmenin; esasen küresel bir öğretisi olan kapitalizmin gelişimine uygun olarak oluştuğu, bunun doğal sonucu olarak da kapitalizmin yaratabileceği bütün etkileri içerdiği, küresel başat güçlerin imparatorluk kurma eğilimi olarak da tanımlayabileceğimiz emperyalist modeller çerçevesinde şekillendiği ve küresel ölçekteki etkilerin her toplumda ve toplumların her kesiminde belirgin farklılıklar gösterdiği yolundaki varsayım tarihsel olarak kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Küreselleşmenin Orta Doğu'ya, Orta Doğu'nun ise küreselleşmeye göre konumlandırıldığı "Küreselleşmenin Orta Doğu'ya Etkileri" başlıklı üçüncü bölümde şu soruların cevabı aranmıştır:

- Orta Doğu nedir ve neresidir?
- Orta Doğu'daki oluşumları küresel kılan nedir?
- Küreselleşme olgusunda Orta Doğu'nun rolü nedir?
- Küreselleşme Orta Doğu'yu nasıl etkilemiş ve şekillendirmiştir?
- Tarihsel süreç içerisinde küreselleşme ile güç olgusu arasındaki ilişki Orta Doğu coğrafyasında nasıl oluşmuştur?
- Orta Doğu'da son küreselleşme evresinin ortaya çıkardığı eğilimler nelerdir?

Bu kapsamda üçüncü bölüm; “Orta Doğu’nun Tanımlanması” ve “Son Küreselleşme Evresinin Orta Doğu İle Etkileşimi” olmak üzere iki alt başlıkta sunulmuştur.

“Orta Doğu’nun Tanımlanması” alt başlığında öncelikle; coğrafi, kültürel, askerî, ekonomik vb. ölçütler dikkate alınarak Bölgeye ilişkin özellikler, önermeler hâlinde ortaya konulmuştur. Daha sonra Orta Doğu’nun, küresel etkiler yaratan, küresel güç mücadelelerindeki konumuna ve küreselleşme sürecindeki durumuna doğrudan etkisi olan; coğrafi özelliklerine, demografik yapısına, doğal kaynaklarına ana hatlarıyla yer verilmiştir. Bu kapsamda Orta Doğu’nun sınırlarıyla çevre ve alt alanları tanımlanmıştır.

Daha sonra Orta Doğu’nun, “Şark Sorunu” ile özdeşleşen ikinci küreselleşme evresindeki tarihsel tecrübesinin irdelendiği arka planın ışığında; yakın geçmişe ilişkin içsel ve küresel gerilimler kronolojik sırayla incelenmiştir. Bu her iki irdelemede de ağırlıklı olarak; Orta Doğu’nun küresel etkiler yaratan özelliklerine, küresel güç mücadelelerindeki konumuna ve küreselleşme sürecindeki durumuna vurgu yapılmıştır. Bu kapsamda, ikinci küreselleşme evresinden itibaren Orta Doğu’nun coğrafi konumu ve stratejik enerji kaynakları nedeniyle nasıl ön plana çıktığı, dünya hâkimiyeti mücadelesinde kendine özgü bir rol üstlendiği, küresel oyuncuların güçlerini sınıadıkları bir güç ve çekim alanına dönüştüğü vurgulanmıştır. Bu tarihsel irdeleme ile küreselleşmeciler teorisyenlerin savlarının aksine jeo-stratejinin değişmeyen önemine dikkat çekilmiş, her küreselleşme evresinde kurulan yeni dünya düzeninin güç olgusu ile nasıl şekillendiği vurgulanmıştır.

Bu tespitlerden de yararlanmak suretiyle bölgesel risk, olası ve hâlihazırdaki mevcut tehditler dikkate alınarak Orta Doğu'nun güvenlik haritası çizilmiştir. Yapılan tehdit değerlendirmesinde çoğunlukla bölgesel ve içsel gerilimler esas alınmış, ayrıca çevre devletlerle olan etkileşime de yer verilmiştir.

“Son Küreselleşme Evresinin Orta Doğu İle Etkileşimi” alt başlığında; soğuk savaşın sonuyla kurulan yeni dünya düzeninde Orta Doğu'ya biçilen yeni rolün Genişletilmiş Orta Doğu Projesi ile neden daha geniş bir alanı kapsadığı, bölgesel eğilim ve özelliklerin nasıl küresel etkiler yarattığı üzerinde durulmuştur. Bu suretle Bölgenin geleceğine ilişkin değerlendirmelere ışık tutacak nirengi noktalarını oluşturan sosyal, siyasi, askerî ve ekonomik güç eğilimleri açıklanmıştır.

Sonuç olarak dördüncü bölümde, Orta Doğu'da küreselleşmenin; kapitalizmin küresel ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olarak güç ekseninde nasıl bir yol izlediği ifade edilerek Batı tipi bir dönüşümün Bölgede gerçekleşmesinin mümkün olmayacağı yönündeki varsayım, mevcut veriler ışığından kanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda son küreselleşme evresinin Orta Doğu'da ne gibi değişikliklere neden olduğu ve Orta Doğu'nun son küreselleşme evresini nasıl şekillendirdiği vurgulanmıştır.

Yapılan araştırma neticesinde, Orta Doğu'nun; küreselleşmenin dışında kaldığı yaklaşımının aksine, Bölgenin; küreselleşmenin etkisiyle sosyal, siyasi, askerî ve ekonomik bakımdan kendine özgü bir tarzda şekillendiği ve küreselleşmenin bugünkü noktasına ulaşmasında yadsınamaz bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞMENİN TANIMLANMASI VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1. KÜRESELLEŞME KAVRAMININ TANIMLANMASI

Ben hiçbir zaman tanımlamayı denememeliyim.
Çünkü bir kere tanımlama yapıldı mı daha fazla tartışmak mümkün değildir.

Ferdinand Braudel (Yapıcı, 2006: 198)

1.1. Giriş

Osmanlıcada “cihanşümul” sözcüğüne karşılık gelen “küresel” sözcüğünün, yabancı kaynaklara göre 400 yılı aşkın bir süredir var olduğu ifade edilmektedir. Küresel sözcüğü, İngilizcede bir sıfat olarak “dünyanın bütününe kapsama” anlamında, XIX. yüzyılın sonlarında kullanılmaya başlanmıştır. “Küreselleşme” ve “küreselleşmecilik” ise ilk kez Reiser ve Davies’in 1944’te yazdıkları “Gezegen Demokrasisi: Bilimsel Hümanizm ve Uygulamalı Anlamı (s. 212 ve 219)” isimli kitabında yer almış ve bir sözlüğe (Webster) ilk kez 1961 yılında girmiştir (Scholte, 1997: 14’ten aktaran Günsoy, 2006: 5). Küreselleşme sözcüğü, 1960 yılından itibaren bugünkü anlamıyla kullanılmaya başlanmıştır.² Sözcüğün bilimsel alanda anlam kazanması ve yaygınlaşması ise ancak 1980’li yılların başlarından itibaren gerçekleşmiştir.

Küreselleşme sözcüğü, gündeme geliş biçimi, yoğun ve yaygın kullanımı, içerdiği farklı anlamlar, bir taraftan tekdüzeliği diretirken diğer taraftan çelişkileri körükleyen yapısı ile uygulamadan kurama göndermeler yapmakta kullanılan, adeta sihirli bir kavramın ifadesidir.

² Amerikalı eleştirmen Marshall McLuhan 1964’te yayımladığı “The Gutenberg Galaxy” adlı kitabında “küresel köy” kavramını ortaya attı. Bu kavram, dünya halklarının yeni ve anlamlı bir surette birbirlerine bağlandıklarını ifade eden romantik bir kavramdı. McLuhan’ın görüşüne göre, iletişim alanındaki teknolojik gelişmeler, yaşamlarımız üzerindeki kontrolümüzü artıracak, demokrasiyi güçlendirecek, kısacası yaşamı daha iyi kılacaktır (Kloby, 2005: 10).

Bugünün dünyasını yapılandıran, geleceği şekillendiren küreselleşme adeta tarihin sonunu getirmiştir. Bu ortamda her geleceğin bir geçmişi olduğu yadsınmış, felaketler ve müjdelere aynı ortamda sunulabilmiştir.

Küreselleşme kavramı kadar, çok farklı alanları kapsayan, farklı yorumlanan, bu kadar şiddetle reddedilen veya benimsenen, hemen her coğrafyada, her iş grubunda, kısacası her ortamda tartışmaya konu olan kaç kavram vardır? Gerçekten de başka hiçbir olgu yerel devinimleri bu denli baskı altına almamış, bu kadar geniş coğrafyada protesto edilmemiş ve toplumsal alt süreçler açısından tartışmalara konu olmamıştır (Günsoy, 2006: 1). Bunda kavramın ideolojik olarak seçeneksiz bir dünya düzeni ortamında ortaya atılmış olmasının ve başat sistemin uygulamalarının küresel sonuçlarını yansıtmasının katkısı büyüktür. Bir başka ifadeyle kavramın, 1990'lardan sonra Batı dünyası tarafından reddedilemez bir gerçeklik olarak köklü değişimler getiren, dayatmaları meşrulaştıran bir şekilde kullanılması tartışmaları körüklemiştir.

Kavramın karmaşıklığının nedenlerinin tartışılması bu incelemenin ana konuları arasında yer almamakla beraber, tezin giriş bölümünde de değinildiği üzere; küreselleşme kavramı altında tanımlanan olguların nedenlerini, daha önemlisi nasıllarını, konuya olan etkileriyle ve seçici bir yaklaşımla ortaya koyabilmek için söz konusu çözümlemenin yapılması gerekmektedir.

1.2. Tanımlama

1.2.1. Tanımlama Sorununun Nedenleri

Sözcüğün bu denli farklı anlamlara bürünmesi ve tartışmalara yol açmasının nedenlerini; bilginin oluşturulma biçimi ve kavramın yapısal özellikleri olmak üzere, iki alt başlıkta toplamak mümkündür.

1.2.1.1. Bilginin Oluşturulma Biçiminden Kaynaklanan Sorunlar

Bilginin oluşturulma biçimine ilişkin ilk saptama; bilginin tarafsız olamayacağı gerçeğine dayanmaktadır. Küreselleşmeye ilişkin tanımlar incelendiğinde, çoğunlukla tanımlamayı yapanların ideolojik yaklaşımlarının veya düşünsel altyapılarının kaçınılmaz olarak bu tanımlamalara egemen olduğu görülmektedir.

İkinci saptama; inceleme alanına ve küreselleşmenin öne çıkarılan niteliğine bağlı olarak kavrama ilişkin tanımlarda farklılıkların olmasıdır. Kavramın ayırt edici özelliklerinin ortaya konması ve sınırlarının belirlenmesi adına bir boyut öne çıkarılırken diğer boyutlarının göz ardı edilmesi, bu yapılırken de örneklemelerin çoğu zaman nesnellik ve nedenselliğin önüne geçmesi kavramsal bir bulanıklaşmaya neden olmaktadır.

Üçüncü saptama; küreselleşmenin sıklıkla, bugünü ve yarını açıklamaya yönelik özelliğinin vurgulanması, buna karşın tarihsel çözümlerinin yetersiz kalması nedeniyle kavramın yüzeyselleştirilmesidir.

İncelemelerin daha çok sonuçlara ve özellikle son küreselleşme evresine dayandırılması, neden-sonuç ilişkisinin göz ardı edilmesi, küreselleşme olgusuna tutarlı tanımlar getirilememesine ve kavramın kuramsallaştırılmamasına neden olmaktadır. Bir başka ifadeyle, küreselleşme tanımlarının çoğunlukla bugüne ilişkin konuları kapsamaması; tarihsel bütünlüğün sağlanmasına ve genel hükümler getirilmesine engel olmaktadır.

Dördüncü saptama, 1980'lerden itibaren liberal ekonomi düzeninin söylemleriyle birlikte gündeme gelen ve 1990'lardan sonra daha fazla yaygınlık kazanan kavramın hâlen durulmamış olmasıdır. Bunun başlıca nedenlerinden biri, sürecin gidişi hakkında tarihsel bir yargıda bulmak için henüz yeterli zamanın geçmemiş olmasına karşın kavrama her geçen gün yeni boyutlar kazandırılmaya çalışılmasıdır. Diğer taraftan, kavrama daha düne kadar atfedilen bazı temel önermelerin boşa çıkmış olması tanımlamayı daha da güçleştirmektedir.

Diğer neden ise reel-politiğin bir aracı olarak ortaya atılan küreselleşme kavramının kuramsallaştırılması için yeterli bilimsel veri ve bilimsel çalışmanın mevcut olmamasıdır. Öyle ki tanımlardaki kapsamlılık, çeşitlilik, sıklık, yanlılık, geçici yenilik düşkünlüğü bir anlamda çelişkileri körüklerken bilinçsel algıyı, "her şeyleştirmekte" başka bir ifadeyle "hiçleştirmekte"dir.

1.2.1.2. Kavramın Yapısından Kaynaklanan Sorunlar

Kavramın tanımlanmasında karşılaşılan güçlüklerin yapısal nedenlerini birbiriyle ilişkili olan üç alt başlıkta toplamak mümkündür. Bunlar: kavramın çok boyutlu ve karmaşık yapısı, kavramın ilişkili olduğu diğer kavramların çokluğu ve kavramın getirmiş olduğu tezlerdir.

İlk olarak farklı alt bilimlerden (disiplinlerden) gelen ya da küreselleşme hakkında farklı görüşleri savunan yazarların bile büyük çoğunlukla; küreselleşmenin ekonomi, politika, kültür, teknoloji ve daha pek çok alanın eş zamanlı olarak içinde yer aldığı karmaşık bir süreç olduğu görüşünde birleştiklerini belirtmek gerekir. Daha da ileri giderek bugün dünyada küreselleşmeden daha karmaşık bir politik sistem bulunmadığını söyleyebiliriz. Bu durumun başlıca nedeni ayrıntılarına aşağıda değindiğimiz kavramın çok boyutluluğudur.

Tanımlamada karşılaşılan yapısal güçlüklerden ikincisi, küresel bir dönüşüm iddiasında olan kavramın çağrıştırdığı; bütünleşme, eklemlenme, karşılıklı bağımlılık, hegemonya, yeni dünya düzeni, medeniyetler çatışması, tarihin sonu, çok kültürlülük, post-modern toplum, 20:80 toplumu (küreselleşmenin getirdiği ortamda, nüfusun % 20'sinin çalışacağı, % 80'inin işsiz kalacağı anlamında kullanılmaktadır.) vb. çok sayıda kavramın neden olduğu çelişkilerden ve bilgi yoğunluğundan kaynaklanmaktadır.

Kavramın durulmamış olması ile ilişkili son yapısal sorun, küreselleşme söylemleri ile birlikte ileri sürülen; küreselleşmenin engellenemez olduğu, ulusal devletlerin ortadan kalkacağı, yoksulluğu önlemenin tek yolunun küreselleşmeden geçtiği, küreselleşmenin demokrasiyi geliştirip yaygınlaştırdığı vb. savlarının çoğunun kanıtlanmaya muhtaç olmasıdır.

1.2.2. Küreselleşmeye İlişkin Yaklaşımlar

Yukarıda gerekçeleriyle sunulduğu üzere, daha başlarken küreselleşme kavramının tanımlanmasında, bilimin felsefesi (epistemolojik) ve varlıkbilim (ontolojik) bakımından sorunlar bulunduğu altını çizmek gerekiyor. Sorunun çözülebilmesi için öncelikle küreselleşmenin ne olmadığı saptanması gerekmektedir. Bu maksatla ardıl satırbaşlarında küreselleşmenin oluşumuna ilişkin temel yaklaşımlar ana hatlarıyla belirtilmiş, sonrasında bunlardan, incelemede benimsenen varsayımlar üretilmiştir. Ayrıca küreselleşmenin sonuçlarına ilişkin yaklaşımlara özetle yer verilmiştir.

1.2.2.1. Küreselleşmenin Oluşumuna İlişkin Yaklaşımlar

1.2.2.1.1. Yenilik Yaklaşımı

Yenilik Yaklaşımı, çoğunlukla Neo-liberalistler tarafından desteklenmektedir. Bu yaklaşımı benimseyenler, küreselleşmenin kendine özgü bir yapı olduğunu, bu nedenle de ne geçmiş bir düzenin tekrarı, ne de başlamış bir sürecin devamı olduğunu kabul ederler. Buna göre, küreselleşme olgusu, yakın geçmişte yaşanan ekonomik, siyasal ve kültürel sınırları yeniden düzenleyen ve hatta silen bir kavramdır.

Yenilikçilere göre gelişen küresel iletişim altyapısı sayesinde değişik ülkelerden insanlar ortak çıkarılarda buluşmak suretiyle küresel bir uygarlığın doğuşu için ortak bir zemin oluşturmaktadırlar. Ayrıca, ekonominin küreselleşmesi, modern dünyanın özünü değişime zorlamış ve yeni bir dünya düzeni getirmiştir. Endüstri uygarlığının bir ürünü olan ulusal devlet, küreselleşme sürecinin gereği olarak önemini yitirmiştir. Artık küresel piyasa, politikanın yerini almaktadır; çünkü piyasa düzeneği hükümetlerden daha etkin ve akılcı çalışmaktadır.

Dünyayı yönlendiren iktidar anlayışının ve yapılarının yeni olduğunun altını çizen, görüşün daha uçtaki temsilcileri, küreselleşmeyi ilk gerçek küresel uygarlığın kurucusu olarak tanımlamaktadırlar (Duncan, 2003: 803'ten aktaran, Karadeli, 2005: 7). Buna göre; küresel ekonominin yükselişi, küresel düzeyde kültürel karışım (hyperdization), küresel yayılma ve küresel yönetim kurumlarının doğuşu köklü bir biçimde yeni dünya düzenini belirlemektedir. Bu fikri destekleyenler, küreselleşmenin geri dönüşü olmayan yeni bir olgu olduğunu savunmaktadırlar.

Küreselleşmeye olumlu anlamlar yükleyen ve çoğunlukla Neo-liberalistlerin savunduğu yenilik yaklaşımına göre, küresel ekonomik rekabet, taraflardan bir veya birkaçının mutlak suretle kaybetmek durumunda olduğu bir olgu değildir. Ekonomi içinde belli grupların durumu, küresel rekabet sonunda kötüleşse bile, hemen hemen bütün ülkelerin belli malların üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğü söz konusudur.

1.2.2.1.2. GemiŖe DönüŖ YaklaŖımı

GemiŖe DönüŖ YaklaŖımı, çoğunlukla köktenci solcular ve bazı muhafazakârlar tarafından desteklenmektedir. Bu yaklaŖımı benimseyenler, dünyanın Ŗu anki hâlini gemiŖte yaŖanmıŖ dünya düzenlerinin geri dönüŖü olarak kabul ederler. Buna göre, hâlen yaŖadığımız dünya düzeni, I. Dünya SavaŖı öncesindeki yapıyla örtüŖmektedir. Uluslararası düzenin iki kutupluluktan çıkması ile birlikte uluslararası ticaret ve sermaye akıŖı daha yeni yeni I. Dünya SavaŖı öncesi dönemine yaklaŖmaktadır.

GemiŖe DönüŖ YaklaŖımına göre dünya, emperyalist rekabetin en Ŗiddetle yaŖandığı döneme geri dönmüŖtür. Buna göre küreselleŖme; soğuk savaŖ sonrası kapitalist dünyanın kazandığı ideolojik savaŖı ekonomik alanda da gerekleŖtirmek için uluslararası sermaye tarafından baŖlatılan bir süreçtir (Ŗen, 2004: 181). XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın ilk yarısında İngiltere tarafından üstlenilmiŖ olan rol, bu kez ABD tarafından yerine getirilmektedir.

Görüşün taraftarları, bugünkü dünya düzeninin; askerî bakımdan tek kutuplu, ekonomik bakımdan üç kutuplu, siyasal bakımdan çok kutuplu hâle geldiğini, bu durumda klasik güç dengesi kurallarının deęiŖtiğini, bunun sonucu olarak da Westphalia sisteminin bazı deęiŖikliklere maruz kalacağını ileri sürmektedirler (Sander, 1989: 588). Süreç içerisinde, XXI. yüzyılın uluslararası sistemi, soğuk savaŖın kalıplarından çok XVIII. ve XIX. yüzyıl Avrupa devletler sistemine benzeyecektir.

Yeni düzenin en az altı büyük güçten -ABD, AB, Çin, Japonya, Rusya ve olasılıkla Hindistan- birçok orta ve küçük devletten oluşacak olması nedeniyle, uluslararası ilişkiler ilk kez gerçekten küreselleşmiş olacaktır (Kissinger, 2002: 15-16).

Bu yaklaşımın daha uçtaki temsilcileri ise aşağıda sunulan devamlılık yaklaşımı ile bir bağ kurarlar. Buna göre; küreselleşme, gerçekte dünya ölçeğinde hiçbir zaman var olmamıştır. Üretimin büyük bir bölümü ve hizmet sektörü küresel değil, bölgesel bir şekilde örgütlenmiş ve bölgesel düşünüp yerel hareket eden ÇUŞ'lar uluslararası ticaretin itici gücünü oluşturmuştur. Bugün dünya ticari faaliyetlerinin tamamına yakını, ABD, AB ve Japonya tarafından yönlendirilmektedir.

1.2.2.1.3. Devamlılık Yaklaşımı

Devamlılık Yaklaşımı, çoğunlukla Neo-Marksistler tarafından desteklenmektedir. Bu yaklaşımı benimseyenler, küresel siyasette büyük ölçekte ani değişimlerin imkânsız olduğunu ya da çok yavaş bir seyirde gerçekleştiğini kabul ederler. Buna göre küreselleşme; küreselleşmeciler tarafından abartılarak efsane hâline getirildiği üzere beklenilmeyen bir olgu değil, kapitalizmin savaştı olmayan işleyiş mantığı ya da jeo-ekonomik emperyalizmin uygulamalarından ibarettir.

Bu yaklaşıma göre, küreselleşme kavramı nesnel bir gerçeklikten ziyade, dünya kapitalizminin öncü unsurları olan ÇUŞ'ların, uluslararası finans kuruluşlarının öznel ve iradî bir ideolojik projesi olarak ortaya çıkmıştır.

Bu anlamda günümüz küreselleşmesi her şeyden önce bir teknolojik çağdaşlık öyküsü değil, bir şirketler küreselleşmesi olarak dünya kaynaklarının uluslararası kapitalist iş bölümü içinde paylaşımını öngören bir programı içermektedir (Yeldan, 2002: 11). Daha çok Eleştirel Kuram yazarlarının tezleri ile örtüşen bu yaklaşıma göre kapitalizm, Wallerstein'in da vurguladığı gibi, tarih sahnesine çıktığı zaman diliminden itibaren bir dünya sistemidir ve dünyayı ekonomik bir bütün olarak görüp algılamaktadır. Bu bakımdan küreselleşmenin yeni bir olgu olmadığı, son dönemdeki “yeniden yapılanma” süreci içinde, kapitalizmin başlangıcından beri doğasında var olan küreselleşmenin hız ve derinlik kazandığı ileri sürülmektedir (Wallerstein, 2005: 45-54 ve Şaylan, 1995:136).

Görüşün taraftarları, son dönemde dünya ekonomisinin geçmişte olduğundan daha az bütünleşmiş olduğunu, XIX. yüzyılda da önemli derecede para ve mal alışverişinin yapıldığını ileri sürmektedirler. Buna göre, her ne kadar, teknolojik ilerleme bakımından bir önceki döneme oranla çağ atlayan gelişmeler meydana gelmişse de esasen küreselleşme, yeni bir süreci yansıtmaktan çok, ideolojik bir tutumun ifadesidir (Hablemitoğlu, 2004: 21).

Bu yaklaşımın savunucularından Waltz, küreselleşmenin aslında kısıtlı bir alanda, Kuzey Yarımkürenin belirli kesimlerinde var olduğuna, Afrika ve Latin Amerika'nın çok büyük bir kısmının, Orta Doğu, Rusya ve Asya'nın ise büyük bölümünün bu sürecin dışında kaldığına dikkat çekmektedir.

Buna göre, günümüzdeki uluslar arasındaki bağımlılık hâli 1850-1910 arası dönemden farklı olmadığı gibi, para piyasaları dışında gerçekten küreselleşebilmiş bir piyasadan söz etmek mümkün değildir. Yine de bugünkü finans pazarları, 1900'lerdekilere göre daha fazla bütünleşmemişlerdir (Waltz, 2000: 47-49'den aktaran, Karadeli, 2005: 11).

Daha çok küreselleşmeye şüphe ile bakanların oluşturduğu bu yaklaşıma göre, hiçbir şey yeni değildir. Herkesin bu kavramlara bu kadar ilgili olması, küreselleşmenin zamanın ideolojisi hâline gelmesinden kaynaklanmaktadır. Onlar için küreselleşme, sosyal refah devletini yok eden minimal devlet ve hükûmeti amaçlayan çevrelerin sık sık kullandığı basit bir kavramdır.

1.2.2.1.4. Dönüşüm Yaklaşımı

Dönüşüm Yaklaşımı, çoğunlukla sosyal bilimciler tarafından desteklenmektedir. Bu yaklaşımı benimseyenler, dünya düzeninde tarihî bir kayma yaşadığını kabul ederler. Buna göre, XIX. yüzyılın sonunda başlayan fakat önce Dünya Savaşları ve soğuk savaşla kesintiye uğrayan süreç, 1970'li yıllardan itibaren hızlanarak yeniden dünyaya yayılmaya başlamış ve soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte kalıcı bir hâl almaya başlamıştır.

Dönüşümcülere göre, dünya ekonomileri ve iletişim sistemleri tüm modern zamanlar boyunca insanların, kültürlerin ve ülkelerin birbirine kenetlendiği bir yapı sağlamıştır; son gelişmeler, bizi yeni bir boyuta, bir üst seviyeye aktarmış ve önemli bir nitel kayma yaşanmasına yol açmıştır.

Görüşün en önemli temsilcilerinden David Held'e göre, küreselleşme birçok açıdan yeni ve ciddi bir gelişmedir; ancak aynı zamanda uzun bir tarihsel sürecin parçasıdır. Buna göre, bir taraftan geleneksel merkez-çevre yapısının yerine geçen yeni bir "küresel iş bölümü" yükselirken, öte yandan da Güney ve Kuzey arasındaki artan bir anakronizmin (tarihsel olarak farklı gelişim eğilimi) mevcuttur (Held vd. 1999'dan aktaran, Hablemitoğlu, 2004: 19).

Yenilikçilerin aksine, Dönüşümcüler, egemen ulusal devletin sonunun geldiği iddialarını reddederler ve ulusal hükûmetlerin otoritelerini ve güçlerini yeniden yapılandırıldığını iddia ederler. Dönüşümcüler, küreselleşmeye karşı direnmenin sonuç vermeyeceğine, bu olgudan zarar görmemek için çeşitli önlemler alınması gerektiğine inanmaktadırlar. O yüzden de hükûmetlerin öncelikle siyasî anlamda değişen ortama daha rahat, daha hızlı uyum sağlayarak bu ortamın gerektirdiği yeteneklere nasıl kavuşacakları üzerinde düşünmeleri gerektiğini ve devletlerin yeniden yapılandırılmasının zorunlu olduğunu savunmaktadırlar (Aydın, 2002: 2).

Geçmişe Dönüş Yaklaşımının aksine, Dönüşümcüler, "hiçbir şey değişmedi" tezini reddederler, küreselleşmenin Modern Çağ boyunca çeşitli yoğunluklarda karşımıza çıkmış olduğunu iddia ederler. Dönüşümcüler, küreselleşmeyi evrenselci Aydınlanma Çağı düşüncesinin bir türevi olarak değerlendirmektedirler. Buna göre, küresel gelişmeler aslında modernlik anlayışının kendisini sosyal, kültürel, düşünsel ve ekonomik boyutta dünya çapında yeniden kurması, yeniden yaratmasıdır (Erkızan, 2002: 57).

1.2.2.2. Yaklaşımların Mukayesesi

Yenilikçi Yaklaşım, tarihsel bütünlükten yoksun olması ve Batı dışında dünyanın geri kalanında bugün yaşananları açıklayamaması nedeniyle eksiktir. Buna ilaveten küreselleşmenin yaşandığı Batı dünyasında sosyal katmanlar arasındaki çelişkileri göz ardı etmesi ve tarihsel ekonomik verilere ters düşmesi³ nedeniyle de yanlıştır.

Geçmişe Dönüşçü Yaklaşım, bugünün dünyası ile XIX. ve XX. yüzyıllar arasındaki benzeşmeyi tespit etmekteki başarısına karşın, tarihte hiçbir şeyin aynı şekilde tekrarlanamayacağı gerçeğine ters düşmesi ve küreselleşmenin bütün verilerini kapsamaması nedeniyle kısıtlıdır. Ayrıca bu yaklaşımın, tarihin felsefesini kavrayamamasından kaynaklanan; tarihsel bir gerçeklik olan küreselleşmeyi evrensel bir değer olarak algılamak gibi bir temel yanılığı bulunmaktadır.

Devamlılık Yaklaşımı, küreselleşmenin kapitalizmle olan ilişkisini ortaya koyması ve tarihsel bütünlük içermesi, Dönüşüm Yaklaşımı ise küreselleşmenin verilerini çözümlemesi nedeniyle, tezde benimsenen yöntemle büyük ölçüde örtüşmektedir. Bu değerlendirme ışığında, kuramsal çerçeveye bir başlangıç noktası oluşturmak maksadıyla tespit edilen varsayımlar, küreselleşmenin ne olmadığına ilişkin önermelerle birleştirilerek aşağıda sunulmuştur:

³ 1870-1914 arası Belle Epoque ekonomisi büyük ölçüde uluslararasılaşmış bir ekonomiydi; o dönemin açıklık düzeyine ancak yeni yeni ulaşılmaya başlanmıştır. Örneğin Fransa hâlâ 1913'teki açıklık seviyesine (% 35.4) geri dönememiştir; bu oran 1973'te 29.0, 1993'te ise % 32.4 olmuştur. Dünyanın başta gelen ekonomik güçlerinden Almanya ve Japonya için de durum aynıdır. Dünya genelinde ticaret hacminin büyük ölçüde artmasına karşın, 1970'ten bu yana başta lider ülke ABD olmak üzere hem ticaret hem de ithalat açığı artış gösterme eğilimini muhafaza etmiş, belli başlı gelişmiş ülke ekonomilerinde ticaretin GSMH'ya oranı bakımından 1914 öncesine göre göze çarpan bir açılma meydana gelmiştir (Hirst ve Thompson, 2007: 9).

- Öncelikle küreselleşme ne iyi ne de kötüdür. Küreselleşmeye atfedilen bu öznel (sübjektif) yargılar, küreselleşmenin neresinde bulunulduğuna, hangi sonuçlardan nasıl etkilenildiğine bağlı olarak değişmektedir.
- İkinci olarak küreselleşmenin kendiliğinden oluşmadığını, bir görüngü (fenomen) ya da gelip geçici bir yönelim olmadığını, kapsayıcı bir uluslararası sistem olduğunu belirtmek gerekir.
- Üçüncü olarak küreselleşme sözcüğü yeni ifade edilmiş olsa da bu olgunun hangi kapsamda tanımlanırsa tanımlansın tarihsel bir kökeni bulunmaktadır. Bir başka ifadeyle küreselleşme, yüzyıllardır devam eden bir süreci anlatmak için kullanılan yeni bir sözcüktür (Rugman, 2000: 99). İnsanlık tarihi kadar eski olan bu süreçte yeni olan şey dünya genelinde birbirine bağımlı ağların daha belirgin ve karmaşık olması, çeşitli bölgelerden ve toplumsal sınıflardan daha çok insanı kapsamasıdır (Held vd., 1999'dan aktaran, Nye, 2003: 94).
- Dördüncü olarak küreselleşme sadece dönüşen bir sistemi kapsamamaktadır. Küreselleşme, dönüşen sistem kadar, dönüştürülenlere de göndermede bulunmaktadır. Küreselleşmenin aynı zamanda dönüştürülenleri -küreselleştirilenleri- kapsaması, bu sistemin tanımlanması bakımından önem taşımaktadır.
- Beşinci olarak küreselleşme bir seçenek değil gerçektir. Olgunun kapsadığı, değer, imkân ve kaynaklara erişme gücü kişiden kişiye değişse de yarattığı tehditlerden korunma yeteneğinde farklılıklar olsa da herkes doğrudan ya da dolaylı olarak bunlardan bir şekilde etkilenmektedir.

Ancak bu durum çoğunlukla ileri sürüldüğü üzere küreselleşmenin etkilerine maruz kalma biçiminin şekillendirilemeyeceği anlamına gelmemektedir.

- Buradan hareketle altıncı nokta; küreleşenlerin mutlaka kazananlar, küreselleşmeyenlerin mutlaka kaybedenler olmayacağıdır. Önemli olan nasıl küreselleşmek ya da ne ölçüde küreselleşmemektir (Friedman, 2003: 184).

- Yedinci olarak küreselleşme, evrensellik ya da modernlik ve medenîlik demek değildir.

1.2.2.3. Küreselleşmenin Sonuçlarına İlişkin Yaklaşımlar

Küreselleşme olgusunun, başat güçler tarafından şekillendirilen yeni dünya düzenlerinin dayatmacı ortamlarında ivme kazanması, bu süreçte kazananlar ve kaybedenler arasındaki uçurumun derinleşmesi, kavrama yönelil yaklaşımlarda zıtlıkları körüklemektedir. Bu nedenle küreselleşmenin neden olduğu değişiklikler hakkında bir uzlaşıdan bahsetmek mümkün değildir.

Örneğin bu sürecin kapitalist piyasa ekonomisi içinde gerçekleşmiş olması, günümüzün Neo-liberalistlerini rahatlatırken, Neo-Marksistlerin kötümser yorumlar yapmalarına neden olmaktadır. İdeolojiler arasındaki dengenin ortadan kalkması ile kurulan yeni dünya düzeninin tek seçenekli yapısı ve çağdaş hegemonyanın kural tanımayan; kârı en fazlalaştırırken sömürü ve kötü kullanıma ilişkin kaygıları göz ardı eden eylemleri, bir taraftan küresel refahı, güvenlik ve çevreyi ciddi olarak tehdit ederken diğer taraftan gücün odağındakiler için büyük imkânlar bahşetmektedir.

Örneğin, küreselleşmenin getirdiği değişim ile yoksullaşan ve giderek zayıflayan aile yapısının insanlık için bir tehdit yarattığını söylemek mümkündür. Aynı tespitten hareketle zayıflayan aile yapısının bireyler için fırsat olma potansiyelini taşıdığı da ileri sürülebilmektedir (Gray, 2004: 15).

Kavramın doğasında var olan çelişki nedeniyle, küreselleşmenin, eskinin yerine yeniyi, evrenselin yerine yereli koyduğunu iddia ederken, aslında toplumsal, ekonomik, siyasal ve çevresel açıdan sorunlu, üstelik de istikrarsız olduğunu ileri süren yaklaşımlar, onu emperyalizmin başlıca vasıtası olarak görmektedirler (Khor, 2000). Buna karşın küreselleşmeyi çağdaşlaşma ve gelişme olarak tanımlayan; bunun önüne geçilemeyecek ve üstelik de geçilmemesi, dahası desteklenmesi gereken bir süreç olduğunu savunan yaklaşımlar mevcuttur (Oran, 2001: 1).

Sonuçta, başta kürenin neresinde bulunduğuna ve algılamadaki farklılıklara bağlı olarak, pek çok nedenden ötürü küreselleşmenin sonuçlarına ilişkin yaklaşımlarda, farklılıkların kazçınılmaz olduğunu söyleyebiliriz.

Küreselleşmenin yarattığı sonuçlardan hareketle yapılan yorumları; küreselleşmeciler, kuşkucular ve dönüştürücüler olmak üzere üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Küreselleşmeciler, günümüzde devletlerin küresel ekonominin şartlarına bağımlı olduklarına dikkat çekmektedirler. Küreselleşmecilere göre bu zorunluluk, ulusal devletlerin karar alan ve koşulları belirleyen olma özelliğini ortadan kaldırarak onları verilen kararları uygulamaya itmektedir.

Kuşkucular bu yaklaşıma karşı çıkararak, mevcut koşulların geçici olduğunu, yoğunlaşan uluslararası ve sosyal hareketlerin karşısında devletlerin güçlerini artırmalarına olanak sağlayan pek çok aygıtı sahip olduklarını savunmaktadırlar. Dönüşümcüler ise ulusal devletin önceki dönemlerde sahip olduğu temel belirleyici olma özelliğini yitirmesine karşın, küresel ekonomik, politik ve sosyal ortamın koşullarına olan etkisini kabul etmektedirler (Held vd., 1999: 1). Küreselleşmenin yarattığı etkileri esas alan yaklaşımlar; kolaylık ve kesinlikleri itibarıyla özellikle yerli kaynaklarda rağbet görmekteyse de sonuçlardan hareket ederek nedenleri göz ardı etmeleri sebebiyle yanlış olmasalar bile eksiktirler (Tablo-1).

Tablo-1 : Küreselleşmenin Sonuçlarına İlişkin Yaklaşımların Karşılaştırılması			
	Küreselleşmeciler	Kuşkucular	Dönüşümcüler
Yeni olan ne?	Küresel bir çağ	- Ticaret blokları - Geçmişe oranla daha zayıf jeo-yönetişim	Tarihsel olarak eşi görülmedik düzeyde küresel karşılıklı bağıllık
Hâkim özellikler	- Küresel kapitalizm - Küresel yönetim - Küresel sivil toplum	Dünya 1890'larda olduğundan daha az karşılıklı bağımlı	Yoğun ve derin küreselleşme
Ulusal hükümetlerin gücü	Geriliyor ve aşınıyor	Güçleniyor ve çoğalıyor	Yeniden inşa ediliyor Yeniden yapılıyor
Küreselleşmenin itici gücü	Kapitalizm ve teknoloji	Devlet ve piyasalar	Modernitenin birleştirici gücü
Hâkim motif	McDonalds, Madonna, vs.	Ulusal çıkar	Siyasal topluluğun dönüşümü
Küreselleşmenin kavramlaştırılması	İnsani eylemin çerçevesinin yeniden düzenlenmesiyle	Uluslararasılaşma ve bölgeselleşmeyle	Bölgeler arası ilişkilerin düzenlenmesiyle
Tarihsel yörünge	Küresel uygarlık	Bölgesel bloklar, uygarlıklar çatışması	Karşılıklı bağımlılık
Devlet	Ulusal devletin sonu	Uluslararasılaşma devletin kabulü ve desteğine bağlı	Küreselleşme devletin gücünü ve dünya siyasetini dönüştürüyor
Kaynak: Held D., McGrew, A., Glodblatt, D., Perraton, J., Global Transformations: Politics, Economics and Cultures , Policy Pres, Cambridge, 1999.			

1.2.3. Küreselleşme Kavramının Çözümlemesi

Kapsayıcı bir yaklaşımla küreselleşme; ekonomik, sosyal, siyasi ve teknolojik alanda bazı olguların yerel ve ulusal sınırları aşarak dünya çapında yayılmasını sağlayan bir düzeni (Tatlıdil, 2002: 95) ve bu suretle bireyler, toplumlar uluslar arasındaki ilişkilerde kökten ve yapısal değişikliklere neden olan bir süreci ifade etmektedir. “Zaman-mekân sıkışması” olarak da adlandırılan bu süreçte; dünya ölçeğinde yeniden yapılandırılan fikirler, kültürler ve değerler kapitalist ekonomik sistemin gücünü pekiştiren bir seyir izlemektedir (Hablemitoğlu, 2004: 41).

Yukarıda ana hatlarıyla sunulduğu üzere küreselleşme, sadece genel kuramlarla açıklanamayacak kadar karmaşık bir sistemdir. Doğrusal olmayan karmaşık bir sistemde, sistemin parçalara ayrılarak her veçhenin incelenmesi, ardından bu parçalar arasındaki ilişkilerin irdelenmesi gerekmektedir (Friedman, 2003: 48-51). Bu nedenle ardıl satır başlarında kavramın belirleyici öğelerine sav ve karşı sav yaklaşımıyla değinilmek suretiyle kavramın çözümlenmesine çalışılmıştır.

1.2.3.1. Karmaşık Yapı ve Çok Boyutluluk

Küresel bir dönüşümü öngören kavramın genel kabul gören özelliklerinin başında yukarıda da değinildiği üzere, küreselleşmenin politik ve ekonomik etkilerin birleşiminden doğan bir dizi karmaşık süreçten oluşması gelmektedir. Öyle ki küreselleşmenin aslında bir “masal” olduğunu ve kısıtlı bir alanda gerçekleştiğini ya da olgunun teknoloji gibi tek bir etkenden kaynaklandığını ileri süren yazarlar bile bu etkilerin sosyal, siyasi, kültürel ve diğer boyutlardaki yansımalarını kabul etmektedirler.

Kavramın karmaşıklığı, esasen küreselleşme olgusunun sadece çok boyutluluğundan ve birden fazla sistem ve özelliği içermesinden değil bu unsurlar arasındaki iç içe geçmiş yapıdan ileri gelmektedir. Sosyal her durumda olduğu üzere bir olgunun çok çeşitli sonuçlar doğurması ve farklı boyutlar yaratması doğal ve kaçınılmazdır.

Yine küreselleşme olgusunun ortaya çıkışı ile değişim göstererek varlığını devam ettiren yönü, yani bir süreç içerisinde gerçekleşmesi, karmaşıklığı artırmaktadır. Küreselleşmenin boyutlarına ilişkin asıl tartışma, olgunun ortaya çıkardığı sonuçlardan çok kavramın doğasında barındırdıklarına ilişkindir. Bu nedenle küreselleşmenin güdülerinin neler olduğu; kavramın çözümlenmesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Bu kapsamda her şeyden önce küreselleşmenin zıtlıkları körükleyen yapısına değinmek gerekiyor. Küreselleşme bir taraftan küresel benzeşmeyi, standartlaşmayı, bütünleşmeyi hazırlarken diğer taraftan yerelleşmeyi, farklılığı, kimliklerin daha küçük ölçeklerde tanımlanmasını, bölünmeyi körüklemektedir. Hatta küreselleşmeyle birlikte, zengin ile yoksul arasındaki farkın sürekli açılması nedeniyle, küreselleşme ne homojenleşmeye ne de eşitliğe karşılık gelmektedir (UHDP, 1999). Örneğin, sistemin sürdürülebilirliği bakımından Orta Avrupa'nın Batı Avrupa ile bütünleşmesi bir zorunlulukken, Orta Doğu'nun küreselleşmenin öngördüğü değerler ile bütünleşmesine ihtiyaç duyulmamaktadır.

Strateji ve ekonominin gereklerinden doğan bu farklı ve karmaşık yapıya ilave olarak küreselleşmenin farklı medeniyetlerin prizmasından geçerken nasıl kırıldığını da dikkate almak gerekiyor. Esasen Batı'nın küresel hâkimiyet mücadelesi esnasında gerçekleşen bu süreç, medeniyetler arası gerginliği körüklediği kadar, yarattığı melez kültürle birlikte iç içe geçmiş bir yapı geliştirmiştir (Berger, 2003: 19).

Her ne kadar küreselleşme, kapitalist üretim tarzının getirmiş olduğu zorunlulukları içermiş olsa da, aynı zamanda aydınlanma felsefesiyle Avrupa'da yaşanan köklü sosyal ve siyasal değişimlerin yansımalarının dünyanın diğer bölgelerine aktarılmasını da olanaklı kılmıştır. Tüketim kültüründen demokratik yönetim tarzına, insan hakları anlayışından pozitif bilime kadar birçok alanı kapsayan bu değerler, nüfuz ettikleri farklı kültürlerde kaçınılmaz olarak farklı yansımalara uğramıştır.

Küreselleşmenin karmaşık yapısını açıklayan unsurlar arasında, olgunun çok oyunculu yapısı ayrı bir önem taşımaktadır. Bu kapsamda çoğulcu (pluralist) yaklaşımların küreselleşmenin tanımlamasına ayrı bir açılım getirdiğini belirtmek gerekiyor. Gerçekten de küreselleşme devlet dışındaki ve çoğunlukla devlet denetiminde olmayan ekonomik, siyasal ve toplumsal ilişkileri kapsayan bir olgudur. Devlet merkezli olmayan ve sadece egemen devletler arası ilişkilerle kısıtlı olmayan bu düzende, içsel ve dışsal tüm ilişkilerin, örümcek ağı gibi iç içe geçmiş ve birbirini etkileyen yapısı doğal olarak karmaşık bir nitelik arz etmektedir (Burton, 1993: 375-76).

Küreselleşmeyi yönlendiren bu çok öznel yapı, yukarıda değinildiği üzere bir dizi alt süreci harekete geçirmekte, bu durum ise karmaşık bir yapının doğmasına neden olmaktadır. Söz konusu alt süreçler arasında; serbest ekonominin yaygınlaşması, küresel sivil toplum hareketlerinin etkinliklerinin artması, yerelleşmeye yöneliş, hükûmetler arası girişimlerin artması, küresel suçların doğması vb. süreçleri saymak mümkündür.

Bu noktada tekrar başa dönerek karmaşıklığın tek nedeninin alt süreçlerin varlığı olmadığını, karmaşıklığın süreçler arasındaki karşılıklı ilişkilerden kaynaklandığını belirtmek gerekiyor. Alt süreç aktörlerinin amaçları, politikaları ve davranışları kimi zaman birbiriyle çelişirken bazen de diğer bir alt sürecin beklentileri ile bir ittifak söz konusu olabilmektedir. Örneğin, devletler ekonomik serbestleşmenin aktörleri olan çok uluslu şirketlerle ekonomi politikaları konusunda çoğu kez uyum içerisinde çalışmaktadırlar. Ancak, bu uyum kimi zaman dünya ölçekli sivil toplum hareketinin çevre kirlenmesi konusundaki baskısı nedeniyle bozulabilmektedir (Ateş, 2006: 26-36).

Küreselleşmenin karmaşık yapısının bir diğer nedeni onun birden fazla düzenek ve aşamadan meydana gelmiş olmasıdır. Örneğin Giddens'e göre (1998: 75) küreselleşme; dünya kapitalist ekonomisi, ulusal devlet sistemi, dünya askerî düzeni ve endüstriyel gelişme-iş gücünün uluslararası ayrımlaşması olmak üzere dört boyuttan oluşmaktadır.

Diğer taraftan Friedman (2003: 35-36), küreselleşmenin her biri diğeriyle örtüşen ve diğeri etkileyen üç denge üzerinde kurulduğunu ileri sürmektedir. Bunlar; ulusal devletler arasındaki geleneksel denge, ulusal devletlerle küresel piyasalar arasındaki denge ve bireylerle ulusal devletler arasındaki dengedir. Friedman'a göre (2003: 77-131) küreselleşme, bu unsurlar arasındaki dengelerin bir hâsılası olarak finans, teknoloji ve enformasyonun demokratikleşmesiyle gerçekleşmektedir.

Frankfurt Okulunun öncülerinden Drucker ise küreselleşmenin; kapitalist ötesi topluma geçiş, bilgi ekonomisine geçiş ve millî devletten devasa (mega) devlete geçiş olarak üç aşamada gerçekleşen sosyal, ekonomik ve siyasi dönüşüm süreci olduğuna işaret etmektedir (Drucker, 1994: 22). Diğer taraftan Samir Amin ise küreselleşmeyi teknoloji, finans, kaynaklar, medya ve kitle imha silahları (KİS) olmak üzere beş tekel üzerinden tanımlamıştır (Rugman, 2000: 36).

1.2.3.2. Ekonomik Boyut

Ekonomik boyut, küreselleşmenin en çok vurgulanan güdülerinin (saik) başında gelmektedir. Bu kapsamda yapılan tanımlamalar incelendiğinde, küreselleşmenin; esasen küresel bir sistem olan kapitalizmin yaygınlaştırılması anlamına geldiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Çoğunlukla küreselleşme tezini savunan kuramcılar tarafından, ekonomik boyuta ilişkin olarak üç noktanın öne çıkarıldığı görülmektedir. Bunlar: Temel ekonomik verilerdeki iyiye gidiş, sermaye piyasalarının yaygınlaşması ve küresel ekonominin unsurlarının etkinliklerinin artmasıdır.

Birinci alt başlığı oluşturan, Gayri Safi Millî Hasıla (GSMH), uluslararası ticaret hacmi vb. temel ekonomik göstergelerdeki artış; serbest ekonomik düzenin yaygınlaştırılması, gümrük, kota vb. ulusal engellerin kaldırılması, ekonomiye devlet müdahalesinden vazgeçilmesi ve devlet eliyle uluslararası ticaretin koşullarının hazırlanması, kısacası serbest ekonomi düzeninin kurum ve kurallarının tesis edilmesiyle örtüşen bir yaklaşım içerisinde ele alınmaktadır. Bu suretle büyük bir dünya pazarının sağladığı olanak ve yetenekler vurgulanmaktadır. Örneğin, Küreselleşmenin neden olduğu sorunları gündeme taşıyan, 2001 Nobel ekonomi ödülü sahibi ve Başkan Clinton'ın danışmanı Joseph E. Stiglitz (2002: 9), küreselleşmeyi: "Serbest ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ve ulusal ekonomilerin daha fazla bütünleşmesi" olarak tanımlamaktadır. "Küresel Ekonomide Sosyal Adalet" başlıklı makalesiyle Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 2000 yılı ödülünü kazanan Pranab Bardhan (2000: 1) ise kapsamı biraz genişleterek küreselleşmeyi: "Temel olarak uluslararası ekonominin bütünleşmesi ve özellikle de dış ticarete ve yatırıma açık olmak" şeklinde tanımlamaktadır.

İkinci alt başlığı oluşturan para piyasalarının durumu; hızlı, yaygın ve etkin sermaye ve para hareketlerin küresel ortamda örgün etkiler yaratması bağlamında öne çıkarılmaktadır. Karşılıklı bağımlılık, sınır tanımazlık vb.

kavramlar, liberalist ekonomik düzenle birlikte ele alınmaktadır. Bu boyutun daha çok uluslararası politik ekonomi kuramcıları ve iş çevrelerince önemsendiği görülmektedir. Bu kapsamda George Soros (2003: 1), küreselleşmeyi kısaca, finans-kapitalin serbest dolaşımının sağlamasıyla özdeşleştirirken, Balaam ve Veseth (2001), benzer bir yaklaşımla: “Finans ve üretim içeren piyasa faaliyetlerinin ulusaldan küresel ölçeğe doğru genişlemesi” olarak tanımlamaktadırlar. Buna göre genel olarak küreselleşme olgusu, ulusal ekonomilerin dünya piyasalarıyla eklemlenmesi ve bütün iktisadi karar süreçlerinin giderek dünya kapitalizminin sermaye birikimine yönelik dinamikleriyle belirlenmesi olarak tanımlanmaktadır (Yeldan, 2001: 13). Diğer taraftan, dünyanın önde gelen yönetim gurularından (pir), Harvard Business School’dan Rosabeth Moss Kanter: “Dünya ürünlerinin ve düşüncelerin aynı anda her yerde bulunduğu küresel bir pazara dönüştüğü” yolundaki tespiti ile iş idarecilerin küreselleşme bakış açılarını ortaya koymaktadır (Parlar, 2001: 1).

Üçüncü alt başlığı oluşturan, Doğrudan Yabancı Yatırımların (DYY) ve ÇUŞ’ların; uluslardan bağımsız, sayılarının çokluğu nedeniyle, tekel oluşturamadıkları için yarışmacı bir rekabet anlayışı ile kaliteyi artıran, istihdam yaratan, üretim maliyetlerini düşüren, kısacası; “kazan-kazan” ya da sıfır toplamlı olmayan bir ekonomik ortamın oyuncuları olarak tanımlandığı görülmektedir. Bu kapsamda, Soros⁴ küreselleşmeyi: “Küresel finans piyasalarının gelişmesi, çok uluslu şirketlerin büyümesi ve giderek ulusal ekonomiler üzerinde hâkimiyet kurması” olarak tanımlamaktadır (2003: 1).

⁴ Soros, Gürcistan başta olmak üzere eski Sovyet Cumhuriyetlerinde “turuncu”, “gül”, “kadife” vb. adlar altında uygulamaya konan devrimlerde 50’yi aşkın ülkede, yıllık 400 milyon dolar yardımla serbest piyasa düzenine geçişe destek vermiştir.

Küreselleşme tanımlarında, yukarıda değinilen bu hususların yapısal ve kurumsal bir bütünlük içerisinde ifade edildiği görülmektedir. Örneğin, küreselleşmenin son 150 yıllık dönemde neden olduğu eşitsizlikleri inceleyen Kevin O'Rourke'nin (2001: 1), iktisatçı bir bakış açısıyla küreselleşmeyi: "Ticari engellerin giderek azaldığı, göçlerin önündeki engellerin ortadan kalktığı, sermaye akışının hızlandığı, DYY'lerin serbest kaldığı ve teknoloji transferlerinin yaygınlık kazandığı bir ortam" olarak tanımlamaktadır. Bu kapsamda, ÇUŞ'ların küresel ortamdaki etkinliklerine hukuki zemin kazandıran ve İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası ekonomik düzenin vazgeçilmez kurumlarını oluşturan; Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi kuruluşların düzenleyici ve belirleyici konumlarını unutmamak gerekir. Bu kuruluşların uluslararası ticaret, yatırım ve finans alanlarındaki etkinlikleri, küresel ölçekte kurumsallaşmaya çalışan kapitalizme yeni bir ivme kazandırmıştır.

Küreselleşmenin ekonomik boyutuna yapılan göndermelerde dikkati çeken bir başka husus, olgunun liberalizm ya da kapitalizmle değil doğrudan serbest piyasa koşullarının küresel ortamda yaygınlaştırıldığı bir süreç olarak sunulmasıdır. Bu yaklaşım küreselleşmeyi, ulus devletlerin örmüş olduğu duvarların ortadan kaldırılmasıyla sağlanan; mal, hizmet, iş gücü, sermaye vb. tüm unsurların geçirgenlik kazandığı bir ortamda tanımlamaktadır. Ancak tarihin hiçbir evresinde önerilen bu durumun benzeri yaşanmadığı gibi, küreselleşmenin bugünkü verileri ve geleceğe yönelik seyri dikkate alındığında, bu tür bir dünya düzeninin gerçekleştirilmesi mümkün görülmemektedir.

Konuya daha çok eleştirel bakış açısıyla yaklaşan kuramcıların ise küreselleşmenin ekonomik boyutunu; bölüşüm, üretimde artı değer yaratma, sermaye sıkışması, geri kalmışlık, merkez ve çevre ilişkisi, bağımlılık vb. daha geniş kapsamda ve daha çeşitli inceleme birimleriyle ele aldıkları görülmektedir. Küreselleşme olgusunun tarihsel bütünlüğünü de gözeten bu yaklaşım, küreselleşme ile emperyalizm arasındaki ilişkiyi saptaması bakımından önemlidir. Örneğin, John Bellamy Foster (2005: 107), küreselleşmeyi: “Zenginin daha zengin fakirin daha fakir olduğu emperyalizmin yeniden keşfi” olarak tanımlamaktadır. Bu kapsamda, küreselleşme sözcüğünün; emperyalizm olgusuna saygınlık kazandırmak, onun karşısında çaresizlik yaratmak maksadıyla ideolojik bir maksatla kullanıldığı ileri sürülmektedir (Boratav, 2002: 23).

Küreselleşmeyi sadece uluslararası açık bir pazarda ülkeler arasında büyüyen bir ticaret akışı ve sermaye yatırımları olarak tanımlamak, ekonomik etkenlerin bu olgu üzerindeki önemini yadsımak kadar iddialı ve kısıtlı bir yaklaşımdır (Zengingönül, 2004: 22). Küreselleşmeyi serbest ekonomik düzenin yarattığı olumlu gelişmelerle örtüştüren yaklaşım kuramsal dayanaklardan çok bir efsane (mit) niteliğindedir. Çünkü ticari bir patlama mutlaka daha liberal ticaret politikaları veya ulaştırmada yaşanan bir devrim anlamına gelmemektedir. İthalat talebinin dışarı doğru hareketlenmesi veya ihracat arzının çoğalması da ticaret hacminde bir artışa sebep olabilir. Bu tür büyüme eğilimleri; nüfustaki büyüme, daha önceden kullanılmayan olanaklardan yararlanılmaya başlanması, sermaye birikimi, teknolojik değişiklikler vb. değişik etkenlerden kaynaklanabilir.

Sonuç olarak küreselleşmeyi, salt para piyasaları, DYY, ÇUŞ ve küresel sermaye vb. kısıtlı inceleme birimleri ile ele alan ve daha çok küreselleşmecilerin ve liberalistlerin benimsediği yöntem, bugüne ait verilerin yalnızca bir kısmını açıklayabilmektedir. Kaldı ki ayrıntılarıyla ikinci bölümde değinileceği üzere bu savlar dahi tartışmaya açıktır. Bütün kısıtlılıklarına karşın söz konusu yaklaşım, küreselleşmenin ekonomik unsurlarının verilerine ilişkin saptamaları nedeniyle dikkate alınmaya değerdir. Ekonomik küreselleşmenin unsurlarını şu şekilde sıralamak mümkündür: 1) Uluslararası Ticarete Açık Olmak 2) Sermaye Hareketliliği 3) İş gücü Hareketliliği 4) Üretimin Değişen Yapısı 5) Çokuluslu İşletmeler 6) Teknoloji Üretme ve Kullanabilme Yeteneği 7) Endüstri İlişkilerinde Dönüşüm-Yeni İstihdam Biçimleri (Zengingönül, 2004: 36-98). Buna karşın ekonomik politığın ve Eleştirel Kuramcılarının benimsediği daha kapsayıcı olan inceleme yönteminin tam bir bütünlük sağlamasa da küreselleşme ile diğer belirleyici kavramlar arasındaki ilişkiyi saptaması nedeniyle, en azından varlık bilim bakımından kendi içerisinde tutarlı olduğunu söyleyebiliriz.

1.2.3.3. Teknolojik Boyut

Küreselleşme olgusunun boyutlarına ilişkin bir diğer ortak payda teknolojidir. Bu kapsamda yapılan tanımlamalar incelendiğinde, teknolojinin daha uzağa, daha hızlı, daha ucuz, daha etkin, daha derin ve daha yaygın olarak ulaşabilme imkânı vermesi nedeniyle, küresel etkiler yaratma olanak ve yeteneğinin vurgulandığı görülmektedir.

Friedman, Fukuyama, Ohmae gibi çoğunlukla küreselleşme tezini savunan kuramcılarının, teknolojinin küreselleşmenin itici gücü olduğu yönünde daha fazla yoğunlaştıkları görülmektedir (Yeates, 2001: 634). Bu yaklaşıma göre iletişim ve ulaşım ilişkin teknolojiler; daha önceki örneklerle karşılaştırılamayacak ölçüde gelişmiş olmaları nedeniyle, yeni bir dönemi belirlemekte; küresel bütünleşmeyi ve benzeşmeyi sağlamaktadır. Küreselleşmeyi teknoloji merkezli olarak algılayan Yenilikçi Yaklaşım taraftarlarına göre: "Küreselleşme, iletişim-bilişim teknolojisinin gerçekleştirdiği olanaklardan yararlanarak ekonomik, siyasal, kültürel alanlarda dünyaya yayılma olgusudur." (Önen, 2002: 33).

Küreselleşmecilerce ileri sürülen başlıca tez, ulaşım alanındaki teknolojik gelişmelerin bir önceki küreselleşme evresini, haberleşme alanındaki gelişmelerin ise son küreselleşme evresini hazırladığı yönündedir. Bu konuda Thomas Friedman (2003: 43), özel bir konuma taşıdığı para piyasalarının seyrine ve gücüne yön veren, ulusların ve bireylerin birbirleriyle etkileşimlerini biçimlendiren ve aslında küreselleşmenin temelini oluşturan şeyin; internetten uydu iletişimine kadar, teknolojideki son gelişmeler olduğuna dikkat çekmektedir. Diğer taraftan Joseph S. Nye (2003: 102) ise benzer şekilde küreselleşmeyi, uluslararası mübadelenin önündeki engelleri azaltmış olan teknolojik ilerleme ve hükûmet politikalarının ortak bir sonucu olarak tanımlamak suretiyle teknolojiyi küreselleşmenin iki temel belirleyeni arasında konumlamaktadır.

Son küreselleşme evresinin bilgi teknolojileri ile yakın ilişkisi, bilginin ekonomik bir kaynak olarak değer bulmasıyla doğrudan ilişkilendirilmektedir. Buna göre bilgi, günümüzde modern üretim sistemlerinin en önemli girdisi hâline gelmiştir. Dolayısıyla üretimde emek, sermaye ve toprak faktörlerine yönelik talep, bilgi talebiyle karşılaştırıldığında görece azalmıştır (Stonier, 1983: 3'den aktaran, Dura ve Atik, 2002: 40). Bu yaklaşıma göre, iletişim ve ulaştırma teknolojilerindeki gelişme; maliyetleri düşürmek ve etkinliği artırmak suretiyle özellikle para piyasaları ve hizmet kesimi başta olmak üzere küresel ticaretin gelişmesine katkı sağlamakta ve sanayi sonrası toplumlarda yeni iş olanakları yaratmaktadır. Yazında bu durum, “dünyanın küçülmesi” ya da “dünyanın düzleşmesi” olarak ifade edilmektedir.

Teknoloji⁵ ile kapitalizm arasındaki ilişkiyi irdeleyen yaklaşımlar ise bilişim ve iletişim teknolojilerini, küreselleşmenin kaynağı ya da dayanağı olmaktan çok sermayenin küresel ölçekte yaygınlaşmasının bir aracı olarak tanımlamaktadır (Kazgan, 2000: 29). Bu kapsamda son küreselleşme evresine ilişkin olarak esasen sürekli dengesizlik süreci ve bunalım ortamı olan kapitalist sistemin; iletişim teknolojilerini, XX. yüzyılın son çeyreğinde yaşadığı krizden kurtulmak için bir çıkış noktası olarak kullandığı ileri sürülmektedir (Mahçupyan, 1998: 23).

⁵ Küreselciler, “Elektronik Sürü” olarak adlandırdıkları bilişim teknolojileri vasıtasıyla kimsenin doğrudan yönetme gücüne sahip olmadığı küresel bir sistemin oluştuğunu ileri sürmektedirler (Friedman, 2003: 130). Buna göre, yeni teknolojilere ulaşma olanaklarının artmasıyla bilgiyi elde etme yeteneği tekellerden arındırılmakta, bu suretle ulusal hâkimiyetten küresel hâkimiyete geçiş olarak ifade edebileceğimiz yeni bir kurgu doğmaktadır. Bu ortamda, gelişmekte olan ülkelerin de son derece karmaşık ürün ve hizmetlerin üreticisi veya alt yüklenicisi olmak için gerekli teknolojiye, hammadde ve parasal kaynaklara ulaşma şansına sahip oldukları ileri sürülmektedir (Friedman, 2003: 77). Bu kapsamda, Hindistan’da faaliyet gösteren ve ABD’li firmalar tarafından çalıştırılan; anayurtta maruz kalınan vergi ve ihtiyatlardan (stopaj) kurtulma imkânı sağlayan ülke dışı (off-shore) bankacılıktan, yardımcı muhasebeciliğe, bilgisayar tomografisi (kesityazar) ve MR görüntülerinin yorumlanmasından, telefonla hizmet veren çağrı merkezlerine ya da piyasa araştırması ve firma raporların hazırlanmasına kadar çok değişik kollarında faaliyet gösteren taşeron şirketlerden, söz edilmektedir (Friedman, 2006: 21-40).

Konuya daha çok sosyolojik ve antropolojik (insanbilim) bakış açısıyla yaklaşan kuramcılar teknolojiyi; üretim araçları ve bölüşüm kurallarını belirleyen yönüyle ele alırlar. Böylelikle küreselleşme kapitalist sistemin yaygınlaştırılması olarak değil, sanayi sonrası toplumun, bir başka ifadeyle bilgi çağının ürünü olarak ortaya çıkmaktadır (Dura ve Atik, 2002: 2-38). Ekonomik modellerden çok endüstriyel seviyelerin belirleyici olduğunu savunan Raymond Aron'un (1974: 97) "Sanayi Toplumu Kuramı" bu kapsamda; teknolojinin gelişmişliğinden çok, kimlerin tekelinde olmasının ve ne tür sosyal ve idari yapılanmalar yaratmasının önemli olduğunu vurgulaması nedeniyle, küreselleşme ve teknoloji arasındaki ilişkinin belirlenmesinde önemli bir açılım sağlamaktadır.

Teknolojinin yarattığı farklılaşma ile küreselleşmenin etkilerini açıklayan yaklaşımlar, daha kapsayıcı olan bakış açılarıyla dikkat çekmektedir. Bu tarz, bir taraftan teknolojinin küresel ölçekte toplumsal tabakalaşmayı yeniden, nasıl biçimlendirdiğini ortaya koyarken diğer taraftan da küreselleşmenin her ülkeyi ve toplumun bütün kesimlerini neden aynı şekilde etkilemediğini açıklayabilmektedir. Bu yaklaşım, alt kültürler ve alt sınıfların neden yerel kalmaya mahkûm olduklarını, teknolojinin; mekânı bölme, ayırma ve dışlama özelliklerinin bir sonucu olarak ortaya koymaktadır. Böylece teknolojinin küreselleşmeye olan katkılarının ne tür sosyal değişikliklere neden olduğu saptanabilmektedir. Bu yaklaşımla küreselleşmenin neden olduğu kutuplaştırıcı etkiyi açıklamak mümkün olabilmektedir (Bauman, 1999: 9-14).

Ancak bir tarafta küreselleşenlerle diğer tarafta yerelleşenler arasındaki uçurumu teknolojinin neden olduğu farklılaşmaya bağlayan bu yaklaşımın yanlış olmasa da eksik olduğunu söylemek gerekir. Çünkü aynı kutuplaştırıcı etki; çevrenin merkeze tek yönlü bağımlılığını öngören, kapitalist ekonomik sistemin kurduğu dünya düzeninin gereği olarak da ortaya çıkmaktadır (Amin, 1997: 25).

Teknolojinin küreselleşmeye olan etkisini ulaştırma ve haberleşme olanaklarının artırılması suretiyle uluslararası ticaretin önündeki engellerin kalkması ve sermaye piyasalarının etkinliğinin artması ile doğrudan ilişkilendiren küreselci yaklaşım, teknolojinin üretim ve bölüşümü şekillendiren ve yeniden yapılandıran özelliğini göz ardı etmesi nedeniyle, salt ekonomik bakış açısı itibarıyla bile eksiktir. Esasen, belirleyici olan; teknolojinin sermayenin kontrolünü sağlayan bir nüfuz aracı olmasıdır (Tözüm, 2002: 155, 158).

Neredeyse bütün küreselleşmeci yazarların tezlerini internetin kullanımının yaygınlaşmasına dayandırdıkları görülmektedir. Buna karşın daha az popüler kullanımı olan, ancak stratejik nitelikli teknolojik gelişmelerin küreselleşmeye olan katkısı neredeyse göz ardı edilmektedir.⁶

⁶ 1980'lerden itibaren kıtalar arası haberleşmede kullanılmaya başlanmasıyla o zamana kadar sahip olunan haberleşme imkânlarını otuz kat artıran fiber optik kablo (Naisbitt, 1982: 67), uydu haberleşmesinin sağladığı farklılaşma ve Yıldız Savaşları Projesi olarak bilinen Füze Kalkanı tasarımı bu kapsamda ilk akla gelen örneklerdir. Burada interneti ayrıcalıklı kılan onun bilgi yaratma, toplama, depolama vb. özellikleri değil, sermayeye sağladığı akışkanlık, ticarete sağladığı katkıdır.

Diğer taraftan, barutun askerî alanda, buhar gücünün endüstride kullanılması, çelik sanayisinin gelişmesi gibi stratejik etkiler yaratan teknolojik gelişmelerin en az ulaştırma ve iletişim teknolojilerindeki atılımlar kadar önemli olduğunu kabul etmek gerekir. Bu nedenle küreselleşmeyi iletişim teknolojisinde son dönemde yaşanan gelişmelere bağlayan yaklaşımın maddi hatalarla dolu olduğunu söyleyebiliriz.

Bu konuda bir diğer eleştiri, küreselleşmenin oluşumunda iletişim teknolojilerinin öneminin, son küreselleşme evresi ile kısıtlı tutulmasına yöneliktir. Son dönemde yaşanan iletişim devriminin büyük farklar yaratan niteliğini saklı tutmak üzere, bu sorunun cevabını tekrar başa dönerek sermaye piyasalarının giderek artan öneminde aramak yanlış olmayacaktır. Esasen, iletişim kolaylıklarının küresel ölçekte yaygın bir refah artışı getirdiğini, bunun da küreselleşmeyi yarattığını söylemek kolay değildir.⁷ O hâlde, belirleyici olan teknolojinin sağladığı olanakların yaygınlaştırılması değil yaratmış olduğu güç farklılaşmasıdır.

Son olarak küreselleşmeyi sadece ulaştırma ve haberleşme teknolojilerindeki gelişmelerle açıklayan yaklaşımın, teknolojik farklılaşmanın şekillendirdiği; başta sosyal, siyasi, askerî alanlar olmak üzere ulusal ve uluslararası ortamdaki değişiklikleri izah edemediğini de belirtmek gerekir.

⁷ Eğer böyle olmasaydı, 1860'larda denizaltından geçen ve Chicago ve Londra, Melbourne ve Manchester'i neredeyse gerçek zamanlı bir şekilde birbirlerine bağlayan telgraf şebekesinin küreselleşmeye olan katkısı göz ardı edilmezdi (Hirst ve Thompson, 2007: 1). Gerçekten de küreselleşmecilerin ileri sürdüğü üzere, 1930'da 250 dolar olan New York ve Londra arasındaki üç dakikalık bir telefon konuşmasının, 1990'da 3,32 dolara düşmesinin sağladığı büyük iyileşmeye karşın, bugün dünya nüfusunun 1/3'ü elektrikten yoksundur. 1990 yılı verilerine göre Bangladeş, Çin, Mısır, Hindistan, Endonezya ve Nijerya'da yaşayan insanların telefon konuşmaları toplamı Kanada'dan yapılan görüşmelerden daha azdır (Şenatalar, 2007: 2).

Sonuç olarak, gerek küreselleşmecilerin gerekse konuya toplumsal bilimci bakış açısıyla yaklaşanların, teknolojinin küreselleşmeye olan etkilerini bütüncül bir şekilde kavrayamadıklarını söylemek mümkündür. İncelemede esas alınan yaklaşıma göre teknoloji; üretim yapısını, yöntem ve süreçlerini şekillendirmesi, ortak yeteneklerin geliştirilmesini olanaklı kılması nedeniyle çağları tanımlayan bir nitelik arz etmektedir. Ancak özellikle son küreselleşme evresinde adeta eşyanın tabiatını değiştiren teknolojik gelişmelerin bile küreselleşmeyi tek başına açıklamaya yetmediği görülmektedir. Teknoloji ile küreselleşme olgusu arasındaki belirleyici unsur, teknolojik farklılaşmanın güç ile olan ilişkisi, diğer bir ifadeyle asimetri yaratma özelliğidir. Diğer bir ifadeyle teknolojinin yaratılmasından çok bir güç unsuruna dönüştürülecek oranda etkin olarak kullanılması önemlidir. İkinci bölümde de değinildiği üzere tarihte küreselleştiren odakların teknolojiyi üretenlerden çok üretime dönüştürenler olduğu görülmektedir (Attali, 207: 70).

1.2.3.4. Tarihsel Boyut

Küreselleşme hakkında tartışmaların ve farklı bakış açılarının yoğunlaştığı noktalarının başında, bu olgunun; bütün toplumlar için kaçınılmaz bir yazgı mı, yoksa tarihsel süreç içerisinde belirli etkenlerle oluşan koşulların sonucunda ortaya çıkan; toplumların tercih ve kararlarına bağlı olarak konumlarını bir şekilde belirleyebilecekleri bir gerçeklik mi olduğu soruları gelmektedir. İncelemede ileri sürülen savlara dayanak oluşturması nedeniyle bu tartışmaya ikinci bölümde, tarihin algılanış biçimi kapsamında tekrar değinilecektir.

Küreselleşmenin toplumların gelişim çizgisi üzerinde mutlak surette karşılaşılabilecekleri bir aşama olduğunu savunan yaklaşım, fikri dayanağını Modernleşme Kuramından almaktadır.⁸ Bu yaklaşım, Evrimci Tarih tezi ile de örtüşmektedir. Buna göre, bütün toplumlar modernlikle sonuçlanan bir süreç içinde, tanımlanmış bir dizi aşamadan geçerler. Özdeş nedenlerle özdeş aşamalardan geçtikleri için bütün devletler aynıdır. Bu nedenle, az gelişmiş devletler ileri devletlere benzemek istiyorsa bu devletlerin kalıplarını taklit etmek ve dolayısıyla o devletin tavsiyelerini izlemek durumundadırlar (Wallerstein, 2003: 210).

Küreselleşmenin kaynağını modernleşmede gören bu yaklaşım, bugün içinde bulunduğumuz toplumsal ve siyasal ilişkilerin büyük ölçüde modernliğin (modernitenin) ürünü olduğuna, devlet aygıtından ideolojilere, toplumsal ve siyasal kurumlardan düşünce geleneğine değin çok geniş bir alanda bulunan yapı ve olguların, modernlik kavramından miras alındığına işaret etmektedir. Bu kapsamda, Avrupa'da belirli bir tarihî süreçte değişik etmenlerin bir araya gelmesiyle gelişen modernite; temelde insanın aklını

⁸ Türkçe yazında modernlik olarak ifade edilen yaklaşımın fikri alt yapısını Aydınlanma düşüncesi ile onu önceleyen Rönesans ve Reform Hareketleri oluşturmaktadır. Modern sözcüğü M.S. 5. yüzyılda Latince "tam şimdi, bugüne ait" anlamına gelen "modo"dan türetilmiş ve ilk aşamada Hıristiyanlığı benimseyen toplumun eski pagan kültüründen tamamen koptuğunu ve yeni bir kültürün doğduğunu anlatmak için antik sözcüğünün karşıtı olarak kullanılmıştır. 17. yüzyıla beraber Avrupa'da toplumsal siyasal ve kültürel alanda görülen değişiklikleri ve yeni toplumsal hayat ve örgütlenme biçimlerini tanımlamaktadır (Kumar, 1999: 88). Modernitenin felsefi ve düşünsel alt yapısını Aydınlanma düşüncesi ile onu önceleyen Rönesans ve Reform hareketleri oluşturur (Sander, 1992: 52). Bu süreçte tarım toplumu yerini sanayi toplumuna bırakmaya başlamış, feodal toplum üretim tarzı ortadan kalkmış, siyasal iktidarda merkezileşme yaşanmıştır. Kapitalist ekonominin toplum hayatına hâkim olduğu bu dönemde, ticaretin ve daha sonra da sanayileşmenin gelişmesiyle beraber kentleşme ivme kazanmış, kırsal alandaki nüfus azalırken kentlerin nüfusu önemli oranda artmıştır. Siyasal katılımın artması ile demokrasi tek meşru yönetim tarzı olarak görülmeye başlanmıştır. Bugün içinde bulunduğumuz toplumsal ve siyasal ilişkiler büyük ölçüde Aydınlanma Çağının düşünsel ürünüdür.

kullanarak kendi geleceğine hâkim olabileceğini, yine akılcı yöntemlere dayanılarak dünyanın ve evrenin anlaşılabilirliğini savunan yapısıyla, bu sürece daha sonraları eklenen dünyanın geri kalan kısmında adeta bir ideal olarak algılanmıştır.

Yukarıda değinildiği üzere modernlik olgusunun değer yaratan (normatif) yönü onun “meşru olarak küreselleştiren” olduğu yolundaki görüşlere dayanak teşkil etmiştir. Aydınlanma Çağı ile başlayan bu süreçte, modernlik olarak algılanan kitlesele sanayi toplumu; “İkinci Dalga”, bilgi yaratma ve değerlendirmenin yeni yolları üzerinde yükselerek kendi egemenliğini kurmaya çalışan son dönem ise; “Üçüncü Dalga” uygarlığın gelişmesi olarak kabul edilmektedir (Toffler, 1995: 23).

Küreselleşmenin modernliğin sonucu olduğunu savunan bu yaklaşımın temsilcilerinden Anthony Giddens, küreselleşme çözümlemesine modernliği ele alarak başlar. Giddens’e göre modernlik: 1) Kapitalizm 2) Toplumsal gözetim 3) Askerî iktidar 4) Endüstriyalizm bileşenlerinden oluşmaktadır. Giddens (1998: 64), bu dört bileşeni küreselleşmeye aktararak; kapitalizmin “kapitalist dünya ekonomisi”ne, toplumsal gözetimin “ulusal devlet sistemi”ne, askerî iktidarın “askerî dünya düzeni”ne endüstriyalizmin de “uluslararası iş bölümü”ne dönüşerek küreselleşmenin dört boyutunu oluşturduğunu savunmaktadır.

Küreselleşmeyi zaman ve mekân bağlamında açıklamaya çalışan Giddens, küreselleşmeyi kapitalist modernitenin kendisini ekonomik, politik ve kültürel bağlamda yeniden kurma çabası olarak tanımlamak suretiyle bir başka düşünsel pencereyi aralamaktadır. Giddens (1998: 25), Bu saptamadan ilerleyerek modernliğin yapısal olarak küreselleştirici olduğu ve tarihsel olarak küreselleşmenin modernlikten ayrıştırılamayacağı sonucuna ulaşmaktadır. Bu yaklaşıma göre, her devletin küreselleşme olgusundaki yerini, o devletin sahip olduğu refah düzeyi ve askerî gücü belirlemektedir

Küreselleşme ile modernliği özdeşleştiren düşünce ile bunun karşıtı olan yaklaşımlar arasındaki başlıca fark, küreselleşmenin kaynağını; özünü rasyonelleşme, aydınlanma, bireyselleşme ve uluslaşmadan alan modernitenin mi, yoksa kapitalizmin mi oluşturduğudur. Modernitenin, Avrupa'da kapitalist ekonomik düzenin feodal yapının yerini almasıyla başlayan bir süreçte olduğu gerçeğinden hareketle, bu iki olguyu birbirinden ayırmak ilk bakışta mümkün değildir.

Küreselleşmeyi, küresel güç ilişkilerinin yeniden yapılandırılması kapsamında ele alan yaklaşım, küreselleşme olgusunun modernlik kavramıyla açıklanamayacağını ileri sürmektedir. Buna göre, Aydınlanma süreci ve modernlik gibi kavramlar ile küreselleşmenin bazı ortak noktalarının bulunmasının, küreselleşmenin salt bu kavramlarla açıklanabileceği anlamına gelmemektedir. Çünkü küreselleşmenin, aydınlanma ve modernlikten çok farklı özellikleri bulunmaktadır (Bretherton, 1996: 3'den aktaran, Ateş, 2006: 3).

Bu özellikler nedeniyle, küreselleşme, ayrı bir tarihsel bağlam oluşturmaktadır (Robertson, 1999: 182-183). Küreselleşme sürecinin en önemli özelliği tarihsel olmasıdır. Buna karşın modernlik kavramının değer yaratan boyutu onu tarihsel gelişimlerden bağımsız olarak belirlenen bir insanlık ideali konumuna taşımaktadır. Modernlik kavramının amacı, her zaman, her yerde geçerli olan ve kabul gören evrensel değerlerin yerleştirilmesidir. Buna karşın küreselleşmenin bu kapsamda tanımlanabilecek bir amacı bulunmamaktadır. Tam tersine, küreselleşme kimlik, kültür ve dünyayı algılayış farklılıklarının olabildiğince fazlaştığı bir durumu öngörmektedir.

Tarihsel olarak, bugün gelinen nokta itibarıyla küreselleşme aşaması modernliğin bir anlamda devamı sayılabilir, ancak felsefi anlamda kesinlikle ayrı bir dönemdir. Küresel kapitalizm, tarih ötesi ya da ulus aşırı olarak, modernleşmenin evrenselleştirici gücü şeklinde sunulsa da gerçekte bu, Batılılaşma demektir (Hablemitoğlu, 2004: 130). Küreselleşmeyi modernliğin bir devamı olarak algılamak, emperyalizm ve kolonyalizm örneklerinde olduğu gibi Batılı toplumların tahakküm kurma girişimlerine dayanak teşkil eder (Şen, 2004: 180).

Küreselleşme ile modernlik kavramının ilişkisi bulunmadığını ileri süren diğer bir yaklaşım ise ayrıntıları ikinci bölümde ele alınacak olan Wallestein'in "Dünya Sistemleri Kuramı"dır. Bu yaklaşıma göre dünya sistemleri, modernleşme projesinden farklı bir yapı arz etmektedir.

Kuram, modernleşme yaklaşımında öngörülen; gelişmenin zorunlu güzergâhının gelişmiş devletlerin yolunu izlemekten geçtiği savını temelden reddetmektedir. Buna göre, modernleşme teorisi bütün devletleri sistematik olarak kıyaslamakta ısrar ettiği için uluslararası bir nitelik arz etmiştir. Ancak hiçbir zaman küresel olmamıştır; çünkü bir dünya sisteminin yeni yeni ortaya çıkan özelliklerini dikkate almamış, hatta bir dünya sisteminden hiçbir zaman bahsetmemiştir. Ayrıca modernleşme teorisinin tarihsel bir boyutu bulunmamaktadır (Wallerstein, 2003: 212).

Sonuç olarak, küreselleşme Batı'ya aittir. Batı'nın dünyayı yeniden yapılandırma isteminin ve girişiminin tarihsel bir sonucudur. Küreselleşme özü itibari ile gelişmiş ülkelerin, ekonomik, sosyal ve düşünsel olarak, az gelişmiş ülkelere dayatmış olduğu bir olgudur (Robertson, 1999: 56-66). Küreselleşmeyi taşıyan Batı'nın değerleri küreselleşmenin yansıdığı ve etkilediği diğer kültürlerde sonradan üretilmiştir. Batı'nın değerler sistemi ise, felsefi bir kaynaktan çok, Avrupa gerçekliğinden doğmuştur ve Avrupalıların kendilerine bakışlarını şekillendirmiştir. Gücüyle dünyayı şekillendiren Avrupa'nın, değerlerini diğer kültürlerle paylaşması, çok kısıtlı bir alanda ve kapitalist sistemin ihtiyaçları ölçüsünde gerçekleşmiştir.

1.2.3.5. Siyasi Boyut

Küreselleşmenin yukarıda sunulan belirleyici unsurları arasındaki ilişkileri güç ekseninde tanımlayan başlıca özellik kavramın siyasi boyutudur. Siyasi boyuta dayandırılmayan küreselleşme yaklaşımlarının tarihsel, ekonomik, teknolojik vb. boyutlar arasındaki bağlantıyı kuramadıkları görülmektedir.

Küreselleşmecilerin başlangıçta ileri sürdükleri, küreselleşmenin soğuk savaşın son bulmasıyla başlayan siyasi ortamda doğduğu yolundaki savları eleştirilere maruz kalmıştır (Legrain, 2002: 31'den aktaran, Zengingönül, 2004: 9). Bunlardan "Lexus ve Zeytin Ağacı" kitabında küreselleşmeyi soğuk savaş sisteminin yerine geçen bir sistem olarak tanımlayan Friedman, daha sonra yayınladığı "Dünya Düzdür" adlı eserinde önceki kitaba atfen küreselleşmenin tarihsel gelişimine değinmektedir.⁹ Ancak tarih felsefesinden uzak yüzeysel bir şekilde ele alınan bu yaklaşım, kronolojik bir tutarlılığa sahip olmasına karşın, siyasi boyut ile tarihsellik arasındaki bağlantının neden ve sonuçları arasındaki ilişkiyi ve bütün küreselleşme evrelerinde siyasi gücün belirleyici unsur olduğu gerçeğini saptayamamıştır. Bu algılama hatasının doğmasında, küreselleşmecilerin; strateji, jeo-politik vb. güç bileşenlerini göz ardı eden yaklaşımları da etkili olmaktadır.

Siyaset ve güç ilişkilerinde yoğunlaşan geleneksel Uluslararası İlişkiler anlayışının ise tek boyutlu ve dikey inceleme yöntemi nedeniyle; ekonomi, teknoloji, vb. çok disiplinli güç olgusunu ve çok oyunculu uluslararası ortamı yeterince kapsayamadığını, bu nedenle de siyasi küreselleşmeyi açıklamakta zorlandığını söyleyebiliriz.

⁹ Bu kapsamda, ilk küreselleşme evresinin Kolomb'un Eski Dünya ile Yeni Dünya arasındaki ticareti sağlayan seferler ile başladığı ile ikinci evrenin 1800'lerde Sanayi Devrimi ile başlayıp 2000 yılına kadar olan dönemde gerçekleştiği ve üçüncü evrenin ise soğuk savaşın son bulmasıyla kurulan yeni dünya düzeninin de etkisiyle 2000'li yıllarda başladığı tespitini yapmıştır (Friedman, 2006:21).

Diğer taraftan toplumsal bilimci yaklaşımların, ekonomi, kültür, politika, askerî güç vb. güç unsurlarını küreselleşmecilere oranla inceleme ve çözümlmelerine dâhil ettiklerini ve gücün tarihsel seyrini takip ettiklerini söyleyebiliriz. Ancak, güç olgusunun sosyolojik boyutunu parçalara ayırmak suretiyle ele alan bu yaklaşımın, bütünsel etkileşimleri kapsayamadığı görülmektedir. Bu olumsuzluğuna karşın toplumsal bilimci yaklaşım, güç ilişkilerini ve siyaseti ele alış biçimi ile küreselleşmenin kavramlaştırılmasına önemli katkıda bulunmaktadır.

Daha çok toplumsal bilimci yaklaşımların yoğunlaştıkları, siyasi küreselleşme; esas itibarıyla günümüz dünyasında siyasi güç, egemenlik ve yönetim biçimlerindeki yapısal dönüşüm olarak tanımlanabilir (Bayar, 2006: 90). Günümüzde, nüfuz alanını tüm dünya olarak ilan eden “küresel siyaset” anlayışının giderek güçlendiği görülmektedir. Bu durum, devlet merkezli geleneksel siyaset anlayışından farklı bir yapıyı yansıtmaktadır.

Küresel siyaset, söz konusu yapının oyuncularını olan; devletler, devlet niteliğini kazanmamış olan sosyal ve siyasal alt gruplar, uluslararası kuruluşlar, uluslar üstü kuruluşlar, STK (Sivil Toplum Kuruluşları)’lar ve UAHDK (Uluslararası Hükûmet Dışı Kuruluşlar)’lar, uluslar aşırı ticari kuruluşlar/ÇUŞ’lar ve bireylerin karşılıklı etkileşimi sonucunda şekillenmektedir. Ulusal devlet, bu süreçte temel birim olma özeliğini korumakta, ancak diğer oyuncuların etkinliklerine bağlı olarak egemenliği bölüşmek ve yeniden yapılanmak zorunda kalmaktadır.¹⁰

¹⁰ Doktrinde (Cossgrave ve Twitthet, 1970: 12), herhangi bir birimin oyuncu (aktör) olarak kabul edilebilmesi için bağımsız faaliyetlerde bulunabilen, örgütlü, etkin bir güç merkezi olması gerektiği belirtilmesine karşın, uygulamada, diğer oyuncuların devletlerin doğrudan ve dolaylı etkisine maruz kaldığı görülmektedir. Bu nedenle bir birimin uluslararası ortamın oyuncuları arasında yer alabilmesi için devletlere etki edebilme yeteneğinin öne çıktığını kabul etmek gerekmektedir.

Egemenlik kavramının önceki muhafazakâr yapısında değişim yaşanmasında, ticaretin uluslararasılaşmasının büyük etkisi olmuştur. Bununla koşt olarak son küreselleşme evresinde sermayenin başka yerlere kayabilme yetisi, özellikle çevre ve yarı-çevredeki devletlerin ulusal ekonomiler üzerindeki kontrollerini zayıflatmıştır. Küresel siyasetin ortaya çıkışı, geleneksel ve orta yolcu (Ortodoks) Uluslararası İlişkiler yaklaşımına egemen olan; iç ve dış siyaset ile alt ve üst siyaset ayrımı ortadan kaldırmıştır.

Bu ilişkiyi en iyi şekilde bütünleyen, güç olgusudur. Ekonomik, askerî vb. unsurlardan güç olarak öne çıkan devletlerin çevrelerini dönüştürmede ve giderek küresel ortamı şekillendirmede kullandıkları güç ilişkileri ve bu maksatla tesis ettikleri düzen -emperyalizm- küreselleşmenin siyasi boyutunu ortaya koymaktadır.

Güç bakış açısı, küreselleşmede devletin konumunu açıkça ortaya koymaktadır. Buna göre, küreselleştiren merkezdeki devletler, gittikçe merkezleşen küresel üretim ve merkeze doğru çekilen refahla koşt olarak güçlenirken, çevredeki küreselleştirilen devletler güçlerini yitirmeye zorlanmaktadır. Bu durum, küreselleşmenin sağladığı olanaklardan yararlanmanın bedeli olarak sunulmaktadır.

XV ve XVI. yüzyıllarda ortaya çıkan kapitalizm, kendi kendini yöneten merkezle, ona bağımlı çevreyi içeren küresel bir sistem oluşturmuştur.

Bu küresel sistem içinde sömürü, merkeze oranla çevrede çok daha yüksek bir boyutta yaşanmıştır. Ayrıca merkezin ihtiyaçlarını karşılayacak olan kaynaklar çevreden çekilmiştir. Bunun sonucunda, çevre ve merkez ülkeleri arasındaki mücadele, kaçınılmaz olarak devrim ve karşıdevrimlere veya savaşlara dönüşmüştür. Emperyalizm konusunda verilen mücadele sadece Kuzey ve Güney arasında yaşanmamıştır. Lenin'in öne sürdüğü üzere, tekelci sermayenin büyümesi, dünya sisteminin merkezindeki gelişmiş sanayi ülkeleri arasında yaşanan rekabetten kaynaklanmıştır. Bu rekabet, ülkelerin kendi ulusal şirketlerini büyütme yönelik mücadeleleri ve ticaret savaşlarını körüklemiştir. Dünyanın genel resmini veren bu durum, küreselleşmenin seyrini de belirlemiştir.

Anthony Giddens'in (2000 b: 45) gözlemlediği üzere, küreselleşme sadece Avrupa'nın küresel tahakkümünden ibaret değildir, ABD'nin de belirleyici ölçüde katkıda bulunduğu bir olgudur. Bugün küreselleşme ABD merkezlidir. ABD'nin bilgi devriminde payı büyüktür ve küresel bilgi ağlarının büyük bir kısmı ABD'de oluşturulmuştur. Bu durum, asimetrik olarak ABD'nin "yumuşak gücü"nü artırmaktadır (Nye, 2003: 96).¹¹

¹¹ "Yumuşak Güç/Soft Power" kavramı, ilk defa Joseph S.Nye tarafından 1990 yılında yayınlanan "Liderliğe Mecbur: Amerikan Gücünün Değişen Doğası" (Bound to lead: The Changing Nature of American Power) adlı kitapta ortaya atılmıştır. Buna göre Yumuşak Güç: "Başkalarına cazip gelerek ve onları ikna ederek hedeflerinizi benimsemelerini sağlayarak istediğinizi elde etme hüneridir... Yumuşak güç, zorlama ve baskı değil, iş birliği ve iknadır. Özünde bir takım değerler bulunur. Örneğin; demokrasi ve insan hakları, bir ülkenin kültürünün, ideallerinin ve politikalarının cazibesıyla oluşur.. Yumuşak güç kimin kazandığına değil kimin hikayesinin kazandığına ilişkindir.. Enformasyon çağında siyaset, sonunda kimin öyküsünün galip geleceği meselesidir." Nye'ye göre "Sert Güç/Hard Power" ise: "Başkalarının sizin isteklerinize uymasını sağlayacak biçimde, askerî ve ekonomik imkânın ya da bir başka deyişle 'havuç ve sopa' politikasını kullanma kabiliyetidir" (Oğan, 2006: 19).

ABD küresel kapitalist sistemin merkezindeki ülke değilse de en büyük sermaye piyasasına sahip olması nedeniyle, küreselleşmenin ekonomik boyutunda belirleyici ve düzenleyici konumdadır (Soros, 2005: 93). Silahlı kuvvetlerinin büyüklüğü, dünyanın her tarafında askerî varlık gösterebilme yeteneği, silah üretimi ve silahlanma faaliyetleri, kendisine en yakın güç olan AB üyelerinin savunma bütçelerinin toplamından daha büyüktür. ABD savunma harcamaları nedeniyle, küreselleşmenin askerî boyutunda da liderdir.

Sonuç olarak, gerek küreselleşmecilerin gerekse geleneksel uluslararası yaklaşımın, küreselleşmenin siyasi boyutunu ortaya koymakta ciddi kısıtlılıkları olduğunu, toplumsal bilimci yaklaşımın ise sistem bütünlüğünü gözeten yanı ile sağladığı katkılara rağmen konuyu tek başına açıklamaya yeterli olmadığını söyleyebiliriz. İncelemede esas alınan yaklaşıma göre tarihsel süreç içerisinde süregelen küresel dönüşümleri açıklamakta; askerî, ekonomik, endüstriyel/teknolojik, sosyal, jeo-politik vb. güç unsurlarını, bir arada kavrayabilen yegâne boyut siyasettir. Siyasi boyut; güç olgusu, başat devletlerin strateji ve küresel ekonomik düzenin gerekleri çerçevesinde oluşturdukları yapılanma ve dönüştüren yapısı ile küreselleşmenin temel belirleyicisidir. Siyasi boyut küreselleşmenin bileşenleri arasındaki önceliği belirlemede de başlıca ölçüttür. Bu kapsamda, başlangıcından beri küresel bir sistem olan ve emperyalizmin gelişen şekilleriyle varlığını sürdüren kapitalizmin küreselleşme ile olan ilişkisi her şeyden çok siyasetle açıklanabilir.

1.2.3.6. Sosyal Boyut

Küreselleşmenin sosyal boyutuna ilişkin genel eğilim; diğer başat sistemlerdeki gibi küreselleşmenin de kendine özgü bir kültürü olduğu ve etki alanında büyük bir tek tiplilik yarattığı, bununla beraber farklı sosyolojik ve ekonomik ortamlarda farklı etkilere neden olduğu yönündedir (Friedman, 2003: 31).

Küreselleşmeciler, konunun sosyal boyutunun; dünyanın neresinde olursa olsun insanlar arasında artan bağlantıların doğal sonuçları çerçevesinde oluştuğu görüşündedirler. Bu yaklaşım, küreselleşmeyi dünyanın bir bölgesinde meydana gelen sosyal, politik ve ekonomik faaliyetlerin bir parçası olan olayların, alınan kararların, kürenin bir diğer tarafındaki bireyleri ve toplulukları etkilemesiyle ilişkilendirmektedir. Buna göre küreselleşmenin neden olduğu gelişmelerin sonucu olarak; zaman ve mekân giderek daralmakta, karşılıklı bağımlılık fark edilir ölçüde artmakta, ortak ve benzeşik bir sosyal yapı yaygınlık kazanmaktadır.

Küreselleşmeyle birlikte yerelliğini yitiren toplumsal ilişkiler, “esnetilmekte” ve değişime uğramaktadır. Bu değişim, ortak bir küresel kapitalist kültürün gelişmesiyle gerçekleşmektedir. Kültürün “yersizleşmesi” (deterritorialization) olarak ifade edilen bu durum, medya ve iletişim teknolojileriyle hızlandırılarak kozmopolit bir yapı oluşturmaktadır (Rugman, 2000: 23).

Bu yaklaşım, yaşadığımız coğrafyanın farklılaştığı, devletler arası ilişkilerle belirlenen bir dünyadan, dünyanın bir bütün olarak kendi başına bir sosyal arena hâline geldiği, ulusal devletlerin surlarının aşınmasıyla homojen bir yapının oluştuğu savına dayanmaktadır (Scholte, 2005 a: 4). Bu noktadan hareketle bazı yazarlar, küreselleşmeyi; dünya halklarını tek bir dünya toplumu -küresel toplum- içerisinde birleştiren bütün süreçler şeklinde tanımlamaktadırlar. Bu kapsamda küreselleşme; ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel düzenlemeler üzerinde coğrafyanın getirdiği kısıtlamaların ortadan kaldırıldığı bir sosyal süreç olarak tanımlanmaktadır.

Bu kavram çerçevesinde, sosyal ve kültürel yaşamı düzenleyen bir ilke olarak devletin üzerinde yer aldığı topraklar yani ülke kavramı yok olacak, ortaya sınırları olmayan bir toplum çıkacaktır. Küreselleşen bir dünyada, coğrafi konumu temel alan; sosyal tercihleri ve uygulamaları görmek mümkün olmayacaktır (Tuncer, 2002: 77). Ayrıca, ortak bir küresel kültürün yaratılmasında, coğrafi sınırlamaların aşılmasına ilave olarak, farklı dinlerin bir arada var olabilme yeteneğinin geliştirilmesi mümkün olabilecektir.¹²

Diğer taraftan küreselleşmenin farklılıkları tanıyan ve kapsayan bir yapıda olduğu, onları yok etmeye çalışmak yerine bu farklılıklar aracılığıyla dönüşümün gerçekleştirilmesini öngördüğü yolunda görüşler bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre, küresel kültür önemli yerel özelliklerle birlikte oluşmakta ve bu suretle “yerelleşmekte”dir. Yerel özelliklerin küreselleşmesiyle birlikte

¹² Bu konuda Berger (2003: 21), ilahiyat ve ahlaki konularındaki militan muhafazakârlığına karşı tutumu ve çağdaş küresel kapitalizmi benimseyen yaklaşımı ile Hıristiyan dünyasının küreselleşmesinde, Evanjelik Protestanlık hareketine ve Latin Amerika ile Filipinler’de etkili olan Katolik Opus Dei örgütlenmesine dikkat çekmektedir. Bu kapsamda, laiklik alternatif küreselleşme hareketi olarak tanımlanırken “İlimli İslam” da faydalı görülmektedir.

ortak renkler taşıyan “melez” bir kültür oluşmaktadır. Melezleşmede, yabancı ve yerli kültür öğelerinin bilinçli bir sentezini yaratma çabası söz konusudur. Bu noktadan hareketle bazı düşünürler, alternatif bir küreselleşme ve modernleşme anlayışının yaratılabileceğini ileri sürmektedirler. Aynı kapsamda olmak üzere, bölgesel olmalarına karşın nüfuz ettikleri toplumların yükselen küresel kültüre bağlanmasına yardımcı olan, Avrupalılaştırma hareketi ise “alt küreselleşme” olarak tanımlanmaktadır (Berger, 2003: 18-24).

Bu iki farklı yaklaşımın, küreselleşmenin sosyal boyutunun tanımlanmasında; küreselleşme olgusunun sonuçlarının mı, yoksa nedenlerinin mi esas alınması noktasında birbirinden ayrıldığını söylemek mümkündür. İncelemede esas alınan yaklaşımı bakımından, küreselleşmenin sosyal boyutunun ne olduğundan çok bunun neden ve nasıl oluştuğu önem taşımaktadır.

Yukarıda ana hatlarıyla sunulan farklı yaklaşımların ortak özellikleri incelendiğinde sosyal küreselleşmenin oluşumuna ilişkin başlıca iki husus öne çıkmaktadır. Birincisi, “bireyselleşme”dir: Küreselleşmenin bireyin toplum karşısındaki bağımsızlığını artırmasını olanaklı kılmasıdır. İkincisi, küresel ekonominin ve devletin belirleyici konumudur: Küreselleşmenin sosyal boyutunun oluşumunda belirleyici olan başlıca dört etkenden kültürel ürün ihraç eden ÇUŞ’ların ve kültür pazarını denetim altında tutan devletin; kültürel küreselleşmenin hem yorumcuları, hem de uygulayıcıları olan aydınlardan (intelligentsia) ve ithal kültürün sadık ve hevesli tüketicileri olan halktan daha etkin olmalarıdır (Yan, 2003: 45).

Teknolojik gelişmelerin sağladığı imkânlar nedeniyle, iletişim ve ulaşım maliyetlerinin büyük ölçüde azalması, sermaye, mal ve hizmet akışkanlığının ortak bir kültürün yaratılmasına ya da sosyal yapılarda benzerliklere neden olduğu yönündeki tezler iki nedenden ötürü şüpheyle karşılanmalıdır.

Birincisi, küreselleşmenin yarattığı ortak kültür -sosyal yapı- bu sistemin amaçları doğrultusunda yaratılması gerekli olan koşulların bölgesel olarak yaygınlaştırılması ile sınırlı olup, evrensel bir nitelik taşımamaktadır. Küreselleşmenin ortak kültürü, emperyalizmin kendi işbirlikçi zümresini ve tüketime yönelik pazarı oluşturmaya yöneliktir. Aksi hâlde, kendi halkları için demokrasi, insan ve azınlık hakları vb. değerleri bir şekilde özümsemeyi başarabilen küresel güçlerin ve gelişmiş devletlerin, Orta Doğu, Afrika ve Orta Asya örneklerinde olduğu üzere; baskıcı ve gerici yönetimlerle stratejik bağlaşıklıklar kurmasını ya da bu eğilimdeki yönetinleri işbaşına getirmelerini açıklamak mümkün değildir.

İkinci olarak, söz konusu geçirgenliklerin iş gücünün serbest dolaşımına katkı sağlamadığı görülmektedir. Yeni bir “biz” duygusu yaratmaya çalışan küreselleşme, aslında herkesin olduğu yerde, olduğu gibi kalmasına çalışmaktadır (Hablemitoğlu, 2004: 15). Bugünkü ortamda serbest dolaşım, gelişmiş devletlerin vatandaşlarına özgü olmak üzere tek taraflı olarak kullanılan bir özgürlüktür.

Sosyal küreselleşmenin nasıl oluşacağına ilişkin olarak 1998’de ortaya atılan “glocalization”¹³ sözcüğü, küresel ölçekte ortak bir sosyal yapının yerel özelliklerle uyumlu olarak gerçekleştirilebileceği savına dayandırılmıştır. Bu tasarımın ne ölçüde gerçekleştirilebileceği ayrı bir inceleme konusunu teşkil etmektedir. Burada önemli olan bazı küreselleşmecilerin, başlangıçta ileri sürdükleri homojenleştirme tezini son dönemde terk etmiş olmalarıdır. Ayrıca Küreselleşmeyi tetikleyen bilgi devriminin, kültürel farklılıkları azaltacağı yerde arttırabileceğine dair güçlü kanıtlar bulunmaktadır. Küreselleşme, yaşam biçimini hızla değiştirmekte; bireysel ve toplumsal ilişkilerin karmaşık, dinamik bir ortamda, daha çok ulusal devlet aleyhine olmak üzere, alt kimlikler boyutunda yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmaktadır.

Küreselleşmenin mutlak bir şekilde homojenleşme anlamına gelmeyeceği konusunda Japonya tarihsel bir kanıt oluşturmaktadır. Ekonomik ve toplumsal küreselleşmenin kültürel homojenleşmeye neden olacağını söylemek de mümkün değildir. Küresel kültür olarak tanımlanan olgu, popüler ABD tarzından başka bir şey değildir (Şen, 2004: 269). Henry Kissinger’in: “Küreselleşme diye adlandırılan şey aslında ABD hâkimiyetinin bir başka adıdır.” tanımlaması bu kapsamda anlaşılmalıdır.

¹³ Bu tanıma göre, küreselleşme süreci, küresel olan ile yerel olanın iç içe geçmelerinin bir sonucudur. Küreselleşme bu çerçevede dünyanın bir bütün olarak sıkışması, yaklaşması ve yerellikleri birbirine bağlanmasıyla gerçekleşmektedir. Küreselleşme, yalın ve mekanik bir homojenleştirme eşliğinde örgütlenmekle kalmamakta, çeşitli yerelliklerden beslenerek onları evrensel olmaya taşımaktadır. Bu yerel biçimlerle küresel işleyişin birleştirilmesi sonucunda “glocalizasyon” adı verilen süreç ortaya çıkmaktadır (Robertson 1998).

Sonuç olarak, küreselleşmenin sosyal boyutu, Batı'nın modernlik düşüncesinin içerdiği değerler sisteminin yaygınlaştırılması idealinden ya da küresel ekonomi, siyaset vb. olguların etkilerinden değil, küresel sistemin yürütülmesi ihtiyacından doğmaktadır. Sosyal boyut, yukarıda değinilen; ekonomi, teknoloji, siyaset boyutlarının aksine, küreselleşmenin çevre, cinsiyet ve hukuk boyutları gibi belirleyici değil edilgen bir yapıdadır. Ulaşım ve iletişim alanındaki büyük gelişmeler, artan karşılıklı etkileşim ve bağımlılık hemen her faaliyet ve olguya kolaylık, sürat, nüfuz kabiliyeti gibi olanaklar kazandırmasına karşın, henüz ne dünyanın coğrafyasını küçültmüş, ne de sosyal birlikteliği ve benzeşmeyi engelleyen, siyasi ve ekonomik farklılıkları ortadan kaldıramamıştır. Tersine, belirli siyasal koşullarda küresel kültür ile yerel kültürler arasındaki gerilimler, Samuel Huntington'ın deyişiyle "uygarlıkların çatışması"na yol açabilecek istikrarsızlıkları tetiklemiştir.

1.2.3.7. Küreselleşme Kavramının Çözümlemesine İlişkin Sonuç

Yukarıda ana hatlarıyla belirleyici özellikleri tartışılan küreselleşme kavramını, yarattığı sonuçlar itibarıyla dört ana başlık altında tanımlamak mümkündür:

- İlk olarak küreselleşme; siyasi, coğrafi, kültürel sınırları, ülkeleri ve kıtaları aşarak sosyal, ekonomik ve siyasi faaliyetlerin "esnemesine" neden olmaktadır.
- İkinci olarak ticaret akışında, yatırımda, finansta, göç hareketlerinde, kültürel yapıda vb. konularda "yoğunlaşma"yı ya da "genişleyen çekim alanı"nı ifade etmektedir.

- Üçüncü olarak ulaşım ve haberleşme sistemlerinin hız kazanması sonucunda, dünya çapında bilgi ve fikirlerin, mal ve hizmetlerin, sermaye ve insanların yayılmasının “yoğunluk” ve “hız” kazanması ile etkileşim ve değişim üst seviyede gerçekleşmekte, bu durum karşılıklı bağımlılığı artırmaktadır.
- Dördüncü olarak “derinleşen” ve “yaygınlık” kazanan karşılıklı bağımlılığın sonucunda, bölgesel ve yerel gelişmelerin küresel ölçekte etki yaratması; uzaklıkların ortadan kalkmasına; iç işleri ile küresel ilişkiler arasındaki ayrımın berraklığını yitirmesine neden olmaktadır (Held vd. 1999:2).

Yukarıda yapılan saptama ve çözümlenmeler küreselleşmenin kavramsal bağıntısını açıklamakta asgari yeterli veriyi ortaya koymaktadır. Örneğin, birinci önermede sözü geçen “esneme” olgusu, neleri değiştirebilmiştir? Hangi toplum ne kadar esnemiştir? Sınırlar ne ölçüde kalkmıştır? Yine ekonomik ve sosyal yoğunlaşmanın neden olduğu çekim alanlarının oluşmasında askerî gücün kullanılması ne oranda etkin olmuştur? Diğer taraftan üçüncü önermede belirtilen artan karşılıklı bağımlılık ulusal güvenlik kaygılarının ne oranda önüne geçebilmiştir? Kimler kimlere bağımlı olmuş, kimler karşılıklı çıkar bağı kurabilmiştir? Karşılıklı bağımlılığın artması, küresel ekonomik ve siyasi sistem içerisindeki unsurları nasıl etkilemiştir? Ve nihayet iç işleri ile uluslararası ilişkiler arasında giderek arttığı ifade edilen iç içe geçmişlik gerçekten küreselleşmenin bir gereği midir, yoksa geleneksel hegemonyanın vasıtalarından biri midir? Özetle belirtilen bu soruları artırmak mümkündür.

Yukarıda sunulan hususlardan çıkan sonuç: Özü itibarıyla enerjisini küresel sistemin güdülerinden alan ve küresel güçlerin dönüştüren etkileriyle şekillenen küreselleşmenin, orta ve büyük ölçekli kuramlar yardımıyla aydınlatılmadıkça açıklanamayacağıdır. Çünkü sürecin gelişimi, küresel ekonomik sistemin yarattığı güç merkezlerinin; güç, güvenlik, enerji, sanayi, teknoloji, ulaştırma, stratejik konum ve konuşlanmayla sağladıkları etki, kontrol, tehdit ve ele geçirme yetenekleri vb. ilişkileri konu alan kuramsal yaklaşımlarla doğrudan ilişkilidir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Uluslararası İlişkilerde Temel Kuramlar ve Küreselleşme

Önceki bölümde küreselleşmeye ilişkin yaklaşımların; güvenlik, hegemonya, emperyalizm, jeo-politik, strateji, bağımlılık gibi, küreselleşmenin dönüştüren boyutunu açıklayan kavramları ve başat güçlerin uluslararası ekonomik sistem ile olan ilişkisini yeterince kapsamadığı görülmektedir. Bu durumda, küreselleşmenin neden ve sonuçları arasındaki ilişki yeterince açıklanamamaktadır. Kavramın temelinde yatan güç olgusunu, Uluslararası İlişkiler kuramları çerçevesinde ele almayan tüm yaklaşımlar eksik kalmaktadır. Ekonomik, teknik ve sosyal yönleri daha çok öne çıksa da küreselleşmenin her şeyden çok uluslararası bir olgu olması, onun Uluslararası İlişkiler disiplini çerçevesinde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu bölümde, Uluslararası İlişkiler disiplininde yer alan kuramların açıklanmasından çok, orta ve büyük ölçekli kuramların küreselleşmeye ilişkin yaklaşımlarına; bu incelemenin varsayımlarına esas oluşturan yönleriyle değinilmiştir. Uluslararası İlişkiler kuramlarının farklı değerler dizininden yola çıkarak, dünya düzeninin oluşturulması bağlamındaki açıklamaları, güç bakış açısıyla ele alınmış ve küreselleşme olgusu bu kapsamda açıklanmaya çalışılmıştır.

Güç mücadelesi perspektifinden bakıldığında, insanlık tarihi birbirinin devamını oluşturan, birbirini yaratan, büyüten, sonlandıran savaş ve barış ortamlarında cereyan etmiş, ancak güç her iki ortamda da kullanılmıştır.¹⁴

¹⁴ 3400 yılı aşkın yazılı tarih boyunca 28 yılı savaşız geçmiştir (Çimen ve Gögebakan, 2007: 9). 1945'den bu yana 50'den fazla savaş yaşayan dünya, Stockholm'deki Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsünün verilerine göre, sadece 1997-2006 döneminde ortalama 21 savaşa tanık olmuştur (SIPRI, 2007 a: 80).

Esasen bu iki kavram da gücün oluşumunun, paylaşımının, dengelenmesinin, dağılımının, kısacası güç ilişkileriyle şekillenen siyasi, ekonomik ve sosyal oluşumların sonucunda ortaya çıkmıştır.

Bu yaklaşım, uluslararası ilişkilerde bütün olguları kapsamadığı için yetersiz ve aşırı indirgemeci olarak görülebilir. Ancak, özellikle küreselleşmeye yönelik yaklaşımların büyük çoğunluğunda tespit edilen; dönüştürme, çok boyutluluk, asimetri, esneklik, yoğunluk, hız, etki, yayılma, karmaşıklık vb. özellikler dikkate alındığında, güç olgusunun küresel siyasi düzene ilişkin değerlendirmelerde en geçerli ölçüt, ayrıca pratiğe de en uygun yaklaşım olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle, Uluslararası İlişkiler kuramlarında küreselleşmeye ilişkin yaklaşımlar, güç olgusu ağırlıklı bir değerlendirme ile ele alınmıştır.

2.1.1. Liberalist Kuram ve Küreselleşme

Klasik Liberalist öğretisi,¹⁵ anarşik yapısına karşın uluslararası ortamın; değerler, karşılıklı çıkarlar ve yaptırımlar tarafından düzenleneceği, “Toplumsal Mutabakat” ve “Görünmez El” kuramlarının temelinde yatan öğelerin bu ortamı şiddet ve kargaşadan (kaos) kurtaracağı varsayımına dayanmaktaydı.

¹⁵ Liberalist Kuram, Ortaçağ Avrupasına egemen olan kilise merkezli, baskıcı, adaletsiz, iki yüzlü kültür ve ideolojiye tepki olarak Aydınlanma Çağı ile birlikte ortaya çıkmıştır (Dougherty ve Pfaltzgraff, 1997: 60). Bireyi esas alan ve yücelten, insan doğasındaki olumlu yönleri esas alarak özgürlükçü, eşitlikçi ve anayasal düzeni öne çıkaran Kuramın temellerini Thomas More (1478-1535), Hugo Grotius (1583-1645), John Locke (1632-1704), L. Montesquieu (1689-1755), David Hume (1711-1776), Jean Jacques Rousseau (1712-1778), Immanuel Kant (1724-1804), Adam Smith (1723-1790), Jeremy Bentham (1748-1832) gibi yazarlar atmıştır (Tunçay, 2002 ve Arı, 2002: 354). Başlıca Liberalist kuramcılar arasında, Norman Angell, Charles Beitz, Michael Doyle, Franchis Fukuyama, David Held, John Hobson, Stanley Hoffman, Richard Rosecrance, Woodrow Wilson ve Alfred Zimmern yer almaktadır (Griffiths, 1999: vii).

Kuram, iki genel savaşı engellemekteki başarısızlığı nedeniyle büyük eleştirilere uğramış, bu durum II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ortamın Realizmin tekelinde şekillenmesine neden olmuştur (Greyson, 1947, 4'ten aktaran, Dougherty ve Pfaltzgraff, 1997: 11). 1960'lı yılların sonundan başlayarak küresel mali piyasalarda yaşanan krizlerin etkisiyle, devlet merkezli (gelenekselci) değerler dizisinin uluslararası sistemi açıklamakta yetersiz kalması üzerine, Liberalist Kuram yeniden şekillenerek güçlenmeye başlamıştır (Hobson, 2000'den aktaran Karadeli, 2005: 35). Neo-liberalist akım,¹⁶ klasik yaklaşımın temel savlarını veri olarak kabul etmekle birlikte ondan farklı olarak, daha çoğulcu bir anlayışı benimsemiştir.

Neo-Liberalist Kuramın Küreselleşmeye İlişkin Kısıtlılıkları:

Neo-liberalist Kuramın küreselleşmeyi algılamasında Kuramın, sosyal ve politik olguları liberal ekonomi modelinin yaygınlaştırılması ana fikri etrafında dikkate almış olması belirleyici olmuştur (Burki ve Perry, 1998'den aktaran, Scholte, 2005 b: 5). Bir başka ifadeyle, Kuramın küreselleşmeye yaklaşımını, çoğulcu ve küresel pazar merkezli değerler dizini oluşturmaktadır.¹⁷ Bu durum birbiriyle ilişkili olarak:

¹⁶ Neo-liberalizm terimini ilk kez, 1974'te Nobel ödülü almış olan Avusturyalı ekonomist Friedrich von Hayek (1899-1992), uluslararası bir ticaret sistemini öngören gelişme modelini ifade etmek üzere kullanmıştır. Hayek, ekonomide devlet müdahalesinin insanları devlete aşırı bağımlı kıldığını, pek çok gelişmiş ülkede yavaşlayan ekonomik gelişmenin ve çoğu ulus devletin karşı karşıya kaldığı mali krizin serbest piyasaya dönmek suretiyle aşılabileceğini ileri sürmüştür (Kloby, 2005: 289).

¹⁷ Klasik liberalizme hâkim olan, demokrasi, self-determinasyon, uluslararası kuruluşların istikrar ve barışa katkısı, uluslararası iş birliği vb. ilkelere ilave olarak Neo-liberalist Kuramın temel verileri arasında özetle:

- Devletin soyut ve tek parça olmadığı, karar ve tercihlerinde yöneticilerden çok, güç odaklarının nüfuz kabiliyetinin etken olduğu, buna karşın, uluslararası menfaatlerin söz konusu olduğu durumlarda devletin, tek bir güç odağının etkisi altında kalmayarak rasyonel davranış biçimini tercih edeceği,
- Uluslararası sistemde devletlere ilave olarak ÇUŞ, UAHDK, STK gibi devlet dışı unsurların temel oyuncular arasında yer aldığı,
- Askerî gücün önemini yitirdiği, demokratik yönetimler arasında savaş tehlikesinin azaldığı, ekonomik gelişme ile ulusal güvenlik arasında ters orantı olduğu yönündeki görüşler öne çıkmıştır.

- Küreselleşmeyle dayatılan ekonomik modele engel olduğu gerekçesiyle devletin öneminin göz ardı edilmesine,
- Devlet dışı aktörlerin uluslararası ortamdaki öneminin abartılmasına,
- Soğuk savaş sonrası güvenlik ihtiyaçlarının zamanında tespit ve tahlil edilememesine neden olmuştur.

Devletin öneminin göz ardı edilmesi:

Küreselleşme sürecinde devletin konumuna ilişkin olarak Neo-liberalist Kuram, devletin serbest piyasa ekonomisinin gelişimine yönelik bir konumda yeniden yapılandırılmasını öngörmektedir.¹⁸ Krasner'in ifadesiyle:

“70’li yıllar, devletin, uluslararası aktör olarak egemenliğinin ve iç işlerine karışmama ilkesi ile tanımlanan Westphalia düzeninin, 90’lı yıllar ise, insan, sermaye, mal ve hizmetlerin bir ülkeden diğerine devletin inisiyatifi ile geçişini niteleyen karşılıklı bağımlılık egemenliğinin ve devletin kendi toprakları üzerinde uygulayacağı politikaları belirleyebilme yeteneğiyle tanımlanan iç egemenliğinin sorgulandığı ve erozyona uğratıldığı yıllar olmuştur (Quiggin, 2005: 4)”.

Liberalizmin, devleti küresel ekonomiye göre konumlandırın yapısı, uluslararası barış ve istikrarın sağlanmasında sorunların küreselleşmesine engel olacak devlet mekanizmalarını güçsüz bırakmıştır.¹⁹ Bu durum Neo-liberalistlerin öngördüğü küreselleşmenin gerçekleşmesini olanaksız kılmış, devletin zayıflatılması ticari liberalizmi değil vahşi kapitalizmi getirmiştir.

¹⁸ Bu kapsamda başlıca üç husus öne çıkmaktadır. Bunlar: 1) Gümrük vergileri başta olmak üzere sermaye ve yabancı yatırımların önündeki ulusal engellerin kaldırılarak “bırakınız yapınlar (Laissez faire)” anlayışıyla sınırların aşılması, 2) Devletin ekonomiye müdahale imkânlarının ve koruyucu işlevlerinin kısıtlanması, 3) Özelleştirmenin artırılması, sosyal hizmetler için yapılan devlet harcamalarının azaltılması ve uluslararası örgütlerin etkinliklerinin artırılmasıdır (Kolby, 2005: 289).

¹⁹ Akımın temsilcilerinden David Held, devleti, hem serbest piyasa koşullarını etkilemesi hem de çok aktörlü uluslararası ortamda devlet dışı aktörleri kontrol altına alabilme gücüne sahip olması nedeniyle küreselleşmenin önünde bir engel olarak eleştirmiştir (Griffiths, 1999: 72). Fukuyama, küreselleşmenin devletleri küresel ekonominin gereklerine uyum sağlayacak bir yapıya zorladığını, bu durumda ise devletin iç politikada güç kaybına uğramasının kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır.

Nitekim bu savın temsilcilerinden Fukuyama 1992’de “Tarihin Sonu”ndan sonra, 2004’te yayımladığı “Devlet İnşası” adlı eserinde (2005: 115); zayıf devletlerin neden olduğu meşruiyet sorunu nedeniyle; hukuk, güvenlik, düzen, mülkiyet ve hakların korunamamasında zafiyet yaşandığını, bu durumun uluslararası ortamda istikrar sorunlarına neden olduğunu ifade etmek suretiyle bir anlamda devleti yeniden keşfetmiştir.

Liberalistlerin devlet için öngördükleri bu yeni yapılanmanın uygulama alanı, ABD hariç dünyanın geri kalanıdır. Burada küresel bir model olma iddiasındaki Liberalizmin, Doğu Avrupa, üçüncü dünya ülkeleri, Türkiye, Çin, Rusya gibi kıtasal ve bölgesel güç merkezlerindeki devletleri aşındırmaya yönelik çabalarına karşın ABD ve AB’deki uygulamalarda başta ekonomik koruma duvarlarının muhafaza edilmesi olmak üzere söz konusu kaygıyı yaşanmadığı görülmektedir (Scholte, 2005 b: 24).

Devlet dışı aktörlerin öneminin abartılması:

Küreselleşme sürecinde devlet dışı aktörlerin uluslararası ortamdaki konumuna ilişkin olarak Neo-liberalist Kuram, geleneksel devlet merkezli yaklaşımdan farklı olarak çok oyunculu bir ortamı öngörmektedir.²⁰ Bu yaklaşımın temelinde, 1970’li yıllarda uluslararası sistemin bir parçası olarak kabul görmeye başlayan ÇUŞ’lar, HDK’ların 1990’lı yıllardan itibaren ortaya çıkan barış ve güvenlik kaygılarının bertaraf edilebilmesinde, devletlerden daha etkin olabileceği fikri yatmaktadır (Held, 1991: 150).

²⁰ Bu yaklaşım başlıca üç gerekçeye dayanmaktadır. Bunlar: 1) Ülkeler arasındaki sınırların etkinliğini yitirmesi 2) Karşılıklı etkileşim ve bağımlılığın güçlenmesi ve hız kazanması 3) Bölgesel nitelikteki sosyal, ekonomik ve siyasi değişikliklerin dünyadaki bütün insanları etkileyen bir nitelik kazanması ve uluslararası ortamı şekillendirmesidir. Bu nedenle Kuram, uluslararası ilişkilerde, BM, IMF, WB, WTO, OECD ve NATO başta olmak üzere uluslararası ve AB gibi uluslar ötesi kuruluşlara ilave olarak, ÇUŞ’ların, HDK’ların artan önemine vurgu yapmaktadır.

Devlet dışı kuruluşlar büyük çoğunlukla devletlerden bağımsız değillerdir. Klasik Liberalist yaklaşımın devleti soyut ve tarafsız davranan bir aygıt olarak algılama yanılığısına Neo-liberalist Kuram, bu sefer devlet dışı kuruluşların devletlerden bağımsız hareket ettiği kabulü ile düşmüştür. Başta BM olmak üzere uluslararası örgütlerin saygınlık kaybına uğradıkları; Somali, Bosna-Hersek ve Kosova müdahalelerinde olduğu üzere, bu kuruluşların ancak büyük devletlerin onayıyla harekete geçtiği görülmüştür.

ÇUŞ'lar ve benzeri ekonomik güce sahip kuruluşlar için barış ve istikrar bir amaç değil araçtır. Bu nedenle uluslararası istikrarı ekonomik çıkarlara ya da karşılıklı bağımlılık düzeneğine dayandırmanın sınırları vardır. Öncelikle uluslararası ekonomik sistem tam anlamıyla küresel değildir. Karşılıklı bağımlılık, bütün devletleri münferit ulusal çıkarlarından feragat edecekleri bir düzeyde gerçekleşmemiştir. Ayrıca küreselleşmenin klasik güvenlik sorunlarının ve jeopolitikten kaynaklanan sorunların önüne geçtiğini ya da geçebileceğini söylemek mümkün değildir (Aydın, 2005: 4).

Soğuk savaş sonrası güvenlik ihtiyaçlarının algılanamaması:

Neo-liberalizmin, soğuk savaş sonrası güvenlik ortamının ihtiyaçlarını yeterli ölçüde değerlendiremeyişi, Kuramın değerler dizininden ve küreselleşmeyi algılama biçiminden kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşımın temelinde, Liberalizmin; ticari, demokratik, düzenleyici ve akılcı olmak üzere dört özelliğinin uluslararası güven ortamını oluşturacağı kabulü yatmaktadır.²¹

²¹ Bu kapsamda, askerî gücün önemini yitirdiği, sayıları giderek artan demokratik yönetimler arasında savaş tehlikesinin azaldığı, ulaşılan dehşet dengesinin savaşı göze alınamayacak bir konuma taşıdığı ve ekonomik gelişme ile ulusal güvenlik arasında ters orantı olduğu yönündeki görüşler öne çıkmıştır (Ari, 2002: 367-386) (Griffiths, 1999: 72).

Liberalizmin, kapitalist ekonomik düzenin, çatışma ve kanı değil, kârı en fazlalaştırmaya yönelik güdüsü nedeniyle, küreselleşmenin barış ve istikrar ortamını getireceği ve özgürlükçü bir ortam yaratacağı yolundaki temel savı ne bugünkü ne de geçmişteki uluslararası ortamı açıklayabilmektedir. Kapitalizmin kârı en fazlalaştırma güdüsünün, ticaretin yayılıp serpileceği istikrar alanlarını tercih etmesi, savaşla da kâr elde edilemeyeceği anlamına gelmemektedir. Ayrıca kapitalist düzenin gelişim sürecinde; ekonomik rekabetin demokrasiyi artırdığı ölçüde şiddeti de kaçınılmaz olarak körüklediği görülmüştür (Attali, 2007: 65-95). Aksi hâlde, bugünkü istikrarsızlık alanlarının ve problem sahalarının, stratejik enerji kaynaklarının kontrolüne yönelik çabalar başta olmak üzere, küresel ekonomik sistemin zorlamalarından kaynaklandığı gerçeğini açıklamak mümkün olamayacaktır.

Kuramda öngörüldüğü üzere, küreselleşme bütüncül etkiler yaratsa da, bütüncül çalışan bir düzenek değildir. Soğuk savaşın son bulması, Doğu-Avrupa'dan yönelen tehdidi azaltmış olsa da küresel barışı sağlayamamış, ulusal devletlerin etnik parçalanmalarını, medeniyetler arasında artan gerilimi engelleyememiştir (Griffiths, 1999: 68-74). Bu durum, XVIII. yüzyıl liberalistlerinden Immanuel Kant'ın tanımladığı "özgürlükçü ve özgürlükçü olmayan devletler" tanımlamasının "Bizden olanlar ve bize düşman olanlar" kamplaşmasına dönüşmesine neden olmuştur (Doyle, 1983; 324 ve Anderson, 1992: 75). Güvenliğe ilişkin bir refleksin geliştirilememiş olması nedeniyle Liberalizm, geleneksel askerî tahdidin dışında gelişen başta terörizm olmak üzere asimetrik tehdit ve riskleri zamanında algılayamamıştır.

Liberalistlerin öngördüğünün aksine, kapitalist ekonomik düzen; kendiliğinden gelişen bir uyum süreci içerisinde gerçekleşmemiş, çoğunlukla “şok terapi” yoluyla diretilmek suretiyle yaygınlaştırılmıştır. Güvenlik ortamının oluşturulması; karşılıklı çıkar ve bağımlılıktan çok Rusya tehdidinin bertaraf edilmesi ile başlayan ve Orta Doğu’nun genişletilerek yeniden şekillendirilmesi ile devam eden, askerî ve yarı askerî eylemlerle gerçekleştirilmektedir.

Sonuç Olarak:

- Makroekonomik Keynesyen yaklaşımlara dayanan Kuramın soğuk savaş sonrasında özellikle Batı dünyasındaki uygulamaların bir kısmını kapsamakla beraber dünyanın geri kalanını tanımlamada başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir (Quiggin, 2005: 30).
- Kuramın, esasen küreselleşmenin stratejilerinden veya unsurlarından sadece birini teşkil eden küresel pazarın yaygınlaştırılması olgusunu, sosyal coğrafyadaki değişimi ifade eden küreselleşme kavramının yerine koyduğu ve küreselleşmenin zorlayıcı etkisinin kaynağına ilişkin güdüyü tanımlayamadığı görülmektedir (Scholte, 2005 b: 5). Küreselleşmenin güç ile bağıntısını kavramaktaki bu eksikliği nedeniyle, Kuramın temsilcilerinden Richard Rosecrance, küreselleşme olgusunun Liberalist Kuram ile açıklanmasının yeterli olamayacağını, başta Realizm olmak üzere diğer yaklaşımlara da ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir (Griffiths, 1999: 92).

2.1.2. Realist Kuram (Siyasal Gerçeklik) ve Küreselleşme

Klasik Realist Kuram,²² insan doğasında var olan olumsuz özelliklerin devletlerin davranış biçimlerini belirlediği ve uluslararası ortamın kaotik ve anarşik yapısında temel belirleyicinin “güç” olduğu varsayımına dayanmaktaydı.

Klasik realistler, uluslararası ilişkileri nihayetsiz bir güç mücadelesi olarak algılayan varsayımdan hareketle 1648-1914 döneminde; savaş, güç dengesi ve ittifaklar konularına yoğunlaşmışlardır. I. Dünya Savaşı sonrasında; milliyetçilik olgusu, emperyalizm, diplomasi, müzakere, dünyada gücün coğrafi etkenleri konuları, Kuramın başlıca inceleme alanları arasında yer almıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni dünya düzeni, Realist Kuramın güç ilişkisi anlayışı çerçevesinde şekillenmiştir²³ (Rochester, 1986: 777-813’ten aktaran, Eralp, 2003: 71). 1960’lı yıllardan itibaren uluslararası ortamın ihtiyaçlarını karşılamak üzere birbiri ardına ortaya çıkan kuramların

²² Realist Kuramın kökeni Thucydides (İ.Ö. 460-400), Machiavelli (1469-1577) ve Hobbes (1588-1679) gibi klasik siyaset felsefecilerine dayanmaktadır (Dougherty ve Pfaltzgraff, 1997: 63). Realist yaklaşımın güçlü savunucuları arasında E. Hallet Carr, Hans Morgenthau, Reinhold Niebuhr, Gottfried-Karl Kindermann, Kenneth Waltz, Hedley Bull, Robert Giplin, Barry Buzan, Charlrs Jones, Richard Little, John Mearsheimer, John Lewis Gaddis, Raymond Aron, John Herz, George Kenan, Henry Kissinger, Stephen Krasner, Hans Morghenthau, Susan Strange yer almaktadır (Aydın, 2004: 37).

²³ 1940 yılında Martin Wright “Power Politics: Looking Forward” isimli eserinde, modern tarihi geçmiş dönemden ayıran başlıca farklılığın, güç anlayışının, hak kavramının yerini alması ve devletin uluslararası durumunun güç ile açıklanması olduğunu belirtmiştir. Diğer bir İngiliz bilim adamı George Schwarzenberger; gücü uluslararası politikanın temel belirleyicisi olarak tanımlanmıştır. Hans Morgenthau’nun 1948 yılında yayımlanan “Uluslar Arasında Politika (Politics Among Nations)” adlı eseri sadece -siyasetin temelinde insanların doğasında var olan güç elde etme güdüsünün yattığı, siyasetin başlıca hareket noktasının ulusal çıkar kavramı olduğu, uluslararası ortamın değişken nitelikli çıkarların çatışma alanından ibaret olduğu, uluslararası politikanın normatif değerleri uygulamak zorunda olmadığı ana başlıkları altında özetlenebilecek- klasik Rrealizmin esaslarını değil aynı zamanda dönemin uluslararası ilişkiler yaklaşımını da tanımlamıştır (Vasquez, 1983: 17’den aktaran, Aydın, 2004:46).

eleştirilerine maruz kalan realistler Kuramı yeniden yapılandırmışlardır.²⁴ Neo-realist yaklaşım,²⁵ klasik Realizmden farklı olarak, bilim felsefesinin ilkelerini esas almış, tarihselci bir yaklaşım yerine yapısalcı bir yaklaşımı benimsemiş, bireysel kabullerden sıyrılarak uluslararası yapı ve sistem üzerine ağırlık vermiştir.²⁶

Neo-Realist Kuramın Küreselleşmeye İlişkin Kısıtlılıkları:

Neo-realist Kuramın küreselleşmeyi algılamasında Kuramın, uluslararası ilişkileri ağırlıklı olarak güç olgusuna dayanan yaklaşımla ele alması belirleyici olmuştur. Bir başka ifadeyle, Kuramın küreselleşmeye yaklaşımı, dünya sistemi hakkında bir perspektif vermekle beraber bu yapı, kuvvet politikası tabanlı değerler dizinini ile kısıtlı kalmıştır (McGrew, 1996: 1). Bu durum birbiriyle ilişkili olarak:

²⁴ Klasik Realist Kuramın yetersiz kaldığı hususlar ana hatlarıyla şunlardır:

- Güç kavramını her şeyi açıklamakta temel parametre olarak görmesi nedeniyle, güçlünün haklılığını yasallaştıran normları ile determinist (gerekirci) bir yöntem takip etmesi ve temel evrensel değerler ile uluslararası hukuku göz ardı etmesi,
- İnsan doğasındaki kötümser özelliklerin devletin karar verme biçimine yansıtacağı hususundaki varsayımının bilime aykırı olması,
- İç ve dış politikanın birbirinden ayrı oluşu, kararların stratej ve bürokratlar tarafından ulusal çıkarlar doğrultusunda alındığı yolundaki varsayımın yanlış olması,
- Uluslararası ortamdaki diğer unsurların önemini göz ardı etmesi,
- Az gelişmişlik, üçüncü dünya, Vietnam Savaşı gibi, 60'lı yılların sonu ve 70'lerin başından itibaren yaşanan değişiklikleri tanımlayamaması,
- Ekonominin en az askerî güç kadar stratejik önemi haiz olduğunu kavrayamayışı (Dougherty ve Pfaltzgraff, 1997: 89-93 ve Aydın, 2004: 47).

²⁵ Neo-realist Kuram ilk kez, 1979'da Kenneth Waltz ve George Quester'in "Uluslararası Politika Kuramı" ile Hardley Bull'un "Anarşik Toplum" başlıklı adlı eserinde ifade edilmiştir (Arı, 2003: 202).

²⁶ Korku, kıskançlık, şüphe, güvensizlik gibi duyguların insan doğasından değil, uluslararası sistemin anarşik yapısından kaynaklandığını ileri süren Neo-realistler, Realizmin felsefesini değiştirmemişlerdir. Buna göre halklar birbirlerine iyi niyetli davranışlar bile çatışma kaçınılmaz olarak ortaya çıkacaktır. Klasik Realizmde amaç olan güç olgusu, Neo-realistler için güvenliğin sağlanması ve ulusal çıkarın gerçekleştirilmesi için başlıca araç halini almıştır (Waltz, 1992: 36'dan aktaran Arı, 2003: 170). Temel değişiklik sistem düzeyinde olmuştur. Buna göre Neo-realizm, uluslararası ortamın, tek tek devletlerin davranışlarından değil sistemin unsurları arasındaki ilişkilerden oluştuğunu ortaya koymuştur. Kuram incelemelerinde, uluslararası politikayı kabaca devletler arası bir etkileşim süreci olarak görmekten ziyade bu etkileşimin yapısal nedenleri (system level: structural causes) ile devletlerin kendilerine özgü durumlarını kapsayan birim düzeyindeki nedenleri (unit level causes) esas almıştır (Arı, 2003: 194).

- Güç merkezli yaklaşımı nedeniyle, devleti tek boyutlu biçiminde algılamasına,
- Küreselleşme olgusunun bütün unsurlarının kapsanamamasına neden olmuştur.

Devletin tek boyutlu olarak algılanması:

Neo-realizm, devletlerin, güç ilişkileri ile güdülenen ve ulusal çıkarlara ilişkin kararlarda rasyonel davranış gösteren birbirinin aynı özellikleri haiz bir yapıda olduklarını kabul etmektedir.²⁷ Bu yaklaşımın temelinde, Kuramın değerler dizininin güç olgusu etrafında şekillendirilmiş olması ve bunun doğal sonucu olarak da, devletin güvenlik ihtiyacı ve ulusal çıkarlarının belirleyici konumu nedeniyle, benzer durumlarda tek tip davranış ve tercihlere yöneleceği varsayımı yatmaktadır.

Neo-realizmin devlet davranışlarını uluslararası sistemdeki güç merkezlerine bağlı bir kapasite dağılımına dayandırması, Kuramın küreselleşme sürecindeki farklı devlet davranışlarını tahlil edebilmesine engel olmuştur. Devletlerin ve ulusların sosyal ve kültürel özelliklerinden kaynaklanan güç ve zayıflıkları göz ardı eden bu yaklaşım, küreselleşmenin sosyal boyutu ile farklı etkiler yaratan yapısını kavrayamamıştır (Dougherty ve Pfaltzgraft, 1997: 92). Bu nedenle Neo-realizmin, devletlerin iç yapılarından kaynaklanan kimlik sorunlarının yattığı pek çok uluslararası sorunu kavrayamadığı görülmektedir (Eralp, 2003: 87).

²⁷ Akımın temsilcilerinden Waltz, devletin güç ilişkileri ve gücün dağılımı ile şekillenen uluslararası sistemde belirli davranış biçimlerini benimsemek durumunda olan, sistem tarafından güdülenen ve sadece sahip oldukları güç bakımından birbirinden ayrılabilen tek tip bir aygıt olduğunu ileri sürmüştür (Aydın, 2004: 48).

Dış politikada devletin tek bir parçadan oluştuğunu ve dıştan gelen etkilere karşı “bیلardo topu” gibi hareket ettiği varsayımı, küreselleşme sürecinde devletin “örümcek ağı” yapısındaki birbiri içine geçmiş çok boyutlu ilişkilerini açıklayamamaktadır (Uzgel, 2004: 15). Devletin bütüncül bir yapıda ve her koşulda rasyonel davranabildiğini kabul etmek, içsel dinamiklerin dış politikaya olan etkisini yadsımak anlamına gelmektedir.

Devlete ilişkin saptamalarda sıklıkla kullanılan güç, ulusal çıkar ve tercih kavramlarının nasıl oluştuğu ve değişim gösterdiğinin açıklanmamış olması Kuramın yapısal sınırlılığı olmakla kalmayıp devletin küreselleşme sürecindeki rolünü de cevapsız bırakmaktadır.

Küreselleşme olgusunun bütün unsurlarının kapsamaması:

Neo-realizm, aktörlerin davranışlarının sistemin güce ilişkin dinamikleri tarafından şekilleneceği ve devletin belirleyici temel unsur olduğunu öngörmektedir. Bu yaklaşımın temelinde askerî güce sahip olan tek unsurun devlet olması nedeniyle, uluslararası ortamın devletler tarafından şekilleneceği fikri yatmaktadır.

Gücü doğrudan askerî öğeyle ve devletle ilişkilendiren bu yaklaşım, küreselleşme olgusunun; çok oyunculu yapısını, farklı unsurlardan kaynaklanan güç biçimlerini ve bunlarla ilişkili olarak da küreselleşmenin karmaşık yapısını algılayamamaktadır. Avrupa merkezli bir kurgudan yola çıkarak, büyük ölçüde farklılaşmış ve karmaşık hâl almış olan bugünkü küresel sistemin tahlilinin yapılmasında Realizmin ciddi sınırlamalarla karşılaşması kaçınılmazdır (Dougherty ve Pfaltzgraft, 1997: 92).

Bu nedenle Kuramın, son küreselleşme evresinin yükselen değerlerini ve sürdürülebilir kalkınma, çevre, göç, insan, kadın ve azınlık hakları, küresel açlık, uluslararası mahkemeler gibi başlıca problem sahalarını yeterince kapsadığını söylemek mümkün değildir.

Realizmin esas ilgi alanı, sürdürülebilir bir barıştan çok, asgari yeterli bir istikrar ortamının sağlanması ve aşırılıkların önlenmesi olmuştur (Kissinger, 2002: 13). Realistler, güç dengesindeki değişime gösterdikleri ilgiyi, uluslararası sistemin dinamiklerinin değişimine etki eden unsurların neler olduğuna göstermemişlerdir (Griffits, 1992: 5). Güç dağılımı, güç dengesi, güç politikası vb. sistematik özellikler devletler arasındaki çatışmayı açıklasa da savaşın sonlandırılması, barışın tesisi gibi ilişkileri açıklamada yetersiz kalmaktadır.²⁸

Realizmin uluslararası sistemi veri olarak alan ve onu “yüksek politika” denen bir tür güç/güç dengesi oyununa indirgeyen yapısında askerî güç diğer unsurlara nazaran daha büyük önem taşımakta, ekonomik, içsel, sınıfsal etkenlere, din ve kültüre yeterince ağırlık verilmemektedir. Bu durum Kuramın küreselleşme olgusunu bütünüyle kavramasına engel teşkil etmektedir.

²⁸ Kuram, soğuk savaşın sonunda Sovyetler Birliği'nin bir kurşun bile atmadan yıkılışını algılayamamıştır. Bu durumu, soğuk savaşın nedeni olan Sovyetler Birliği'nin tehdit olma konumundan vazgeçmesi ve/veya soğuk savaş döneminin sonunda güç dengesinin ABD lehine değişmesi ya da uygulanan politikaların başarıya ulaşmasıyla açıklamak pek mümkün değildir. Soğuk savaşın sonu hakkında Realist Kuramın başarısızlığını en iyi, yine bir realist olan Henry Kissinger'in: "Soğuk savaş Amerika'nın barış dönemi beklediği bir zamanda başladı ve uzayıp giden bir anlaşmazlığa kendini hazırlarken son buldu." (2002: 740) sözleri açıklamaktadır.

Neo-Realist Kuramın Küreselleşmeye İlişkin Açılımları:

Yukarıda sunulan kısıtlılıklarına karşın, Realizmi diğer kuramlardan ayıran başlıca özellik, onun II. Dünya Savaşından itibaren uluslararası ortamı şekillendiren Kuram olması ve güç bakış açısı nedeniyle, küreselleşme sürecini şekillendiren koşulların önemli bir kısmını tanımlayabilmesidir.

Realist Kuramın, uluslararası alanda anarşiyi veri olarak alan, çatışmayı, güç mücadelesini bitmeyen bir süreç olarak kabul eden ve devletlerin güçlü olmak için birbirlerini zayıflatmaya çalışacaklarına ilişkin varsayımları, küreselleşmenin, Batı dünyasına bakan yüzünün bugününü ışıltımasa da Batı'nın geçmişini ve dünyanın Batı dışında kalan bölümünü büyük ölçüde aydınlatmaktadır.

Realizm, emperyalizmi; bir devletin diğer devletlerin etkin politik egemenliğini resmî veya gayriresmî yöntemlerle kontrol altına almasına yönelik ilişkiler bütünü olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlama küreselleşmede başat güçlerin tesis ettikleri düzeni açıklaması bakımından önemlidir. Kuram, aynı zamanda emperyalizmi; merkezin yetenekleri, çevrenin yetenek ve menfaatleri, ulus aşan güçlerin dinamikleri ve uluslararası sistemdeki ilişkiler bağlamında incelemektedir (Doyle, 1986: 45). Realizmin emperyalizm yaklaşımı, uluslararası ortamın bütün etkenlerini kapsamasa da önemli bir bölümünü içermesi nedeniyle kabul edilebilir niteliktedir.

Kuram, küreselleşmenin, uluslararası ekonomi politikasını düzenleyici liberal bir süper gücün hâkim olması durumunda gerçekleşebileceğini ve böylece jeopolitik istikrarın sağlanabileceğini ileri sürmektedir.²⁹ Bu yaklaşım, küreselleşmede hegemonya ile ekonomik sistem arasındaki ilişkiyi vurgulaması ve her dönemde başat güçlerin küreselleşmeye olan katkılarını açıklaması bakımından önemlidir.

Son olarak, Neo-realizmin, ABD hegemonyasında devam eden bugünün küreselleşmesinin fikri alt yapısını oluşturan ve “Yeni-muhafazakârlar”³⁰ olarak anılan akıma esin kaynağı olması nedeniyle, uygulamadan kurama gönderme yapabilme ayrıcalığını kabul etmek gerekir.

2.1.3. Eleştirel Kuram ve Küreselleşme

2.1.3.1. Genel Esaslar

Geleneksel kuramlara (Liberalizm ve Realizm) ve onların dayandığı pozitivist ve modernist değerler dizinine karşı çıkan Eleştirel Kuram, var olan sosyo-ekonomik ve siyasal düzenin değişmesini ve dönüştürülmesini sağlayacak düşünsel bir çerçeve oluşturmayı öngörmektedir. Kuram; bir dogmaya dönüşen Marksizm’i özüne döndürmeyi ve felsefeyle ilişkisini kurmayı amaçlamıştır (Jones, 1999: 4).

²⁹ Bu kapsamda; XIX. yüzyılda İngiltere’nin ve 1945-1970 yılları arasındaki dönemde ABD’nin hegemonyası olmak üzere, dünya ekonomisinde adı geçen şartların geçerli olduğu iki farklı dönem yaşanmıştır. ABD, liberal bir süper güç olarak Bretton Woods, IMF, WB, GATT ve askerî gücü ile küresel bir hegemonyaya sahip olmuştur (Gilpin, 1987’den aktaran, Eşkinat, 1998:47-49).

³⁰ Amerikan “neo-conservative” hareketi, kelimenin siyasal anlamıyla gerçekten de “yeni” denilebilecek bir tarihe sahiptir. Bu anlamda Amerikan Yeni-muhafazakârlığı, kültürel ve siyasal bir gelenekçilikten çok, yeni emperyalizmin ihtiyaçlarına denk gelen felsefi kaynaklı bir siyasal harekettir.

Yeni-muhafazakârlar; büyük kısmını “eski solcu”ların ve Yahudilerin oluşturduğu bir gruptur. Amerikan basınında, düşünce kuruluşlarında, vakıflarda, akademik çevrelerde, ciddi bir etki ve örgütlenme ağına sahiptir. Medya kuruluşları şunlardır: National Review, Commentary, The Weekly Standart, Wall Street Journal, Fox News, the New Republic. Vakıf, enstitü ve diğre oluşumlar: Hudson Institute, American Enterprise Institute, The Heritage Foundation, Project for New American Century (Yanardağ, 2004: 38).

Köktenci (radikalist)³¹ özellikler taşıyan Kuramın felsefi kaynağını Kant (1724-1804) ve Marks (1818-1883) oluşturmuştur.³²

1923 yılında Max Horkheimer ve Theodor Adorno tarafından Almanya'da kurulan ve sosyoloji, siyaset bilimi, psikanaliz, tarih, estetik, felsefe ve müzik gibi farklı disiplinlerden düşünürleri bir araya getiren Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü, II. Dünya Savaşının ardından Jürgen Habermas gibi yazarların öncülüğünde 1950'den itibaren yeniden yapılanmıştır. Geleneksel kuramlarda olduğu üzere, tam bir bütünlük arz etmeyen Eleştirel Kuram, bir taraftan kendi içerisinde adeta kuramlar patlaması yarattığı gibi diğer taraftan da geleneksel kuramların küreselleşmenin ihtiyaçlarına göre yeniden şekillendirilmesine katkı sağlamıştır. 1990'lı yıllar Uluslararası İlişkiler disiplinde "Eleştirel Dönem" olarak nitelendirilmiştir.

³¹ Eleştirel Kuram, başlıca iki nedenden ötürü radikalist özellik taşımaktadır:

- Birincisi, moderniteyi akli araçsallaştırması, akli dogmalardan kurtarırcı olarak kendisini dogmaya çevirmesi bağlamında eleştirmiş olması ve bu suretle postmodern tezlere kaynaklık etmesidir. Bu nedenle, Eleştirel Kuram, epistemolojik olarak pozitivistin ampirik yollarla elde edilmiş bilginin tek meşru bilgi oluşuna itiraz eder (Hoffman, 1987: 237'den aktaran, Uzgel, 2004: 15-17). Çünkü Eleştirel Kurama göre bilgi öznenin dışında değildir. Toplumsal ilişkiler içseldir ve toplumsal bir işleve sahiptir. Bu bağlamda, Habermas bilginin tarihsel bir temeli olduğuna, her bilginin üretim tarzının belli bir çıkara tekabül ettiğine dikkat çekmektedir. Bir başka ifadeyle bilgi, toplumların ve tarihin ürünüdür ve öznel arası ilişkiler sonucu ortaya çıkmaktadır (Uzgel, 2004: 17). Özetle, Eleştirel Kuram, teorisinin uygulamadan ayrı olmayacağı, fikrin eylemi beslediği yolundaki saptamasıyla radikalisttir (Griffiths, 1999: 107).

- İkincisi, Kuramın, kuvvet sahibini hak sahibi kabul eden ve mevcut düzeni yasallaştırma işlevi üstlenen Realizmden ayrılması ve mevcut düzenin değişebilirliğini irdelemesidir. Eleştirel Kuram, devletler arasındaki güç ve refah dağılımını irdeleyen geleneksel kuramlardan ayrı olarak, uluslararası ortamdaki eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya yönelik yaklaşımların geliştirilmesine yönelik alternatifleri araştırır. Eleştirel Kuram toplumsal ilişkileri ve toplum-iktidar ilişkilerini veri olarak almaz, kökenlerini sorgular ve değişim süreçlerini inceler. Bu yüzden tarihseldir, toplumsal ve siyasal olanı birlikte kapsar. Eleştirel Kuram bütünü geniş bir resmini çekmesi nedeniyle sosyal bilimlerin ayrı alanlara ayrılmasına karşı çıkar. Uluslararası ilişkilerin sadece devletler arası ilişkileri değil, diğer unsurları da kapsayan bir sürecin ürünü olduğu tespitini yapar (Cox, 1996'dan aktaran, Uzgel, 2004: 36).

³² Eleştirel Kuramın önde gelen yazarları arasında John Burton, Robert Cox, Richard A. Frank, André Gunter Frank, Johan Galtung, Vladimir I. Lenin, Andrew Linkater'i saymak mümkündür (Griffiths, 1999: vii).

Eleştirel Kuramın Küreselleşmeye İlişkin Kısıtlılıkları:

Kuramın, küreselleşmeye yaklaşımında Klasik Marksist yaklaşımdan alınan sınıf mücadelesi tabanlı değerler dizini belirleyici olmuştur. Bu kapsamda Kurama yöneltilen başlıca eleştiri; temel yaklaşımlarda üretim ilişkilerinin esas alınması ve sınıf dışı kimlikleri göz ardı etmesi nedeniyle, hegemonya kavramının küreselleşme ile olan ilişkisini tam olarak ortaya koyamaması yönündedir. Bununla ilişkili olarak ayrıca, ekonomik verilerin etkisinin abartılmasının ve uluslararası ilişkilerin sermaye birikimine dayandırılmasının, küreselleşmenin diğer boyutlarının yeterince irdelenememesine neden olduğu ileri sürülmüştür.

Kuramın var olan düzenin değiştirilmesini öngörmesine karşın bunun nasıl yapılacağı hakkında bir açıklama getirmemiş olması ve eleştirdiği düzenin yerine ne konulacağı konusunda yetersiz kalması bir diğer eleştiri konusudur (Uzgel, 2004: 51-52). Bu konuda Frankfurt Okulunun herhangi bir çözüm önerisi bulunmamaktadır: Marks'ın sınıf temelli yaklaşımı ve Cox'un değişimi "hegemonya karşıtı güçler" in sağlayacağı şeklindeki açılımı ise yeterli kanıtla desteklenmediğinden güçsüz kalmaktadır (Viotti ve Kauppi, 1993'den aktaran Arı, 2004: 277).

Eleştirel Kuramın Küreselleşmeye İlişkin Açılımları:

Kuram bu kısıtlılıklarına karşın, tarihselliği benimsemesi; uluslararası sistem, toplumsal kurumlar ve güç odakları arasındaki ilişkileri irdelemesi nedeniyle, küreselleşmenin kavramsallaştırılmasında, farklı açılımlar

getirmektedir. Geleneksel kuramların dünya düzenini özneler arası ilişkiler ve kabul edilmesi zorunlu gerçeklik olarak algılama eğiliminin aksine, Eleştirel Kuram -Habermas ve Gramsci'nin saptamalarıyla-; dünya düzenini, varlık bilime uygun olarak incelemek suretiyle; tarihsel, kültürel ve ideolojik oluşumu kendisine başlangıç olarak alır. Ayrıca Kuram, özneler arası ilişkiyi "iletişimsel ussallık" kavramına dayandırması nedeniyle de bilim felsefesine uygun bir açılım getirir (Keymen, 2003: 246). Kuram, devlet ve devletler arası ortam ölçeğinde güç odakları arasındaki etkileşimi irdelemesi yönüyle bu incelemede benimsenen yaklaşıma temel teşkil etmektedir. Bu kapsamda Kuram:

- Dünya düzenini, devletler arası sisteme indirgemek yerine unsurlar arasındaki ilişkilerin bütün boyutlarıyla kapsamasına imkân sağlayacak şekilde; hegemonya, kapitalizm ve küreselleşme arasındaki ilişkiyi tanımlaması ve
- Devlet erkinin kullanılmasında toplumsal katmanların etkisini açıklamasıyla öne çıkmaktadır.

Hegemonya, kapitalizm, küreselleşme ilişkisini tanımlaması:

Eleştirel Kuram, hegemonyayı tanımlamasında Realizmden farklı olarak, yöneten ile yönetilen arasındaki ekonomik, siyasi güç (egemenlik) ve rıza (kültürel liderlik) ilişkisine ağırlık vermektedir (Keyman, 2003: 240-243). Kuram, hegemonya için gücün gerekliliğini inkâr etmemekle birlikte bunun tek başına yeterli olmayacağını; dünya düzeninin sürdürülmesi ve yeniden

yaratılabilmesi için, lider devletin gücünün; alt ve üst yapı unsurları arasındaki uyum ölçüsünde anlam kazanacağını savunmaktadır.³³

Kapitalizm ile hegemonya arasındaki bağa ilişkin olarak Eleştirel Kuram; altyapı olarak tanımladığı ekonomik sistemi, klasik Marksist yaklaşımın algıladığı ölçüde temel belirleyici olarak kabul etmemekle birlikte, ekonomik gücün ve ekonomik sistemin önemine dikkat çekmektedir. Buna göre, dünya pazarını yaratan kapitalizm, küreselleşmenin temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle, küreselleşmeyi kapitalizmden soyutlayarak çözümlenememesi mümkün değildir (Kızılcılık, 2003: 55).

Kurama göre, dünya düzeni; belli bir odağın liderliğinin pekiştirilmesini sağlayan hegemonik bir yapıdır. Bu yapı içinde, küreselleşme kapitalist sistemin dinamikleri çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu kapsamda, Endüstri Çağının getirdiği üretim artışı, ucuz hammadde kaynakları, devletin askerî gücüyle genişletilen nüfuz alanları yardımıyla kapitalist bir çevre oluşturulmuştur. Yeni pazarlardan ve sömürgelerden sağlanan birikimler sistemde, sermaye ve üretim fazlalığı yaratmıştır. Arz fazlalığından doğan bu durum, ekonomik sistemi giderek daraltan bir eğilime sürüklemiştir.

³³ Eleştirel Kuramın hegemonya tanımlaması başlıca üç ana konuda açıklım sağlamaktadır:

- İlk olarak, Marksist Kuramın alt yapıyı esas alan yaklaşımı yerine ekonomik alt yapı ile siyasal/ideolojik üst yapı (base/superstructure) arasındaki ilişkinin, birinin önceliği olmaksızın, belirli bir zaman ve mekân içinde nasıl oluştuğu,
- İkinci olarak, Realizmin hegemonyayı siyasal indirgemeci bir yaklaşımla ele alması yerine, kavramın; devlet ve devlet dışı aktörler arasında ve devletler arası (inter state) sistemin ekonomik ve kültürel etkenler bazında ne tür ilişkileri içerdiği ve
- Üçüncü olarak, "hegemonya" kavramının Realizmin öngördüğü üzere, bilim öğretisinin (epistemoloji) değişmez yasası olarak değil, dünya düzeninde tarihsel olarak kurulduğunu ve epistemolojik değil fakat varlıkbilimsel (ontolojik) ve tarihsel bir bütünselliğin (historical totality) sonucu olarak ortaya çıktığı konularında yeni açıklamalar getirmiştir (Keyman, 2003: 240-243).

Ürünler için yeni pazar ihtiyacı, orta sınıfı ve onun başlıca aracı olan devleti yerkürenin her yerine yayılmaya yöneltmiştir (Marks ve Engels, 2005: 19).

Devletin çoklu yapısı ve erkin, uluslararası ortamı şekillendirmesi:

Eleştirel Kuramın bu konudaki yaklaşımı, Komünist Manifesto'da belirtildiği üzere, kapitalizmin her ülkede üretim ve tüketime kozmopolit bir yapı kazandırdığı savına dayanmaktadır.³⁴

Devleti, burjuva sınıfının ortak işlerini yöneten bir aygıt olarak gören klasik Marksist yaklaşımın aksine (Marks ve Engels, 2005: 17), Eleştirel Kuram; devletin tercih ve davranışları ile ulusal çıkarların, devlet erkine etkide bulunan bütün unsurların akılcı (rasyonel) yaklaşımlarıyla belirlendiğine işaret etmektedir. Bu hususta her zaman tam bir fikir birliği sağlanamasa da, devlet çoğunlukla toplumsal katmanlardaki dengeleri gözetmek durumunda kalmaktadır.

Kuram, yapısalcı bir yaklaşımla, nasıl devleti toplumsal sınıflardan ve çatışmalardan bağımsız bir olgu olarak algılamıyorsa, uluslararası ilişkilerde devletin davranış ve tercihlerinin, bu ortamda etkin olan güç odaklarından ve küresel ekonomik sistemin zorlamalarından bağımsız bir şekilde oluşmayacağını kabul etmektedir (Kloby, 2005: 165). Bu yaklaşımdan hareketle, küresel ekonomik sistemin devleti zayıflatmasının, istikrarsızlığa neden olduğunu ileri süren Samir Amin (1999: 15), küreselleşmeyi “Kaos İmparatorluğu” olarak nitelendirmektedir.

³⁴ Kapitalizm ile birlikte feodal dönemde yerel ve ulusal düzeydeki kendine yeterli soyutlanmış yapının yerini, artık her tarafla kurulan ilişkiler, küresel ticaret ve ulusların küresel düzeyde birbirlerine maddesel üretimde olduğu kadar, düşünsel üretimde de bağımlı olduğu yeni bir yapı almıştır. Bu durum giderek tek yanlı politikaları ve ulusal kısıtlamaları olanaksız kılmıştır (Marks ve Engels, 2005: 20).

2.1.3.2. Başlıca Eleştirel Alt Kuramlar ve Küreselleşme

2.1.3.2.1. Emperyalizm Kuramı

Marks'ın yaklaşımları ve diyalektik materyalist yöntemin esaslarına dayanan, Hobson ve Lenin tarafından geliştirilen Emperyalizm Kuramı, Eleştirel Kuramın pek çok önde gelen düşünürlerini etkilemiş olması nedeniyle öne çıkmaktadır.³⁵

Emperyalizm Kuramına göre, kapitalizm ve emperyalizmin ilk aşaması merkantilizm ile özdeştir. Bu safha, modern dönemin sömürgeci imparatorluğa dayalı “tekelci kapitalizm”, “yeniden dağıtıcı emperyalizm” veya “hegemonik emperyalizm” olarak adlandırılmaktadır (Meszaros, 2004: 55). Sömürgeci dönemin devam eden aşamasında, kapitalizmin gelişmesine paralel olarak toplumlararası ilişkilerin artmasıyla “sömürge üretim tarzı” gelişmiştir. Sömürge üretim tarzında, tekelci yayılma, sermaye ihracı ile gerçekleştirilmiştir. Bu durum, tekelci kapitalizmin tüm kaynak ve pazarlar üzerinde egemenliğini tesis etmesine yol açmıştır. Sömürge üretim tarzı aynı zamanda, sosyal katmanları da değiştirmiştir. Ekonomik gelişmenin bir sonucu olarak, sömürge üretim tarzından zamanla “sömürge sonrası (post-kolonial) üretim tarzı”na geçilmiş ve sosyal yapı buna göre yeniden şekillenmiştir (Ercan, 2001: 165).

³⁵ Bu kapsamda eleştirel/radikalist yaklaşımın önde gelen düşünürlerinden Pierre Jalée, emperyalizmi “uluslararası iş bölümünde, ticarete ve sermaye hareketinde belirli ilişkileri vurgulayan ekonomik bir fenomen” olarak; Richard D. Wolff, “bir ekonominin diğer ekonomi üzerinde uyguladığı kontrol araçları ağı” olarak; Paul M. Sweezy, Lenin’i takip ederek, “dünya ekonomisinin gelişiminin bir basamağı” olarak; Richard C. Edwards, Michael Reich ve Thomas E. Weisskopf ise “kapitalizmin uluslararasılaşması” olarak tanımlamaktadırlar (Bağcı, 2003: 63).

Kurama göre, kapitalist karteller ve tröstler önce kendi ülkelerinin iç pazarlarını paylaşmışlar, ancak iç pazarın dış pazara olan bağımlılığı nedeniyle, bu mücadelelerini ittifaklar oluşturmak suretiyle uluslararası ortama taşımışlar, böylelikle koloniler ve nüfuz bölgeleri oluşturmuşlardır. Bir anlamda modern kapitalizmin temel özelliği büyük kapitalistlerin bir araya gelerek oluşturdukları kartellerdir. Bu nedenle, finans kapital, emperyalizmin kaynağını ve uluslararası çatışmaların temelini oluşturmaktadır (Lenin, 1979: 72). Çünkü mali sermaye ihtiyacı, daha fazla hammadde kaynağını ele geçirme güdüsünü körüklemekte, bu durum daha fazla sömürgeye sahip olmayı gerektirmektedir. Bu noktada, kapitalizmin doğal sonucu olan emperyalizm, tekelci bir ortamda ve kapitalist devletler arasındaki pazar kazanma mücadelesi ile birlikte ortaya çıkmıştır (Huberman, 1978: 28).

Sonuç Olarak:

Mevcut eksikliklerine karşın Emperyalizm Kuramı bu incelemede benimsenen aşağıdaki varsayımlara esas teşkil etmektedir:³⁶

- Emperyalizmin özü, tekelci sermayenin, küresel gücün/güçlerin hegemonyası altındaki küreselleşmesidir (Foster, 2005: 344).
- Son küreselleşme evresi emperyalist rekabetin tarihî seyrinin yeni bir şeklidir. Tarihsel emperyalist rekabet, bu evrede Batı'nın ittifakı içinde yeniden şekillenmiştir.

³⁶ Emperyalizm Kuramı:

- Tarihsel kanıtlarla yeterince desteklenmediği, kapitalizm öncesi emperyalist uygulamaları açıklamakta yetersiz kaldığı (Viotti ve Kaputti, 1993:464'ten aktaran Arı, 2004: 275),
- Başta politik dinamikler olmak üzere ekonominin dışındaki diğer etkenleri göz ardı etmesi nedeniyle aşırı indirgemeci olduğu (Waltz, 1979: 24),
- ÇUŞ'ların siyasi güçlerini abarttığı (Parkinson, 1977: 118),
- Çatışma ve mücadeleyi temel veri alması nedeniyle kapitalizmi yanlış şekilde ele aldığı (Williams, 1992: 129),
- Sermaye ihracının Kuramda öngörüldüğü üzere Batı'dan Doğu'ya akarak az gelişmiş ülkelerin kalkınmasına yardım edeceğine ilişkin varsayımın yanlış olduğu (Alpar, 1978: 18) (Dougherty ve Pfaltzgraff, 1990: 234-235) gerekçesiyle eleştirilmiştir.

- Çevre devletlerin aksine sistemin merkezindeki ulusal egemenlik aşınmamıştır. Dünya ekonomisi kuvvetli düzenleyici güçlerin eksikliği anlamında kaotik olmamıştır (Horkheimer, 2005: 14).
- Üretimin dünya ölçeğinde yoğunlaşması ve merkezîleşmesi, küresel rekabeti artırırken, sömürünün küreselleşmesine neden olmuştur.

2.1.3.2.2. Yeni Uluslararası İş Gücü Bölüşümü Kuramı

R. Luxemburg'un (1871-1919) Uluslararası İş Bölümü Kuramına dayanan Yeni Uluslararası İşgücü Bölüşümü Kuramı, 1970'lerde Alman yazarlar Fröbel, Henrich ve Kreye tarafından geliştirilmiştir (Jenkins, 1984: s. 29'den aktaran, Parlak, 2006: 661). Kuram, az gelişmişlik olgusunun emperyalizm ve kapitalizm ile olan ilişkisini ortaya koyması bakımından öne çıkmaktadır (Dougherty ve Pfaltzgraff, 1997: 219).

Yeni Uluslararası İş Gücü Bölüşümü Kuramına göre, kapitalist devletlerin kaydetmiş olduğu gelişmenin başlıca sebebi üçüncü dünya ülkelerinin sömürülmesidir. Az gelişmiş ve geri kalmış ülkelerin varlığı gelişmiş kapitalist ülkelerin refahlarını artırabilmeleri için olmazsa olmaz bir özellik arz etmektedir. Bu nedenle, uluslararası ticaret kapitalizm için vazgeçilemezdir, artık değer gerçekleştirilmesi ve sabit sermayenin maddi unsurlarının temin edilmesinde küresel ticaret başlıca vasıta (Gülalp, 1979: 18).

Kurama göre, kapitalizm, kapitalist olmayan toplumlara; artı değerli bir piyasa, üretim araçları açısından arz kaynağı ve ücret sistemi için de iş gücü deposu olarak gereksinim duymaktadır. Bu ihtiyaç kapitalizmin emperyalist ve sömürgeci ilişkilerinin başlıca güdüsünü oluşturmaktadır. Bu kapsamda, ilk olarak; tarımda sınıai yatırımların ivme kazanmasıyla kırsal alanlardan kentlere göç eden örgütlenmemiş yığınlar; düşük maliyetli, daha uzun çalışma saatlerine razı, birbirleriyle ikame edilebilir, kısacası sömürülmeye açık yedek bir iş gücü deposu hâline gelmiştir.

İkinci temel değişim, emek süreçlerinde yaşanmıştır: Üretim teknolojilerinde ve örgütlenmesinde meydana gelen gelişmeler karmaşık iş süreçlerini basitleştirerek vasıfsız iş gücünün basit bir eğitimle istihdam edilebilmesini olanaklı kılmıştır. Bu suretle, yüksek ücret alan vasıflı iş gücü, düşük ücretli vasıfsız ya da yarı vasıflı iş gücü ile ikame edilebilmiştir. Böylece bilgi tekeli emekçilerden sermayenin eline geçmiştir. Üçüncü evrede, 1960'lardan başlayarak ulaşım ve iletişim teknolojisindeki gelişmelerin etkisiyle sınıai yerleşmeler ve firma yönetimleri coğrafi uzaklıklardan bağımsız hâle gelmiş ve kapitalist üretim dünya çapında yeniden örgütlenmiştir (Fröbel, Henrichs ve Kreye, 1980: 37).

Yeni kuramcılar ayrıca, küreselleşme tartışmalarıyla da bağlantılı olarak, yukarıda özetlenen gelişmelerin, uluslararası sermaye piyasasının gelişmesini ateşlediğini ve sermayenin küresel hareketinin bir fonksiyonu olarak uluslararası kapitalist üstyapının kurumsallaştığını ileri sürmektedirler (Özuğurlu, ? : 6). Buna göre, IMF, WB, GATT (Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Antlaşması) gibi kurumlar sermayenin yeniden üretim vasıtalarından başka bir şey değildir.

Sonuç Olarak:

Başta içsel dinamiklerin belirleyici özelliklerinin göz ardı edilmesi olmak üzere mevcut eksikliklerine karşın, Yeni Uluslararası İş Gücü Bölüşümü Kuramının, küreselleşmenin küreselleştirilenlere yönelik cephesinin yapısal özelliğini açıkladığını söyleyebiliriz.³⁷

2.1.3.2.3. Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Kuramı

J.G. Taylor'un öncülüğünü yaptığı, bir grup Fransız solcu düşünür tarafından 1970'lerde geliştirilen Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Kuramının kaynağını; Marksizm ve Yapısalcı Kuram ile Althusser ve Balibar'ın üretim tarzlarının toplumsal yapılanmaya etkilerine ilişkin yaklaşımları oluşturmaktadır. Kuram, küreselleşme olgusunun tanımlanmasında tutarlı bir başlangıç noktası olması bakımından önem arz etmektedir.

Althusser'e göre, eklemlenme: "Toplumsal bir oluşumun, farklı üretim tarzlarının somut olarak belirlenmiş bütünselliği olarak kurulma şeklidir". Buna göre, az gelişmişlik olgusu; kapitalist üretim tarzının kapitalist olmayarı etkilemesinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

³⁷ Yeni Uluslararası İş Gücü Bölüşümü Kuramı:

- Temel varsayımının kanıtlanmasında esas alınan, Alman elektronik, tekstil ve hazır giyim endüstrilerine ilişkin sonuçların tüm dünya ekonomisi için geçerli olamayacağı,
- Uluslararası iş gücü bölüşümünün nasıl oluştuğunu açıklarken, ÇUŞ'ların stratejilerini, rekabetin dinamiklerini, yabancı sermaye yatırımlarının yönü ve niteliğini, teknolojik ve organizasyonel değişimin seyrini, piyasa şartlarının ve talebin üretim mekânı üzerindeki etkilerini yeterince kapsayamadığı,
- Esas alınan yaklaşımın varsaydığı dikey ve basit hiyerarşik yapının dünya ekonomisini açıklayamadığı yönünde eleştirilmiştir (Parlak, 2006: 683).

“Kapitalist sızma” olarak tanımlanan bu etkileme süreci üç aşamada ve emperyalist uygulamalarla gerçekleşmiştir. Birinci aşama, “merkantilist/tüccar kanalı ile sızma”dır. Bu, kapitalizmin başlangıç evresinde ticaret kanalıyla; para-sermaye ve bunların hareketliliği vasıtasıyla, diğer toplumlarla ilişkiye girilmesidir. İkinci aşama “rekabetçi kapitalizm” olarak adlandırılan, meta ihracatının belirleyici olduğu sızmadır. Bu aşamada endüstriyel üretimdeki büyük artışın neden olduğu ihracat artışı, az gelişmiş ülkelerdeki zanaatkâr üretimi tahrip etmiş ve işsizliği artırmıştır. Son aşama “sermaye ihracı aracılığı ile emperyalist sızma”dır. Bu aşamada, merkez kapitalist ülkede banka ve endüstri alanındaki birleşmeler ile gerçekleştirilen sermaye yoğunlaşması, küreselleşme olarak ifade edilen; kapitalist ve kapitalist olmayan toplumlar arasındaki etkileşim sürecini ortaya çıkarmaktadır (Ercan, 2001:158-160). Bu kapsamda küreselleşme, sistemin parçalarının özelliklerinden çok bu parçaların oluşturduğu bütünün yapısal özelliklerini taşımakta ve söz konusu toplumlar arasındaki erk/tahakküm ilişkileri sadece sistemin teorik kurgulama biçiminin değil, tarihsel gelişiminin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Keyman, 2000:33).

Sonuç Olarak:

Mevcut eksikliklerine karşın, Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Kuramı bu incelemede benimsenen aşağıdaki varsayımlara esas teşkil etmektedir.³⁸

³⁸ Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Kuramı:

- Salt ekonomi merkezli olduğu,
- Kapitalist toplumlarla etkileşim sürecinde kapitalist modele geçen ve kalkınmalarını gerçekleştiren toplumların durumunu açıklayamadığı,
- Kapitalist ve kapitalist olmayan toplumlar arasındaki ilişkiyi açıklamakta iyi bir başlangıç noktası olmasına karşın, bu sürecin tamamını açıklamakta yetersiz kaldığı yönünde eleştirilmiştir (Ercan, 1997).

- Ticari sermayenin dünya ölçeğinde işleyiş tarzı, çevre ülkelerinin dünya pazarıyla eşitsiz mübadele ilişkisi ekseninde gelişmektedir.
- Küreselleşme, küresel güçler ile yerel unsurlar arasındaki eşitsiz ilişkinin küresel güçlere sağladığı üstünlüklerden beslenmektedir.
- Klasik Marksist yaklaşımın kabullerinin aksine, kapitalist toplumlarla emperyalist ekseninde etkileşimde bulunan kapitalist olmayan toplumlar kalkınamazlar. Geri kalmışlık, içsel sosyal ve siyasi nedenler kadar bu ilişkinin sonucu olarak ortaya çıkan yapısal durumun sonucudur.

2.1.3.2.4. Düzenleme Okulu

Kendilerini “Altusser’in isyancı çocukları” olarak adlandıran, başta Alain Lipietz olmak üzere bir grup sol kökenli Fransız iktisatçı tarafından geliştirilen Düzenleme Okulu (Regulation School)’nun kaynağını Eklemlenme Kuramının esasları oluşturmaktadır. Kuram; kapitalist gelişmenin dinamiğini ve geçirdiği dönüşümü tarihsel bir bakış açısıyla incelemesi ve kapitalist yeniden yapılanma sürecinde uluslararası iş bölümünün aldığı yeni biçimleri tanımlaması nedeniyle önem arz etmektedir (Eser, 1993: 48-49).

İktisat tarihçilerinin geliştirdiği, Düzenleme Kuramı, tarihsel süreci; “birikim rejimleri” ve “düzenleme modelleri” olmak üzere iki temel ekonomi kavramı üzerinden açıklamaktadır. Birikim rejimi, sermayenin belirli istikrar dönemlerinde nasıl yapılandığına ve yayıldığına ilişkindir. Birikim rejimi; makro ekonomik düzeyde makineleşme, yatırım, üretim sektörlerinin çeşitliliği, işçi verimliliği vb. üretim tarzları ile tüketim, ticaret vb. sosyo-

ekonomik birleşenlerin birbirini etkileme ve destekleme imkânı sağlayan kurumsal bir yapıyı ifade etmektedir. Düzenleme modelleri, kanunlar, gümrükler, devlet yapıları, politikalar, kurumsal uygulamalardır. Düzenleme modelleri sermayenin birikim rejimlerine yardımcı olmak suretiyle emek sahiplerinin kabul edilebilir asgari gelir seviyesinde tutulmasına olanak sağlamakta, bu fedakârlıktan açığa çıkan gelir ise toplumun geri kalanı tarafından bölüşülerek refah artışına dönüştürülmektedir.

Birikim rejimine ilişkin olarak, dünya tarihinde, XIX. yüzyılın başlarına kadar olan dönemde, sermayenin yapılandırılması ve artırılmasında “tarım rejimi” hâkim olmuş, Sanayi Devrimi ile “yaygın birikim rejimi” ortaya çıkmış, XX. yüzyıl başında “yoğun birikim rejimi”ne geçilmiş ve bu rejim 1970’lerde yaşanan krize kadar devam etmiştir.³⁹ 1980’lerden itibaren yaygınlaşan “yeni rekabetçi birikim rejimi” ekonomik faaliyetlerin serbestleştirilmesi ekseninde gelişmiştir.

Kapitalist ekonomik sistem tıkanma durumunda, dönemsel krizler vasıtasıyla gelişme göstermekte olup, küreselleşme bu kriz ortamda şekillenmektedir. Esasen kapitalizm, ekonomik istikrar rejimi olamayıp, sermaye üretimi; üretim fazlası krizi, işsizlik, sosyal çalkantı ortamında daha iyi bir şekilde sağlanabilmektedir (Gambino, 1996: 139). Bu nedenle, kriz kapitalist sistemin doğası gereğidir. Bir başka ifadeyle kapitalist ekonomik

³⁹ Kuram, II. Dünya Savaşından sonra yaşanan evreyi “Fordist Küreselleşme” olarak tanımlamıştır. Bu dönemde; yüksek düzeyde makineleşme ve otomasyonu sağlayan Fordizm ve rasyonalizasyonu sağlayan yapısı ile Taylorizm emek sahiplerinin aleyhine durum yaratmış, 1945’den sonra hâkim olan Pax-American düzeni bu temeller üzerine kurulmuştur (Keyman, 2000: 61)

sistem, birbirini takip eden genişleme, dalgalanma ve durgunluk dönemlerinden oluşmaktadır. Bu durum, sistemin devamlı surette düzenlenmesini gerektirmektedir. Bu ortamda, istikrar küresel başat güçlerin mevcudiyeti ve dayanışmasıyla sağlanmaktadır. Bu nedenle devlet sadece ayrıcalıklı gurupların bir aygıtı olarak değil, hegemonik sistemin gerektirdiği uyum ve iş birliğini sağlamak için de gereklidir. Son küreselleşme evresinde benimsenen düzenleme modeli; yeni sanayileşen ülkelerde, devlerin küçültülmesini ve ulusal ekonomilerin dünya ile bütünleşmesini öngörmektedir.

Sonuç Olarak:

Mevcut eksikliklerine⁴⁰ karşın Düzenleme Kuramı, dünya düzeninin oluşturulmasında dayatmacı yaklaşımı ile kapitalist Batı'nın, "dünyanın geri kalanı" ile arasındaki ekonomik ilişkinin tarihsel boyutunu ortaya koymaktadır. Kuramın savlarından hareketle bu incelemede benimsenen varsayımlar aşağıda sunulmuştur:

- Ekonomide artı değerın yaratılması; üretim, ticaret vb. unsurların artırılması ile değil, geliri oluşturanların payından ekonomik sisteme dönen miktarın artırılması ile mümkündür. Bu durumum sömürüyü ve savaşları körüklemektedir.

⁴⁰ Düzenleme Kuramı:

- Salt ekonomik merkezli inceleme yöntemi nedeniyle klasik Marksist Kuramın aşırı indirgemeci yaklaşımın benzeri olduğu ve
- Liberalist ekonomik sistemin istikrar ve barış ortamına paralel bir gelişme göstermesi yolundaki karşı savın istatistikî ve tarihi verilerle desteklenmesi nedeniyle, kapitalizmi doğru tahlil edemediği yönünde eleştirilmiştir (Gambino, 1996: 139).

- Clausewitz'in (1984: 28) Realist Kurama kazandırdığı; harbin, siyasetin askerî güç unsurları ile çatışma ortamında bir devamı olduğu yolundaki görüşü, kapitalist ekonomik sistemin yapısal özellikleri ile bağdaşmaktadır. Küreselleşmeyi olanaklı kılan askerî gücün ekonomik gücü artırmaya yönelik kullanımındadır.

2.1.3.2.5. Uluslararası Bağımlılık Kuramı

Andre Gunter Frank tarafından geliştirilen Uluslararası Bağımlılık Kuramının kaynağını, Marksist Emperyalizm Kuramı ve 1950'lerde BM bünyesinde kurulan ECLA (Latin Amerikan İktisat Komisyonu) çalışmaları ile ünlenen Paul Baran ve Paul Sweezy gibi Amerikalı sosyalist düşünürlerin görüşleri oluşturmaktadır. Kuram; az gelişmişlik ve uluslararası eşitsizlik olgusunu açıklamaya yönelik boyutu ve Dünya Sistemi Kuramcılarına temel teşkil eden yaklaşımlara kaynaklık etmesi bakımından önem arz etmektedir (Griffiths, 1999: 240).

David Ricardo'nun tanımlamasıyla bağımlılık kavramı: Az gelişmiş çevre ülkelerinin gelişmiş merkez devletlerine sürekli olarak düşük değerli hammadde ihraç ederken daima pahalı mamul madde satın almak zorunda kalmasından doğan ticari açığa dayanan ilişkiyi ifade etmektedir (Günsoy, 2006: 215).

Uluslararası Bağımlılık Kuramı, geri kalmışlığı, üçüncü dünya ülkelerinin, emperyalist birinci dünya ülkeleri ile kurdukları ilişki ile açıklamaktadır. Buna göre, birinci dünya ülkelerinin şimdiki refahlarının

başlıca sebebi, bu devletlerin tarihin hiçbir döneminde sömürge olmamaları, aksine sömürge sahibi devletler olmalarıdır. Frank'a göre bağımlılık ilişkisi, XVI. yüzyıldan itibaren bütün dünya düzeyinde, ilkin ticari (merkantilist), sonraları da sınaî ve mali bir tekelci hiyerarşik sistem içinde gelişmiştir. Merkez-çevre olarak tanımlanan bu hiyerarşik sistem içinde, yaratılan artı değer az gelişmiş ülkelere doğru aktarılmıştır. Küreselleşme, kapitalist gelişme ile az gelişmişliği birlikte getirmiştir (Gülalp, 1979: 31). Gelişmiş ülkelerin diğer ülkelere sermaye ihracının amacı düşük fiyatla iş gücü ve emek elde etmek, ancak ardından yüksek fiyatlı mamul mal satmaktır. Dünya çapında bir kalkınma yaşanmamasının sebebi bu bağımlılık ilişkisidir (Eşkinat, 1998: 84-85). Ayrıca, bağımlılık ilişkisi sadece uluslararası boyutta değil ulusal düzeyde de gerçekleşmektedir (Kolby, 2005: 82).

Sonuç Olarak:

Uluslararası Bağımlılık Kuramı mevcut eksikliklerine⁴¹ karşın, bu incelemede benimsenen aşağıdaki varsayımlara esas teşkil etmektedir:

- Emperyalizm, merkez ülkelerin çevre ülkelerdeki hegemonyası sonucu oluşan çıkar farklılaşmasıdır (Cox, 1983: 49-60).

⁴¹ Uluslararası Bağımlılık Kuramı:

- Geri kalmışlığın açıklanmasında dışsal etkenleri ve sadece uluslararası ticareti temel veri olarak aldığı buna karşın, içsel olguları tamamiyle göz ardı ettiği (Akkuş, 2004: 13),
- Günümüzde tek bir emperyalist merkez olamaması ve yarışmacı rekabet nedeniyle ÇUŞ'ların ve büyük tekellerin artık çevre ülkelerin iç pazarlarını önemsedikleri, bu nedenle Kuramın saptamalarının tersine bağımlılık ve gelişmenin bir arada olabileceği (Ersoy, 1992: 14),
- Kapitalist düzene sonradan geçen pek çok ülkenin kaydetmiş olduğu gelişmeyi açıklayamadığı,
- Metodolojik bakımdan eksik olduğu, bağımlılık ilişkisinin nasıl çalıştığını açıklayamadığı, bütünlük oluşturmadığı ve savılarını destekleyecek delilden yoksun olduğu (Sánchez, 2006: 3),
- Sömürü, emperyalizm ve kalkınma gibi kavramların içeriğini dolduramadığı, sınıflar arası ilişkileri dikkate almadığı ve az gelişmişliğin sebeplerine açıklık getiremediği hususunda eleştirilmiştir (Leys, 1992: 77-80).

- Küreselleşme, kapitalistlerin refahlarını artırmak için yaptıkları yağmalamaların ve kapitalist olmayan toplumlar ile kurdukları ilişki biçiminin doğal sonucu olarak az gelişmişliği tetiklemektedir (Başkaya, 1986: 26).

2.1.3.2.6. Sermayenin Uluslararasılaşması Kuramı

1970'li yılların küresel ekonomik koşullarının yorumlanması ihtiyacından doğan Sermayenin Uluslararasılaşması Kuramının kaynağını, Marks'ın Üretim Kuramı ve Luxembourg'un az gelişmişliğin nedenlerine ilişkin yaklaşımları oluşturmaktadır (Cypher, 1979: 1). Kuram; az gelişmişlikten çok, sermayenin dinamikleri üzerinde durarak diğer değişkenleri analiz dışında bırakan Marks'ın "sermayenin döngüsü" yaklaşımının yeni uluslararası ekonomik koşullara uygulanmış biçimi olması bakımından önem arz etmektedir (Ercan, 2001: 173).

Sermayenin Uluslararasılaşması Kuramına göre, sermaye kavramı salt ulusal düzeyde tanımlanamaz. Düzenleme Kuramında da ileri sürüldüğü üzere küreselleşme, küresel kriz ve savaşlar; uluslararası ekonomik ve politik düzenin devamını sağlamak üzere ulusal ve uluslararası alanda sermayeler arası rekabetin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda dünya savaşları; kapitalist sistemin kendini yeniden yapılandırma sürecinde uluslararası sermaye odakları arasında cereyan eden hegemonya savaşları olarak ortaya çıkmaktadır (Altıok, 2005: 151).

Kurama göre, sermayenin uluslararasılaşmasının ilk aşamasında sadece mal alışverişi gerçekleştirilmiştir. Aşırı üretilen malların yurt dışına satılma zorunluluğu uluslararası ticareti artırmıştır. Ticari sermayenin yarattığı birikim koşullarının sonucu olarak ortaya çıkan sermaye fazlası ile ikinci aşama olan “ticaret sermayesinin uluslararasılaşması” aşamasına ulaşılmıştır. Bu aşamada sermaye dünya ölçeğinde yeni kârlılık koşullarını aramaya yönelmiştir. Bu safha, II. Dünya Savaşına kadar olan dönemi kapsamaktadır. 1960’larda başlayan ve “üretken-sermaye döngüsünün uluslararasılaşması” evresi olarak adlandırılan süreçte; üretimin, yer değiştirme, gelişen teknoloji sayesinde parçalara ayrılabilme yeteneğinin gelişmesi ve ulaşım maliyetlerinin ucuzlaması, üretim faaliyetlerinin uluslararasılaşmasına neden olmuştur (Murray, 1979:107-132’den aktaran, Arı, 2002: 294). 1980’lerde başlayan gelişmeler sonucunda “ulusal sermaye piyasalarının uluslararasılaşması” hız kazanmıştır (Fact Book, 2002: 48, 80). Bu dönemde sermayenin ulusal niteliğini yitirmesiyle, ulusu oluşturan unsurların beklentilerini karşılama zorunluluğu da ortadan kalkmıştır.

Sonuç Olarak:

Neo-Marksist yaklaşımın ekonominin olgulara olan etkisini göz ardı etmesine bir tepki olarak geliştirilen Sermayenin Uluslararasılaşması Kuramının, sermayenin çok uluslu bir hâl almasının devletten soyutlanmasını olanaklı kılacağı gibi bir yanılgıya düştüğünü söyleyebiliriz. Devleti uluslararası sermayenin bir vasıtası ve güç odaklarının etkisi altında hareket eden bir aygıt olarak algılayan Kuram; küresel ekonomik sistemi ve emperyalizmi yapısalılık içerisinde ele aldığından gelişmiş devletlerin tercih ve uygulamalarının emperyalizme olan etkisini tam olarak açıklayamamaktadır.

Bu kapsamda başlıca iki örnekten biri, soğuk savaş sonrasında Avrupa'nın yükselişi, diğeri ise Japonya'nın sermaye merkezi olarak ortaya çıkmasıdır (Oğuz, 2005: 26).

Kuramın temel kabullerine karşı gelinerek bu incelemede sermayenin uluslararasılaşması hakkında benimsenen varsayımlar özetle aşağıda sunulmuştur:

- Uluslararası sermayenin dünya ticaretindeki yadsınamaz ağırlığına karşın uluslararası ortamı tek başına açıklaması mümkün değildir.
- Sermayenin uluslararasılaşması, devletlerin uluslararası ortamdaki konumunu ortadan kaldırmadığı gibi, başat devletler sermaye ile giriştikleri bağdaşma ile belirleyici konumlarını artırmışlardır. Sermayenin devleti ya da devletin sermayeyi vasıta olarak kullanmasından çok her ikisi arasındaki çıkar ortaklığı önem arz etmektedir.

2.1.3.2.7. Dünya Sistemi Kuramı

“Yeni yapılanma” ya da “Neo-Marksizm” olarak da adlandırılan, Dünya Sistemi Kuramının kaynağını, Weber'in (2006: 11) fikirleri ve Emperyalizm Kuramı, yaklaşım tarzı ve inceleme yöntemini, Yapısalcı anlayış oluşturmaktadır. Kuram, bütün sosyal olayları; tarihsel bir derinlikte, içsel dinamikleri göz ardı etmeden ancak, sermaye birikiminin seyrine göre oluşan merkez-yarı çevre-çevre ilişkisi etrafında şekillenen bir dünya sistemi anlayışı çerçevesinde ele alması nedeniyle önem arz etmektedir (Frank ve Gills, 2003 a: 42). Ayrıca Kuram, Modernleşme Kuramının; kalkınama için ileri devletlerin benimsedikleri modelleri uygulamak gerektiği savına karşı olması nedeniyle öne çıkmaktadır (Wallerstein, 2003: 210).

Dünya Sistemi, yeryüzünde yaşayan insanlar arasındaki ekonomik, siyasal, sosyo-kültürel ilişkilerin tamamını ifade etmektedir (Adda, 2002: 52). Kuramın yazarları arasındaki başlıca tartışma alanı, dünya sisteminin belirleyici unsurunu; 5000 yıllık geçmişe dayanan “sermaye birikimi”nin mi, yoksa Batı’nın kapitalist ekonomik güçlerinin yükselişiyle XVI. yüzyılda başlayan “kesintisiz sermayenin birikimi”nin mi, oluşturduğu noktada yoğunlaşmaktadır (Wallerstein, 2003: 527). Birinci görüşü benimseyen Frank, Gills, Ekholm, J. Friedman, Childe gibi yazarlar, dünya sisteminin tarihsel bütünlük ve süreklilik içerisinde “yoğunlaşmış (kümülatif) birikim” neticesinde oluştuğunu savunurken, ikinci görüşü benimseyen ve Kurama adına veren Wallerstein ve Amin ise, “dünya-sistemleri”ni; Avrupa’nın yükselişine (XV./XVI. yüzyıl) kadar olan dönemi “dünya imparatorlukları”, bu tarihten sonraki evreyi “dünya ekonomileri” şeklinde tanımlamaktadır. Her iki yaklaşım da sisteme iki temel özellik atfetmektedir. Bunlar; sistemde yer alan olgu ve unsurların birbiriyle ilişkili olması ve sistem içindeki bütün gelişmelerin iç faktörlerden bağımsız olarak açıklanamayacağıdır.

Güçlü merkezlerin hâkim olduğu birleştirici siyasal yapılanmayı gerektiren “dünya imparatorlukları” tarihin hiçbir döneminde sürdürülebilir bir başarıyı yakalayamazken, başat gücün daha gevşek yapıdaki liderliği etrafında şekillenen “dünya-ekonomileri” ekonomik ilişkilerin bağlayıcılığı nedeniyle sürekli olmuşlardır. Bir “dünya-ekonomi”; içinde bir iş bölümü olan, temel malların dikkate değer bir büyüklükte mübadele edildiği, sermaye ve emek hareketlerinin gerçekleştiği büyük bir coğrafi alanı ifade etmektedir (Wallerstein, 2005: 45).

Dünya Ekonomisi, sürekli devam eden, yaygın ve bağıl olarak iş gücünün sosyal boyutunu belli üretim kuralları manzumesiyle bir başka piyasaya bağlayan kurumsallaşmış girift bir yapıdır (Wallerstein, 1984:59).

Kurama göre, küresel siyaset, küresel kapitalizmin hâkim olduğu bir dünya sistemi içerisinde şekillenmektedir. Sistem, “gelişme” ve “derinleşme” olmak üzere başlıca iki ivme ile yükselmeden çöküşe uzanan döngüsel seyirler izlemektedir.⁴² Bütün devletler kapitalizmin koyduğu ilkelere göre hareket etmektedirler. Tarihsel olarak uzun süre yaşanmış olan tek “dünya-ekonomi”, Batı merkezli “modern dünya-sistemi” olmuştur (Wallerstein, 2005: 46). İmparatorluk yapılanmasına oranla aktörler arasındaki ilişkilerin daha yoğun gerçekleştiği dünya ekonomisi düzeninde; servet birikimi küresel ölçekte daha çok beslenebilirken, servet dağılımındaki eşitsizlik artış göstermiştir (Ragin ve Chirot, 1999: 286).

Wallerstein’e göre, “modern dünya sistemi”nin temel belirleyicisi, “kesintisiz sermaye birikimi”dir. Bu kavram; tarım, hayvancılık, sanayi, ulaştırma, ticaret, ordu, hükûmet, “insani sermaye”nin eğitimi ve kültürel gelişim alanlarında binlerce yıl boyunca “dünya sistemi” ölçeğinde yapılan yatırımları ifade etmektedir (Frank ve Gills, 2003 a: 48). Kesintisiz sermaye birikimi; insanların ve firmaların sürekli ve sonsuz bir şekilde kazanç elde edebildikleri ve bunu sermaye birikimine dönüştürebildikleri bir ortamda sağlanabilir (Wallerstein, 2005: 46).

⁴² Genişleme, kapitalist ekonomik faaliyetlerin yeni coğrafi alanlar bulabilmesini, derinleşme ise genişleme ile yakalanan ivmenin sosyal yapıyı kapitalist tüketim eğilimine uygun olarak dönüştürmesini ifade etmektedir (Wallerstein, 1884: 63).

Sistemin ikincil nitelikteki belirleyenleri ise: 1) Merkez, yarı-çevre ve çevre ilişkisi 2) Sistemin ekonomik gelişme ve daralma evrelerinden geçmesi 3) Hegemonya ve rekabet ilişkisidir (Frank: 2003: 383). Kapitalist bir “dünya-ekonomi”nin oluşturduğu “modern dünya sistemi”, birçok kurumun toplamıdır. Bu sistemde temel kurumlar; pazarlar, pazarlarda rekabet eden firmalar, devletlerarası bir sistem içinde çok sayıdaki devletler, hane halkları, sınıflar ve son yıllarda bazı kişilerin “kimlikler” olarak yeniden adlandırıldığı; Weber’in tanımlaması ile “statü-grupları”dır.

Sonuç Olarak:

XVI. yüzyılda doğan kapitalist ve merkezîyetçi düzenin yarattığı jeo-kültürün mevcut dünya sistemini nasıl şekillendirdiği konusunda açılım getiren Dünya Sistemi Kuramı, mevcut eksikliklerine⁴³ karşın, bu incelemede benimsenen aşağıdaki varsayımlara esas teşkil etmektedir:

- Küreselleşme olgusu, Avrupa merkezli, kapitalist, birikimci, hegemon ve emperyalist jeo-kültürün ürünüdür.
- Hegemonya, politik birimler, devletler ve onları oluşturan sınıflar arasında zor aracılığıyla yaratılan birikim hiyerarşisidir (Frank ve Gills, 2003 b: 289).

⁴³ Dünya Sistemi Kuramı:

- Küreselleşme olgusunu tanımlamada Kuzey-Güney ilişkisini açıklamaktaki yeterliliğine karşın dünya genelini kavrayamadığı, soğuk savaş döneminde Doğu-Batı çatışmasını, SSCB ile Doğu Avrupa ülkeleri ve Çin arasındaki ilişkileri ve çatışmaları kapsayamadığı (Holsti, 1995: 46’dan aktaran, Arı, 2002: 319),
- Yerelliği aşan ticaret sistemlerinin, ilk uygarlıkların doğuşundan çok önce var olması nedeniyle bugünkü dünya sisteminin, Avrupa merkezli ve Modern Çağ ile kısıtlı bir alanla tanımlanamayacağı,
- Teknolojik bakımdan bütünleşmiş bir sistemin uygarlığın doğuşuyla oluşmaya başlamış olması nedeniyle merkez-çevre ilişkisinin Sanayi Devrimi ile başlatılamayacağı,
- Hegemonya ve emperyalizmin yerel hiyerarşi ya da uluslararası işbölümü olmaksızın gerçekleştirilemeyeceği nedeniyle kendiliğinden oluşan ekonomik bütünleşmenin yadsınamayacağı (Ekholm ve Friedman, 2003: 141-147),
- Mezopotamya, Mısır, İndüs uygarlıklarından beslenen merkez uygarlığın önemini ve Tarım Devrimi (Neolitik Devrim) ve Kentsel Devrimin dünya sistemine olan etkisini göz ardı etmesi (Frank ve Gills, 2003: 177),
- Kapitalist modeli sonradan benimseyerek sanayileşen; Güney Kore, Tayvan ve Singapur gibi devletlerin durumunu açıklamakta kullanılan “yarı çevre” kavramının kapitalist dinamiklerin ürünü olmayan içsel değişimleri kavrayamadığı yönünde eleştirilmiştir.

- Küreselleşme, kapitalist düzenin küresel ölçekte, başat devletler arasında sağlanan uyum yardımıyla yaygınlaştırılması sürecidir.
- Siyasal ve ekonomik yayılma olan küreselleşmeyi uyarayan başlıca üç çekim alanı bulunmaktadır. Bunlar: 1) Birikim sürecinin kaynakları: insan kaynakları (emek, eğitim, kültür vb.), maddi kaynaklar (toprak, su, hammaddeler, stratejik enerji kaynakları vb.) ve teknolojik kaynaklar 2) Pazarlar: Bir bölgeden daha fazla girdi salamayı ve biriken değeri kolaylıkla ele geçirmeyi olanaklı kılan alış veriş imkânları 3) Elverişli lojistik koridorlar: Bölgeler arası ticaretin en fazla avantaj sağlayan bağlantılarıdır (Frank ve Gills, 2003 c: 186).

2.1.3.2.8. Dünya Toplumu Kuramı

John J. Burton'un 1965'te başlattığı çalışmaların sonucunda ortaya çıkan Dünya Toplumu Kuramının kaynağını, Martin Wright'ın, idealizm ve Realizme tepki olarak geliştirdiği Uluslararası Toplum Kuramı oluşturmaktadır. Realizm çeşitlemelerinden başka bir şeylerin yazılmadığı soğuk savaş döneminde ortaya çıkan Kuram, devletlerin ve onları oluşturan unsurların bağımsız olarak hareket edebildikleri bir ortamın gerekliliğini vurgulaması bakımından önem arz etmektedir (Griffiths, 1992: 110).

Dünya Toplumu, ortak katılım ile otorite sağlanmasına yönelik değer yaratan bir sistemin kurulması anlamına gelmektedir. Dünya Toplumu Kuramına göre; uluslararası ortam, merkezî bir aktör yerine otorite ve sorumluluğu ortaklaşa paylaşan devletlerden oluşmaktadır (Lechner, 2001: 3). Uluslararası ortamda merkezî bir erkin bulunmaması, mevcut oyuncularını bu anarşik yapı içerisinde barış ve istikrarın sağlanması yönünde akılcı ve faydacı davranmaya zorlayacağından devletler, kaotik bir ortama sürüklenmekten kaçınabileceklerdir.

Kurama göre, dünya toplumu anlayışının kökeni Avrupa geleneğinde yatmaktadır. Bu ise kaynağını; Ortaçağ Hristiyanlığından, 1648 Devletler Sisteminden ve Aydınlanmanın yarattığı anlayıştan almaktadır. Özellikle Batı'nın devlet kurumları, özel kuruluşları ve aydınları, egemenlik anlayışının ve bireysel hakların evrensel kabul görecektir şekilde akılcı gelişimini sağlamıştır. XX. yüzyılın sonunda "dünya toplumu" oluşturma hususunda tam bir fikir birliği yaratılamamış olsa da mevcut uluslararası yapılanma Batı'yı aşmış ve bütün dünyaya egemen olan bir ortam yaratılmıştır (Boli ve Thomas 1997: 172'den aktaran, Lechner, 2001: 6). Bu kapsamda devlet merkezli olmayan, sadece egemen devletler arasındaki ilişkileri kapsamayan tüm ilişkiler, örümcek ağı gibi iç içe geçmiştir. Özellikle uluslararası aktörlerin nitelik ve niceliklerinin artış göstermesi, iletişim ve bilgi teknolojilerindeki gelişim, hızla artan karşılıklı bağımlılık, uluslararası ortamın egemen devletler arasındaki ilişkilerle sınırlı kalmasını olanaksız kılmıştır (Burton, 1993: 376'dan aktaran, Arı, 2002: 344).

Sonuç Olarak:

Realizm ve İdealizme bir tepki olarak ortaya çıkan Dünya Toplumu Kuramı, mevcut eksikliklerine⁴⁴ karşın, uluslararası ortamın çok aktörlü yapısını ortaya koyması ve devletin alt örgütlenmeleri konusuna açıklık getirmesi nedeniyle incelemede benimsenen yaklaşıma katkı sağlamaktadır (Gilpin, 1972: 52).

⁴⁴ Dünya Toplumu Kuramı:

- Uluslararası sistemin doğasında var olan anarşik yapıyı dışlaması ve askerî gücün önemi göz ardı etmesi,
- Batı merkezli bir dünya kültürü ile yaratılan evrensel normların emperyalist hegemonya tarafından sömürü aracı olarak kullanılmasını kavrayamaması (Meyer, 1997),
- Evrensel değerlerin benimsenmediği bir dünya kültürünün yaygınlaştırılmasının mümkün olmayacak olması,
- Bir taraftan uluslararası rekabet ve uzlaşma sürecinin yetersizliği nedeniyle devletlerin her durumda rasyonel davranmadığı tespitini yaparken, diğer taraftan rasyonel ancak davranış sergileyen devletlerin oluşturabileceği bir dünya toplumu anlayışını öngörmesi,
- UAHDK'ların önemini abartması nedeniyle eleştirilmiştir (Boli ve Thomas 1997: 187).

2.2. Uluslararası İlişkiler Temel Kuramlarına İlişkin Sonuç

Uluslararası İlişkiler disiplininin XIX. yüzyılın başat gücü olan İngiltere’de doğmuş⁴⁵ ve XX. yüzyılın başat gücü ABD’de gelişmiş olması, bu kapsamdaki kavram, kuram, model ve yaklaşımların ağırlıklı olarak Anglosakson dünyasının, genel olarak da Batı’nın siyasal ve kültürel alanı içinde üretilmesine neden olmuştur. Uluslararası sistemin ve buna ilişkin bilginin aynı yerden kaynaklanması temel kuramlarının küresel başat projelerin gölgesini bir şekilde taşımasına ve sistemin Batı’nın bakış açısına göre tanımlanmasına neden olmuştur. Diğer bir deyişle teori, bir pratik olarak kullanılmıştır (Uzgel, 2004: 27).

Buna ilave olarak, bütün kuramlar, yaklaşımlar geliştirildikleri dönemi ve mekânı; onun koşullarını ve ortamını yansıtırlar: Döneme içkindirler (Uzgel, 2004:11 ve Jones, 1999: 3). Yine bütün kuramlar, önceki kuramların eksikliklerinden kaynaklanan ihtiyaçları karşılamak üzere geliştirilmiş, karşılayamadıkları ihtiyaçlar nedeniyle de sonraki kuramların hem ortaya çıkış gerekçesini hem de eleştirilerinin odağını oluşturmuşlardır. Son olarak, sosyal olguların doğası gereği Uluslararası İlişkiler disiplinde, büyük ölçekli kuramların oluşturulamadığı görülmektedir.

Bu değerlendirmeler ışığında, uluslararası ilişkilerin gerek yapısal özelliklerinden gerekse kuramsal altyapısının taraflı olmasından kaynaklanan kısıtlılıklar nedeniyle hiçbir kuramın tek başına küreselleşme olgusunu bütün yönleriyle açıklayamaya yeterli olmayacağı sonucuna ulaşılmaktadır.

⁴⁵ İlk uluslararası ilişkiler bölümü ünlü tarihçi E. H. Carr tarafından Galler’de Aberswyth’te kurulmuştur. Bunu Oxford, London School of Economics ve ABD Denver Üniversitesi’ndeki bölümler izlemiştir.

Uluslararası İlişkiler disiplininin temel kuramlarının küreselleşme olgusuna yaklaşımları dikkate alınarak yapılan değerlendirmede özetle:

- Liberalist Kuramın, küreselleşme olgusunun Batı Dünyası'na bakan yüzünü açıklamaya yönelik olması nedeniyle, taşıdığı kısıtlılığa karşın kapitalist sistemin kuramsal kaynağını oluşturması nedeniyle göz ardı edilemeyeceği; ancak bu tezin konusunu açıklamakta uygun bir model oluşturamayacağı,
- Realist Kuramın, uygulanabilirlik yönündeki kanıtlanmış üstünlükleri nedeniyle, tezde benimsenen yaklaşım için uygun bir altyapı oluşturabileceği,
- Eleştirel/Radikalist Kuramın, uluslararası ortamın çok öğeli yapısına yönelik açıklımlıyla küreselleşme olgusunun açıklanmasına olan katkılarına ilave olarak, bünyesinde barındırdığı; merkez-çevre, emperyalizm, hegemonya, düzenleme vb. kavramlar nedeniyle, özellikle Doğu-Batı ilişkilerini açıklamada tezde benimsenen yaklaşıma önemli katkı sağlayabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Farklı değerler dizinine sahip ve birbiriyle çatışan yaklaşımların bir arada ele alınması tutarlı bir inceleme yönteminin oluşturulmasına engel olarak görülebilir. Ancak Neo-liberal Kuramın hegemonik söylemini oluşturan küreselleşme olgusunu Liberalizmi dikkate almadan açıklamaya çalışmak mümkün olmayacağı gibi Realist ve Eleştirel kuramların küreselleşmeye ilişkin açıklımlarının göz ardı edilmesi, kısıtlı ve taraflı sonuçlar doğuracaktır.

İnceleme düzeyi ve birimi/birimleri kadar bu unsurlara nasıl bir bakış açısıyla yaklaşıldığı da önem taşımaktadır. Bu nedenle, temel kuramların inceleme ölçütlerine yaklaşımları arasında yapılan karşılaştırmada daha çok benimsenen hususlar koyulaşan renk koduyla aşağıda (Tablo-2) sunulmuştur.

Tablo-2: Uluslararası İlişkilerde Farklı Yaklaşımların Belirleyici Kabulleri			
	Realist Kuram	Liberalist Kuram	Eleştirel/Yapısalcı Kuram
İnceleme Birimleri	Devlet temel ögedir. Devlet, hegemon güç ve sistem önemlidir.	Devlet ve devlet dışı ögeler önemlidir.	Sınıflar, devletler, toplumlar, devlet dışı ögeler dünya kapitalist sisteminin unsurları olarak hareket ederler.
Öğelere Yaklaşım	Devlet, bütüncül (üniter) bir yapıdadır.	Devlet, bazı unsurları uluslararası ortamda ayrı olarak faaliyet gösteren bölünmüş bir yapıdadır.	Uluslararası ilişkiler tarihsel bakış açısı ile özellikle de kapitalist sistemin gelişim süreciyle incelenir.
Davranışların Dinamikleri	Devlet, dış politikada ulusal hedeflere ulaşmada ve ulusal çıkarları en fazlalaştırmada rasyonel davranışlar takip eder.	Dış politikanın oluşturulması ve uluslar ötesi uygulamalar; çatışma, pazarlık, koalisyon ve uzlaşmadan oluşur. Bunların her zaman optimal sonuçlar doğurması beklenmez.	Toplumlar içinde ve arasında hâkimiyet yaratmaya yönelik davranış kalıplarına yönelmiştir.
Temel Öge	Ulusal güvenlik sorunları her şeyden daha önemlidir.	Sosyoekonomik ve refaha ilişkin sorunlar ulusal güvenlik sorunlarından daha önemlidir.	Ekonomik etkenler her şeyden önemlidir.
Açıklama:	Birinci öncelikle benimsenen yaklaşım		İkinci öncelikle benimsenen yaklaşım
Kaynak: Viotti ve Kauppi, "Excerpts from International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism", Strategy and Force Planning , Washington, ABD Deniz Harp Akademisi Yayını, 2005.			

2.3. Küreselleşmeyi İnceleme Modeli

Buraya kadar olan bölümde yapılan inceleme sonucunda; başka pek çok yönleriyle tanımlansa da **küreselleşmenin esasen küresel ekonomik sistemin sürdürülmesi ve yaygınlaştırılması maksadıyla, Batılı başat devletlerin ve güç odaklarının uluslararası ortamı şekillendirme süreci olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.** Bu tanımlamadan hareketle küreselleşmenin işleyiş düzeneğini oluşturan olmazsa olmaz öğeler ana hatlarıyla aşağıda sunulmuştur:

2.3.1. Modelin Unsurları

2.3.1.1. Batı Dünyası

Batı olmasaydı bugünkü küreselleşmeden söz edilemezdi. Üçüncü kuşak bir medeniyet olarak ortaya çıkan Batı'nın kökeninde, kaynağını Doğu'dan alan Yunan felsefesi, Roma hukuku, Latince ve Hristiyanlık yatmaktadır. Batı'yı diğer medeniyetlerden ayıran başlıca özellikler arasında şunları saymak mümkündür: 1) Çok dilli ve çok kültürlü yapıların küçük bir coğrafyada bir arada yaşama yeteneğini geliştirmesi 2) Hristiyanlığa fetihçi bir yapı kazandırılması, Kalvencilik ve Protestanlık gibi dinde reform hareketlerini geliştirebilmesi 3) Dinî ve dünyevi otoritenin birbirinden ayrılması 4) Hukuk devleti modelinin geliştirilmesi 5) VI. ve VII. yüzyıldan başlamak üzere kan bağı ve evlilik bağından çok loncalarla başlayarak sınıf temelli çoğulcu bir toplumsal yapılanmanın oluşturulması 6) Sosyal yapıdaki bu çoğulculuğun temsilî yönetimleri ortaya çıkarması 7) XVI. ve XVII. yüzyıllardan itibaren beliren bireyci yapı (Huntington, 2006: 89-94).

Batı'nın modernleşmesi diğer kültürler ile bir başkalaşma süreci başlatmıştır. Batı tipi modernleşme ve küreselleşme; uygulandığı diğer coğrafyalarda bütünleşmeyi değil eklemlenmeyi sağlamıştır. Bu durumun, modelin uygulanışındaki farklılıklar, uygulandığı toplumların geleneksel özelliklerinin aşılammaması, endüstrileşememe başta olmak üzere çeşitli sosyolojik ve ekonomik nedenden kaynaklanmaktadır. Batı tipi modernleşme ve küreselleşme arasındaki ilişkide belirleyici husus; küreselleşmenin, Batı modernleşmesinin yarattığı değerleri, sadece küresel sistemin gelişimi ölçüsünde yaygınlaştırmasıdır. Diğer bir ifadeyle, söylemde yaygınlık kazanan, insan ve azınlık hakları, demokrasi, kendi geleceğini belirleme hakkı vb. normatif kavramlar, eylemde başat güçlerin stratejilerinin uygulama vasıtası olmanın önüne geçememektedir.

2.3.1.2. Kapitalizmin Küresel Hâkimiyeti

Küreselleşmenin amacı, kapitalist ekonomik sistemin küresel hâkimiyetini tesis etmektir. Merkantilizmle başlayıp, Sanayi Devrimi ile devam eden, ÇUŞ ile gelişen ve bugünkü küresel finans piyasaları tabanlı ekonomik ortamı şekillendiren, kapitalist ekonomik sistem, tarihsel süreç içerisinde çeşitli biçim ve şekiller kazanmış olsa da başlıca iki hususu daima muhafaza etmiştir. Birincisi, sistemin giderek gelişen, yaygınlaşan ve derinleşen bir seyir izlemesidir. İkincisi, kapitalizmin her dönemde kesintisiz sermaye birikimi sağlamaya yönelik yapıda olmasıdır. Bu ise ancak artı değer yaratmak suretiyle gerçekleştirilebilmiştir. Bir başka ifadeyle sermayenin kontrolünü elinde bulunduranlar, süreç içerisinde kurmuş oldukları düzeni yaygınlaştırırken sahip oldukları güç farklılaştırması yardımıyla ötekiler aleyhine refahlarını artırmışlardır.

Kapitalizmin küresel hâkimiyeti, başat devletlerin şirket ortaklıklarıyla mümkün olmuştur.⁴⁶ Küreselleşme başat devletler ile -ulusal ya da çok uluslu- ekonomik güç odaklarının doğal bağdaşmasının yapısal devamlılığını oluşturan bir süreci ifade etmektedir. Küreselleşme bir hegemonya ya da emperyalist düzende işler. “Tüccar Devlet” tanımlamasıyla açıklandığı üzere askerî gücü elinde bulunduran, ülkeyi belirleyen, yasama, yürütme ve yargıyı elinde bulunduran yegâne güç bileşeni olması nedeniyle devlet, uluslararası ilişkilerde belirleyici konumdadır. Uluslararası ekonominin “kendi kuralları içerisinde yürümesi”, her ne kadar öne çıkarılsa da ancak eşitler arasındaki ilişkiyi tanımlar ve küreselleşmenin sınırlı yönünü kapsar. Oysa küreselleşme, eşitliğin olmadığı ya da bozulmaya çalışıldığı bir istikrar hâlinde yaygınlaştırılmıştır. Bir başka ifadeyle artı değer, güç asimetrisinin yaratıldığı durumlarda açığa çıkmaktadır. Bu durumda başat devletin çıkarı şirketin çıkarıyla özdeşleşmektedir.

2.3.1.3. Hegemonyanın Küreselleştiren Etkisi

Küreselleşmenin hızı hegemonyanın etkinliği ile doğrudan ilişkilidir. Küreselleşme, ancak devletler arası hiyerarşi ve hegemonya ilişkileri altında oluşan görece bir istikrar ortamında var olabilmektedir. Hegemonya, salt şiddete dayanmayan, başat devletin liderliğini sürdürmek için, kendi ekonomik, kültürel modelinin ve bu modelden doğan yaşam tarzının üstünlüğünü diğer toplumlara kabul ettiren yönüyle küreselleşmeyi gerçekleştirmiştir.

⁴⁶ “Doğu Hint Şirketi için iyi olan her şey İngiltere için de iyidir.” özdeyişi bu yaklaşımın en iyi örneklerinden biridir (Anonim).

Bu kapsamda hegemonya, ekonomik sistemle uyumlu hareket etmek suretiyle kârın artırılmasını sağlayan istikrar ortamını hazırlamıştır. Kapitalist şirketler, özellikle öncü konumdaki tekelleri öncü sanayiler, bu istikrar içinde zenginleşmiştir. Bu ortamda, kapitalistler kârı azaltacağından serbest pazardan çok, satıcıların her zaman tercih ettikleri, tekellerin olduğu kısmen serbest pazarlara ihtiyaç duymuşlardır (Wallerstein, 2005: 47, 62, 93).

Bu süreçte sermayenin kolay ve hızlı hareket etmesine imkân sağlayan koşulların hazırlanması esas alınmıştır. Sermayenin başat devletlerle ilişkisi yapısal bir oluşumu -iktidarda olanları kimliğinden bağımsız olarak devletin tercih ve kararlarında ekonomik sistemin gereklerini gözetmesini- zorunlu kılmıştır. Bu işleyiş, hegemonyadan imparatorluk oluşturmaya kadar değişen yoğunlukta seyretmiştir. Diğer bir ifadeyle bu süreç, devletler arası hiyerarşiler matrisi içinde, iradi biçimde kurulmaya ya da korunmaya çalışılan bir ekonomik siyasi çıkarlar alanı, güçler dengesi ve nihayet hegemonya olgusuna bağlı bir imparatorluk kurma eğilimi yaratmıştır (Yıldızoğlu, 2003: 307).

2.3.1.4. Odak Kayması

Küreselleştiren güç merkezleri ekonomik çekim alanları olarak ortaya çıkmış, askerî güçleri ölçüsünde gelişerek odak hâlini almış, ekonomik bunalımlar sonucunda yerlerini diğer odaklara bırakmışlardır. Ekonomik güç merkezleri; ticaret, üretim ve sermaye tabanında oluşmuştur.

Çeşitli güç merkezlerini etrafında barındıran odak, mali sermaye artışını sağlamasıyla öne çıkmıştır. Ancak uluslararası borç ve döviz piyasası ile borsadan oluşan mali sermaye, tek başına ekonomik güç merkezini odak konumuna taşımaya yetmemiştir. Diğer bir ifadeyle, küreselleşmenin önde gelen özelliklerinden; mali sermayenin dolaşımının yaygınlaşması, hızlanması, yoğunluk ve etkisinin artması ve kendi çevresini şekillendirmesi, salt mali sermaye ile sağlanmamıştır.

Odak, sermaye birikiminin sağlanabildiği bir kent olarak ortaya çıksa da onu başat konuma taşıyan: 1) Varlığını sürdürebileceği bir “yaşam alanına (kalpgâh/heartland)” 2) Kendisini devamlı surette besleyebilen güvenli bir çevreye (hinterland) 3) Stratejik enerji kaynakları ile bu kaynakların güvenliğini sağlayan stratejik ulaştırma yollarının kontrolüne sahip olma becerisi olmuştur. Odağın yaşam alanı ile arasındaki ilişki; ulusallaşmaya varan, devletin ülkesi ve halkıyla olan ilişki iken, güvenli çevre ile olan ilişki; hegemonya ilişkisi biçiminde şekillenmiştir. Ulaştırma yollarının ve stratejik enerji kaynaklarının denetim ve ele geçirilmesi çoğu zaman doğrudan askerî gücün kullanılmasını zorunlu kılmıştır.

Ayrıntıları ardıl bölümde sunulduğu üzere, kaynağını Doğu medeniyetlerinden almasına karşın küreselleşmeyi gerçekleştiren odaklar devamlı surette Batı’da oluşmuştur. Odaklar arasındaki kuvvet devri bölgesel veya genel savaşlar yoluyla gerçekleşmiş olup sonrasında kurulan yeni dünya düzeninde küreselleşme boyut ve hız değiştirerek devam etmiştir.

Odaklar rekabetten doğmuştur. Rekabet, savaşı ve istilayı yaratmıştır. Kapitalist dünya ekonomisi, sermaye birikiminin sürekli ve sınırsız olarak artırılmasında, devletler arası sisteme ve küresel gücün el değiştirdiği -odak kaymasının yaşandığı- bir ortama ihtiyaç duymuştur (Wallerstein, 2005: 94). Odağın sürdürülebilirliğinde, güç olgusu olmazsa olmaz (sine qua non) bir özellik taşımasına karşın tek koşul değildir. Bir odağın uluslararası sistemde hesaba katması gereken birçok etken bulunmaktadır (Arıboğan, 2003). Ancak odağın son bulması her şeye karşın yine de kaçınılmazdır. Tarihin doğruladığı üzere, her odağı yaratan her devrim kendi gerilimlerini, istikrarsızlıklarını ve çözülmemiş çelişkilerini azar azar biriktirmiştir. Bunlar giderek derinleşmiş ve nihayet duraklamaya ya da çöküşe yol açmıştır (Greider, 2003: 11).

2.3.1.5. Küreselleşmeyenlere de İhtiyaç Duyulması

Küreselleşme de dâhil olmak üzere, dünyadaki hiçbir sistemin mutlak anlamda küresel olduğunu söylemek mümkün değildir (Hobson, 2007: 45). Tarihte daha önce hiç olmadığı ölçüde küresel bütünleşmenin gerçekleştirildiği günümüzde bile, oyuncuların sahip oldukları ve yansıttıkları gücün nitelik ve etkiliğindeki farklılıklar, merkez, çevre ve yarı-çevre olarak tanımlanan konumları, gelişmişlik derecesi, sınıfsal ayrılıklar, modernleşme modellerinin çeşitliliği, içsel dinamikler vb. unsurlardaki tek düze olmayan (heterojen) bir yapı oluşturmuştur. Bu nedenle küresel ölçekte, bir taraf küreselleşirken diğer taraf yerelleşmiştir. Küreselleşmenin kutuplaştırıcı etkisi de buradan doğmuştur (Bauman, 1999: 9).

Küreselleşme sürecinde, ekonomik sistemin devamlılığı ve yaygınlaştırılmasında belirli etkenlerin ve farklı işlevlerin sağlanması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle küreselleşme, farklı özellikleri ve rolleri olan unsurların iç içe geçtiği (hybrid, amalgam) bir yapıda oluşmuştur. Bu yapıda, askerî, ekonomik, siyasi alanda güç asimetrisi yaratılması, stratejik kaynakların ele geçirilmesi ve kontrolünün sağlanması gibi küresel hâkimiyet bileşenleri en az pazarın yaygınlaştırılması kadar önemlidir.

Bu nedenle, küreselleşmede herkesin küreselleşmesi gerekmediği gibi, merkez-çevre, bağımlılık, dünya sistemi, eklemlenme vb. analizlerde açıklandığı üzere küresel kapitalizmin doğası gereği farklılaşmalar kaçınılmazdır. Sistemin sürekliliğini sağlayan bu unsurların küreselleşmenin bulunduğu döneme ait yükselen değerleri taşıması gerekmemektedir. Bu unsurların, kapitalist, liberal, demokrat vb. olmaları şartı, dış müdahalenin gerekçesi olarak kullanıldığı durumlar hariç hiçbir zaman aranmamıştır.

2.3.1.6. Değişen ve Değiştirilen Devlet

Küreselleşmenin öznesi de tümleci de devlettir. Küresel başat devletlerin etkisi olmaksızın küreselleşmenin gerçekleştirilmesi mümkün olmamıştır. Şekillendiren temel öge askerî, ekonomik, sosyal, siyasi vb. ulusal güç unsurlarını elinde bulunduran ve diğer oyunculara oranla daha çok işlevi olan devlet/devletler olmuştur. Yansımaları, bireysel tercihler, etnik, dinî vb. kimlikler şeklinde ortaya çıksa da şekillendirilen temel öge, gücü azaltılan, parçalanmış, yıkılan ya da yeniden yapılandırılan devletler olmuştur.

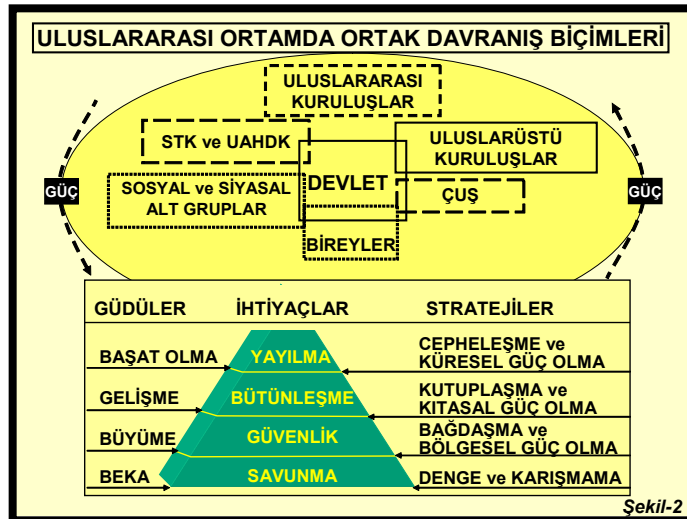
Küreselleşme, başat gücün uygulamaya koyduğu stratejilerle oluşturulan yeni dünya düzeninde gerçekleşmiştir. Bu kapsamda yapılandırılan uluslararası ortam, küresel eğilimleri ve gerilimleri yaratmıştır. Küresel gerilimler, ülke, bölge, çevre ve kıta ölçeğinde tehdit ve riskler hâlinde ortaya çıkmıştır. Bu ortamda devleti koruma düzeneği -ulusal güvenlik sistemi- kolektif ya da bireysel olarak harekete geçirilmiştir. Uluslararası ortamın belirleyici dinamiğini oluşturan ulusal çıkarların temelinde, daima ulusal güvenlik ihtiyacı yer almıştır. Ulusal çıkarlar, baskı gruplarının ve toplumsal sınıfların beklentilerini de barındıran; çoğulcu bir yapıda oluşur. Ancak ulusal çıkarlar, devleti oluşturan tüm unsurların ihtiyaçlarının toplamını ifade etmez. Küreselleşme esasen uluslararası ortamın temel oyuncusu olan devleti doğrudan ve bütünüyle etkiler, bu nedenle ulusal güç unsurlarını oluşturan etkenlerden sadece biri veya birkaçını esas alan yaklaşımlar eksik kalacaktır (Şekil-1).

2.3.1.7. Uluslararası Ortamın Unsurlarının Etkisi

Küreselleşmenin öğeleri esasen uluslararası sistemin oyuncularındır. Bunlar; devletler, devlet niteliğini kazanmamış sosyal ve siyasal alt gruplar, uluslararası ve uluslar üstü kuruluşlar, STK'lar ve UAHDK'lar, uluslar aşırı ticari kuruluşlar/ÇUŞ'lar ve bireylerdir. Küreselleşmenin öğeleri arasında bazen uyuşan bazen çatışan ilişkilerin oluşması, küreselleşmenin başat devletlerin kontrolündeki genel seyrini değiştirmemiştir.

Küreselleşmenin öğelerinin davranış biçimi büyük ölçüde birbirlerine benzemektedir (Şekil-2). Buna göre; uluslararası ortamın öğeleri güç artırımına yönelik ihtiyaçlar hiyerarşisi içerisinde belirli ilişkiler kurmakta, belirli tercih ve davranış biçimlerini benimsemektedirler. Oyuncular sırasıyla; savunma, güvenlik, bütünleşme ve yayılma ihtiyaçları, beka, büyüme, gelişme ve başat olma güdüleri ile harekete geçmektedirler. Bu kapsamda; karşılıklı bağımlılıktan normatif değerlerin paylaşımına, gerginlikten savaşa, rekabetten birleşmeye kadar değişik tarzda çıkar ilişkisi kurulmaktadır. Bu ihtiyaçları karşılamak üzere oyuncular; karışmamadan, bağdaşmaya, bölgesel, kıtasal ve küresel güç olmaya kadar değişen stratejiler uygularlar. Söz konusu davranış biçimleri, gücü, küresel sistemin işleyişinin temel unsuru olarak kabul etmeyi gerektirmektedir (Arıboğan, 2003).

2.3.1.8. Değişen Dinamikler, Eğilimler ve Stratejiler

Her dönüşümde olduğu üzere küreselleşme de kendi eğilimlerini yaratırken tarih yolculuğunda mahiyet ve boyut değiştirmiştir. Küreselleşmenin dönemsel eğilimleri başta devlet olmak üzere, uluslararası ortamın oyuncularını etkilemek suretiyle askerî, ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel yapıda birtakım değişiklikler yaratmış, oyuncuların yeni stratejiler ve politikalar uygulanmasını zorunlu kılmıştır.

Bu değişiklikler süreci esasen bir güç ilişkisi, daha doğrusu güç farklılaştırması ve güç asimetrisiyle gerçekleşmiştir. Yukarıda değinildiği üzere devletin küreselleşmedeki belirleyici konumu, onun güç unsurlarının tamamını elinde bulunduran yegâne oyuncu olmasından kaynaklanmıştır.

Her bir küreselleşme evresini kendi başat devleti/devletleri sürüklerken, her evre kendi özgün yapısını, eğilimlerini ve dünya düzenini kurmuştur. Devrî (konjonktürel) koşullar küreselleşmeyi yavaşlatmışsa da süreci hiçbir zaman kesintiye uğratmamış, daralmalar yeni eğilim ve stratejilerle aşılmıştır.

Bütün küreselleşme evreleri başlıca şu üç ortak özelliği yansıtmıştır: İlk olarak, her evre kendi ideolojik ve ekonomik düzenini getirmiş -kapitalizmin evrelerine göre şekillenmiş- yeni bir hegemonya üzerine kurulmuştur. İkinci olarak her evre, küresel farkındalığı ve etkileşimi artırmıştır.

İddia edildiği üzere dünya küçük bir köy olmamıştır, ancak imparatorluktan, devlete, devletten daha yeknesak (homojen) küçük birimlere uzanan seyri içerisinde, bir birinden haberi olan köylere dönüşme eğilimi göstermiştir. Üçüncü olarak her evre çok kademeli bir karşılıklı bağımlılık ortamı yaratmıştır (Nye, 1992: 6-3, 5). Genel görünümün aksine zenginlerin zenginlerle olan ilişkileri artarken, fakirlerin soyutlanmaktan kurtulabilmek için giriştikleri tek ilişki biçimi bağımlılık olmuştur. Başatlarla küçük devletlerin birlikteliklerinden daima güçlüler kazançlı çıkmıştır. Hiçbir evrede hegemon gücün kendi toprakları dışına refah ve huzur getirmediği görülmüştür (Hobsbawm, 2007: 35).

2.3.2. Modelin İşleyişi

Eşit olmayan gelişim süreçleri esasen küreselleştiren güçlerin belirmesinin başlıca sebebinin oluşturmuştur. Küreselleşme olgusunun temelinde, farklı ekonomik ve toplumsal yapıların neden olduğu güç dengesizliği sonucunda meydana gelen kırılmalarla ortaya çıkan yeni dünya düzenlerinin oluşturulması çabası yatmaktadır. Geçmiş, tarihçiler tarafından; teknoloji, toplumsal düzen veya jeolojik oluşum ölçütlerine göre bölümlense de bu evreler bütün toplumlarda ve coğrafyalarda aynı şekilde yaşanmamış, aynı zaman diliminde başlayıp aynı zamanda sonlanmamıştır.⁴⁷ Bu farklılaşma (Anachronizm) -dönüştüren bir güç kadar dönüştürülebilene bir güçsüzlüğün olması- küreselleşmenin başlıca nedenini oluşturmuştur.

⁴⁷ Örneğin, Eski Taş Çağı, Avustralya'nın iç kesimlerinde ve Kuzey Kutbunda bugün dahi yaşanmaktadır. Oysa Yeni Taş Çağını başlatan neolitik devrim, 7000 yıl önce Mısır ve Mezopotamya'da başlamıştı. İngiltere ya da Almanya'da ise ilk etkileri 3000 ya da 3500 yıl sonra, İ.Ö. 2500 yıllarında duyulmuştur. İngiltere'de Yeni Taş Çağı başladığı zaman, Mısır ve Mezopotamya tam bin yıldır bronz çağını yaşamaktaydı (Chield, 1978: 50).

Şüphesiz ki Küreselleşmeyi sağlayan, yalnızca farklılaşmaların yarattığı güç eşikleri değildir. Bu güç farklılaşmalarının aynı zamanda küresel boyutta gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Söz konusu farklılaşma; askerî, sınıai, teknolojik, sosyal vb. etkenlerden doğmuş olsa da her durumda, başat gücün kapitalist sistemle bütünleşik küresel imparatorluk oluşturma eğiliminden kaynaklanmıştır. Bu eğilim; savaştan yumuşak güce kadar geniş bir yelpazede zora başvurulmuş, kontrol edilebilir bir istikrarsızlık ortamında gelişmiştir.

Bu ortamda, çok kademeli ve çok çeşitli bağımlılık ilişkileri kurulmuştur. Bu çok katmanlı ve nitelikli ilişkiler sonuçta; değerlerde, kurumlarda, sosyal ve siyasi yapılanmada, üretim ve bölüşümde, ideoloji ve inançlarda kısacası hayata dair bütün işleyiş biçimlerinde yapısal bir düzenek oluştururken küresel ölçekte birbirinden farklı köklü değişim ve dönüşümler yaratmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

3. KÜRESELLEŞMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ

3.1. Tarihte Yöntem

Tarihe anlam kazandıran, doğrudan tarihçinin yaklaşımıdır. Tarihçinin, kendisini objektif görmesi ya da tüm gerçeklere vakıf gibi hareket etmesi ise bir yanılgıdır (Carr, 1996: 123). Tarih yazımında nesnellik, tüm ideolojilerden ve dönemin koşullarından bağımsız yargıda bulunmakla değil teori ve yöntemin sınırlarının tespiti ve değerlerle gerçeklerin bir arada olduğunun farkına varmakla başlar.

Tarihçi, bildiği yada bilebileceği çok sayıdaki veriden, inceleme alanındaki konulara yorum getirebilmek bakımından anlamlı olanları seçmek durumundadır (Carr, 1992: 63). Bu nedenle tarihçi, ortaya koyduğu tarih yazımını, kusursuz bir gerçeklik olarak sunmaya kalkmak yerine, öncelikle, hangi gerçeklerden ve hangi değerlerden yola çıkarak bu yazımı ortaya çıkardığını söyleyebilmelidir (Carr, 1996: 116).

Bu bölümde, birinci bölümde kuramsal olarak ortaya konan hususlar, oluşturulan inceleme modeli esasları çerçevesinde incelenmiştir. Bu kapsamda, tarihsel süreç içerisinde güç olgusunun ekonomik, siyasi, askerî, sosyal ve kültürel etkenleri şekillendirmek suretiyle nasıl bir küresel dönüşüm yarattığı, bu ortamda küreselleşmenin nasıl bir seyir izlediği, bu süreçte küreselleştiren ile küreselleştirilenler arasında kurulan ilişki biçimleri, uluslararası ortamı şekillendiren strateji ve eğilimlerin neler olduğu, bunların kronolojik bir sıra içerisinde küreselleşme evrelerini nasıl etkilediği üzerinde durulmuştur.

Küreselleşmenin tarihsel gelişimi, “Küreselleşmeyi İnceleme Modeli” başlığında (md.2.3) belirtilen esaslar çerçevesinde incelenmiştir. Bu kapsamda incelemede benimsenen yöntem ana hatlarıyla aşağıda sunulmuştur:

- Küreselleşmeyi oluşturan etkenlerin ortak paydasının kapitalizmin gelişimi ve imparatorluk kurma eğilimi anlamına gelen emperyalizm olduğundan hareketle, tarihsel süreç içerisinde yer alan küresel odaklar ve küresel hegemonya başlıca dayanak noktası olarak kabul edilmiştir. Beş yüz yıldır ülkeler arası mal ve sermaye hareketlerinin artışını sürükleyen kapitalist sistem, hegemonyaya devinim kazandıran unsur olarak kabul edilmiştir (Somel, 2002: 200).
- Küreselleşmede etken olan özelliklerin neden olduğu tarihsel kırılma ya da kaymalar küreselleşmenin evreleri olarak ele alınmıştır. Söz konusu tarihsel eşikler, küresel sistem ile küresel güç/güçlerin yarattıkları; teknolojik, ekonomik, sosyal, siyasal vb. unsurlar itibarıyla ortaya konulmuştur.
- Batı'nın kültürel öğeleri ile kapitalist ekonomik modelin yaygınlaşması sürecinde etkin olan; esneklik, yoğunluk, hız, etki, zor, yayılma, karmaşıklık, çok boyutluluk vb. özellikleri nedeniyle, yaratılan uyum ve bütünleşmeden çok küresel farklılaşmalar (asimetriler), zıtlıklar ve gerginlikler yaratan eğilimlerin tarihi irdelenmiştir.
- Küresel uçurumlar yaratan güç farklılaşmalarının neden olduğu yeni dünya düzenleri, küreselleşme olgusunun başlıca başlatma hareketi olarak ele alınmıştır.

3.2. Küreselleşmenin Evreleri

Her evre bir değişimi getirmekle beraber bunlardan sadece bir kısmı küreselleşme kapsamında tanımlanmıştır. Aynı şekilde küresel ölçekte gerçekleşmiş ve bu ölçekte değişiklikler yaratmış olmalarına karşın, münferit nitelikteki olaylar; yapısal ve sistematik olmamaları nedeniyle küreselleşme kapsamında değerlendirilmemişlerdir. Küreselleşmenin evrelerine ilişkin çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Yaklaşımlardaki bu çeşitlilik; tarihin hangi ölçekte incelendiği,⁴⁸ neyin küresel olduğu (Weaver, 2003: 2-6), olay ve olguların küreselleştirme özelliğinin nasıl algılandığı ve küreselleşmenin nasıl tanımlandığından kaynaklanmaktadır.⁴⁹

⁴⁸ Örneğin Braudel'e göre (1992: 21) üç çeşit tarihsel zaman dilimi mevcuttur. Birincisi coğrafi ya da jeolojik tarihtir. Bu yavaş değişir. İkincisi toplumsal tarihtir ki; bu tarih önceki tarihe göre daha hızlı ama yine de yavaş hareket eden, ekonomik sistemleri, devletleri, topluları ve uygarlıkları konu alır. Üçüncüsü bireysel tarihtir. Kısa süreli geleneksel tarih yazımına konu olmuş siyasi olayların ve bireylerin tarihidir. Kıs süreli tarihi "olay tarih", orta vadeli değişimleri "konjonktür", uzun süreli jeo-tarihi ise "longue duree" yani "uzun süre" olarak adlandırmıştır.

⁴⁹ Bu kapsamdaki yaklaşımlardan bazıları aşağıda sunulmuştur:

- Küreselleşmenin rastlantısal olmayan ve küresel ölçekte gerçekleştirilen bilinçli davranışlar ile başladığını varsayan Clive Gamble, "Timewalkers: The Prehistory of Global Colonization" adlı eserinde, küreselleşmenin homosapiensin dünya üzerine dağılması ile başladığını ileri sürer (Spybey, 1996'dan aktaran Şen, 2004: 125).
- Küreselleşmenin iletişim ve ticaretle başladığını ileri süren yaklaşım, küreselleşmeyi Neandertal (200.000 yıldan fazla geçmişi olan) insanın ortaya çıktığı ilk çağlardan itibaren başlatır (Ersoy, 2002: 35).
- Küreselleşmeyi Batı'nın kıtalar arası ticaretiyle tanımlayan yaklaşım, bundan yedi yüzyıl önce Marco Polo'nun gezileriyle birlikte ekonomik bütünleşmede yükseliş eğilimine geçildiği savından hareketle küreselleşmenin başlangıcını 1292 yılına dayandırır.
- Küreselleşmeyi, salt küresel güç oluşturma çabalarından ibaret gören bir başka yaklaşım; İ.Ö. 325'te Budizm'i benimseyerek doğudaki güçleri birleştiren ve Makedonya İmparatorluğunun ilerlemesini durduran Hint İmparatoru Çandragupta Maurya'nın Büyük İskender ile yaptığı Gerosia antlaşmasını küreselleşmenin başlangıcı olarak kabul eder (Frank, 1993: 5).
- Diğer taraftan küresel ekonomik sistemin sosyokültürel değerlerini öne çıkaran Robertson, küreselleşmeyi 1400-1750 yılları arasında kendini somutlaştıran bireyci, hümanist ve ulusalcı söylemle incelemeye başlar ve birbirini izleyen beş ayrı süreçte ele alır (Robertson, 1999'dan aktaran, Erkızan, 2002: 57). Bu kapsamda Robertson, İlkçağ ve Ortaçağ İmparatorluklarının daha önceden birbirinden ayrılmış toprakları ve toplumsal oluşumları birleştirmesini "küçük küreselleşme" dizileri olarak niteler (Robertson, 1999: 94'ten aktaran, Şen, 2004: 125).
- Küreselleşmeyi zaman ve mekân bağlamında açıklamaya çalışan Giddens, küreselleşmeyi kapitalizmin dünyayı etkisi altına alma, diğer bir ifadeyle kapitalist modernitenin kendisini ekonomik, politik ve kültürel açıdan yeniden kurma çabası olarak ele almış ve son küreselleşme evresinin kaynağını oluşturan postmodernliği modernitenin devamı olarak tanımlamıştır (Giddens, 1991'den aktaran, Erkızan, 2002: 61). Tarihi, askerî güce ve ekonomiye dayalı imparatorluklar olarak ikiye ayıran Wallerstein'in küreselleşmenin tarihsel gelişimine ilişkin yaklaşımı da Giddens'in görüşlerine paralel olarak Avrupa merkezlidir.

Buraya kadar olan bölümde sunulan, küreselleşmenin tanımlanmasına ilişkin yaklaşım esas alındığında; fetihe dayalı ekonomiler yerine ekonomiye dayalı fetihler döneminin, diğer bir ifadeyle Avrupa'nın Aydınlanma Çağını hazırlayan gelişmelerle başlayan sürecin küreselleşmenin başlangıcını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Kapitalizmin gelişimi ile koşut olarak küreselleşme süreci XV. yüzyıldan başlayarak üç ayrı evreden geçmiştir:

- İlk evre deniz aşırı kıtaların keşfedildiği “Büyük Keşifler Dönemi (1480-1611)” ile başlayan “Avrupa'nın Denizaşırı Genişlemesi (1600-1750)” ile devam eden ve sömürgeciliğin geleneksel biçimi olan askerî istila yolu ile yağma ve köle ticaretine dayalı “Sömürgecilik/Kolonileştirme Evresi”dir.
- İkinci evre, “Avrupa'nın Sanayi Devrimi Dönemi (1750-1890)” ile başlayan 1890'larda kurumsallaşarak I. Dünya Savaşına (1914) kadar devam eden ve geleneksel sömürgeci yaklaşımdan farklı olarak sömürgelerde işbirlikçi bir kültürün yaratıldığı, “Yeni Sömürgecilik/Emperyalizm Evresi”dir.
- Üçüncü evre, 1970'lerde ÇUŞ'ların etkinliklerini artırmaları ve 1980'lerde Bilgi Çağı ve İletişim Devrimi ile başlayan, 1990'larda ortaya çıkan tek kutupluluk sonucunda içinde bulunduğumuz “Son Küreselleşme/Yeni Emperyalizm Evresi”dir.

İnsanı ilgilendiren hiçbir olgu ya da olay, insanın kendi tarihinden bağımsız olarak ele alınamaz. Bu nedenle küreselleşmenin oluşumunu hazırlayan dönüm noktaları bu sürecin seyrini anlamak bakımından ayrı bir bağlam oluşturur.

3.3. Küreselleşmeyi Hazırlayan Küresel Dönüşümler

“Bizim (Batı) kültürümüz insanlık kültürünün ana kolu üzerinde olduğu savında bulunabiliyorsa, bu bir zamanların çok sayıdaki paralel kültürlerini fethedip, onları haraca bağlamış olmasına dayanmaktadır. Yazılı tarih dönemlerinde, insanlık kültürünün ana nehri, Mezopotamya ve Mısır’dan çıkıp, Yunan ve Roma, Bizans ve İslam dünyası yoluyla Atlantik Avrupa’sına ve Amerika’ya doğru akarken, kendisine Hint, Çin, Meksika ve Peru uygarlıklarından ve sayısız barbar ve vahşi toplulukların kültürlerinden katılan kollarla durmaksızın genişlemiştir.”

V. Gordon Childe

Geçmişin bugüne nasıl dönüştüğünü irdelemeksizin bugünün geleceğe nasıl yansiyabileceğini hakkında fikir sahibi olmak mümkün değildir (Carr, 1992: 18). Ancak, burada belirtilen öncülü bilme ihtiyacı -evvel-ahir ilişkisi- tarihin tekrarlardan ibaret olduğunu ileri süren biçim bilimci yaklaşımdan farklıdır. Küreselleşmenin tarihsel gelişiminden önce onun tarihteki yerini hazırlayan etkenleri ortaya koymak gerekir. Çünkü tarihin akışı, birikimlerle sağlanır.

Küresel dönüşüm sağlayan ilk birikim, bundan 10.000-12.000 yıl önce toplulaşma öyküsüyle başlamıştır. “Barbarlık Dönemi” ya da “Yeni Taş Devri (Neolitik Çağ)” olarak adlandırılan bu dönemde Yakın Doğu’da bazı toplumlar, bitkiler yetiştirip evcil hayvanlar besleyerek doğada hazır bulunan yiyecek maddeleri stokunu artırmaya başlamışlardı (Childe, ? : 30-32). Bu evrede, sabanın kullanılmasıyla; Mezopotamya ve Suriye’de (İ.Ö. 9.000-7.000), Güney Asya’da Karaçi düzlüklerinde (İ.Ö. 7.000), Mısır’da (İ.Ö. 5.500) ve Çin’de (İ.Ö. 5.000) Gangles Vadisi ve Sarı Nehir’de, tahıl üretimine dayalı “Tarım Devrimi” gerçekleşmişti (Parker,1997: 16). Bu evrede egemenliğin sahibi, hem hükümdar, hem rahip ve başkomutan, Tanrı-İnsan’dı (Attali, 2007: 37).

Bir sonraki ekonomik devrim, bundan 5.000 yıl öncesine dayanan ilk şehirleşmedir. “Tunç Çağı” olarak adlandırılan uygarlığın ilk iki bin yılında, insan; tekerlekli arabayı, yelkenli kayığı bulmuş, güneş takvimini oluşturmaya başlamış, bakır cevherini arıtmayı ve madenlerin fiziksel niteliklerini öğrenmeye başlamıştı. Bu evre, Mezopotamya’da (İ.Ö. 3500) Dicle ve Fırat’ın, Mısır’da (İ.Ö. 3.200) Nil’in, Hindistan’da (İ.Ö. 2.500) İndus Nehri’nin ve Çin’de (İ.Ö. 1.800) Sarı Nehir’in alüvyon vadilerinde, bazı nehir kıyısı köylerinin şehirlere dönüşmesiyle başlamıştır (Parker,1997: 18). Yazılı tarih döneminin başlarından itibaren, şehirler artık barbarlık düzeninin akraba toplulukları yerine farklı dillere ve farklı kültürlere sahip grupları barındırmaya başlamıştı. Bu dönemde egemenliğin sahibi, üretim fazlası tahılın, silahların ve maden ticaretinin kontrolünü elinde bulunduran krallar, rahipler ve memurlardan oluşan devlet idi.

İ.Ö. 2.000 yıllarından kalan belgelerden, yazının Sümer’de olduğu gibi her yerde kentsel ekonominin gereksinimleri sonucu doğduğu anlaşılmaktadır (Childe, 1978: 188). Kısıtlı da olsa ticaret, küresel boyutta insan tecrübesinin birikimini hızlandırmıştı. Bu dönemde Sami, Sümer, Akad Krallıklarının, Mezopotamya dışına yaptıkları fetihler sonucunda elde edilen ganimet ve haraçlar, ticaretin ve satın alma gücünün artmasına yol açmıştı. Savaş tutsakları, iş gücünü ve üretimi artırmış, böylece emperyalizm, artık tacirler kadar, zafer kazanmış eski askerlerden oluşan bir orta sınıfın doğmasını sağlamıştı (Childe, ?: 155-166).

İ.Ö. XIX. yüzyılda Asur, Mısır ve Hitit imparatorlukları döneminde, ulaşımın hızlanmasıyla, Dicle'den Nil'e, Karadeniz kıyılarından Basra Körfezi'ne kadar uzanan uygarlık havzaları birbirine karıştı.

Üçüncü küresel dönüşüm, demirin kullanımının yaygınlaşmasıyla başlamıştır. İ.Ö. 1.200 dolaylarında, "Erken Demir Çağı" olarak bilinen bu dönemin başlangıcında, 500 yıllık geçici bir daralma⁵⁰ yaşandıysa da ucuz demir, savaşı olduğu kadar tarımı ve endüstriyi de demokratlaştırmıştı.⁵¹ Ucuz malların kitle hâlinde üretimi, doğuya olduğu kadar batıya giden deniz yollarına da hükmeden, Atina'nın da dahil olduğu kıyı şehirlerinde başladı. İ.Ö. 700'den İ.Ö. 400 öncelerine kadar, Güney Rusya bozkırlarına, Güneybatı Almanya'nın Keltleri'ne ve Kuzeydoğu Fransa'daki Marne vadisine kadar ulaşmıştı (Childe, ?: 212). Bu dönemde küreselleşmenin başlıca öğeleri; demirin, alfabenin kullanılması, ulaştırma ve haberleşmedeki gelişmeler ve gümüş sikke paranın kullanılmasıydı.

İ.Ö. V. yüzyılın sonunda Atinalılar, daha sonra Roma ve Osmanlı imparatorlukları ile küreselleşme sürecinde diğer başat devletlerin takip edecekleri sosyal ve siyasal modelin bölgesel ölçekteki ilk örneğini yarattılar.

⁵⁰ Erken demir çağında demirin yaygınlaşmasının küresel etkisi, paralı askerler olarak tutulan barbar toplulukların demir silah yapımını öğrenmeleri ile devletin bu konudaki tekelinin kırılması sonucunda başta Hitit ve Mısır'da olmak üzere, Miken, Babil, ve Çin'de kendilerini kiralayan devletleri yağmalamaları ile olmuştur (Childe, ?: 210).

⁵¹ İ.Ö. 500'de, feodalizm, o zamana kadar yaygın olan yarı göçebe hayatı toprağa bağladı. Şehir yaşamı sürülen bölge, kesintisiz olarak, İspanya'nın Atlantik kıyılarından Orta Asya'da Sir Derya'ya ve Hindistan'da Ganj'a, Güney Arabistan'da Akdeniz'in ve Karadeniz'in kuzey kıyılarına kadar genişlemişti. Persler, İ.Ö. 500'de Darius döneminde Nil'den İndüs'e, Ege'den Sir Derya'ya kadar olan bölgede haberleşmeyi ileri düzeyde örgütlemiş ve Küçük Asya'daki Sard'dan başlayıp Babil'den, Sus'dan geçip Güney İran'daki Perseopolis'e ulaşan ünlü "kral yolu"nu yapmışlardı (Childe, ?: 216).

Atina'nın doğuşu gibi çöküşü de sonraki hegemonyalar için örnek oluşturdu.⁵² Makedonyalı Büyük İskender, İ.Ö. 330'dan başlayarak hükümrانlığının sınırlarını Atlantik'ten Pasifik'e kadar uzatırken Pers İmparatorluğu'nu işler durumda devraldı. Bu fetihlerle Yunanca tek küresel dil oldu (Child, ? : 262).

Romalılar, dönemin diğer başat gücü Kartaca'ya karşı giriştikleri mücadelede küresel gücün denizlere hâkim olması gerektiğini kanıtladı. Roma'nın gücü diğer devletlerden farklı olarak yaygın yurttaşlık anlayışı ile daha çok asker toplayabilmesinden kaynaklanıyordu. Savaşlarla yaralanmış Akdeniz dünyasının Roma tarafından fethedilmesi, Bölgeye zamanla barış getirdi. Roma İmparatorluğu, zamanla, siyasal birliklerin olduğu kadar ortak bir kültürden de yararlanan, tümüyle kendine yeterli olabilecek büyüklükte bir coğrafi bölgenin en iyi örneği hâlini aldı. Tüm imparatorluk ülkeleri içinde serbestçe ticaret yapılabilmekteydi. Şehirler mükemmel yollardan oluşan bir yol örgüsü ile birbirine bağlanmıştı. İÖ I. yüzyılın sonlarında İpek Yolu açılmıştı. Sonuç olarak, bu dönemde Roma İmparatorluğu insanlığın tecrübesinin birikeceği eşsiz bir hazine hâline geldi.

Kavimler Göçü'nün baskılayıcı etkisi sonucunda, İ.S. 150'de iç ve dış pazarlarla birlikte uygar dünyanın sınırları da daralmıştı. Roma'nın gerileyişi

⁵² Atina'nın zenginliğinin en doğrudan ifadesi büyüklüğüdür. Ayrıca, tarımın piyasa koşullarına yönelik olarak yapılması, imalat atölyelerine, önemli mineral yataklarına sahip olmaları, deniz yollarının kontrolünü ellerinde bulundurmaları, Ege ticaretine egemen olmaları, paralı askerler yerine ulusal bir ordu kurmaları, 190 Ege yerleşimindeki müttefiklerinden gelen haraçlar (toplam gelirin % 60) bu zenginliğin başlıca kaynaklarıydı. Diğer taraftan bu dönemde, 16 milyon nüfusuyla (dünya nüfusunun % 15'i) bölgenin en büyük siyasi birimi olan Pers İmparatorluğu kıtasal bir güç olmasına karşın küreselleştiren yapılanmadan uzaktı.

Atina'nın sonunu yine onun güç bileşenleri hazırladı. Bunlar: Ege yerleşimlerinden, Mısır'dan gelen tarım ürünleri ve madenler nedeniyle üretimin yapılmaması, ulusal ordu ile paralı askerler arasındaki çatışma, deniz yollarının güvenliğinin Perslerle anlaşılan Spartalılara kaptırılması, kolonilere oy hakkı verilmemesi ve haraçların artırılmasıydı (McEvedy, 2005: 66).

küreselleşme sürecini de kesintiye uğrattı. İ.S. I. yüzyılda tarım endüstrisinin itici gücü olan su değirmenleri, İ.Ö. I. yüzyıldakine oranla azalmıştı. Bu dönemde Roma hiçbir yeni üretici güç yaratmamış, yaygın üretime geçememiş, endüstrinin yapısında köklü bir değişim gerçekleştirememişti.

Kavimler göçünün ve milliyetçi yapısıyla Museviliğin daralttığı alanı, dünya ekonomisinin uzun süredir ihtiyaç duyduğu gerçek bir uluslararası ideoloji olan Hristiyanlık doldurdu. Doğu'ya yönelik olarak 176 yıl sürecek olan Haçlı Seferleri'ni⁵³ başlatan kimlik, Avrupalıların kendilerini olumsuz bir şekilde İslam'ın karşısında tanımlamalarından besleniyordu. Bu durum, daha sonra Büyük Keşifler ile başlayacak olan İkinci Dönem Haçlı Seferlerinin ve ilk küreselleşme evresinin de temellerini atmıştır (Hobson, 2007: 35).

İslam'ın doğuşu ve gelişmesi (750-900), Orta Doğu'da bir barış ve refah devri yarattı. VIII. yüzyıldan itibaren, farklı kavimlerin İslam etrafında benzeşik kültürler oluşturması ile küresel boyutta sosyal, siyasal ve ekonomik bütünleşme ve büyüme yaşandı. Türklerin fetihleri İslam'ı üç kıtaya taşıırken Avrupa'yı Doğu'dan başka kaynaklara yönelmeye zorladı (Lewis, 2006: 17).

Sonuç olarak:

Küresel dönüşümlerin, Avrupa tarafından gerçekleştirilen küreselleşmeye olan katkılarını başlıca beş ana başlıkta özetlemek mümkündür:

⁵³ Tarihte Orta Doğu ve Anadolu'ya başlıca dokuz Haçlı Seferi yapılmıştır. Ancak haçlı seferleri bunlarla sınırlı değildir. Hristiyan olmayan dünyayı ötekileştiren ve düşman olarak tanımlayan bu yaklaşım, bugünkü Avrupa'yı yapan olgulardan biri olması bakımından önemlidir. Haçlı Seferlerine ilişkin kronoloji **Ek-13**'te sunulmuştur.

- Birincisi, 500'den sonra Persler, Araplar, Afrikalılar, Yahudiler, Hintliler ve Çinliler, daha sonra Avrupa'nın geliştireceği bir küresel ekonomi yaratmışlardır.
- İkincisi, İ.S. 500'den sonra küresel ticareti desteklemesi için rasyonel kapitalist kurumlar oluşturulmuştur. Ayrıca bu merkezlerdeki devletler, küresel ticareti kolaylaştırmak için düşük transit geçiş vergileri, ticari ayrıcalıklar ve teşvikleri yürürlüğe koymuşlardır.
- Üçüncüsü, ulaştırma teknolojileri bugünkü gibi gelişmiş olmasa da o zamanki küresel ticaretin yönetimi için yeterli seviyeye ulaşmıştır. Bu ticari akış, toplumlar üzerinde yeniden yapılandırıcı bir etki yaratmıştır.
- Dördüncüsü, Atina, Roma, Selçuklu ve Osmanlı, yurttaşlık temeline dayalı devlet ve ordu yapılanması ile birinci küreselleşme evresine ışık tutmuştur.
- Beşincisi, Doğu iki sebepten Batı'nın küreselleşmesini hazırlamıştır. Birincisi, Avrupa aydınlanmasının kaynağını, Doğu'nun yarattığı kültürün oluşturmasıdır. İkincisi, 1492'den sonra Batı'nın yükselmesini sağlayan emperyalizmin Doğu'nun ekonomik kaynaklarından beslenmesidir (Hobson, 2007: 18).

Küreselleşme sürecinin kapitalizm ile olan ilişkisinde önemli olan, dünya piyasa ekonomisinin ne zaman ve nasıl kurulduğu değildir. Bir başka ifadeyle, Avrupa'nın küreselleştiren güç olma serüveninde belirleyici olan, kapitalist girişim öğelerinin Avrupa'da doğması değildir. Çünkü bu öğeler Avrasya ticaret sisteminden ortaya çıkmış olup hiçbir biçimde Batı'ya özgü değildir. Örneğin, Orta Çağ'da, Kahire, Aden ve Basra Körfezi limanlarında ticaret krallarından söz edilir (Braudel 1984: 486).

Önemli olan; kapitalizmin zaten var olan dünya piyasa ekonomisi üzerinde ne zaman, nasıl yükseldiği ve zaman içinde, tüm dünyanın yaşantısını ve piyasalarını yeniden biçimlendirecek gücü nasıl edindiğidir (Braudel, 1982: 92'den aktaran, Arrighi, 2000: 29).

Bu noktada başlıca iki unsur küreselleşmeyi hazırlamıştır. Birincisi, kapitalist ekonominin küresel ekonomiye dönüşmesini sağlayacak olan gücün Avrupa Kıtası dışında uygulama alanı bulması, yani kıtalararası sömürgelerin oluşturulmasıdır. İkincisi, kapitalist gücün beş yüzyıllık yayılmasının ve sermayenin pazarlar arasında akışkanlık kazanmasının yalnızca devletlerarası rekabetle sağlanmayıp, dünya ölçeğindeki sermaye birikiminin toplumsal ve siyasal ortamı denetim altına almasını sağlayan siyasal yapıların kurulmuş olmasıdır. Bu kapitalist öğeler, dünyanın hiçbir yerinde Avrupa'nın gerçekleştirdiği ölçüde bir arada gerçekleştirilememiştir (Arrighi, 2000: 30).

3.4. Avrupa'yı Küresel Güç Olmaya Hazırlayan Dönüşümler

3.4.1. Bildiğimiz Avrupa Yokken

Binli yılların başında Avrupa'da merkezî ulusal yapılanmaya ilişkin hiçbir oluşum yoktu. Kıta'nın vadilerle bölünmüş yapısı geniş düzlükleri olduğu kadar siyasal haritayı da otoritenin kullanılış biçimini de parçalıyordu. Otorite, surlarla çevrili hâkimiyet bölgelerinde derebeyleri, kilise ve askerler arasında bölünmüştü.

Bu dönemde Papa, Bizans İmparatoru ve Kutsal Roma İmparatoru kendi başkentlerinde egemenliğin sahibiydi, ancak gerçekte bütün diğer önemli şehirler ve onların artalanları siyasal olarak bağımsız araçlar olarak hareket ediyordu (Waley, 1969:11'den aktaran Tilly, 2001: 79). Şehirleşme Doğu ülkelerine oranla daha zayıftı ancak şehirlerin kümелendiği yerlerde merkezî otorite ufanıyordu (Tilly, 2001: 80). Dolaylı yönetim büyük idari örgütlenme ve kuvvet oluşturma külfetlerine katlanmadan hükûmet etme olanağı sağlıyordu (Tilly, 2001: 57). Avrupa'nın Orta Doğu ve Asya'nın büyük merkezleriyle kurduğu bağı sürdüren Akdeniz bölgesi dışında kalan kısmı, içe dönük bir yapılanmadan ibaretti.

XV. yüzyıla kadar Avrupa'nın tamamında, güç/zor-yoğun devlet yapılanması hâkimdi. Bu yapının gereği olarak askerî güç, yağmalama ile ödüllendirilen feodal istilâ kuvvetleri ve şehir milisleri gibi geleneksel kuvvetlerden (Patrimonyalizm) oluşuyordu.

3.4.2. Avrupa'da İlk Ticari Hareketler

1200-1350 yılları arasında Avrupa'da kapitalizmin öncü odağı Brugge'ün; XIV. yüzyıldaki büyük veba salgını⁵⁴ ve Fransa ile İngiltere arasında cereyan eden Yüzyıl Savaşları nedeniyle güç kaybetmesi üzerine ekonomik güç merkezi kısmen Anvers'e, ağırlıklı olarak ise Akdeniz'e kaydı.

⁵⁴ Avrupa'da ilk büyük veba salgını, 900'lü yıllarda, ikincisi 1346-1352 döneminde, üçüncüsü 1400'lerde yaşandı. Ölüm oranının toplam nüfusun % 50-75 oranında gerçekleştiği salgınlarda 20 milyon kişi hayatını kaybetti. 1400 yılında Avrupa nüfusu artmayarak yüz yıl önceki 60 milyon düzeyinde kaldı (McEvedy, 2005: 86).

1293'te Ceneviz'in deniz ticaretinden elde ettiği gelir, Fransız Krallığı'nın toplam gelirinin üç katıydı (Lopez 1976: 64'ten aktaran Arrighi, 2000: 147). Temelleri XII. yüzyılın sonları ile XIV. yüzyılın başındaki ticari yayılma sırasında atılan, kapitalist yüksek finans sistemi, Papanın bankerleri olan Floransalıların keşfiydi. Böylece dünyadaki en büyük akışkan sermaye onların elinden geçiyordu. Baharat, kumaş boyası ve Asya'nın diğer ürünleriyle Avrupa'nın yünlü ürünlerinin değiştirildiği Floransa ticareti, ilerideki dönemlerde Avrupa'nın yün üretim merkezi olacak olan İngiltere, İtalya ve Hollanda'daki üretimi körüklüyordu (Arrighi, 2000: 157). Venedik'in serveti, Batı Avrupa'yı İslam dünyası aracılığıyla Hindistan ve Çin'e bağlayan ticari faaliyetler zincirindeki tekelci denetiminden kaynaklanıyordu (Arrighi, 2000: 72).

3.5. Birinci Küreselleşme (1480-1750)

3.5.1. Genel

Birinci küreselleşme evresi, iki safhada gerçekleşti. Birinci safha İspanya ve Portekiz'in liderliğinde istilâya dayalı ekonomik yapıdan ticarete kayan bir modelde, ikinci safha Hollanda'nın liderliğinde, ticari ihtiyaçların şirket-devlet aracılığı ile fetihleri yarattığı bir ortamda gerçekleşti. Birinci evredeki askerî veya ekonomik güçten birine sahip olan devletlerin birbirini bütünlemesine yönelik bağdaşması, ikinci evrede yerini her iki gücü de bir devlette birleştiren bir yapıya bıraktı.

Birinci küreselleşme evresinde ekonomik çekim alanları sırasıyla, Brugge (1200-1350), Venedik (1350-1500), Anvers (1500-1560), Cenova (1560-1620), Amsterdam (1620-1788) arasında el değiştirirken, küresel güç

ile ekonomik cazibe merkezinin aynı coğrafyada çakıştığı Amsterdam, gerçek anlamda küresel bir odak hâline gelmiştir.

3.5.2. Sömürgecilik (Kolonyalizm)

1480 yılına gelindiğinde, harita büyük oranda değişmişti. Müslümanlar Kıta'nın batı kesimindeki son büyük toprakları; Gırnata'dan atılmıştı. Doğuda Adriyatik ile İnan arasında Bizans'ın yerini alan Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz ve Balkanlar'daki ilerlemesi İtalya ve Avusturya'yı tehdit ediyordu. Venedik 1500'de Akdeniz hâkimiyetini Osmanlı İmparatorluğu'na kaptırıyordu.⁵⁵ Osmanlı'nın yarattığı ortak tehdit, daha sonra kurulacak olan devletler sisteminin ilk adımı oluşturuyordu.⁵⁶

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu dışında Avrupa'nın başlıca g merkezleri; Macaristan, Polonya, Lituanya, Moskova, Tton mezhebinin toprakları (Danimarka'nın güneyi, Polonya'nın batısı), İskandinav Birliği, İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz ve Napoli idi. Avrupa'nın 80 milyonluk nüfusu 200 kadar devlet, devlete dönüşecek devletçilik ve devlet benzeri yapı arasında blnmşlğn muhafaza ediyordu (Tilly, 2001: 82). Ne var ki; askerİ ve ekonomik yapıdaki değişiklikler sonucunda meydana gelen g farklılaşması, bütün Rönesans boyunca devam edecek olan uzun savaşlar dönemini hazırlıyordu.

⁵⁵ Macaristan ile ittifak yapan Venedik 1500'de Acı Zonchia savaşında önemli Akdeniz slerinden; Modon, Koron ve İnebahtı'yı kaybetti. Yapılan barış antlaşmasında Venedik birçok Ege adası ve Arnavut şehri üstündeki iddiasından vazgeçti (Lane, 1973: 242'den aktaran, Tilly, 2001: 260).

⁵⁶ Breda barışına (Ağustos 1503) Osmanlı İmparatorluğu, Moldovya, Rusya, Venedik, Papalık, Bohemya-Macaristan, Polonya- Lituanya, Rodos, İspanya, Portekiz ve İngiltere katılıyordu. Bu antlaşma modern zamanların en büyük uluslararası antlaşması olarak ilk sırayı almıştı. Bu büyük barış konferansının bir anlamı daha vardı: Osmanlı yayılmasına karşı ve Fransa ile İspanya'nın İtalya'da savaşmalarının ardından, Avrupalılar zgn ve birbirleriyle bağlantılı bir devletler sistemini biçimlendirmeye başlıyorlardı (Tilly, 2001: 273).

XIV. ve XV. yüzyıllarda meydana gelen anlaşmazlıklar -örneğin Yüzyıl Savaşları- büyük ticaret yollarının yer değiştirmesine neden oldu. Septe (Cebelitarık'taki İspanyol bölgesi) stratejik önem kazandı. Büyük Keşifler Döneminin (1480-1611) başlamasıyla ticari ve siyasal faaliyetler Akdeniz havzasından Atlantik'e doğru kaydı. Venedik tarafından Akdeniz'in dışına itilen Cenevizli tüccarlar, Portekiz ve İspanya'nın Kıta dışına yaptıkları ticareti finanse ederek bu süreci hızlandırdılar.

Portekiz, İspanya ile 1479'da imzaladığı Alcaçovas Antlaşması ile Afrika'daki ticaret tekeli almıştı. 7 Haziran 1494 tarihli Tordesillas Antlaşması'yla İspanya ve Portekiz dünyayı kendi aralarında iki egemenlik bölgesine ayırmışlardı.⁵⁷ Portekiz ile giriştiği mücadeleyi kaybeden İspanya tamamen yeni bir servet ve güç kaynağı olan Amerika Kıtasını buldu. XVII. yüzyılın başında Portekiz'in yerini alan Hollanda'nın gücü büyük donanmasına ve devletin gücünü kullanan ticaret şirketlerinin küresel stratejilerine dayanıyordu.

1400'den 1700'e kadar olan dönemde, barutun yoğun olarak kullanılmasıyla birlikte, Kıtanın büyük bölümünde devletin güç kullanma biçimi; büyük bir hızla şehir milisinden (patriyonalizm) paralı askerlerin oluşturduğu özel ordu (Komisyoncu) sistemine dönüştü. Bu dönemde, önceki istila, yağmalama ve harca dayalı sistemden farklı olarak, ele geçirilen topraklardaki kaynakları istikrarlı biçimde denetleme ihtiyacı, beraberinde doğrudan idare yönteminin ekonomik kazanımlarını getirmiş; elde edilen

⁵⁷ Antlaşmaya göre Portekiz İmparatorluğu; Afrika'da Cobo Verde Adaları, Gine, Angola Kıyıları ve Mozambik'i, İspanyol İmparatorluğu ise Filipinleri, Meksika, Guatemala, El Salvador, Honduras, Nikaragua, Kostarika, Panama, Venezüella, Kolombiya, Ekvator, Peru, Şili, Arjantin, Paraguay ve Batı Hindistan'ı kapsıyordu (Parker, 1997: 74).

toprak, uğruna savaşmaya değer bir kıymet hâline gelmiş ve daha fazla silahlı kuvvet beslemeyi sağlayacak geliri üretmişti.

1490'lı yıllarda Avrupalılar bir taraftan küresel genişleme eğilimini takip ederken diğer taraftan, kuvvet/zor-yoğun devlet yapılanmasından, sermaye-yoğun yapılanmaya geçtiler. Bu yapılanmada yöneticiler, askerî güç oluşturmak için kapitalistlerle dayandılar ve onların çıkarlarını gözettiler. Seçkinler, ne barışçı ne de liberaldiler (Attali, 2007: 57). Böylelikle geniş ve kalıcı devlet yapıları kurmadan savaştılar. Şehir devletleri, şehir imparatorlukları, şehir federasyonları ve öteki bölünmüş egemenlik biçimleri genel olarak bu değişim yolunu izlediler. Cenova, Dubrovnik, Hollanda Cumhuriyeti ve bir süre için Katalonya sermaye-yoğun modelin örnekleriydi.

Bu dönemde, Avrupa içi mücadelede gelişen teknikler, Avrupa dışı toprakları fethetmek üzere yaygınlaştırılırken aynı zamanda bu fetihlerde elde edilen servet ve güç, Avrupa Devletler Sistemi'ni kuracak olan Avrupa içi mücadelenin sürdürülmesinde kullanılıyordu.

İspanya ve Kutsal Roma İmparatorluğu'nu elinde bulunduran Habsburg hanedanının Avrupa'nın geri kalanı ile giriştiği Otuz Yıl Savaşları sonunda imzalanan 1648 Westphalia Barışı⁵⁸ "Avrupa Devletler Sistemi"ni kurdu.

⁵⁸ Konferans Avrupa devletlerinden 145 temsilciyi bir araya getirmiştir. Görüşmelerde ağırlıklı olarak:

- Savaşın sona erdirilmesi koşulları,
- Devletlerin hükümler haklarının karşılıklı olarak tanınması,
- Farklı mezheplere saygı, Protestan ve Katolik devletler arasındaki bölünmenin önlenmesi,
- İsviçre Konfederasyonu ve Hollanda Cumhuriyeti'nin tanınması,
- Alsace'ın Fransa'ya, Batı Pomeranya'nın İsveç'e verilmesi, Kutsal Roma İmparatorluğu topraklarında düzenlemeler yapılması,
- Habsburg hanedanının egemenliğindeki Kutsal İttifak'ın bütünleşmesinin önlenmesi ve
- Alman Devletlerinin durumu ele alınmıştır.

Antlaşma, Avrupa'da daha güçlü, merkezîleşmiş ve tekdüzeleşmiş ulusal devletlerin biçimlenmesi için araç ve dürtüleri sağlaması nedeniyle önem taşımaktadır (Doyle 1986: 30).

Bu yeni dünya düzeni, Avrupa'da devletlerin egemen eşitliğini, ulusal devlet yapılanmasını, uluslararası hukukun temel ilkelerini, inanç özgürlüğünü ve dinin devlet yapılanmasındaki yeni konumunu belirleyen, yeni bir devletler sistemi getirdi. Böylece egemen devletler üzerinde bir örgütün veya bir yetkinin varlığı düşüncesi ortadan kalkıyor, yeni sistem devletlerin üzerinde değil devletler arasında işleyen bir güçler dengesinin sağlayacağı istikrar anlayışına dayanıyordu (Gross 1968: 54-5). Bu yeni düzen, savaş zamanında bile ticari ilişkilerin yürütülebilmesini sağlayan, siyasal alanın sermaye yararına yeniden düzenlenmesini olanaklı kılan yapısıyla, yalnızca modern devletler arası sistemin değil, aynı zamanda bir dünya sistemi olarak kapitalizmin doğuşunu da sağlayacaktır.

3.5.2.1. Avrupa'nın İlk Kapitalistleri İtalyan Şehir Devletleri

XIV. yüzyılın ortalarından itibaren İtalyan şehir devletleri arasında süregelen Akdeniz ticaretini ele geçirme yarışı, Venedik'in Ceneviz'i Doğu Akdeniz'in en kârlı pazarları dışına sürmesine neden olan Torino Barışı'yla (1381) fiilen sona erdi. Bu yenilgiye rağmen, Ceneviz finansal genişlemesi; kapsam, yapı ve işleyiş bakımından sermaye birikimi modelinin doruk noktasını oluşturuyordu.

1420'lerde önde gelen İtalyan şehir devletleri, küçük bir toprağa sahip güçlerin bile toprak ve uyruklar edinmek yerine tek taraflı bir biçimde servetin birikimiyle büyük güç odakları hâline gelebileceğini kanıtlamışlardı.

Küreselleşme sürecinin dinamiklerini oluşturan güçler dengesi,⁵⁹ kapitalist devletler sistemi, sermaye-asker bağdaşması ve güç kullanarak kapitalist sistemin yaygınlaştırılması eğilimi, Avrupa’da ilk kez, “dört büyükler” olarak anılan Venedik, Floransa, Ceneviz ve Milano kentlerini merkez alan şehir devletleri ile oluşmaya başlamıştı.

Bu dönemde yaygın olan model, yeni ticaret yollarının bulunmasıyla genişleyen dünya ticareti üzerinde sermayenin hâkimiyetinin artırılmasını öngörüyordu.

3.5.2.2. İspanya Neden Kaybetti?

Akdeniz’in Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle gerileyen Venedik’in yerini alan ve 1650’lerden itibaren Atlas Okyanusu’na çıkış yapan iki devletten Portekiz kazanırken İspanya, küresel bir güç olmayı başarmasına karşın bunu sürdürecektir dinamiklerden yoksun olması nedeniyle kaybetti.

1492’de siyasi birliğini oluşturan İspanya, bugün dahi devam eden on yedi özerk bölgesel parçalı yapısı ile güçlü bir merkezî otorite oluşturamadığı gibi, Venedik, Ceneviz ve Hollanda örneklerinde olduğu üzere şehir devleti yapılanmasının sahip olduğu girişimci karakterden de yoksundu. Ekonomi Cenovalı ve Habsburglu bankerler tarafından finanse ediliyordu.

⁵⁹ Şehir devletlerinin rakip merkezlerin otoriteleri ile uzlaşmaktan ve güçler dengesi kollamaktan başka seçenekleri yoktu. Bu işleyiş biçimi, Orta Çağ sisteminde üç farklı düzeyde önemli rol oynamıştır: 1) Merkezî yetkililer (papa ve imparator) arasındaki güçler dengesi 2) Kuzey İtalya’daki şehir devletleri arasındaki güç dengesi 3) Batı Avrupa’da ortaya çıkmaya başlayan hanedan devletleri arasındaki güç dengesi. Güçler dengesi, Avrupa’nın oluşumundan itibaren daima kapitalizmin vazgeçilmez bir parçası halini almıştır. Çünkü kapitalist başarının sırrı, mümkünse hiçbir maliyet olmadan, mümkün olmazsa en az maliyetle birilerinin savaşlarında kâr elde edebilmekte yatmaktadır (Mattingly 1988’den aktaran Arrighi, 2000: 67, 72).

Öyle ki, İspanya'nın en ihtişamlı çağı olan II. Felipe döneminde bile devlet bütçesinin % 40'ı bankerlere ödenen borç faizlerine gidiyordu.

Servetin çoğunu elinde bulunduran asiller ve kilise vergiden muaftı. Vergi yükü ticaret, zanaat ve endüstri üreten sınıfların üzerine yüklenmişti. 1560'ın ortalarına kadar olan dönemde, tahıl ithalatına büyük paralar ayrılıyordu. XVI. yüzyıl boyunca Amerika'dan yapılan ithalat yerli girişimciyi adeta yok etmişti.

Katolik Kilisesinin bağınaz yapısı ülkenin insan kaynaklarını tüketmişti. 1492-1614 döneminde Müslümanlara yönelik katliamlar neticesinde, 300.000 insan öldürülmüş, iki milyon insan ülkeyi terk etmişti. Bu sayı İspanya'nın o zamanki nüfusunun dörtte birine karşılık geliyordu (Şeyban, 2003:9). Bir diğer nitelikli insan göçü 1492'de Fernando ve İsaabel'in fermanlarıyla Yahudilerin İspanya'dan kovulmasıyla yaşandı. Bu insanlar kısa bir süre sonra kendilerini kabul eden Hollanda ve Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret ve sanatın gelişmesinde önemli rol oynayacaklardır (Lewis, B., 1997: 23).

İspanya, ayrıca küresel güç olma dinamiklerinden biri olan ucuz iş gücü sağlama yeteneğinden yoksundu. İspanya, yeterli donanması ve Batı Afrika kıyısında üssü olmaması nedeniyle, köle ticaretini 1538-1640 yıllarında Portekiz'e bırakmak durumunda kalmıştı (Köle ticaretinin kontrolü 1640-1695 döneminde Hollanda'ya, 1695-1701 döneminde Fransa'ya, 1701-1713 döneminde ise İngiltere'ye geçecekti).

Daha 1479'da Alçoçovas Antlaşması ile Afrika'daki ticaret tekeli ele geçiren Portekiz, Hint Okyanusu'ndaki ticaret yolunun kontrolünü elinde bulunduran Arap denizcilerin hâkimiyetine son vererek, İspanya'nın büyük maliyetlerle elde ettiği baharat ve altını daha ucuza mal edebilmişti.

İspanya, küreselleştiren bir güç olmanın ön koşullarından olan idame ettirilebilir küresel askerî güç oluşturma şartını yerine getiremediği için kaybetmişti. Profesyonel orduya geçişle birlikte askerî zaferlerin ekonomik maliyeti artmıştı; 1530'lardan 1630'lara dek yaklaşık yüz yıl içinde ordu beslemenin maliyeti ortalama beş kat artmıştı (Parker, 1975: 14). Avrupa'daki yaygın enflasyon eğilimini körükleyen bu durum, sanayi, ticaret ve tarım gibi değer yaratan dinamiklere sahip olmayan fetih ekonomisine dayalı sistemler için yıkıcı etkiler göstermişti.

Akdeniz'deki Türk hâkimiyetini zayıflatmaya yönelik Papa'nın önderliğinde oluşturulan "Kutsal İttifak/Haçlı Donanması"nın idamesi ile 1538 (Preveze), 1541, 1552 ve 1560 (Djerba)'da kaybedilen büyük deniz savaşlarının yüksek maliyeti ve bu yenilgiler sonucunda Cezayir, Libya ve Tunus'un elden çıkması İspanya'nın ekonomik ve askerî çöküşünün başlangıcıydı.

Amerika Kıtasından getirilen altın ve gümüş, 1585-1604 yılları arasında İngiltere'nin Katolikleştirilmesi amacıyla girişilen savaşlardaki yenilgi ve 1590-1598 yılları arasında Fransa ile yapılan mezhep savaşlarının ağır

maliyetlerine harcandı. 1640'ta Hollanda'nın bağımsızlığını kazanması sonrasında 1648'de Scheldt Boğazı'nın Hollanda topraklarına katılmasının ve önemli ticari üstünlüklerin Hollanda'ya devredilmesinin meydana getirdiği güç kaybı, takip eden XVIII. yüzyıl boyunca devam edecek olan Portekiz-İspanya çekişmesi İspanya'yı küresel güç olma iddiasından uzaklaştıracaktı.

Son olarak Habsburg hanedanı tarafından yönetilen devletlerin birleşmesinin önüne geçen 1648 Westphalia Barışı Antlaşması'nın düzenlediği yeni Avrupa sistemi, İspanya'nın küresel gücünü sürdürübilmesini kesin bir biçimde engellenmiştir.

3.5.2.3. Hollanda Nasıl Kazandı?

İspanya ve Portekiz'in denizaşırı genişlemesi, XVII. yüzyılın başından itibaren diğer Avrupa devletlerin rekabeti nedeniyle yavaşlamaya başladı. Hollanda, 1568-1648 yılları arasında İspanya'ya karşı giriştiği bağımsızlık mücadelesi boyunca bu ülkeyle; Avrupa'dan başka Amerika, Afrika ve Asya'da savaştı. Portekiz'e kaptırılan topraklara ilave olarak İspanya'nın Uzak Doğu'daki gerileyişinde diğer bir etken, Fransa ve İngiltere'nin bu dönemde Çin'e ve Hindistan'a sıçramalarıydı.

Tarihî bir dönüm noktası olacak şekilde, 1559'da, Güneydoğu Asya'ya, Doğu Hindler Kumpanyası (VOC: Vereinigte Oost-İndische Compagnie)'ni yerleştiren Cornelis ve Houtman yönetimindeki Hollanda filosu, Portekizlileri bölgeden uzaklaştırmaya başladı. Bunu 1613'te Portekiz'in Endonezya'nın kuzeyine ve doğusuna doğru çekilerek bölgeyi Hollanda'ya bırakmaları,

1640-1660 yılları arasında devam eden mücadele sonucunda Malaka, Seylan, Güney Hindistan ve Japonya'da deniz ticareti üstünlüğünü Hollanda'ya kaptırmaları takip etti. İki yüzyıl daha devam edecek paylaşım savaşları sonunda Portekiz'den kalan boşluğu Hollanda doldurdu.

Hollanda Birleşik Eyaletleri'nin oluşturdukları ticaret sistemi, daha sonra Sanayi Devrimi ve son küreselleşme sürecinde tekrarlanacak olan Fransa, İngiltere ve ABD örneklerinin temellerini hazırlaması bakımından önem arz etmektedir.

Hollanda'nın küresel bir güç olarak yükselmesi doğrudan onun, İtalyan şehir devletleriyle örtüşen kapitalist yapısından kaynaklanmaktaydı, ancak bir odak olarak belirmesi bununla sınırlı değildi. Her şeyden önce Hollanda ekonomik bir odak olmadan yüzyıl önce, Anvers ile bir çekim alanı oluşturmuştu.⁶⁰ Bu nedenle küresel bir güç oluşturabilmek için gerekli altyapının çoğu önceden hazırlanmıştı.

Hollanda'nın gücü, XVII. yüzyılın başlarında Avrupa'daki bütün donamaların altı katına ulaşan savaş ve ticaret filosuna dayanıyordu. Bu yapıyla ticari filo Avrupa üretiminin dörtte üçünü, maden ve dokumalarının da yarısını taşımaktaydı. Donanmanın gücü ticari filoyu destekleyecek büyüklükteydi. Hollanda donanması 1570'de icat edilen; kolaylıkla seri üretimi olan, ucuz, daha az iş gücü ile üretilebilen ve beşte bir oranında daha az

⁶⁰ 1500-1560 yılları arasında Anvers'in ekonomik bir güç merkezi ve cazibe alanı oluşturması; Kent'in, yünlerini dokuduğu koyunların yetiştirildiği zengin bir art alana sahip olmasından, Anvers Borsasının, Avrupa'nın ilk sırada yer alan finans ve sigortacılık merkezi olmasından kaynaklanıyordu. Ancak kendi ordusu bulunmayan Anvers, bu eksikliği nedeniyle odak olamamıştır.

Anvers'in ticari ömrü, gelirlerin büyük bölümünü oluşturan gümüş ticaretinin Amerika'nın gümüş üretimi nedeniyle değer kaybetmesi, Sevilla'da patlak veren bir borsa vurgunu ve Hollanda ile İspanya arasındaki savaşın deniz ulaşımını sekteye uğratması nedeniyle 1560'da son bulur (Attali, 2007: 72).

mürettebat gerektiren “filinta” teknelerine dayanıyordu. Donanma, Baltık Denizi'nden Latin Amerika'ya kadar, deniz hâkimiyetini elinde bulunduruyordu. Amerika'dan gelen madenlerin boşaltıldığı liman Sevilla bile Amsterdam'ın ticari ve askerî kontrolü altındaydı.

Donanmanın desteğinde faaliyet gösteren, ticaret alanlarında egemenlik haklarına ve denizaşırı ticaret kapasitesine sahip güçlü anonim şirketlerin kurulması Hollanda'nın gücüne bir kuvvet çarpanı olarak katkı sağlıyordu. Böylelikle, Hollanda bir devlet olarak idame ettiremeyeceği gücün fazlasını söz konusu şirketlerin çevre ekonomilerin çıkarlarıyla örtüşen ekonomik avantajlarıyla sağlamayı başarabiliyordu.⁶¹ Sadece kâr elde etmenin ötesinde Hollanda hükûmeti adına savaş yapma ve devlet kurma yetkilerini haiz olan bu girişimler daha sonradan “merkantilizm” olarak bilinecek olan sistemin çeşitli biçimleriydiler (Arrigi, 2000: 213). Böylece Hollanda'nın ticari üstünlüğü, kapitalist sistemin bir dünya ekonomisi hâline gelmesini olanaklı kılmıştı.

Doğu Hintler Kumpanyası, borsa⁶² ve Amsterdam Bankası, bu deniz gücünün mali, ticari ve sınaî bir hâkimiyete dönüşmesini olanaklı kılmıştı. Borsanın kurulması ve bankacılık kurumlarının oluşturulmasıyla Amsterdam, dünya ekonomisinin merkezi para ve sermaye piyasası hâline gelmişti.

⁶¹ 1600'de Hollanda ticaret ordusunu oluşturan 132 şirketin yalnızca 17'si Hollandalıydı, diğerleri İngiliz, Fransız, İskoç; Valon ve Alman'dı (Gush 1975: 106). Bu yetenek, Hollanda'nın Otuz Yıl Savaşları boyunca İspanyol ordusunun gücünü karada etkisiz bırakmak üzere, İsveçli, Fransız ve Alman müttefiklerine dayanmasına olanak sağladı.

⁶² XVII. yüzyılın başında kurulan Amsterdam borsası, ilk menkul değerler piyasası değildi. 1318 tarihli Verona statüleri, vadeli piyasayı (mercato a termine) resmen onaylamışlardı. Devlet borçlarına ilişkin belgeler, Venedik'te ve Floransa'da 1328'den önce ticarete konu olmuş, Alman madenlerinin hisse senetleri XV. yüzyıldan itibaren Leipzig fuarında kote edilmiş, 1522'de Fransa'da ve 1600'lerden itibaren Avrupa'nın diğer ticaret (hansa) kentlerinde rant piyasaları kurulmuştu. Fakat Amsterdam'da yeni olan şey, muamelelerin hacmi, akışkanlığı, reklamının yapılması ve spekülasyon serbestliğiydi (Braudel, 2006: 82).

Avrupa'nın her yanından sağlanan para akımı ile iç piyasanın efektif talebi karşılanabiliyordu (Arrigi, 2000: 212).

Hollanda'nın mükemmel kanal sistemi maliyeti düşürüyor ve dağınık şehirleri arasında ulaşım hızını artırıyordu (De Vries1978). Orta Avrupa ve diğer dış pazarlara ulaşma imkânları ile ülkedeki yığınaklanma kapasitesi, Amsterdam'ı Avrupa ve dünya ticaretinin en merkezî antreposu hâline gelmişti. Böylelikle üreticiden düşük fiyatla doğrudan alınan mallar, depolanıyor, piyasada talebin artması ile birlikte yüksek kârlarla satılabiliyordu (Braudel, 1982: 419'dan aktaran, Arrigi, 2000: 211).

Sermayenin birikim ve yoğunlaşmasının neden olduğu şehirleşme, bu nüfus yoğunluğunu destekleyebilecek yeterlilikteki artalandaki; tarım, hayvancılık ve başta iplik üretimi ve boya sanayi olmak üzere endüstri bölgelerinin gelişmesini sağlamıştı. Avrupa'da dokunan yün kumaşlar Hollanda'da boyanmaktaydı.

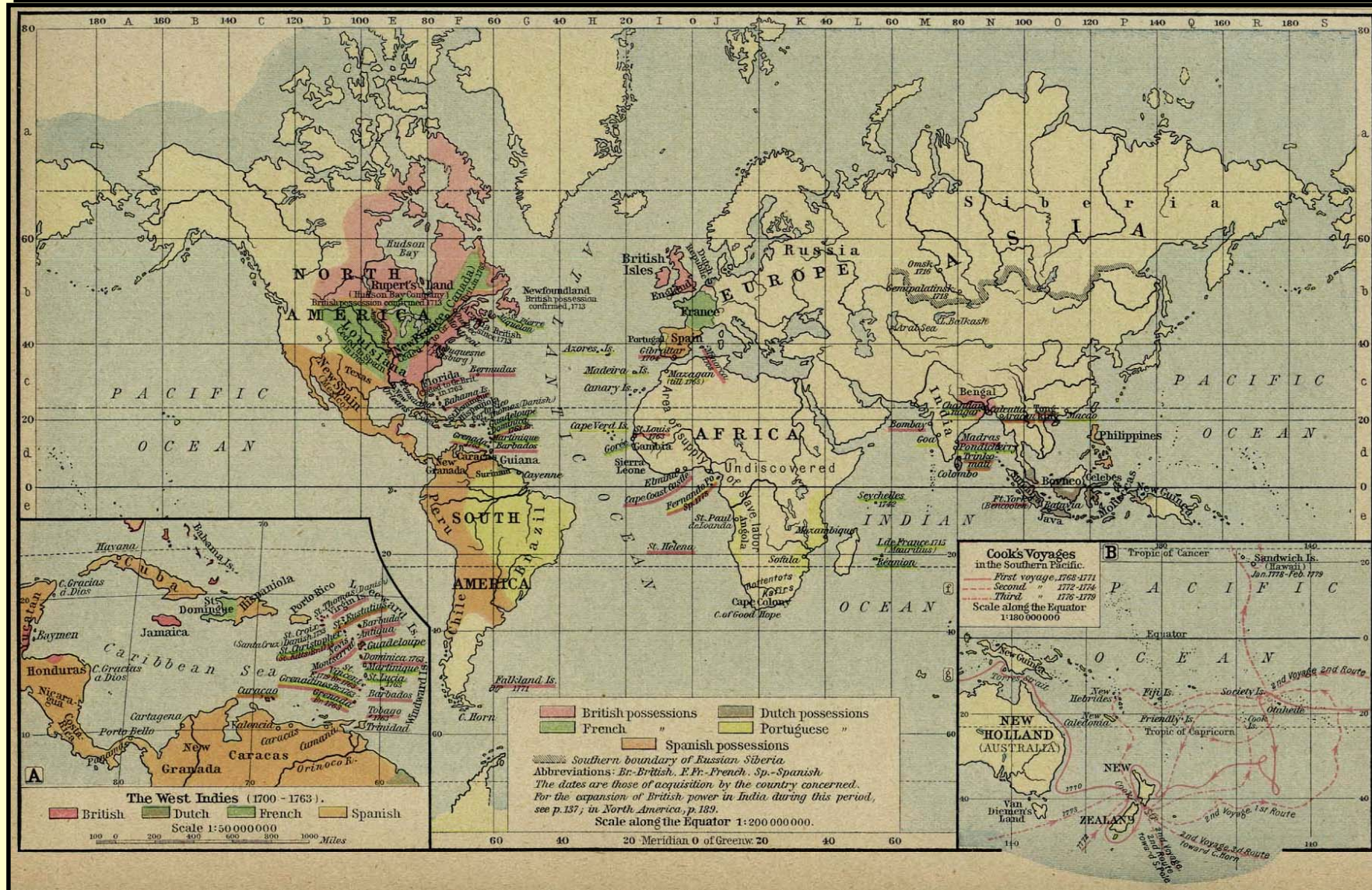
XVII. yüzyıl Hollanda kapitalist oligarşisi birçok açıdan Venedikli kapitalist oligarşinin bir kopyasıydı (Braudel, 1976: 64-5). Örneğin hükümdarlık aristokrasisi, Venedik'te olduğu gibi, iş adamlarının, tüccarların ve tefecilerin yararına, hatta onların emirleri doğrultusunda yönetiliyordu. Yine, Hollandalı kapitalist oligarşi de kapitalist güç mantığının taşıyıcısıydı ve böylece güçler dengesinin yönetiminde ve diplomatik girişim ile diplomatik yeniliklerde önder durumdaydı.

Bu benzerliklere karşın, Hollanda'yı Venedik'ten ayıran bazı özellikler onun yeni konumunu belirliyordu. Birincisi, Venedik'in serveti ve gücü, Venedik'in kontrolü dışında kalan daha büyük bir ticaret dairesi ile ilişki hâlinde değildi. Oysa Hollanda'nın servet ve gücü, Hollandalı kapitalist oligarşinin, Cenevizli kapitalist oligarşi ile ittifak hâlindeki Portekiz ve İspanyol sömürge imparatorluklarının ticari ve mali ilişkileri ağı üzerine kurulmuştu. İkincisi, Venedik'in serveti ve gücü, Orta Çağ yönetim sisteminin çözümlenmesinden doğan Güney ve Kuzey-batı Avrupa'nın hanedan devletlerinin artan gücünün tehdidi altındaydı. Oysa Hollanda kapitalist oligarşisinin, ortaya çıkmakta olan devletler ile güçlü ortak çıkarları bulunmaktaydı. Üçüncü olarak, Hollandalı kapitalist oligarşinin savaşma yeteneği Venedik oligarşisinin savaş yeteneğinden kat kat fazlaydı. Dördüncü olarak, Hollandalı kapitalist oligarşinin devlet kurma yetenekleri Venedik oligarşisinininkinden çok üstündü. Beşinci olarak Hollanda ile odak artık bir şehir devleti değil bir bölgeydi. Küresel ekonomik güç askerî güçle örtüşüyordu (Arrighi, 2000: 70-79).

Hollanda'nın iki yüz yıl süren gönençli küresel hâkimiyeti, onu bu konuma taşıyan özellikleri yitirmesiyle son buldu. 1775'e doğru Hollanda'nın savaş gemileri artık en güçlü tekneler değildi; denizler onlar için eski güvenilirliğini yitirmişti. Bu dönemde artık, ticaret yollarının savunulması giderek daha pahalıya mal olmaktadır. Ormanlardan sağlanan ve gemi inşası için kullanılan ağaç giderek tükenmektedir. Boya üretimi ve deniz filosunun silahlandırılmasında yararlandığı teknolojiler gelişme göstermemektedir.

Toplumsal çatışmalar büyürken ücretler yükselmekte, Amsterdam yünleri daha pahalıya mal olmaktadır. 1776'da Amerika'daki İngiliz kolonileri bağımsızlıklarını ilan ederler; 1781'de, Amerikalı ayaklanmacıların Yorktown muhaberesini kazanmasını sağlayan Fransız donanması ilk kez bu ölçüde küresel bir güç konumuna yükselir. Her zaman olduğu gibi, bir "odağın" düşüşünü bir mali kriz onar. 1788'de Hollanda bankaları iflas eder; Fransız devrimi arifesinde, kapitalizmin "odağı" Londra'ya yerleşir (**Harita-1**) (Attali, 2007: 83).

SÖMÜRGELER (1700)

Kaynak: Shepherd, William R. Historical Atlas, 1923.

Harita-1

3.6. İkinci Küreselleşme (1750-1914)

3.6.1. Genel

İkinci küreselleşme evresi 1750'de İngiltere'nin liderliğinde başladı, 1850'den sonra Avrupa'nın diğer büyük devletlerinin küresel hâkimiyet yarışına katılmasıyla devam etti ve I. Dünya Savaşı ile son buldu. Bu evrede küreselleşme ulusal devletlerin oluşturduğu hegemonya ekseninde gerçekleşmiştir.

İkinci küreselleşme evresinde ekonomik çekim alanları sırasıyla; Londra (1788-1890), Boston (1890-1929) arasında el değiştirerek Amerika kıtasına kaydı.

3.6.2. Yeni Sömürgecilik/Emperyalizm

1750 yılına gelindiğinde, Avrupa'nın başlıca güç merkezleri, İngiltere, Fransa, Avusturya, İspanya, Rusya, İsveç ve Prusya idi. Gerileme Devrindeki Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'da toprak kaybetmeye devam ediyordu. Hollanda, hazırlanmasında başlıca etken olduğu Westphalia ulusal devlet sisteminin uygulamaya geçmesiyle birlikte o zamana kadar elinde bulundurduğu dünya gücü olma konumunu yitirmeye başlamıştı.

Bir yüzyıl süren kesintili savaş döneminin -İspanya Savaşı (1702-1713), Avusturya Savaşı (1739-1748), Yedi Yıl Savaşları (1756-1763), Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1776-1783), Devrim ve Napolyon Savaşları (1793-1815)- sonunda İngiltere, Avrupa'daki en büyük rakiplerini ciddi biçimde zayıflattı. Savaş, askerî güce dayalı siyasi ve ticari bir yapılanmayı başaran

İngiltere'nin ihracatının artmasını sağladı. İngiltere'nin küreselleştiren bir güç olmasında başlıca etken, önceki devletlerin uyguladıklarının aksine, İngiliz stratejilerinin, merkantilizmden sanayie dayalı kapitalist anlayışa kaymasıydı. Böylece İngiltere, tarih boyunca hiçbir devletin gerçekleştiremediği ölçüde büyük bir coğrafyaya hâkim olmayı başardı.

1789-1848 yılları arasında kalan dönemde Fransa ve İngiltere'nin gerçekleştirdiği iki devrim, başta Avrupa olmak üzere bütün dünyanın çehresini değiştirdi. Bu dönemde Endülüs'ten Moskova'ya, İskandinavya'dan Sicilya'ya ve Balkanlar'a kadar Avrupa'nın sınırları yeniden çizildi. Avrupa'nın mutlakiyetçi rejimlerin orduları, Büyük Devrim'in fikirleri önünde yenilgiye uğrarken yeni siyasal akımlar; cumhuriyet, anayasa, vatandaşlık, sınıf bilinci gibi yepyeni kavramlar ile ulusal ordu ve ulusal şirketler gibi ulusal oluşumların önünü açtı (Hobsbawm, 1998: 3).

Bu dönemde Hollanda'nın Avusturya kontrolü altındaki bölgesinde (1787), Macaristan'da (1790), Haiti'de (1791), Sardunya'da (1793), İrlanda'da (1798), Sırbistan'da (1804), İspanya'da (1808) ve Güney Amerika'da (1808) bağımsızlık elde etmeye ve ulusal birliklerin oluşturulmasına yönelik ihtilaller yaşandı. Napolyon Savaşları'nın Avrupa'nın siyasi coğrafyasında meydana getirdiği büyük fırtına, 1815 Viyana Kongresinde Bismark'ın liderliğinde oluşturulan ve "Avrupa Uyumu" olarak anılan yeni siyasi yapı ile bir müddet dizginlendiyse de, sanayileşmenin neden olduğu sosyal çalkantılar durulmadı. Bu süreçte, Avrupa'nın çok parçalı ve gevşek yapılardan oluşan, çoğunlukla akraba hanedanlıklarının yönettiği imparatorluklar yerlerini ulusal birliğini tamamlayan devletlere bıraktı.

Avrupa'da ulusal devlet sisteminin kurulması sanayileşmeyi, bu ise İngiltere'nin öncülüğünde yeni sömürgecilik sistemini tetikledi. Bu süreçte ulusal devlet örgütlenmesinin kazandırdığı yetenek ve gücün sonucu olarak Yeni Sömürgecilik, eskisine oranla daha katı bir denetim yapısı ve daha fazla iç içe geçmiş ilişkiler biçiminde ortaya çıktı.

İngiltere'nin küresel hâkimiyetinin yaşandığı, 1750-1850 döneminden itibaren emperyalizmin genişlemeye başladığı yeni bir aşamaya gelindi. Başta Almanya olmak üzere Avrupa'nın diğer büyük devletleri ve ABD'nin küresel güç olarak belirlediği yeni dönem tamamıyla Batı Dünyası'nın çağıydı. Emperyalizmin gelişmesi Batı'yı, tarihte başka bir sömürge grubunun olamayacağı kadar büyük ve güçlü kıldı (Said, 2004: 9). Bu dönemin güvenlik boyutunu, sanayileşme ve uluslaşma sürecinin sonucu olarak ortaya çıkan yeni güç dengesine göre dünyanın yeniden bölüşülmesi eğilimi şekillendirdi. Esasları Berlin Kongresinde (1884-1885) belirlenen yeni dünya düzeni; I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar olan dönemde; güç dengesine ve Avrupa'nın görece uyumlu bir şekilde dünyayı paylaşımını olanaklı kılan bir istikrar ortamı yaratılmasına dayanıyordu.

3.6.2.1 İngiltere'nin Yükselişi (1750-1850)

İngiltere'nin küreselleştiren bir güç olarak yükselişi, ticaret ve sanayiden önce, ulusal ekonomik çıkarlar için gerekli koşulları hazırlayan askerî zaferleriyle başlamış, ticari cazibe merkezinin Londra'ya kaymasıyla artarak devam etmiştir.

Bu kapsamda ilk adım, Hollanda'nın denizaşırı hâkimiyetine son verilmesiydi. İki devlet arasında yaklaşık yüzyıl süren ticari rekabet, XVII. yüzyılın ortalarında İngiltere'nin üstünlüğüyle sonuçlandı.⁶³ Bu mücadelede ülkenin coğrafi konumu jeo-stratejik bakımdan büyük üstünlük sağladı. Bir ada devleti olmanın sağladığı tecrit, koruma, açılma vb. yeteneklerden yararlanan İngiltere, gücünü parçalamadan denize doğru yönlendirebildi; böylece, Hollanda'nın aksine bir kara cephesine insan yığmak zorunda kalmadı.

İngiltere'nin başarısı önceki dönemden farklı devlet yapılanmasından kaynaklanıyordu. Şehir devletleri sistemi ile ulusal devlet anlayışının melez örgütlenmesinden oluşan Hollanda'ya karşı İngiltere, bütünüyle gelişmiş bir ulusal devlet örgütlenmesini temsil ediyordu. Hollanda, sadece kapitalist güç mantığına dayanırken, İngiliz modeli toprağa dayalı (territoryalist) bir güç mantığının kapitalist güç mantığıyla sentezine dayanıyordu. Bu özellik İngiltere'yi dünya ölçekli bir ticaret ve toprak imparatorluğu anlamına gelen uluslar topluluğunu yaratma sürecine taşıyacaktı.

Yeni sistemin sağladığı üstünlüklerden İngiltere ile birlikte, ulusal devlet yapılanmasını diğer devletlerden önce gerçekleştirmiş olan Fransa da yararlandı. İkinci küreselleşme evresini yaratan bu üstünlüklerin tamamı güç

⁶³ İki devlet arasındaki çekişme; Hollandalı Doğu Hindler Şirketi ile İngiliz Chartered Şirketinin Akdeniz, Baltık Denizi, Atlantik ve Hint Okyanuslarındaki çıkar çatışmasından kaynaklanıyordu. Bu mücadelede İngiltere ile Hollanda arasında; 1652-1654, 1664-1667, 1678-1680 ve 1780-1784 yılları arasında dört savaş yaşandı. İlk büyük yenilgisini 1667'de Breda Antlaşması ile kabul etmek zorunda kalan Hollanda, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin misilleme sonunda deniz gücünün büyük bir bölümünü kaybetti. 1760'ların başlarından itibaren dünya-ekonomisindeki merkezî konumunu yitirmeye başlayan Hollanda, tamamen yok olmadı, o da yerini aldığı Ceneviz gibi finans piyasalarındaki ağırlığını muhafaza ederek Avrupa'nın bundan sonraki şekillenmesine önemli ölçüde etki etti.

asimetrisinden kaynaklanıyordu: Her şeyden önce, Fransa ve İngiltere'nin orduları diğer devletlerinkinden çok daha güçlüydü. İkinci olarak, daha önce sömürgeleştirilmiş olan toprakların ele geçirilmesi için, gücünü çoktan kaybeden İspanya ve Portekiz ile toprağa dayalı kuvvet oluşturma yeteneğinden yoksun olan Hollanda'ya galip gelmek yeterliydi. Çünkü mevcut sömürgelerdeki askerî direnç zaten çok önceden kırılmıştı. Ayrıca, önceden sömürgeleştirilen topraklarda, yeni sömürgeleştirme modeli için yeterli altyapı ve işbirlikçi sınıf kurulmuştu (Tanilli, 2005: 129).

İkinci adım, Fransa'nın sömürge yarışının dışına itilmesi idi. İki devlet arasındaki ticari rekabet, Hollanda ile olan mücadeleyle karşılaştırıldığında Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) gibi görece kısa sürede ancak nihai bir zaferle sonuçlandı.⁶⁴

Bu süreçte aynı zamanda emperyalist bir ulusal ekonominin temelleri atılmıştı. Kesintisiz sermaye birikimine dayanan bu sistem ulusal ekonominin kurulmasını öngörüyordu. Kesintisiz sermaye birikimi, sömürge ve devletlerarası ticaretten elde ediliyordu. Sanayi Devrimi öncesinde (1750), millî gelirin dörtte üçünü oluşturan; sömürge ülkelerden ve diğer devletlerden elde edilen gelirler süreç içerisinde kısmen azalsa da İngiliz

⁶⁴ İki devlet arasındaki çekişmenin temelinde; Bakan Philibert Orry'nin kontrolündeki Fransız Hindler Şirketi ile Sir Robert Walpole'e bağlı Chartered Şirketi arasındaki çıkar çatışması yatıyordu. Yaklaşık yüz yıl süren İngiliz-Fransız çekişmesini sonuçlandıran Yedi Yıl Savaşları'nın sonucunda Kanada ile birlikte deniz hâkimiyet mücadelesini kaybeden XV. Louis Fransa'nın denizaşırı faaliyetlerine son vermek zorunda kaldı. İngiltere'nin başarısı savaş öncesinde açık denizlerin kontrolünü ele geçirmiş olmasından kaynaklanıyordu. Bu süreçte Fransa 300 gemisini ve 6.000 denizcisini kaybetmişti. Savaş başladığında ise, İngiliz donanması Fransa ile karşılaştırıldığında 60'a karşı 158 gemi ile belirgin bir üstünlüğe sahipti (Ferro, 2002: 119).

ekonomisindeki ağırlıklı yerini daima muhafaza etti (Hobsbawm, 2005: 27). Sömürgelerden yağmalananlar ulusal ekonominin ihtiyaçlarına yatırılıyordu.⁶⁵

İngiliz emperyalizminin belirleyici temel özelliği, ekonomik ve askerî güç unsurlarının birbirlerini destekleyecek stratejilerle kullanılmasıydı. Ulusal ekonominin birinci temel ihtiyacı güvenliğinin sağlanmasıydı. Bu silahlı kuvvetlerin öncelikli göreviydi. Kraliyet donanmasının (Tablo-3) ticaretin emniyetine tahsis ettiği özel savaş gemilerine ilave olarak, İngiliz hükûmeti, korsanlarla anlaşmak suretiyle ulusal ekonominin itici gücü olan İngiliz tüccarların deniz ulaştırmasını güvence altına almıştı (Dehio, 1962: 54-56). Bu kapsamda diğer bir önemli atılım, sömürgeler üzerindeki denetimi artıran ve sömürge ticareti tekelinin İngiliz filosuna verilmesini sağlayan 1651 tarihli Denizcilik Yasasıydı (Arrighi, 2000: 307).

Tablo-3: Donanmaların Büyüklüğü (1779-1815)

	1779	1790	1815
İngiltere	90	195	214
Fransa	63	81	80
Rusya	40	67	40
İspanya	48	72	25
Hollanda	20	44	-

Kaynak: Cowie, 1963: 141'den aktaran, Kennedy, Paul, **Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri**, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2001, s. 649. (Sadeleştirilmiştir.)

İngiliz ulusal ekonomisine emperyalist boyut kazandıran diğer özellik, onun dünya ekonomisini başarıyla işlemesini mümkün kılan yönlendirici bir ekonomi olarak tasarlanmış olmasıydı (Elliot, 1955: 43).

⁶⁵ Örneğin Kraliçe Elizabeth döneminde, Golden Hind'de (Altın Hint) Drake'nin yağmadan elde ettiği 600.000 sterlin ile İngiltere'nin tüm dış borçları kapatılmış, ayrıca Levant Şirketi'ne 42.000 sterlin yatırım yapılmıştı. Daha sonra, kurulacak olan Doğu Hindistan Şirketi'nin başlangıç sermayesinin büyük çoğunluğu Levant Şirketi'nin kârlarından elde edilmişti (Keynes 1930: II, 156'dan aktaran, Arrighi, 2000: 281).

Bu yönlendirici özellik; korumacı-serbestçi politikaların ve sanayici-tüccar ilişkilerinin doğru şekilde kurgulanmasına ve uluslararası ticaret ile uyumlu koşulların hazırlanmasına dayanıyordu.

İngiliz sanayisi, başkalarının pazarlarına serbestçe giriş hakkını, yani “Serbest Ticaret”i talep edebilecek güce ulaşana kadar, genel olarak korunmuş bir iç pazarda gelişebilirdi.⁶⁶ Bu nedenle başlangıç aşamasında, İngiliz ekonomisinin yönlendirici niteliği iç pazarın korunması, dışa yönelik olarak da serbest ticaretin olabildiğince desteklenmesi esasına dayanıyordu.

Sanayici-tüccar ilişkisine gelince, 1760'ta İngiltere'deki en zengin sınıf tüccarlarken egemen sınıf imalatçılardı. Tüccarların en yoksul kesiminin, imalat ustalarının en zengin kesimi kadar para kazandığı tahmin ediliyordu. Ancak tüccarlar ile sanayicilerin çıkarları arasında bir tercih yapılması gerektiğinde, ülkenin büyük kesiminin ve devletin siyasal desteğini harekete geçirebilen sanayiciler, daha çok Londra'da ve birkaç liman kentinde etkili olabilen tüccarlara üstün geliyordu (Hobsbawm, 2005: 29).

İngiliz ulusal ekonomisinin diğer bir özelliği de kamu kesiminin, yalnızca istihdam açısından bile çok büyük bir sektör oluşturmasıydı. Ülkede “laissez-faire”nin zirvede olduğu 1860'larda bile kamu harcamaları ulusal gelirin önemli bir oranına ulaşmış bulunuyordu (Hobsbawm, 2005: 208). Bu durum devletin ekonomiye yön verme imkânlarını artırıyordu.

⁶⁶ Örneğin, XVII. yüzyılın sonunda, tekstil üreticileri, yünlü kumaşın İngiliz Maliyesi için taşıdığı önemden yararlanarak patiska kumaşın ithalini yasaklatmayı başarmışlardı (Hobsbawm, 2005: 30). Yine bu kapsamda, İngilizlerin Güney ve Güneydoğu Asya'da ele geçirdikleri topraklarda yaygın şekilde uyguladıkları, dokuma tezgâhlarında çalışan halkın kollarını bileklerinden kesme uygulaması, cezalandırmadan çok, sözü edilen bu “yönlendirici” ve “serbestçi/liberal” ekonomi anlayışının yerleştirilmesinin gereği idi.

İngiltere'nin bu ilerlemesinin ardında, savaşlar boyunca uyguladığı savaş ekonomisini, savaş sonrasında başarıyla barış ekonomisine dönüştürebilmesi yatmaktaydı. 1840'ların başlarında diğer pek çok devletten önce, emperyalist ulusal ekonominin kurulması ve İngiliz ticaretine getirilen korumacı serbestleşme, ucuz ve kaliteli mal üretimini artırırken İngiliz mamul mallarına olan talebi kamçılıyordu. Bu talebin karşılanması için ihtiyaç duyulan finansman, Londra Borsasından, iş gücü ve hammadde sömürge ülkelerden sağlandı. Üretim ve ulaştırma imkânlarının artırılmasında ise demir-çelik endüstrisi belirleyici oldu. Savaş boyunca kamu harcamalarının tamamına yakınının aktığı bu sektör, savaş sonrasında demiryolları, yeni kara ve deniz araçlarının üretimi ve başta dokumacılık olmak üzere, üretim sektörünün makineleşme ihtiyacını karşılamaya yönlendirilmişti.

Hollanda'nın odak olma özelliğini kaybetmesiyle İngiltere'ye göç eden bankerler, sömürgelerden elde edilen gelir ve Avrupa'da yatırım fazlası sermayenin Londra Borsasına kayması, İngiltere'ye büyük finans olanakları sağlıyordu.⁶⁷ Diğer taraftan ekonomik cazibe merkezi konumunu muhafaza eden Hollanda sermayesinin İngiliz hisselerine büyük yatırımlar yapması İngiltere'nin savaşlarını olduğu kadar barış ekonomisini de destekliyordu. İngiliz servetinin altında, Kraliyet Borsası kadar bu borsayı kuran ve yaşatan; "güvenilir para geleneği" olarak anılan, uzun dönemli para istikrarı yatıyordu.

⁶⁷ Hollandalıların kitlesel olarak İngiliz tahvil almalarının başlıca sebepleri; faiz hadlerinin İngiltere'de çoğu zaman daha yüksek olması, İngiliz fonlarının Amsterdam fonlarının tersine, vergiden muaf olmaları, Hollandalı tüccarların İngiltere'de faaliyet göstermeleri ve Londra'ya yerleşmiş olan Hollanda firmaları için, İngiliz fonlarının kolay ve rahatlıkla karlı bir şekilde harekete geçirilebilen bir plasman meydana getirmesiydi (Braudel, 2006: 472).

İkinci küreselleşme evresinin başlangıcından itibaren etkin şekilde uygulanan sömürgecilik politikası 1931'e kadar sterlinin değerinin muhafaza edilmesinin başlıca sebebiydi (Braudel, 1984: 356).

Hammadde ve iş gücü ihtiyacının karşılanmasında köleciliğin kapitalist bir anlayışla yeniden şekillendirilmesi İngiliz tarzı emperyalizmin eseri idi. Sömürgelerin sayısının ve verimliliğinin artması göçmenler tarafından kapatılamayan ölçüde iş gücü açığı yaratıyordu. Bu kronik açığın kapatılması, Afrika'dan köle iş gücünün elde edilmesi ve Amerika'da verimli bir şekilde kullanılmasıyla sağlandı. XVI. yüzyılda bir milyon, XVII. yüzyılda üç milyonu aşkın zenci Afrika'dan Amerika kıtasına götürüldü. XVIII. yüzyılda bu sayı yaklaşık yedi milyonu buldu (Hobsbawm, 2005: 48-49).

İngiliz ulusal ekonomisinin belirleyici özelliği, onun iç ticaret, dış ticaret ve devlet olmak üzere üç sacayağının üzerine inşa edilmiş olmasıydı. Bu unsurlar aynı zamanda Sanayi Devrimi'nin de dayanaklarını oluşturmuştu. Bu yapı; 1890'larda, Boston'un ekonomik bir cazibe merkezi olarak yükselmesiyle birlikte küresel odağın ABD'ye kaymasına karşın, İngiltere'nin, küresel başat güçler arasındaki konumunu sürdürmesini olanaklı kıldı. Böylece İngiltere'nin 1800'lerde 1,5 milyon mil² yüzölçümüne ve 20 milyon nüfusa, 1900'larda ise 11 milyon mil² yüzölçümüne ve 390 milyon nüfusa hükmetmeyi başardı (Huntington, 2006: 55). Bu oluşum, ulusal güç unsurlarının tamamının yarattığı güç farklılaşması olmaksızın sadece ekonomik çekim alanı oluşturmanın küreselleştirme için yeterli olmadığını kanıtlaması bakımından önem arz etmektedir.

3.6.2.2. Batı Emperyalizminin Yükselişi (1850-1914)

Avrupa'da ulusal birliklerin tamamlandığı 1870'lere gelindiğinde, dünya ekonomisinin büyümesi ve gelişmesiyle ile artık İngiltere, tek küresel güç olmaktan çıkmıştı. Başlangıçta İngiltere liderliğinde Batı'nın diğer kıtalara müdahaleleri küresel ticaretin işleyişine yönelikti. Oysa emperyalizmin gelişme evresi, çok daha derin ve örgün bir yapı yarattı. Sanayi Devrimi ve teknolojik gelişmeler dünya ticaretini hem yaygınlaştırdı hem de geliştirdi.⁶⁸ İngiltere'nin mutlak hâkimiyetinin kırılması ile diğer kapitalist devletler ile bunların tekelci kuruluşları yükselmeye başladı. Kendi ulusal devletleri tarafından desteklenen bu dev endüstri ve finans şirketleri, küresel üretim ve tüketim üzerinde hâkimiyet kurmaya başladılar (Foster 2005: 30).

İkinci küreselleşme evresinin bu ikinci safhasında, küresel ekonomik durumun en hassas noktası, bir dizi gelişmiş ekonominin aynı anda yeni pazarlara ihtiyaç duymasıydı. Bu nedenle Yeni Sömürgecilik, 1880'lerdeki ekonomik baskının şiddetlendirdiği endüstri ekonomileri arasındaki rekabete dayanan uluslararası bir sistem olarak gelişti (Hobsbawm, 2003: 79). Güç mücadelesinin tarafları arasında büyük bir rekabetin yaşandığı bu ortamda, uygulanan diplomasi ve "dolaylı tutum" stratejileri genel savaşı 1914'e kadar öteledi. Bu sistemin gerektirdiği istikrar ortamı, Bismark tarafından düzenlen ve on dört devletin katıldığı Berlin Konferansıyla (1884-1885) sağlanmıştı.

⁶⁸ Dünya ticareti 1870'lerden sonra; Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın ihracat ürünlerinin yarısının tek bir ülkeye; İngiltere'ye, gönderildiği 1860'lardan çok farklı bir hal almıştı. 1900'e gelindiğinde İngilizlerin dünya ihracatındaki payı dörtte bir düzeyine gerilerken, üçüncü dünyadan diğer Batı Avrupa ülkelerine yapılan ihracat, İngiltere'ye yapılandan (% 31) daha fazlaydı (Hanson, 1980: 55).

Kongrede Afrika'nın bölüşülmesine ilişkin olarak alınan karara göre, Avrupalı devletler birbirlerine haber vermeksizin toprak elde etmeyecekler, aralarında sınır antlaşmaları yaptıktan sonra Afrika topraklarına hücum edebileceklerdi. Sınır antlaşmalarının, yüz yıl sonra; Afrika devletlerinin bağımsızlıklarından sonra dahi geçerliliklerini korumuş olmaları, bu bölüşümün ne denli hassas dengeler gözetilerek yapıldığını ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Bu kapsamda İngiltere; Portekiz'le 30, Almanya'yla 25 ve Fransa'yla 149 antlaşma imzalamıştır (Ferro, 2002; 134, 136). Bu yeni dünya düzeni, Avrupa devletlerinin dünyayı birlikte paylaşmaları esasına dayanıyordu.

Bu süreçte üç temel strateji dünyayı yeniden şekillendirdi. Bunlar:

- 1) Henüz açılmayan pazarların küresel ekonomiye dâhil olmaya zorlanması
- 2) DYY'ler ile pazarların geliştirilmesi
- 3) Sanayileşmenin ihtiyaç duyduğu hammadde kaynaklarına el atılmasıydı.

İkinci küreselleşme evresinde devletler arasındaki gerilimi, kapitalizmin gelişmesi ve yaygınlaşmasından kaynaklanan üç temel çıkar çatışması besliyordu. Bunlar: Sermayele emek, kapitalistlerle toprak ve aynı pazarda (emtia pazarı, iş gücü pazarı, sermaye pazarı) birbirine rakip olanlar arasındaki mücadelelerdi.

Tablo-4: XIX. Yüzyılda Avrupa'da Şehirleşme						
	Kentlerin Sayısı (10.000 ve üstü)			Toplam Kentli Nüfus (%)		
	1800	1850	1890	1800	1850	1890
İngiltere	44	148	356	20,3	40,8	61,9
Fransa	78	165	232	8,8	14,5	25,9
Almanya	53	133	382	5,5	10,8	28,2
Avusturya	8	17	101	5,2	6,7	18,1
İtalya	74	183	215	14,6	20,3	21,2

Kaynak: De Vries, **European Urbanisation 1500-1800**, London, 1984. (Tablo 3.8'den sadeleştirilmiştir)

3.6.3. Emperyalizm Döneminin Eğilim ve Stratejileri

3.6.3.1. Şehirleşme Eğilimi

Tarihte daima büyük şehirler, büyük güçlerin göstergesi olmuştur.⁶⁹ Devletleşen şehirlerin yerini şehirleşen devletlerin aldığı ikinci küreselleşme evresinden itibaren, şehirleşme eğilimi⁷⁰ ile küreselleşme arasında doğrudan bir ilişki oluşmuştur. Şehirler orta sınıfı, orta sınıf ticareti, ticaret işçi sınıfını, işçi sınıfı sanayiye, bunların hepsi birden uluslaşmayı ve emperyalizmi yaratmıştır.

Avrupa'da şehirleşme 1750'den sonra önce İngiltere'de, Napolyon Savaşlarından sonra (1815) da Fransa'da gelişme kaydetti. 1801'de Avrupa nüfusunun sadece % 17'si şehirlerde yaşarken bu oran 1851'de % 35'e, 1891'de % 54'e ulaşmıştı. Takip eden XIX. ve XX. yüzyıllarda, sermayenin yoğunlaşması, imalatı ve işçileri şehirlere taşımaya devam ederken kırsal alanda geniş bölgelerde seyrelmeler yaşandı (Hohenberg ve Lees 1985: 9). XIX. yüzyıl boyunca kentlerdeki nüfus artışı ve ülkelerin genel nüfusuna oranla şehirleşme oranları **Tablo-4**'de sunulmuştur.

⁶⁹ Örneğin, 1000 yılında dünyanın en büyük kentleri dönemin küresel güçlerine ait olan İstanbul, Kordoba, Kaifeng, Sian, Kyoto, Kahire ve Hasa idi. Bu dönemde Avrupa'nın en büyük şehirleri ise İslam yörüngesinde bulunmaktaydı. 1500'lü yıllarda büyük olasılıkla dünyanın en büyük kentlerinden ikisi Çin'de, biri Hindistan'da, biri de Müslüman Afrika'da olan Pekin, Vicayanagar, Hangzhou ve Kahire'di. Bu dönemde Avrupa hiyerarşisinin başını çeken şehirler ise Paris, İstanbul, Edirne ve Napoli'di. 1500'den sonra, liderlik küresel güçlerin değişimine bağlı olarak açık bir biçimde Avrupa'nın kuzeyine kaymıştır (Tilliy, 2005: 30).

⁷⁰ Avrupa'da 1000 yılından itibaren şehirleşmenin beş aşamada geliştiği görülmektedir:

- Birinci aşama, 1350'ye kadar süren yayılma safhasıdır.
- İkinci aşama, XIV. yüzyılda Avrupa nüfusunun % 20'sinin kaybına neden olan veba salgınının yıkıcı etkisi nedeniyle 1350 ile 1500 yılları arasında gerilemeyi ve sonrasında, belirli bir eğilim olmadan yaşanan salınımları kapsar.
- Üçüncü aşama; İberya denizciliğinin Amerika macerasından kaynaklanan değişiklikler nedeniyle, XVI. yüzyıldaki hızlanma eğilimidir.
- Dördüncü aşama; kırsal sanayinin gelişmesinin etkisiyle XVII. yüzyılda yavaşlamadır.
- Beşinci aşama; 1750'den sonra şehirlerde sermaye, imalat, hizmet ve ticaretin artışı ile yaşanan büyüme aşamalarıdır.

3.6.3.2. Uluslaşma Süreci ve Milliyetçilik Eğilimi

Sanayileşme sürecinde üretim, ulusal ve uluslararası pazarlar için yapılmaya başlamıştı. Kırsal kesimin güç odaklarının yönettiği tarıma dayalı ekonomik sistemden, orta sınıfın gerçekleştirdiği ticarete ve üretime dayalı düzene geçişle birlikte artış kaydeden sömürge ticareti ortaya yeni bir zenginler katmanı çıkarmıştı. Bu değişim toplumların sosyal yapılarında yüksek bağlılık makamını hanedanlardan, ulusal egemenliğe taşımıştı. Bu ortamda gerçekleşen Fransız İhtilali ilk ulusal devrim değildi, ancak ilk modern devrimdi.⁷¹ Bu, dünyada daha önce görülmeyen bir şeylerin yaratılması anlamına geliyordu. Fransız İhtilâli'ni farklı kılan; O'nun ulusal yapı ile Sanayi Devrimi'nin karşılıklı etkileşiminden doğan bir sentezin ürünü olmasıydı.

Sanayi Devrimi ve İngiliz hegemonyası ile özdeşleşen küreselleşmenin ikinci evresi; emperyalizmin doğuşundan itibaren gelişmeye başlayan uluslaşma sürecinin altyapısını oluşturan, "sermayeleşmiş-zor" modeline dayanıyordu. Buna karşın, kapitalist sistemin başlangıcında tesis edilen küresel hâkimiyetler; İspanya, Portekiz ve çağdaşlarının uyguladığı; haraç ve yağmalamaya dayalı, "zor-yoğun" devlet yapısına ve Hollanda sistemi olarak anılan; salt ticari çıkarların gözetilmesine dayalı "sermaye-yoğun" devlet yapısına dayanmıştı.

Sermayeleşmiş-zor modeline doğan milliyetçilik kavramı; "devlet kurmaya çalışan milliyetçilik" ve "devlet öncülüğünde milliyetçilik" olmak üzere iki ayrı uygulamayla tarihe yansdı (Tilly, 2005: 56).

⁷¹ Uluslaşma sürecinin başlangıcını ifade eden İhtilaller Çağı; 1755'te Kostarika'da başladı. Bunu, 1775'te on üç Amerikan kolonisinin bağımsızlık savaşları takip etti.

Devlet kurmaya çalışan milliyetçilik, imparatorluklar içerisinde yer alan veya farklı devletler arasında parçalanmış durumda olan halkların “köylü ihtilalleri” şeklinde ortaya çıktı. Uluslaşma süreci yaşanmadan kurulan bu devletler feodal özelliklerinden arınamadıkları için iç istikrarlarını uzun süre sağlayamadılar.⁷² Daha çok, Avrupalı büyük devletlerin takip ettiği devlet öncülüğünde milliyetçilik ise geniş biçimde tanımlanmış bir yurttaşlık anlayışı içinde ve ulusal çıkar uğruna saldırgan kapitalist bir üslupla ortaya çıktı. Sanayileşerek uluslaşan bu devletler, sağlam yapısal kurumlara dayanıyordu.

Avrupa istikrarı bakımından ele alındığında; 1789-1815 İhtilaller Döneminin, Almanya, İtalya, Belçika, Yunanistan, Sırbistan ve Romanya'nın uluslaşma çabasına giriştikleri 1830-1870 döneminden daha yıkıcı olduğu görüldü. Çünkü birincisi güçlü krallıkları olduğu kadar vazgeçilemez sanılan monarşi kavramını, ikincisi ise sadece gücünü yitirmiş olan ve daha gevşek yapıdaki imparatorlukları parçaladı.

Sanayi Devrimi ile birlikte o zamana kadar el değmemiş alanların sömürgeleştirilmesi; sanayi ve ticaretin gelişmesini, ulaşım yollarının açılmasını, ulusların ve ulusal bilincin yayılmasını hızlandırdı. 1880'den 1914'e kadarki dönemde milliyetçilik, çarpıcı bir sıçrama gösterdi (Carr, 1999: 12). Ancak bu yıllarda başlayan Bulgar (1878), Norveç (1907), ve Arnavut (1913) ulusal hareketleri Avrupa siyasi istikrarında çarpıcı değişiklikler yaratmadı (Hobsbawm, 2003: 159).

⁷² Avrupa'da ulus konusundaki fikirlerde XIX. yüzyılda ortaya çıkan değişiklik en iyi İtalya örneğinde gözlemlenebilir. 1861'de İtalya birleştiği zaman, bu birleşmenin önemli mimarlarından olan Massimo d'Azeglio şöyle der: “İtalya'yı yarattık, şimdi sıra İtalyanları yaratmada” (Hobsbawm, 1995: 44) Bu kapsamda, İtalyan ulusunun yaratılabilmesi için, İtalya'nın Akdeniz'in ötesine emperyalist yayılması, gerekli temel koşul olarak görülmüştür. Bunun sonucu olarak da, kolonici yayılmacılık teşvik edilerek Eritre, Somali ve Etiyopya'ya asker gönderilmiş, ancak 1896'da İtalyan ordusu Adowa'da, Etiyopya karşısında ezici bir yenilgiye uğramıştır (Schulze, 2005: 247).

Avrupa'da sanayileşmenin sonucu olarak ortaya çıkan uluslaşma eğilimi, Avrupa dışında emperyalizme tepki olarak doğdu. Hint Ulusal Kongresi önderliğinde başlayan Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesi (1885), Çin'de Boksörler Ayaklanması (1900), Meksika Köylü Devrimi (1910) başarısız olurken Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışının ardından başlayan Türk İstiklal Savaşı ve sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti çağdaş yapısı ve öncü niteliğiyle üçüncü dünyada gerçekleşecek olan bağımsızlık hareketlerine örnek oluşturdu.

3.6.3.3 Uluslararası Ticaret

Erken İngiliz sanayi ekonomisi, esas olarak pamuklu imalatına ve sömürge ülkelerle olan ticarete dayanıyordu. Bu nedenle ikinci küreselleşme, çoğunlukla kabul edilenin aksine; 1830'larda yaşanan demir ve çeliğe dayalı Sanayi Devriminden yüz yıl önce dokumacılık endüstrisi ve sömürge ticaretinin gelişmesiyle başladı.⁷³ Oluşturduğu tekeller sayesinde, uluslararası ticaretini olağanüstü ölçüde geliştirme imkânı bulan İngiliz ekonomisi; imalat ürünlerini, diğer mal ve hizmetlerini (sermaye, gemicilik, bankacılık, sigortacılık vb) büyük bir kârlılıkla yabancı birincil mallarla (hammadeler ve gıda maddeleri) mübadele imkânı buluyordu. Bu sistem Avrupa'nın diğer emperyalist devletleri tarafından da uygulandı.

İngiltere, 1780 ile 1815 yılları arasında donanmanın desteğiyle rakiplerin ulaşım imkânlarının engellendiği bir ortamda az gelişmiş denizaşırı ülkelerle ticaret yapmanın ayrıcalığıyla gelişme kaydetti.

⁷³ Pamuklu üretimi XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren, yurtiçi üretiminin en büyük bölümünü oluşturuyordu. İngiltere, 1805'te pamuklu üretiminin üçte ikisini ihraç eder duruma gelmişti.

Sömürge ticareti, 1775'de dış ticaretinin üçte birini oluşturuyordu (Hobsbawm, 2005: 50). Uluslararası ticaret ağının gelişmesini mümkün kılan bu süreç doğal olarak Avrupa'nın ticaretini de artırdı. Örneğin, 1680'de Doğu Hindistan ticaretinin Hollanda'nın toplam dış ticareti içindeki payı % 8 kadarken, bu oran XVIII. yüzyılın ikinci yarısında dörtte bire yükselmişti.

Emperyalizm evresinin tamamı boyunca, küresel ticaretin başlıca ulaşım aracı gemiler oldu. İkinci küreselleşme evresi de birincisinde olduğu gibi, esas olarak askerî güç olgusuyla desteklenen denizaşırı ticarete dayanmaktaydı. Avrupa'nın kıta ve kıta içi devletlerinin tamamı deniz devletlerinin sahip oldukları deniz taşıma yeteneğine sahip olmadıkça gelişemeyeceklerinin bilincinde olarak özellikle 1880-1914 yılları arasında deniz taşımacılığına yönelmişlerdir. Ancak dönemi belirleyen İngiltere bu alandaki üstünlüğünü uzun süre korudu (Tablo-5). İngiliz gemileri 1850'de Fransa ve ABD limanlarına giden yüklerin yaklaşık % 30'unu, 1900'de Fransızların % 45'ini, Amerikalılarınkinin ise % 55'ini taşıyorlardı (Hobsbawm, 2005: 139). 1914'te İngiliz buharlı filosu, tek başına diğer tüm Avrupa devletlerinin ticaret filolarının toplamından % 12 daha büyüktü.

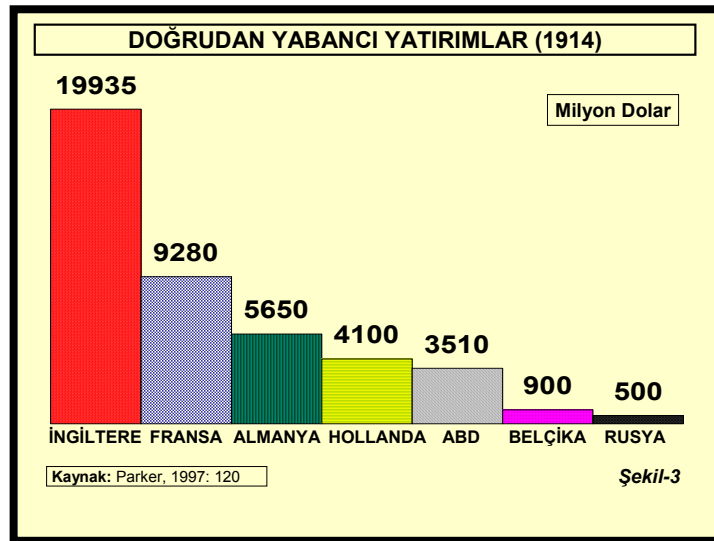
Tablo-5: Gemi Taşımacılığı
(Tonaj Bin ton)

	1881	1913
Dünya Toplamı	18.325	46.970
İngiltere	7.010	18.696
ABD	2.730	5.429
Almanya	1.150	5.082
Fransa	840	2.201
İspanya	450	841
Hollanda	420	1.310

Kaynak: Mulhall, Dictionary of statistics, Londra, 1881 ve Milletler Cemiyeti, International Statistics Yearbook 1913, 76.Tablo'dan aktaran, Hobsbawm, **İmparatorluk Çağı: 1875-1914**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2003, s. 374.

Demir ve çelik endüstrisinin küresel ekonomide ağırlık kazanmaya başladığı 1830'lu yıllardan itibaren uluslararası ticaretin etkinliği, sömürge ülkelerde üretimi olanaklı kılan dış yatırımlarla devam etti. Ticari gemi taşımacılığında olduğu üzere dış yatırımlarda da İngiltere'nin üstünlüğü I. Dünya Savaşı'na kadar devam etti (Şekil-3). 1914'te Fransa, Almanya, ABD,⁷⁴ Belçika, Hollanda, İsviçre ve diğerleri denizaşırı yatırımların % 56'sını aralarında paylaşırken, İngiltere tek başına % 44 ünü elinde tutuyordu (Hobsbawm, 2003: 62).

Devletler eliyle gerçekleştirilen toprak paylaşımı, XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında, pek çok toprak ve egemenlik alanı boyunca özel bir iş hattında uzmanlaşmış iş örgütlenmeleri olarak ortaya çıkan uluslararası şirketler eliyle devam etti. Bu şirketler tarafından gerçekleştirilen yabancı yatırımlar ile yabancı ekonomilerin önemli sektörleri üzerindeki yönetsel denetim, askerî işgale gerek kalmaksızın sağlanabiliyordu (Gilpin, 1975: 11).

⁷⁴ 1914'te ABD'nin DYY'leri GSMH'nin % 7'sine ulaşmıştı ki bu; Avrupalıların, "Amerikan meydan okuması" ile bir kez daha tehdit edildiklerini düşündükleri 1966 yılındaki oranın aynısıydı (Arrighi, 2000: 360).

3.6.3.4. Küresel Bölüşüm Stratejileri

Küreselleşmenin ikinci evresi, yukarıda da değinildiği üzere; mevcut pazarların dış müdahalelerle geliştirilmesi, yeni pazarların bulunması, ve hammadde ihtiyacını karşılamak üzere yeni sömürgelerin kurulması olmak üzere üç temel strateji ekseninde dünyayı yeniden şekillendirdi. Bu kapsamda Batı'da sağlanan refah artışına ve ulusal birliklerin tesis edilmesine karşın küreselleşmenin Doğu'ya ilişkin yönünde; Uzak Doğu'nun ticari nüfuz bölgelerine ayrılması, Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim olduğu Orta Doğu'da yeni pazarların açılması ve Afrika'nın kaynaklarının yağmalanması vardı. Başlangıçta, İngiltere ve Fransa ile başlayan yayılma çabalarına daha sonraları Almanya ve İtalya başta olmak üzere diğer Avrupa devletleri de dahil oldu.

Mevcut pazarların geliştirilmesi kapsamında, önce İngiltere Afyon Savaşları (1839-1842) ile Çin pazarında ayrıcalıklı bir konum elde etti. Onu, Sincan'a eşit olmayan bir ticaret antlaşmasını dayatan Rusya (1858) ve Çin-Hindi'ne el atan Fransa (1884-1885) takip etti. Bu süreçte Batı'nın güç dengesini ve ortak çıkarlarını birlikte gözetme stratejisi Japonya'ya karşı uygulandı. Üçüncü küreselleşme evresinde de yaşanacak olan bu rakipler arası dayanışma bir ilk oluşturması bakımından önemliydi.⁷⁵

⁷⁵ Batılı devletlere karşı giriştiği mücadelede zayıf düşen Çin'in Kore üzerindeki nüfuzunu ve Port-Arthur'un kullanım hakkını Japonya'ya devretmesi üzerine (Şimoneseği Barışı, 1895), Trans-Sibirya demir yolu tasarısının Japonya'nın tehdidine maruz kalacağı endişesiyle tüm Avrupalı güçler, Japonya'yı teslim etmeye zorlamışlardır (1895).

Küresel ticarete açılmaya zorlanan başlıca pazarlar arasında; Türkiye ve Mısır (1838), İran (1841) ve Japonya (1858) yer alıyordu. Bu süreçte yeni pazarlar; sadece ticari hareketlilikle değil, doğrudan işgal ve tebaa halklar ayaklandırılarak İmparatorlukların parçalanmasıyla, açılıyordu.

Hammadde kaynaklarının paylaşılması maksadıyla istila edilen yerler arasında Afrika diğer kıtalara nazaran öne çıktıysa da toprak paylaşımı bu kıtaya sınırlı kalmadı. 1876-1914 döneminde, Etiyopya, Liberya ve Fas'ın işgale hâlâ direnen kısmı dışında Afrika, İngiliz, Fransız, Alman, Belçika, Portekiz ve İspanya'nın elindeydi. Afrika'ya ilave olarak Pasifik bölgesi de tamamen bölüşülmüştü. İngilizler, Fransızlar, Almanlar, Hollandalılar, ABD ve Japonlar arasında tamamen paylaşılan Pasifik'te bağımsız devlet kalmamıştı (Tablo-6). İngiltere; Burma'yı Hindistan İmparatorluğuna katarak, Tibet'i, İran'ı ve Basra Körfezi'ni nüfuz alanı altına aldı. Rusya; Orta Asya'nın içlerine ve Sibiry'a'nın Pasifik kıyılarına ve Mançurya'ya doğru ilerledi. Hollanda; Endonezya'daki denetimlerini sıkılaştırmıştı.

XIX. yüzyılın başlarında Batılı devletler, dünya toprak yüzeyinin % 35'ini ellerinde tutuyorlardı. Bu oran, 1878'de % 67'ye, 1914'te ise % 85'e yükseldi (Magdoff 1978: 29, 35'ten aktaran, Arrighi, 2000: 92). 1914'e gelindiğinde dünyanın yaklaşık dörtte biri, yarım düzine devlet arasında sömürge biçiminde bölüşülmüştü (Tablo-7).

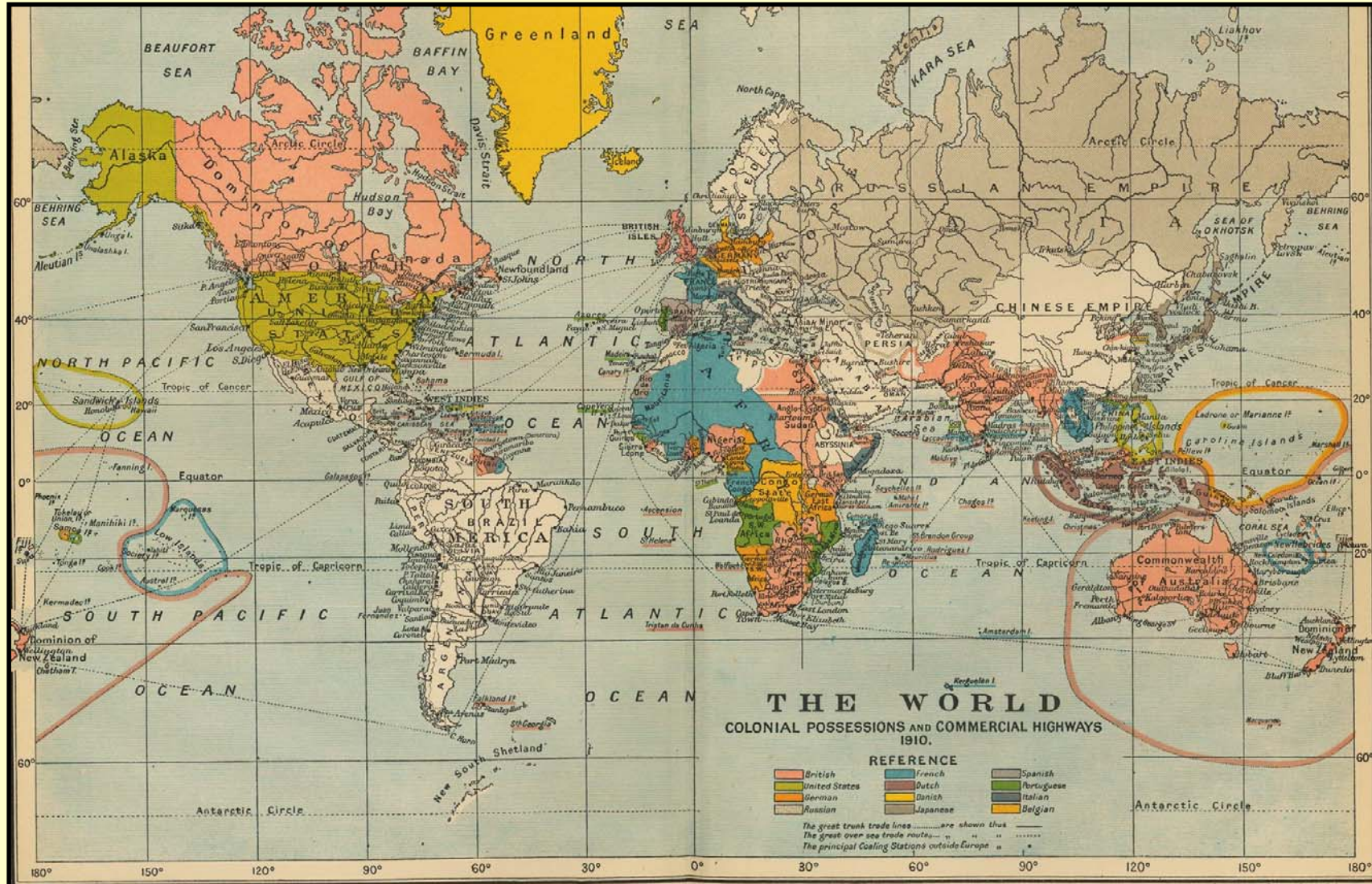
Tablo-6: 1913'te Bağımsız Devletlerin Yüzölçümü	
Kuzey Amerika	% 32
Orta ve Güney Amerika	% 92,5
Afrika	% 3,4
Asya	% 43,2
Avrupa	% 99
Kaynak: League of Nations International Statistical Yearbook, Cenevre, 1926'dan aktaran Hobsbawm, 2003 age. s. 373.	

Tablo-7: XIX. Yüzyılda Sömürgelerin Yüzölçümü ve Dağılımı (1000 km ²)					
	İngiltere	Fransa	Almanya	İtalya	İspanya
1881	22.395	526	0	0	432
1895	29.021	3.577	2.641	247	1.974
1912	30.087	7.906	2.907	1.590	213
Kaynak: Mommsen, 1877: 371'den aktaran, Schulze, Hagen, Avrupa'da Ulus ve Devlet , İstanbul, Literatür Yayınları, 2005, s. 237.					

Bu bölüşüm sürecinde; İngiltere, topraklarını yaklaşık 4 milyon km², Fransa yaklaşık 3,5 milyon km² büyüttü. Almanya 1 milyon km², Belçika ve İtalya ise birer milyon km²'nin altında toprak kazandılar. ABD,⁷⁶ İspanya'dan yaklaşık 100.000 km², Japonya ise; Çin, Rusya ve Kore'den yaklaşık aynı büyüklükteki bir toprak parçası aldı. Portekiz'in Afrika'daki eski sömürgeleri, yaklaşık 300.000 km² genişledi. İspanya, (ABD karşısında) net bir kayba uğramakla birlikte, yine de Fas'ta ve Batı Sahra'da bir miktar arazi kazanmayı başardı. Küresel ölçekte toprakların paylaşımı sonucunda 1914'e gelindiğinde, Avrupa ve Orta ve Güney Amerika dışında neredeyse bağımsız devlet kalmamıştı (**Harita-2**).

⁷⁶ ABD'nin, 1803'te, Thomas Jefferson'un Louisiana topraklarını satın almasıyla başlayan genişleme süreci 1845'te Teksas'ı satmaya razı olmayan Meksika'yı yenilgiye uğratması ile devam etti. ABD XIX. yüzyılın ortalarından itibaren her anlamda tam bir imparatorluk niteliği kazandı (Boot, 2003'ten aktaran Foster, 2005: 12). ABD XIX. yüzyıl boyunca, Avrupa'nın kullandığı "beyaz adamın yükü" yaklaşımını Jefferson'un "özgürlük imparatorluğu" ve "ABD için iyi olan her şey dünya için iyidir" vb. söylemlerle geliştirerek bugün de kullandığı şekliyle adeta ideolojileştirdi. Bu kapsamda, 1895'te İspanya'ya karşı başlayan Küba Bağımsızlık Savaşı'na destek sağlayarak Küba'da işbirlikçi bir manda yönetimi kurdu. Yine İspanya'ya karşı giriştiği savaşın sonucunda Filipinler, Porto Riko ve Guam'dan oluşan bir ada yönetiminin kurulmasını sağlayarak Kıta'sının güney kıyılarının kontrolünü ele geçirdi. XX. yüzyılın başında Çin'i ticarete açılmaya zorlayarak Avrupalıların elde ettiği imtiyazlardan fazlasını kazanmaya çalıştı. 1903'te Kolombiya'da karışıklık çıkararak "Kanal için bir devlet"-Panama'yı kurdu. 1912'de Meksika, 1915'te Haiti, 1916 Dominik Cumhuriyeti müdahaleleri ile güvenlik ortamını şekillendirdi.

SÖMÜRGELER (1910)

Kaynak: Cambridge Modern History Atlas, 1912.

Harita-2

3.6.3.5. Sanayileşme Eğilimi

İkinci küreselleşmeyi belki doğrudan Sanayi Devrimi başlatmadı, ancak bu süreci o sürükledi ve hızlandırdı. İngiliz devrimi tarihte bir ilkti. Bu süreçte, elektrik, kimya ve içten yanmalı motorlara dayanan teknoloji ve endüstri devrimi sanayileşmeye yeni bir boyut kazandırdı.

İkinci küreselleşmenin birinci aşamasını oluşturan 1750-1850 döneminin ortalarından itibaren, İngiltere’de dokumacılık sektörü, büyüyen ülke ekonomisinin ve muazzam miktardaki sermaye birikiminin giderek artan baskısını kaldıramayacak bir konuma geldi.⁷⁷ Sanayinin kırsal kesime geniş biçimdeki yayılması, toprak sahipleri sınıfının ilgisinin, topraklarının altında bulunan madenlere yönelmesini sağlamıştı (Hobsbawm, 2005: 28). Demir sanayi yalnızca demir kullanan sanayilerin tamamını değil, aynı zamanda kömür sanayisini, buhar makinesini ve taşımacılığı⁷⁸ canlandırdı. Ekonominin, yüzyılın en büyük durgunluğunu yaşadığı 1841-1842 krizi, kömür ve demir için bir hamle imkânı yaratan demir yolu inşaatı dönemiyle aşıldı.⁷⁹ 1860’larda İngiltere, sanayi alanındaki hâkimiyetini tartışılmaz bir konuma taşıdı.⁸⁰

⁷⁷ Örneğin, 1840'lara gelindiğinde, yatırım yapacak yer bulmaya çabalayan yıllık sermaye fazlasının 60 milyon pound olduğu tahmin ediliyordu. Bu miktar başat endüstri dokuma sanayisinin toplam sermaye değerinin neredeyse iki katına karşılık geliyordu. Buna karşın, ekonomi bu büyüklükte bir sanayiye yatırım imkânı sağlamıyordu (Hobsbawm, 2005: 103).

⁷⁸ Sanayileşme ile birlikte inşa edilen kanallar, Liverpool ile Manchester ya da Birmingham arasında yapılan taşımının maliyetini ton başına % 80 oranında azalttı (Hobsbawm, 2005: 43).

⁷⁹ Otuz yıl içerisinde yıllık kömür ve demir üretimi üç kat arttı (1830'da 16.000 ton olan kömür üretimi 1858'de 49.000 tona, 600 ton olan demir üretimi 2.000 tona ulaştı.). İngiltere’de iki yüz milyon poundun üzerindeki sermaye birikimi demir yolları yatırımlarına aktarılacak suretiyle, 1846-1848 yılları arasında yaklaşık 200.000 kişilik doğrudan ve ekonominin diğer sektörlerinde de hesaplanması mümkün olmayan dolaylı istihdam sağladı (Hobsbawm, 2005: 105).

⁸⁰ İngiltere'nin 1840 ile 1860 yılları arasında, büyüme hızı yılda % 7,3 oranında gerçekleşti (Schlöte'den (1952) aktaran, Hobsbawm, 2005: 100). XIX. yüzyılın ortalarından itibaren ülke, dünyanın kömür üretiminin yaklaşık üçte ikisini, demir üretiminin yaklaşık yarısını, az miktardaki çelik üretiminin yedide beşini, ticari ölçekte üretilen pamuklu kumaşın yarısını ve madenî eşya üretiminin % 40'ını sağlıyordu.

Bununla birlikte, Sanayi Devrimi yalnızca İngiltere koşullarında açıklanamaz. Çünkü bu ülke, Avrupa ekonomisi ya da Avrupa'nın denizci ülkelerinden oluşan dünya ekonomisi olarak adlandırabileceğimiz daha geniş bir ekonominin bir parçasını oluşturuyordu. Ayrıca, Mısır ve Osmanlı maliyesinin 1876'da çökmesiyle borçlarını ödeyememeleri üzerine, 1873 ile 1896 arasındaki yıllar, İngiliz ekonomisinde "Büyük Bunalım"ın yaşanmasına neden olurken, aynı dönemde Batı Dünyasının diğer devletleri ekonomik olarak yükselişe geçmişlerdi.⁸¹

Almanya ve ABD'nin sanayileşmede dev adımlarla ilerlediği 1873 ile 1895 yılları arasında dünya demir üretimi, beş ana üretici ülkede yaklaşık iki katına (11 milyondan 23 milyon tona), çelik üretimi de yaklaşık yirmi katına (0,5 milyondan 11 milyon tona) çıkmıştı (Hobsbawm, 2003: 45). 1890 ve 1895 yılları arasında hem ABD hem de Almanya çelik üretiminde İngiltere'yi geçmişti.

Sonuç olarak, ikinci küreselleşme evresinde, İngiltere başat güç olma özelliğini ABD ve başta Almanya olmak üzere diğer Avrupa devletleriyle paylaşmak durumunda kalırken, Avrupa küresel üretimin lideri oldu⁸², buna karşın sanayileşemeyen üçüncü dünya çöktü: Doğu ve Batı arasındaki ekonomik fay hatları kırıldı.

⁸¹ 1880'lerde Almanya ve ABD'nin ihracat toplamı İngiltere'nin yarısından daha az iken, 1913'e kadarki otuz yılda Almanlar mamul mal ihracatında İngilizlerin önüne geçmişler, endüstrileşme bakımından dünyada üçüncü sıraya ulaşmışlar, gelişmemiş dünyadaki pazar paylarını % 10 artmışlardı (Hobsbawm, 2003: 57).

⁸² Önde gelen dört ulusal ekonominin endüstri ve maden alanındaki üretimlerini toplayacak olursak, 1913 yılında ABD toplam üretiminin % 46'sını, Almanya % 23,5'ini, İngiltere % 19,5'ini ve Fransa % 11'ini karşılamaktaydı (Lewis,W., 1978: 275).

İkinci küreselleşme evresinde dünya üretimi şöyle gerçekleşti (Tablo-8):

Tablo-8: Dünya İmalat Verimi İçinde Nispi Paylar (1750-1900)						
	1750	1800	1830	1860	1880	1900
Bütün Avrupa	23,2	28,1	34,2	53,2	61,3	62,0
İngiltere	1,9	4,3	9,5	19,9	22,9	18,5
Almanya	2,9	3,5	3,5	4,9	8,5	13,2
Rusya	5,0	5,6	5,6	7,0	7,6	8,8
Fransa	4,0	4,2	5,2	7,9	7,8	6,8
İtalya	2,4	2,5	2,3	2,5	2,5	2,5
ABD	0,1	0,8	2,4	7,2	14,7	23,6
Üçüncü Dünya	73,0	67,7	60,5	36,6	20,9	11,0
Çin	32,8	33,3	29,8	19,7	12,5	6,2
Hindistan Pakistan	24,5	19,7	17,6	8,6	2,8	1,7

Kaynak: Barioch, 1982'den aktaran, Kennedy, 2001 age. s. 191.
(Sadeleştirilmiştir.)

- İngiltere, 1750'deki üretim kapasitesini 1880'de on iki katına çıkardı. En büyük artışın gerçekleştiği 1830-1840 yılları arasındaki on yıl içerisinde İngiltere dünya imalatındaki payını 10,4 puan artırdı.
- Almanya, 1880-1900 döneminde üretimine artan bir hızla devam etti.
- Rusya, Fransa ve İtalya istikrarlı bir artış kaydetti.
- ABD dünya üretimi içindeki payını 29,5 kat artırarak XX. yüzyılın başında dünya liderliğini ele geçirdi.
- Çin giderek geriledi. Hindistan/Pakistan yoksullaştı. Dünyanın geri kalanı ise adeta yok oldu. 1750'de % 73 ile dünya liderliğini elinde bulunduran üçüncü dünya ülkelerinin payı XX. yüzyılın başında Almanya'nın gerisinde kalmıştı.

1750-1900 döneminde üretim seviyeleri ile devletlerin sanayileşme düzeyleri karşılaştırıldığında ulaşılan sonuçlar aşağıda sunulmuştur (Tablo-9):

Tablo-9: Kişi Başına Sanayileşme Düzeyleri* (1750-1900)					
	1750	1800	1830	1860	1900
<u>Bütün Avrupa</u>	8	8	11	16	35
İngiltere	10	16	25	64	100
Almanya	8	8	9	15	52
Fransa	9	9	12	20	39
İtalya	8	8	8	10	17
Rusya	6	6	7	8	15
ABD	4	9	14	21	69
<u>Üçüncü Dünya</u>	7	6	6	4	2
Çin	8	6	6	4	3
Hindistan Pakistan	7	6	6	3	1
Kaynak: Barioch, 1982'den aktaran Kennedy, 2001 age. s. 192. (Sadeleştirilmiştir.)					

- İngiltere, sanayileşmede en yüksek seviyeye ulaştığı XX. yüzyılın başında savaş giderleri nedeniyle Almanya ve ABD'nin üretimde kaydettiği gelişmeyi gerçekleştirememiştir.

- Sanayileşmede en büyük tırmanışı (% 52) XIX. yüzyılın son yirmi yılında yakalayan Almanya, dünya üretimi içerisindeki payını (% 13,2) aynı oranda yükseltememiştir. Almanya bu farkı kapatabilmek için askerî yayılma stratejilerine ağırlık vermiştir.

- 1830'dan itibaren sanayileşme atağına geçen ABD, kıtasındaki sömürgecilik eğilimini ve genişlemesini sürdürerek dünya üretimindeki payını da artırmıştır.

- Dünyanın geri kalanı ise; sanayileşenlerin neden olduğu görece geri kalmışlığa ilave olarak kendi kaynaklarına sanayileşen ülkelerin el koyması nedeniyle üretim olanaklarından yoksun kalmışlardır.⁸³

3.6.3.6. Savaşın Yeni Şekli ve Silahlanma Yarışı

Döneme egemen olan milliyetçilik eğilimi ve sanayileşme, ikinci küreselleşmede, savaşın nitelik ve niceliğinde esaslı değişikliklere yol açtı. Napolyon Savaşları (1792-1815) ile ortaya çıkan “vatandaş ordu” kavramı, savaşı doğrudan halka taşıdı ve ulusal kaynakların tamamının kullanıldığı topyekûn savaş anlayışını yarattı (Yalçınkaya, 2004: 88). Clausewitz’in kuramlaştırdığı “Topyekûn Savaş” kavramı ile önceki paralı asker sisteminin yerine, daha ekonomik olarak kurulan, idame ettirilebilen ve çok sayıda asker toplamayı olanaklı kılan ulusal ordu sistemine geçildi (Palmer, 1983: 55).

Teknolojik yenilikler silahların çeşit ve öldürücülüğünü artırırken Sanayi Devrimi, seri üretim sağlayan yapısıyla silahları, dolayısıyla savaşı yaygınlaştırdı. Ayrıca, ulusal hareketlerin artış gösterdiği ikinci küreselleşme, çok sayıda iç savaşa ve dış müdahaleye sahne oldu. Askerî yazında “savaşın uluslararasılaşması” olarak adlandırılan ve bir iç çatışmanın dış müdahalelerle bölgesel savaşa dönüşmesini tanımlayan savaş hâli, Sanayi Devriminden sonra (1850-1814) tırmanışa geçti (**Şekil-4, Ek-2**).

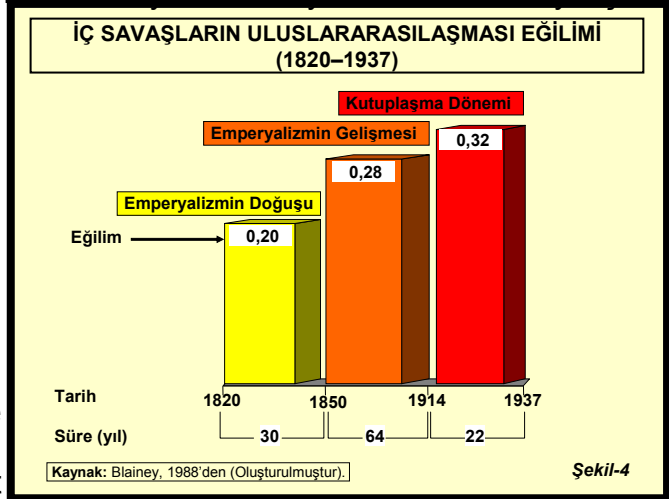
⁸³ Hindistan’daki dokuma sanayi bu dönüşüme bir örnektir. XVIII. yüzyılda, hafif pamuklu dokuma ürünleri Hindistan’ın ihracatının % 60-70’ini oluştururken, endüstrileşme ile İngiltere’de Hintli bir işçinin 350 katı üretim yapan makinelerin üretilmesiyle, bir yüzyıldan daha kısa bir sürede Hindistan’da dokumacılık neredeyse yok olmuştur (Ferro, 2002: 46).

Frederick'in tahta çıkması ve Napolyon'un yönetimden uzaklaştırılması arasında geçen dönemde (1740-1815) Prusya; II. Dünya Savaşı'na kadar uygulanacak olan geleneksel harbin temel taktiklerini geliştirdi ve hâlen günümüzde kullanılmakta olan ve kara, deniz ve hava kuvvetlerinin eşgüdümünü sağlayan Genelkurmay yapılanmasını kurdu. Demiryollarının operatif maksatlarla kullanılmasında yine Prusya ekolünden yetişen Schlieffen, Almanya'nın II. Dünya Savaşında uyguladığı "Yıldırım Savaşı" doktrininin temellerini yüz yıl önce attı (Holborn,1983: 171).

Ulusal devletin gelişimine bağlı olarak, askerî kuvvet

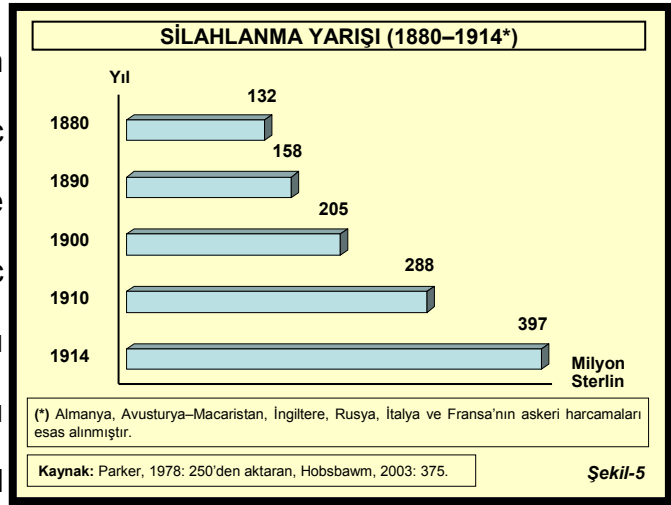
ulusal hükûmetin uzmanlaşmış güçlü bir dalına dönüştü. Ordu ve polis arasında iş bölümü belirginleşti. Temsilî kurumların askerî harcamalar üzerinde önemli derecede etkili olmaya başladığı bu dönemde devletin; dağıtım, düzenleme, telâfi etme ve yüküm verme erki askerlerden sivillere geçti (Tilly, 2001: 63, 64).

İngiltere'nin yükselişini sağlayan, ağır sanayi ürünü ve buhar gücüyle çalışan büyük donanması yüksek maliyeti nedeniyle İmparatorluğun ekonomik çöküşünü de hazırladı. Yüksek maliyetine ve pahalı lojistik destek ihtiyacına karşın vazgeçilmez olan zırhlı savaş gemileri; deniz mayınlarının, torpidoların, deniz altıların ve hava araçlarının geliştirilmesini sağladı (Palmer ve Colton, 1971: 136). Yüzyılın sonuna gelindiğinde İngiltere; Pasifik Okyanusunu Amerikalılara, Uzak Doğu'yu Japonlara terk ederken

uygulamaya koyduğu yumuşama (éntente) politikasıyla Akdeniz'i Fransızlarla paylaşmaya razı oldu. Buna karşın deniz yollarının kontrolünü sağlayan; Portekiz adaları ile Cebelitarık, Süveyş ve Singapur'daki boğaz ve geçitleri terk etmeyerek etkinliğini büyük ölçüde sürdürdü (Jones, 1988: 503). Ancak sanayileşmenin yaygınlaşması, İngilizlerin 1805 yılında Trafalgar'da kazandığı küresel deniz hâkimiyetini olduğu kadar Pax Britannica'yı da tehdit eder hâle geldi (Fuller, 1955: 404).

İkinci küreselleşmenin sonuna kadar korunan güç dengesi⁸⁴ ve sömürge ticaretinde kullanılan güç politikası gereği, silahlı kuvvetler sadece savaşı kazanmaya değil, ulusal

çıkarları yerine getirecek barışın koşullarını hazırlamaya yönlendirildi. Dönem sonunda denizlerdeki güç dengesinin bozulması, küresel ölçekte bloklaşmayı ve silahlanmayı tırmandırdı. 1880'den 1914'e kadar geçen 34 yıllık dönemde, başat devletlerin silahlanmaya ayırdıkları pay üç kat artış gösterdi (Şekil-5).⁸⁵

⁸⁴ Kökeni Eski Yunanistan, Rönesans İtalya'sının şehir devletleri ve 1648 Vestfalya Barış Antlaşması'na dayanan Avrupa'nın siyasi yapılanmasında daima var olan güç dengesi sistemi; I. Dünya Savaşı öncesindeki dönemde, esasen 1815 Viyana Kongresi ve takip eden yıllarda yapılan 1885 Berlin Konferansı vb. Avrupa içi küresel açık ve gizli antlaşmalara dayanmaktaydı (Kissinger, 2002: 13).

⁸⁵ İngiltere'de özel silah üreticilerinin 1880'lerde, silahlı kuvvetlerin silah ihtiyacının üçte birinden fazlasını, 1890'larda % 46'sını, 1900'lerde ise % 60'ını karşıladıkları görülmektedir (Trebilcock, 1969: 480'den aktaran, Hobsbawm, 2003: 332). Almanya'da, sadece Krupp top fabrikasının, 1912'de yaklaşık 70.000 kişiyi, İngiltere'de Armstrong Whitworth fabrikasının, taşeronluğunu yapan 1500 küçük firmada çalışanlar hariç olmak üzere, 1914'te 20.000 kişiyi istihdam ettiği ve bu sayının Tyneside'daki tüm metal işçilerinin % 40'ından fazla olduğu dikkate alındığında; Friedrich Engels'in 1892'de tanımladığı üzere; büyük endüstrinin (grande industrie) bir kolu haline gelen savaşın siyasi bir gereklilik halini aldığı görülmektedir (Hobsbawm, 2003: 333).

3.7. Üçüncü Küreselleşme (1914-?)

3.7.1. Genel

Üçüncü küreselleşme evresi önceki evrede olduğu gibi, sermayeleşmiş zor modelinde gerçekleşmiştir.⁸⁶ Ancak ikinci evreden farklı olarak, üçüncü küreselleşmede ulusal sermaye bu sefer çok uluslu bir yapıya bürünmüştür. Üçüncü küreselleşme, Büyük Ekonomik Kriz'in yarattığı II. Dünya Savaşı'nın sonrasında yaşanan kutuplaşmanın sona ermesiyle başladı. Bu evre, 1970'lerde ÇUŞ'ların etkinliklerini artırmaları, 1980'lerde İletişim Devrimi ve 1990'larda soğuk savaşın sona ermesiyle ortaya çıkan yeni dünya düzeninde, para piyasalarının öne çıktığı yeni bir emperyalizm biçiminde: hegemonyadan bağımlılık ilişkilerinin daha fazla yoğunlaştığı bir imparatorluk oluşturma eğilimi içerisinde gerçekleşti.

Üçüncü küreselleşme evresinde ekonomik çekim alanı, New York'tan (1929-1980), Los Angeles'a kaydı daha sonra Avrupa, Asya-Pasifik ve Çin gibi birincil ve Rusya, Hindistan, Güney Amerika gibi ikincil pazarlar arasında çok merkezli bir hâl aldı.

⁸⁶ Tilly (2001: 65), devlet oluşumunu; zor-yoğun, sermaye-yoğun ve sermayeleşmiş zor olmak üzere üç şekilde tanımlamıştır. Buna göre birinci küreselleşme zor-yoğun (İspanya modeli) ve sermaye-yoğun (Hollanda modeli), ikinci ve üçüncü küreselleşme sermayeleşmiş zor (İngiltere modeli) modeli üzerine kurulmuştur. Zor-yoğun yapılanmada, savaş araçları ülkenin kendi halklarından ve fethedilen ülke kaynaklarından sağlanmıştır. Sermaye-yoğun yapılanmada devlet, askerî kuvvet kiralamak veya satın almak için kapitalistlerle dayanmış ve onların çıkarlarına hizmet etmiştir. Sermayeleşmiş zor yapılanma her iki modelin de özelliklerini taşımakla beraber bu modelde kapitalistler ve sermayenin kaynakları doğrudan devletin yapılanmasına dâhil edilmiştir. Fransız ve İngiliz tipi ulusal devlet modeli, sermayeleşmiş zor yapılanmadan türetilmiştir.

3.7.2. Yeni Emperyalizm

1914 yılına gelindiğinde, Avrupa devletleri dünya topraklarının 58,4'ünü denetim altında tutuyordu (Bu oran 1500'de % 7, 1800'de % 35'ti) (Headrick, 1981) ve bu ortamda Almanya ve İngiltere arasındaki güç mücadelesi dünyayı birinci genel savaşın eşiğine taşımıştı. Esasen bir Avrupa savaşı olan bu çatışma dönemi, Osmanlı İmparatorluğunun topraklarının İtilâf Devletleri arasında bölüşülmesiyle sonuçlandı. Sonrasında yapılan Versay (Versailles) Barış Antlaşması (1918), Almanya'yı ancak 1940'a kadar dizginlemeyi başarabildi. Bu savaşın yarattığı Sovyetler, ABD ile birlikte II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni dünya düzeninin iki kutbunu oluşturdular. Bu dönemde küreselleşme gelişmesini tek ekseninde de olsa sürdürdü.

1950'li yılların sonundan itibaren üçüncü dünya hareketi hız kazandı. Sadece 1960'ta Belçika Kongosu, Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çat, Kongo, Kıbrıs, Gabon, Fildişi Sahilleri, Madagaskar, Mali, Nijer, Nijerya, Senegal, Somali, Togo ve Yukarı Volta bağımsızlığını kazandı. Buna karşın Bağlantısızlar, dışa bağımlılık ve SSCB hegemonyası arasında bocaladı ve aşılamayan yapısal ve geleneksel sorunlar ile dış müdahaleler nedeniyle büyük ölçüde başarısız oldu.

1950'de patlak veren Kore Savaşı, Almanya'nın bölüşümü esnasında ortaya çıkan ve SSCB'nin 1956 Macaristan ve 1968 Çekoslovakya müdahalelerinde tekrarlanan bloklar arası gerginliği BM boyutuna taşıdı.

Soğuk savaş döneminde caydırıcılığı sağlama gayretleri silahlanma yarışını “Dehşet Dengesi”ne taşıdı. 1962 Küba Krizi dünyayı nükleer bir savaşın eşiğine getirdiyse de genel olarak bu dönemde bloklar arasındaki güç mücadelesi münferit savaşlardan, iç savaş ve dış müdahalelerden daha yukarı bir seviyeye tırmanmadı. Ancak karşılıklı tehdit algılamaları SSCB ve ABD hegemonyalarının meşruiyetinin kaynağını oluşturdu. Askerî yayılmasını Sovyetlerin kuşatılmasına, sosyalist yönetimlerin yıpratılmasına ve ekonomik kazanımlara dayandırmayı başaran Batı soğuk savaşı kazandı.

1948-1990 döneminde Batılı devletlerin savunmaya yönelik güvenlik anlayışları, Varşova Paktı’nın (VP) dağılmasından sonra kısa sürede diğer devletlerdeki krizlere müdahale seviyesine taşındı. İkinci küreselleşmenin ortalarından itibaren stratejik konumu ve enerji boyutu ile öne çıkan Orta Doğu’nun bu kapsamdaki artan önemine ilave olarak kültürel ve ideolojik gerginliklerden beslenen güç mücadelelerine sahne oldu.

ABD’nin küresel hâkimiyetinin yaşandığı bu dönemde dünya düzeni; askerî bakımdan tek kutuplu, ekonomik bakımdan çok kutuplu, kültürel bakımdan daha fazla ayrılmış, Batı ve Doğu Avrupa’nın bütünleştiği, kapitalist sistemin yaygınlaştırıldığı, ulus devletlerinin etnik parçalanmalara maruz kaldığı, Orta Doğu ve Avrasya’nın yeniden şekillendirildiği bir ortamda yeniden kuruluyordu.

ÇUŞ'lar ve DYY'ler vasıtasıyla sanayi mallarının ucuz iş gücü sunan az gelişmiş ülkelerde üretilmesi sermaye artışını körüklerken, teknolojiye gelişmeler ve ekonomideki korunma düzeneklerinin zayıflatılması mal, hizmet ve sermayenin hacmini ve pazarlar arasındaki akışkanlığını artırdı. Esasen zenginler arasındaki çıkar ortaklığının tüketim eğilimi kamçılanmış pazarlardaki rekabetinden ibaret olan bu yeni durum kapitalizmin doğasında barındırdığı emperyalizmin yeni biçimini yaratıyordu. Bu süreçte çok uluslu sermaye ve şirketlerin kazandırdığı yetenek ve gücün sonucu olarak Yeni Emperyalizm, ulusal yapıları ve yerel pazarları yok eden karşı durulamaz bir gerçeklik biçiminde ortaya çıkıyordu.

ABD'nin küresel hâkimiyetinin yaşandığı bu dönemin güvenlik boyutunu; enerji kaynaklarına el atılması ve bunlara ait ulaştırma yol ve şebekelerinin yeniden düzenlenmesi suretiyle Rusya, Çin ve Japonya gibi bölgesel güçlerin kontrol altında tutulması, Libya, Irak, İran ve Suriye gibi ABD ve Batı karşıtı yönetimlerin iktidardan uzaklaştırılması ya da ehlîleştirilmesi ve köktenci İslamcı ideolojinin beslediği terörizmle mücadele gayretleri şekillendirmiştir.

Son yüzyılın mutlak Amerikan üstünlüğünde gerçekleşmesinin temelinde, ABD'nin ulusal güç unsurlarını çeşitlendirebilme ve bunlar arasında uyum yaratmak suretiyle sinerji oluşturma yeteneği yatmaktadır.

Nye'nin (1996: 35) tanımlamasıyla ABD, iletişim ve bilişim teknolojileri üzerine inşa ettiği bilgi harbi (information warfare) vasıtalarını [ince/yumuşak gücü (soft power)], konvansiyonel güç unsurları [sert/kaba gücü (hard power)] ile birlikte kullanabilme becerisini yaratma yeteneğine [akıllı güç (intelligent power)] en fazla sahip olan devlettir.

3.7.2.1. ABD'nin Yükselişi (1750-1850)

ABD'nin küreselleştiren bir güç olarak yükselişinde, kıtasının bahşettiği kaynaklar, federal devletler sisteminin kıtasal bir pazar yaratmayı olanaklı kılması, insan gücü demir ve çelik sanayisi, elektrik ve otomotiv başta olmak üzere teknolojiye kadar atılımlar kadar askerî kazanımların ekonomik faydalarla uyumlaştırılması stratejisini her dönemde başarıyla uygulayabilme yeteneğine sahip olması başlıca etken olmuştur (Kennedy, 1995: 235-253).

Yeni Emperyalizmin ABD modelinde gelişmesinde devletin şekli ve işleyiş biçimi önemli rol oynamıştır. Nasıl ki XIX. yüzyılın sonlarında ulusal ekonominin ortaya çıkışı ABD'de federal hükûmet gücünün gelişmesine neden olduysa, küresel ekonominin gelişimi de küresel düzeyde bir federal gücü gerekli kılmıştır (Sandel, 1996: 338). Şirketlerin ve ekonomik güç odaklarının sahip oldukları nüfuz, sadece ülke ekonomisinin koruma duvarlarının muhafaza edilmesini sağlamakla kalmadı, ABD'nin uluslararası politikadaki tercih ve kararlarında ticari kaygıların politik-askerî değerlendirmeleri doğrudan şekillendirmesini de olanaklı kıldı.

ABD'nin başarısı önceki dönemden farklı devlet yapılanmasından kaynaklanıyordu. İkinci küreselleşmede ulusal devletlerin genişleyerek sömürge oluşturmaları söz konusuysen ABD, bir imparatorluğun bütün özelliklerini taşıyarak doğmuştu. Bu devlet yapılanmasının askerî-endüstriyel iş birliği sistemiyle⁸⁷ birlikte işletilmesi ABD'yi II. Dünya Savaşı sonrasında kıtasal imparatorluktan küresel hegemonyaya, soğuk savaştan sonra ise küresel imparatorluğa taşıyacaktı.

ABD'nin yükselişinin ilk adımını, Avrupalıların Amerika kıtasındaki nüfuzlarına son verilmesini ve ABD'nin kıtasal bir güç olarak belirmesini öngören 1823 tarihli Monroe Doktrini oluşturdu. Bu kapsamda ilk adımı, 1803'de Louisiana'nın, 1845'te Meksika'dan Teksas'ın alınması oluşturdu. Bunu 1895-1898 döneminde İspanya'nın bölgeden uzaklaştırılarak Pasifik'in (Filipinler, Porto Riko, Karayipler, Guam) nüfuz altına alınması, 1901'de Küba, 1903'te Panama'ya el atılması, aynı yıllarda Çin'in ticari ayrıcalıklar vermeye zorlanması ve Japonya Savaşı takip etti. Böylece I. Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinde ABD; 1912'de Meksika, 1915'te Haiti, 1916'da Dominik Cumhuriyeti müdahaleleri ile kıtasal genişlemesini büyük ölçüde tamamlamış oldu (Johnson, 2005: 43).

⁸⁷ Başkan Eisenhower 1961'de görevinden ayrılırken yaptığı veda konuşmasında; yarattığı 3,5 milyon istihdam, ABD'nin değer tüm sektörlerdeki üretimine eşit seviyedeki mali büyüklüğüne değindikten sonra, savaş endüstrisine dayanan ülke ekonomisinin yaratacağı ekonomik, sosyal, siyasal ve hatta ruhsal boyuttaki olumsuz etkilere dikkat çekmiş olsa da bu yapı değişmemiştir (Köni, 2007: 60). Savaşlar sonrasında ordunun terhis edilmesi geleneği, barışçı tutumdan çok ekonomik kaygılardan doğmuştur.

Monroe Doktrini sonraki yıllarda giderek daha faydacı bir hâl aldı: ABD bir taraftan İngiltere'nin yükselişinde olduğu üzere ada devleti olmanın sağladığı bütün stratejik üstünlüklerden yararlanırken diğer taraftan Kıtanın geri kalan bölümüne müdahalelerini devam ettirdi.⁸⁸

ABD'nin küresel hâkimiyetinin ikinci adımını II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın ekonomik bakımdan yeniden yapılandırılması maksadıyla uygulamaya konan Marshall Planı oluşturdu. Bu kapsamda Avrupa'ya aktarılan ekonomik yardımlar ile diriltelen Avrupa pazarı vasıtasıyla ABD ekonomisindeki durgunluğa çare bulunduğu gibi daha sonra AB'nin oluşumunu hazırlayacak olan Avrupa Ekonomik İş Birliği Örgütü vb. düzeneklerle Avrupa'da ABD hegemonyası kurulmuş oldu. Böylelikle küresel güç mücadelesi SSCB'nin sınırlarına taşındı.

ABD ekonomisi, II. Dünya Savaşının sonundan itibaren büyük askerî üretim makinesi konumunu soğuk savaş döneminde de sürdürdü.⁸⁹ Bu yıllarda sosyalizme karşı güvenliğin bedeli, ABD'nin ticari ve askerî hegemonyasını benimsemekti. Savunma harcamalarının bedeli her dönemde

⁸⁸ 1904 yılının Aralık ayında, Başkan Roosevelt, yazına "Roosevelt Gerekçesi" olarak giren ilavesini yaptı. Buna göre, ABD'nin Latin Amerika ülkelerinin borçlarını ödemesini engelleyen siyasi hareketleri bastırmak için bu ülkelere müdahale hakkı bulunmaktaydı. William Howard Taft ise emperyalizmin bir başka bahanesi olan "dolar diplomasisi" tezini ortaya atarak, ülke dışındaki, özellikle de Karayipler ve Orta Amerika'daki Amerikan ticari çıkarlarını korumak için Roosevelt Gerekçesi'ni harekete geçirdi. 1898 ve 1934 yılları arasında, ABD Küba'ya dört, Honduras'a yedi, Dominik Cumhuriyeti'ne dört, Haiti'ye iki, Guatemala'ya bir, Panama'ya iki, Meksika'ya üç, Kolombiya'ya dört, Nikaragua'ya beş defa asker gönderdi.

⁸⁹ Savunma harcamalarında ilk ve en önemli dalga 1953'te Kore Savaşı'yla geldi: 1950'de 150 milyon dolar olan silahlanma giderleri 1953'de 500 milyon dolara ulaştı. İkinci silahlanma dalgası Vietnam Savaşı sırasında yaşandı: 1968'de savunma harcamaları 400 milyon doları buldu. Üçüncü dalga, soğuk savaşın sonunu getirecek olan Reagan dönemindeki Stratejik Savunma İnisiyatifi çalışmalarıyla geldi: 1989'da silahlanmaya 450 milyon dolar ayırdı. 11 Eylül saldırılarının ardından yaşanan dördüncü dalga ile 2002'de savunma harcamaları 393.8 milyon dolara ulaştı (Johnson, 2005: 58). Bu harcamaların bedeli her dönemde müttefiklerine ödetilirken, soğuk savaş döneminde ABD dünya silah ticaretinin % 44'ünü elinde bulundurdu. Bu oran Sovyetlerin silah ticaret hacminin iki katına karşılık geliyordu (Greider, 198: 100).

müttefiklere ödetilirken⁹⁰, soğuk savaş döneminde ABD dünya silah ticaretinin % 44'ünü elinde bulundurdu. Bu oran Sovyetlerin silah ticaret hacminin iki katına karşılık geliyordu (Greider, 198: 100).

Üçüncü adımı, ayrıntılarına ardıl bölümde değinilen ABD'nin küresel güvenlik uygulamaları oluşturdu. Birbirini destekleyen bir dizi stratejinin uygulanmasından oluşan bu düzenek; NATO, ikili ve bölgesel stratejik ortaklıklar ile ABD'nin münferit girişimlerinden oluşuyordu. Bu düzeneğin başarısı, uygulamaların ekonomikliğini ve etkinliğini sağlayan iki ilkeye dayanmasından kaynaklanıyordu. Bunlar:1) Stratejilerin askerî olduklarından çok ekonomik yaptırım ve teşvikleri içeriyor olması,⁹¹ 2) Stratejik bölgelerin kontrolünü olanaklı kılan askerî üsler⁹² ile Atlantik ötesi harekât yeteneği sağlayan deniz ve hava gücüydü.

ABD'nin yükselmesinin bir diğer nedeni ise SSCB'nin aksine uzay yarışı ve savaş sanayine yönelik yüksek maliyetli teknolojileri, günlük yaşamın ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yoğun üretime başarıyla ve çok düşük maliyetlerle dönüştürebilme yeteneğine sahip olmasıydı.

⁹⁰ Örneğin 61 milyar doları bulan Körfez Savaşı'nın masraflarının % 80'ine tekabül eden 54,1 milyar dolarını Suudi Arabistan, Kuveyt, BAE, Almanya, Japonya, Güney Kore ve ABD'nin diğer müttefikleri karşılarken (Japonya tek başına 13 milyar dolar verdi.) ABD'ye düşen pay ise sadece 7 milyar dolardı (Sands, 2003).

⁹¹ 1941 tarihli Atlantik Bildirisi'nden itibaren, ABD'nin küresel hâkimiyetini sağlayan stratejilerin tamamında özgürlüklerin kullanılmasına olduğu kadar ekonomik öğelere de vurgu yapılmıştır. Dünya çapında yönlendirici ekonomik kurumların kontrolünü elinde tutan ABD, bu üstünlüğün istismarını askerî seçeneklerden daha önemli ve öncelikli bir güç unsuru olarak değerlendirmiştir. Bu kapsamda Başkan Carter "karşılıklı bağımlılığı yönetme" politikası izlemiştir. Başkan Reagan 1981 tarih ve 32 No'lu Ulusal Güvenlik Kararı'nda, Moskova'ya bağlı rejimlerin ticaret ve diplomasi yoluyla Moskova'dan uzaklaştırılmasını hedef almıştır. Bunu takip eden 1982 tarih ve 66 No'lu ve 1983 tarih ve 75 No'lu ABD Güvenlik Konseyi kararları sırasıyla; Sovyet ekonomisinin temelini oluşturan altın, petrol ve tahıl fiyatlarının yükseltilmesine yönelik müdahaleleri ve Sovyetlere teknolojik ambargo uygulanmasını öngörmüştür.

⁹² Balkanlardaki, Basra Körfezi'ndeki ve Orta Asya'daki üsler hariç olmak üzere, Pentagon tarafından varlığı kabul edilen 727 ABD üssünün toplam değeri 11 Eylül 2001 rakamları itibarıyla 1,18 milyar doları bulmaktadır. Bunların değer bakımından üçte ikisini II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan yaklaşık 78 milyar dolar bedelindeki üsler teşkil etmektedir. Toplam değerinin % 66'sına tekabül eden üsler sadece iki ülkede; Almanya (38 milyar dolar) ve Japonya'da (40 milyar dolar) bulunmaktadır. Kore'deki garnizonların değeri ise 11,5 milyar dolar olarak hesap edilmektedir (Chalmers, 2005: 208).

Ayrıca New York Borsası küresel boyuttaki büyüklüğü ve işlem hacmiyle ülkenin sermaye ihtiyacını kolaylıkla karşılayabiliyordu. Para ihtiyacının karşılanmasında, güçlü bir sermaye piyasasının mevcudiyeti kadar etkin vergi sisteminden ve zaman zaman uygulamaya konan istihdam politikalarından güç alan ABD merkezî hükûmetinin ulusal ekonomiye müdahale yeteneği de önemli bir etkendi.⁹³

Sonuç olarak, ABD'nin yükselişinin ve onun hegemonyasında oluşan yeni emperyalizm; küresel bütünleşmeleri olan askerî, ekonomik ve teknolojik sac ayağı üzerine inşa edildiğini söylemek mümkündür. Üçüncü küreselleşme evresini yaratan ve ABD'nin önderliğinde gerçekleşen temel yapılanmalar, güvenlik algılamaları ve küresel ekonominin düzenlenmesi ekseninde gelişmiş, teknolojik üstünlük her iki alanda da küresel hâkimiyetin kazanılmasında temel etken olmuştur.

⁹³ ABD'nin küresel güç olma serüveninden krizleri aşabilme yeteneği öne çıkar:

- İngiltere'nin inişini başlatan 1880'deki büyük ekonomik durgunluk bütün Kuzey ve Batı Avrupa'yı kasıp kavururken yerleşkinin başlangıcından itibaren kaydedilen en büyük göç ABD'ye gerçekleştirilmişti. 1880-1914 döneminde 15 milyon Avrupalının (Avrupa nüfusunun 1/5'i) Amerika'ya göçü, bugün Fransa, Belçika ve Hollanda nüfuslarının tamamının otuz beş yıl boyunca Avrupa'yı terk etmesi anlamına geliyordu (Attali, 2007: 96). ABD bu göç yükünü, liderliğini 1880'de İngiltere'den devraldığı demir-çelik endüstrisi ile demiryolları ağının inşası ve otomotiv sektörünün istihdam kapasitesiyle aşmayı başarmıştır. Örneğin; "T" tipi motorların bulunmasıyla seri üretime geçen Ford 1914'te 485.000 araç üretirken, İngiltere'de bu sayı, 34.000, Almanya 23.000, Fransa 45.000'di.

- 1928 yılında, "Yedi Kız Kardeş" diye adlandırılan büyük petrol şirketlerinden oluşan kartelin benzin fiyatını artırımının sonucunda otomobil sektörünün ve 1929'da "Kara Çarşamba" olarak anılan New York Borsası'nın çökmesiyle başlayan kriz, ABD'ye borcu olan Avrupa devletlerinin borçlarını ödeyememeleri üzerine "Büyük Buhran"a dönüştü. Bu krizle birlikte ABD'de devletin küçültülmesi suretiyle ekonominin büyütülebileceği yolundaki yaygın görüş de yıkılmış oldu. Krizin neden olduğu istihdam sorunu, ulusal parkların inşası vb. Keynesyen kamu istihdam politikaları ile hafifletildi. Krizi takip eden II. Dünya Savaşı silahlanmaya yönelik üretimle birlikte ekonominin ihtiyaç duyduğu canlılığı yarattı.

- 1973'te petrol fiyatlarının yükselmesi ile başlayan küresel kriz esnasında, zengin altın madenlerini, petrol kaynaklarını, sineme endüstrisini, bilgisayar teknolojilerinin merkezini bünyesinde bulunduran Kaliforniya ve özellikle de Los Angeles'ın ekonomik imkân ve kabiliyetleri krizin aşılmasını olanaklı kıldı. Özellikle bilişim teknolojileri ABD'nin ekonomik zaferini taçlandırdı. 1991'de Microsoft dünyanın en büyük beş işletmesinden biri haline gelmişti.

3.7.2.2. ABD'nin Küresel Güvenliğe Yönelik Düzenlemeleri

ABD'nin küresel güvenlik politikaları, soğuk savaş dönemi ve sonrası olmak üzere iki farklı yapıda gelişti. Her iki evrede de ABD'nin başlıca güvenlik düzeneklerini; yukarıda belirtildiği üzere NATO ittifakı, ikili ve bölgesel stratejik ortaklıklar ile ABD'nin münferit girişimleri oluşturdu. ABD stratejilerinde devri (konjonktürel) gelişmelere bağlı olarak farklı uygulamaları görülmekle beraber, süreç içerisinde esaslı dönüşüm, hegemonyadan imparatorluğa kayan yaklaşım oldu.

NATO İttifakı:

4 Nisan 1949 tarihli Kuzey Atlantik Antlaşması ile kurulan NATO ittifakı, esas itibarıyla VP'den kaynaklanan tehdidi karşılamaya yönelik olarak Batı'nın kolektif savunma anlayışını yansıtıyordu. Bu evre küresel güvenlik ortamı ve güç dengesindeki gelişmelere bağlı olarak üç farklı aşamayı takip etti.

1949-1959 dönemini kapsayan birinci aşamada, "Kuzey Atlantik Sahasının Savunması için Stratejik Konsept" olarak adlandırılan NATO'nun stratejik yaklaşımı, ittifakın ve Batı demokrasilerinin Atlantik ötesi ile topyekûn olarak savunulması esasına dayanıyordu.⁹⁴

⁹⁴ NATO'nun savunma anlayışı,

- Avrupa'da ABD silahlı kuvvetlerinin varlığına,
- İttifak üyelerinin askerî bakımdan güçlendirilmesine ve güçlü bir askerî yapıyı destekleyebilecek ekonomik güce kavuşturulmasına,
- Öncelikle Sovyetlerin Avrupa'da yayılmasının önlenmesine, bir başka ifadeyle; muhtemel bir çatışmada savaşın Amerika kıtasına sıçramadan önce Avrupa'da cereyan etmesine; bu kapsamda Orta Avrupa'da "Merkez", Kuzey ve Güney-Doğu Avrupa'da "Kanat" cephelerinin kurulmasına ve
- Muhtemel bir savaşta konvansiyonel ve nükleer kuvvetlerin birlikte kullanılmasına dayandırılmıştı.

1959-1967 dönemini kapsayan ikinci aşamada, Sovyetlerin konvansiyonel silahlardaki ezici üstünlüğünü ortadan kaldırmak ve VP'nin nükleer silahlardaki zafiyetini azami ölçüde istismar etmeye yönelik olarak "Kitlesele Misilleme" stratejisi geliştirildi. Caydırıcılığı öne çıkaran bu strateji sonuç itibarıyla KİS'teki yarışını körükledi. Önceki stratejinin devamı niteliğindeki bu yaklaşımın gereği olarak çok sayıda nükleer başlıklı uzun menzilli topçu ve füzeler ile nükleer bombardıman uçakları (U2 gibi) Avrupa'da konuşlandırıldı. Esasen sonraki dönemlerde farklı konseptler geliştirildiyse de NATO'nun nükleer savunma anlayışı VP'nin konvansiyonel üstünlüğünü dengeleyen başlıca vasıta olma özelliğini korudu.

Ancak 1954-1967 döneminde Sovyetlerin nükleer silahlar başta olmak üzere kitle imha silahları ve balistik füzelerde büyük gelişme kaydetmesiyle iki blok arasındaki silahlanma yarışını, krizlerin süratle tırmanışa geçerek dünyayı nükleer savaşın eşiğine taşıdığı "Dehşet Dengesi"ni yarattı.

1967-1989 dönemini kapsayan üçüncü aşamada, 1960'lı yılların ortalarından itibaren başlayan bloklar arası "yumuşama (Detanté)" süreci belirleyici oldu. Bu aşamaya yön veren başlıca faaliyetler; KİS ve balistik füzelerde indirimi ve sınırlamayı öngören SALT I, II girişimleri ile konvansiyonel kuvvetlerin karşılıklı olarak indirgenmesine yönelik Avrupa Konvansiyonel Kuvvetlerin Azaltılması Antlaşması (AKKA) oldu. Bu safhada NATO, krizin başlangıcından itibaren kontrol altına alınmasına imkân veren süratli müdahale yeteneğinin kazanılmasını ve İttifak dayanışmasını öngören "Esnek Mukabele" stratejisini benimsedi.

Sonuç olarak birinci evrede NATO'nun güvenlik algılamaları başlıca iki esasa dayanıyordu: Birinci esas, kuruluş antlaşmasının beşinci maddesinde öngörüldüğü üzere; ittifakın bir üyesinin maruz kalacağı saldırının bütün üyelere karşı yapılmış olduğu kabulüydü. İkinci esas, kuruluş antlaşmasının dördüncü maddesinde öngörüldüğü üzere; NATO'nun görev alanının üye devletlerin ülke bütünlüğünün, bağımsızlığının ve güvenliğinin savunulmasına yönelik olmasıydı (NATO Handbook, 2006: 371-373).

1989'da Soğuk savaşın sona ermesiyle NATO'nun güvenlik anlayışı da değişime uğradı. 1989-2001 döneminde, İttifakın seyri Atlantik bölgesinin savunulmasından küresel bir güvenlik örgütü olma yönünde bir seyir takip etti (Erhan, 2004: 1).

Kasım 1991'den itibaren eski VP üyeleri ve Eski Sovyet Cumhuriyetleri ile "iş birliği" üzerinde yoğunlaşıldı. Bu girişimle VP ve SSCB'nin geri dönüş imkânlarının bütünüyle ortadan kaldırılması ve Avrupa'nın yeniden yapılanması amaçlanmıştı. Bu yaklaşımın gereği olarak 1999'da Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti İttifaka alındılar. 1999 NATO Stratejik Konsepti, "Geniş Kapsamlı Güvenlik Anlayışı"nı yansıtıyordu. Bu konsept ile soğuk savaşın son bulmasıyla ortadan kalkan tehdit anlayışı yerini potansiyel tehdit ve risk kavramlarına bırakmıştı.⁹⁵

⁹⁵ Bu kapsamda:

- Atlantik ötesi bağın korunması,
- Etkili askerî yeteneklerin devamlılığı,
- İttifak içerisinde bir Avrupa güvenlik ve savunma kimliğinin oluşturulması,
- Çatışmayı önleme ve kriz yönetimi,
- Ortaklık iş birliği ve diyalog,
- Genişleme,
- Silahların kontrolü ve nükleer silahların yayılmasının önlenmesi konuları öne çıkmıştı.

1994'te Akdeniz Diyalogu ve Barış için Ortaklık girişiminin, 1997'de NATO-Ukrayna İş birliği İnisiyatifinin ve Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi'nin, 1999'da NATO-AB dayanışması ve Güney Doğu Avrupa (Kosova, Bosna) Güvenliği çalışmaları, 2002'de NATO-Rusya İş Birliği girişimleri ve 2005 İstanbul İş Birliği girişimi yeni stratejik konseptin gereği olarak hayata geçirildi.

11 Eylül 2001 saldırısı artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını altını çiziyordu. Günümüze kadar devam eden bu yeni süreçte benimsenecek olan esaslar 2002 Prag Zirvesi'nde belirlendi. Bu safhada bir taraftan genişleme ve yayılma stratejilerine devam edilirken diğer taraftan küreselleşmenin getirdiklerini karşılayabilecek "Yeni NATO"nun oluşturulması amaçlandı. Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya ve Slovenya'nın 2003'de İttifaka dâhil olmaları (Hırvatistan'ın 2009'da ve Makedonya'nın Yunanistan ile arasındaki isim sorununu çözmeyi müteakip katılımı gerçekleşecektir.), üye devletlerin askerî ve ekonomik yapılarının üçüncü küreselleşme evresinin gereklerine uygun olarak dönüştürülmesi, NATO'nun yeniden yapılanması bu kapsamda gerçekleştirilmektedir. 2004 Bükreş Zirvesi, uluslararası kuruluşlarla birlikte faaliyet göstermeyi öngören "Kapsamlı Yaklaşım ve Etki Odaklı Harekât" anlayışı ile İttifakı küresel bir güvenlik örgütü olma yolunda bir adım öteye taşıdı. Bu süreçte; üyelerinin egemenliği ve toprak bütünlüğü ile benimsediği değerleri savunan NATO'nun emperyalizmin vasıtası olduğunu iddia etmek mümkün değildir.

İkili ve Bölgesel Stratejik Ortaklıklar:

Üçüncü küreselleşme evresinde ABD'nin küresel güvenlik stratejilerini uygulamaya koyduğu diğer bir vasıta ise ikili ve bölgesel ittifaklardır. Bu ortaklıkların başlıca işlevi; tehdidin yayılmasının engellenmesi, yalnızlaştırılması ve çevrelenmesiydi.

Soğuk savaş döneminde, Vietnam Savaşı'nın sürdürülmesinin stratejik arka planını oluşturan "Domino Kuramı"; sosyalist yönetimlerin başarılı olması hâlinde çevre devletlere sıçrama tehlikesinin yarattığı endişeden kaynaklanıyordu. Benzer şekilde, Tito Yugoslavyasına sağlanan Batı desteği sosyalist cephenin aşındırılmasını, Çin'e uygulanan "Yakınlaşma Stratejisi" SSCB'nin yalnızlaştırılmasını, Alyande yönetimindeki Şili, Musaddık yönetimindeki İran örneklerinde olduğu üzere sosyalist kampa yakın yönetimlere yönelik örtülü operasyonlar tehdidin sınırlandırılmasını öngörüyordu. Sovyet yayılmasını sınırlamak maksadıyla; Truman Doktrinin gereği olarak uygulamaya konan "Çevreleme Stratejisi"nin Uzak Doğu'daki vasıtası SEATO (1954-1977) ile Orta Doğu'daki uygulamalarını oluşturan Bağdat Paktı (1955-1959) ve onun devamı olan CENTO (1959-1979), ABD'nin başlıca bölgesel stratejik ortaklıklarıydı.

Bölgesel ittifakları, İngiltere'nin Orta Doğu'daki yerini ABD'ye devretmesini olanaklı kılan bölge ülkeleri ile ikili stratejik ortaklıklar tamamlıyordu. 1979 Şii Devriminin ardından Irak ve Suudi Arabistan vasıtasıyla uygulamaya konan "Çifte Çevreleme (Double Containment)" stratejisi İran'ın bölgesinde tecrit edilmesini öngörüyordu.

ABD, Avustralya, Güney Kore, İngiltere, İsrail, Türkiye, Ürdün ve Zaire ile bu kapsamda ilişkiler kurdu.

ABD'nin Münferit Girişimleri:

ABD'nin tek başına gerçekleştirdiği girişimler, küresel hegemonyasının bahsettiği olanaklar vasıtasıyla kolektif ve ikili uygulamaları ile birleşmek suretiyle küresel güvenlik mimarisini oluşturmaktadır.

Soğuk savaş döneminde ABD, 45 ülke dışı operasyon icra etti (Erhan, 2002:81). Bu dönemde ABD'nin güvenlik yapılanması gerektiğinde kuvvet kullanmaktan örtülü ya da açık karışmaya, muhalif grupların desteklenmesinden hükümetlerin devrilmesine ve iç savaşların körüklenmesine kadar çeşitli seçenekleri bünyesinde barındırıyordu.⁹⁶

Soğuk savaştan sonra ABD, münferit güvenlik girişimlerinde; 1962 Küba Krizinden çıkardığı “ön alıcı yaklaşım”ı benimsedi. Bush Doktrininde⁹⁷ “önleyici müdahale (preemptive strike)” kavramıyla ifadesini bulan bu yaklaşım; güç mücadelesi, güç dengesi, askerî gücün silahlı çatışma dışında da kullanılması, kriz yönetimi, barış dönemine geçiş vb. kavramların kapsamını genişletmiştir (Sander 2004:322-329).

⁹⁶ Bu kapsamda ABD'nin başlıca uygulamaları şunlardır:

- Uyguladıkları millileştirmeler nedeniyle 1953'de İran Başbakanı Musaddık'ın ve 1973'de Şili'de Sosyalist Alyande'nin yönetimden uzaklaştırılması için gazetelere, sendikalara, iş adamlarına ve polis gücüne milyonlarca dolar rüşvet verilmesi,
- Sosyalist bloğun zayıflatılması maksadıyla, 1960'ların başında Yugoslavya'ya, 1980'lerde Vatikan aracılığıyla Polonya'ya para aktarılması,
- 1965'te Dominik Cumhuriyeti'ne, 1976'da Lübnan'a, 1980'de İran'a, 1983'te Granada'ya, 1990'da Libya'ya, 1998'de Panama'ya, 2003'de Irak'a müdahaleler (Keskin, 1998).

⁹⁷ ABD'nin yeni savunma doktrininin temeli 1992'de Yeni Muhafazakârlar tarafından hazırlanan “Yeni Bir Yüzyıl İçin Stratejiler, Güçler ve Öneriler” raporudur. “Önleyici Müdahale” kavramı yazılı olarak ilk kez 1997'de Clinton yönetimi tarafından hazırlanan dört yıllık “Savunma Değerlendirme Raporu”nda yer almış, Bush yönetimi tarafından Ekim 2001'de yeniden düzenlenerek bugünkü halini almıştır (Yanardağ, 2004: 50).

Sürekli izleme, önleyici ilk vuruş, dünyanın her bölgesinde güç bulundurma gibi askerî yetenekleri öngören bu yaklaşım, Irak, Libya ve Suriye gibi ABD'nin bölgesel düşmanlarını doğrudan ve dolaylı yöntemlerle bertaraf etmesini ve stratejik enerji kaynaklarına el atmasını olanaklı kıldı. Bu yeni dönemde de ABD'nin, savaş ve gerginliklerin askerî sonuçları ne olursa olsun her hâl ve şartta ekonomik kazanımların elde edilmesi ilkesi değişmedi.

3.7.2.3. ABD'nin Küresel Ekonomiye Yönelik Düzenlemeleri

İngiliz ekonomisinin sahip olduğu; dünya ekonomisini yönlendirici özelliği emperyalizmin ekonomik çerçevesini oluşturmuştu. ABD ekonomisi bunu bir adım öteye taşıdı. ABD'yi "Yeni Emperyalizm"ın başat unsuru yapan başlıca unsurlar: 1) Küresel ekonomiyi yönlendiren kurumları elinde bulunduruyor olması 2) Bölgesel ekonomik yapılanmaları şekillendirebilme yeteneği 3) ÇUŞ'ları ulusal çıkarları doğrultusunda yönlendirme imkânlarıdır. Şüphesiz küresel ekonomiyi sadece ABD'nin ekonomiye yönelik algılamalarıyla açıklamak mümkün değildir. Diğer taraftan küresel ekonomi; Keynes'in öngördüğü şekliyle -çok sayıda alıcı ve çok sayıda satıcının bulunduğu ortamda kimsenin doğrudan şekillendiremediği- ancak piyasa düzeneklerinin gereklerine göre oluşan bir yapıyı değil, başat unsurların etkileyebildikleri ölçüde şekillendirdikleri bir ortamı ifade etmektedir. Bu nedenle ABD, yarattığı, kontrol edebildiği ya da yönlendirebildiği ekonomik öğeler nedeniyle ekonominin küreselleşmesinden bahsedilirken her şeyden çok dikkate alınması gereken başlıca etkendir.

ABD'yi "Yeni Emperyalizm"ın lideri yapan başlıca strateji; güvenlik politikasında da olduğu üzere, çeşitlendirilmiş ve ittifaklarla güçlendirilmiş savunma düzeneklerinin muhafazası ve rakiplerin doğrudan veya dolaylı yöntemlerle bertaraf edilmesi esasına dayandırılmıştır. Tarihsel süreç içerisinde dünyanın önde gelen sanayi gücü hâline geldiği 1840'lara kadar nasıl ki İngiltere, serbest ticareti benimsemediyse, bugün dünyanın önde gelen diğer devletleri gibi ABD de 1790-1940 yılları arasında yeryüzünde en sıkı korunan pazarı olma konumunu muhafaza etti (Chalmers, 2005: 285). Bu korumacı yaklaşım ileride değinildiği üzere bugün de bir şekilde devam etmektedir.

Küresel Ekonomiyi Yönlendiren Kurumların Kontrolü:

IMF, WB, GATT'a ilaveten, savaş sonrası ekonomik sistemin mimarları bütün kapitalist ülkeler arasında sabit döviz kuru sistemini uygulama kararı aldı. Yürürlükte bulunduğu 1944-1971 döneminde, antlaşmaya katılan 44 ülkenin paralarını ABD doları üzerinden altın rezervine endeksledikleri Bretton Woods Sistemi ile ABD, sistemin fiilen yürürlükte olduğu 13 yıl (1958-1971) boyunca para piyasalarının mutlak belirleyicisi oldu. ABD, II. Dünya Savaşından sonra yaşanan ekonomik güçlüklerin aşılmasını amaçlayan bu düzeneğe bağlı kalmayarak, sahip olduğu altın rezervinden daha fazla miktarda parayı piyasaya sürdü. Böylece küresel boyutta enflasyonu körükleyerek Vietnam Savaşının mali kayıplarını bir anlamda sisteme dâhil olan ülkelere ödetti. Sistemin 1971'de son bulmasına karşın enflasyonla kalkınma modelinin benimsendi 1970'li ve 1980'li yıllarda dolar temel tasarruf ve yatırım aracı olma özelliğini muhafaza etti.

Ancak 1970'lerin ortalarında Amerikan ve İngiliz ekonomileri, yaşanan iki büyük petrol krizinin de etkisiyle, düşük ekonomik büyümeyle birlikte yüksek enflasyonun beraber yaşandığı "stakflasyon" ortamına sürüklendi.

ABD, 1980'den başlayarak artık dünyanın en fazla kredi dağıtan ülkesi olma konumunu Japonya'ya kaptırdı ve giderek dünyanın en fazla dış kredi alan ülkesi oldu. Devleti ekonomiden mümkün olduğunca uzaklaştırmayı öngören Ronald Reagan ve Margaret Thatcher gibi muhafazakâr liderler bu ortamda iktidara geldiler (Steger, 2002: 13). Piyasa mekanizmasını egemen kılan programlar ekonomik küreselleşmede büyük bir patlama yarattı (Soros, 2005: 102). WB ve IMF, bu yeni dönemde başlangıçtaki işleyiş biçimlerinden farklı bir niteliğe bürünerek birlikte ekonomik küreselleşmenin vasıtaları hâlini aldılar (Rich, 2004'ten aktaran Kloby, 2005: 294).

1981'den itibaren ABD'nin stratejisi; Japonların devlet güdümündeki kapitalist modelinin Doğu Asya ülkelerine sirayet etmesini önlemek ve üçüncü dünya ülkelerinin millî hâkimiyetlerini zayıflatmak suretiyle gelişmiş kapitalist ülkelere bağımlılıklarını artırmak olmak üzere başlıca iki hedefi öngörüyordu (Chalmers, 2005: 291). Yüzer kur sistemine geçilmesiyle birlikte ABD bankaları, teminat şartı aramaksızın büyük miktarda kredi vermekle gelişmekte olan ekonomileri borç sarmalına sürüklendi. 1982'de Meksika'nın iflasıyla gerçekleşen ilk yıkımın ardından ABD yönetimi Meksika'yı değil, Amerikan bankalarını kurtarmak için IMF ve WB vasıtasıyla devreye girdi.

Böylece, üçüncü dünya ekonomilerinin savunma düzeneklerini yok edecek olan WB'nin yapısal uyum kredileriyle IMF'nin yapısal uyum programları doğmuş oldu. 1990'ların sonuna gelindiğinde doksana yakın ülke Washington'da yazılan "Şok Terapi" reçeteleriyle "yapısal uyum"dan geçmişti.⁹⁸

1980'lerde borçlu ülkelere yönelik acil önlem programı olarak başlayan bu uygulamalar, 1990'larda "Washington Konsensüsü" adı altında vazgeçilmez bir kural hâline geldi. Uluslararası ticaretin liberalleştirilmesi için Uruguay müzakereleri (1986-1994) ile başlayan süreç, 1 Ocak 1995'de üçüncü dünya ülkelerinin kendi kendilerini besleyebilme yeteneklerini baltalayarak küresel ticarete açılmalarına neden olacak olan WTO'yu yarattı.⁹⁹ Diğer taraftan GATT (1947) ve IMF, istihdam ve sağlık hizmetlerinde kemer sıkma politikalarını dayatırken "millî güvenlik istisnası" adı altında ABD'den silah alımlarını denetim kapsamı dışında tutmaya devam etti.

Berlin Duvarı'nın yıkılması ile başlayan süreç, ABD'ye 1990'lardan itibaren IMF eliyle Orta Avrupa'daki eski VP üyelerine küresel ekonominin koşullarını yaygınlaştırma olanağı yarattı. Bu ortamda IMF; bütçe açığı, para politikası, enflasyon, dış ticaret açığı ve dış borçlanma gibi makro ekonomik

⁹⁸ Programı uygulayan ülkeler; Meksika (1994), Tayland, Güney Kore ve Endonezya (1997), Brezilya ve Rusya (1998), Arjantin (2000), Venezüella (2002), peş peşe yaşanan ekonomik krizler sonucunda adeta hırsızlık çetesi (kleptokrasi) rejimine dönüşmüş, bütün tüketici ürünleri, istihdam ve hatta kamu hizmetleri için bile Amerikan şirketlerine bağımlı hale gelmiştir.

⁹⁹ Başkanını ABD'nin atadığı Örgütün başlıca iki işlevi vardı: 1) ABD, AB ve Japonya arasındaki ticari rekabeti yönetmek, 2) Üçüncü dünya ülkelerini liberalleştirmek suretiyle küresel ekonomiye açılmasını sağlamak. Örgüt en büyük darbeyi; tarım sektörüne yönelik koruma önlemleri almasını yasaklayan Blair House Antlaşmasıyla (1992), üçüncü dünya ülkelerinin tarım sektörlerine vurmuştur. Buna karşın Batılı ülkeler, kendi tarım sektörlerine uyguladıkları desteklemelerin antlaşmadan önce yürürlüğe konduğu gerekçesiyle devam ettirilmesini bir şekilde sağlamışlardır. Bütün Batı ülkelerinde tarıma ayrılan desteklemeler WTO'nun kurulduğu 1995 yılında 182 milyon dolarken, 1997'de 280 milyon dolara ulaşmıştır. Bu miktar, bütün zengin ülkelerin fakir ülkelere verdiği toplam dış yardımın altı katına karşılık gelmektedir (Chalmers, 2005: 298).

sorunların ötesinde, devletin parayı nereye harcadığı, ülkenin mali kuruluşları, emek piyasası ticaret politikası gibi yapısal meseleleri de denetim altına alan bir çalışma yöntemini benimsedi (Stiglitz, 2002: 35). Diğer taraftan kamp değiştiren bu yeni devletler için NATO'ya üyelik sürecinde Batı ordularının standartlarına uyum sağlama zorunluluğu ABD'nin silah firmaları için yepyeni bir Pazar yarattı. Bu yeni süreçte de, IMF ve WB'nin kredilerinin kullanılmasında, savunma ihtiyaçları daha önce olduğu gibi denetim dışında tutulmaya devam etti.

WTO'nun dayatmalarından zarar görmeden küresel ekonomiye uyum sağlayan neredeyse tek ülke olan Çin, 1994'ten itibaren kademeli bir şekilde yapısal değişiklikler yapmak suretiyle, Kasım 2001'de imzalanan ABD-Çin antlaşması ile bu örgüte dâhil oldu.¹⁰⁰ Böylelikle ABD, Çin'den gelen potansiyel askerî tehdidi ve Çin-Rus yakınlaşmasını, bu ülkeyi küresel ekonomiye uyumlu hâle getirerek büyük ölçüde bertaraf etti. Çin örneği, WB'nin zayıf ekonomilere olan yıkıcı müdahaleleri için sadece istisna oluşturdu. 1 Haziran 2005'de kurumun başına getirilen Paul Wolfowitz, orta sınıf ekonomileri dışlayan bir politikayı yaygınlaştırdı (Einhorn, 2006).

Bölgesel Ekonomik Yapılanmaları Şekillendirebilme Yeteneği:

ABD, II. Dünya Savaşından sonra, öncelikle Avrupa ekonomisini, sonra Asya ve Pasifik bölgelerindeki ekonomik yapılanmayı şekillendirdi.

¹⁰⁰ Çin 1990-2003 arasında toplam ihracatını sekiz katına, kişi başına düşen millî gelirini ise üç katına çıkardı, son on yılda ortalama % 8-9 civarında büyüme kaydetti. Çok uluslu şirketlerin çekim merkezi haline gelerek, son 15 yıl içinde toplam 550 milyar ve 2003'de ise 53 milyar dolar ile ABD'den sonra, dünyada en fazla yabancı yatırım çeken ülke oldu (TUSAM, 2005).

Büyük savaş sonrasında Avrupa'nın Marshall Planı çerçevesinde yeniden yapılandırılması amacıyla 1948 yılında kurulan Avrupa Ekonomik İş birliği Örgütü (OEEC), 1960 Paris Sözleşmesinden hareketle Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü'ne (OECD) dönüşerek kurumsal bir yapı kazandı (Delanty, 2004: 173). Bir soğuk savaş kurgusu olarak ortaya çıkan bu girişim; sonuçta Avrupa Birliğini (AB) yaratacak olan 1957'de Roma Antlaşmasıyla kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğunun (AET) başlıca dayanağıydı. Bir başka ifadeyle ABD olmasaydı, AB olmayacaktı. Dünya ticaretinde Asya ve Pasifik bölgesinin liderliği ele geçirdiği 2000'li yılların başına kadar, AB ile ABD dünya ticaretinin % 40'ını oluşturuyordu.¹⁰¹ ABD soğuk savaş dönemindeki en büyük ticari ortağının bütünleşerek yükselişini ve kendisine bir rakip olarak belirmesini; Güney Doğu Asya, Pasifik ve Amerika kıtasındaki diğer ticari ortaklarıyla engellemeyi bildi.

ABD, 1989'da kurucuları arasında yer aldığı Asya Pasifik Ekonomik İş birliği Örgütü (APEC) ile Asya'daki stratejik rolünü takviye ederken, Çin veya Japonya'nın bölgedeki etkinliğini kırmayı ve doğrudan taraf olmadığı Güneydoğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN) örgütünü etkilemeyi amaçlamıştı.

ABD'nin kıtasına ilişkin ekonomik düzenlemeleri üç bağlamda geliştirdi. Bunlardan ilki, 1948'de Marshall Planı ile bugünkü yapısına kavuşan Amerika

¹⁰¹ WTO'nun 2001 verilerine göre, 5 trilyon doları aşan dünya ithalatının 1,1 trilyon dolarlık bölümü ABD, 915 milyar dolarlık bölümü ise AB ülkeleri tarafından gerçekleştirilmişti. Toplam 4,8 trilyon dolarlık dünya ihracatının % 19'u AB, % 16'sı ise ABD tarafından yapılmıştı. İki blok arasındaki mal ticareti hacmi 560 milyar dolardı. AB ve ABD yeryüzündeki sermaye akışının % 85'ini kontrol ediyordu. AB ülkelerinin ABD'deki doğrudan yatırımları 800 milyar doları aşmıştı. Bu miktar ABD'deki doğrudan dış yatırımların % 65'ini oluşturuyordu. ABD'nin AB içindeki doğrudan yatırımları ise 575 milyar dolar civarındaydı (Karaca, 2003).

Devletleri Örgütü (OAS) idi. ABD örgüt içerisinde ekonomik ağırlığıyla ayrıcalıklı konumunu daima muhafaza etti. İkinci yapılanma, 1994'de yürürlüğe giren Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA) oldu. Antlaşma; mal, hizmet ve yatırımların Kıta içerisinde serbest dolaşımını sağlarken, Meksika ve Kanada ile birlikte bölge dışı ticari muhatapları sınırlamayı amaçlamaktaydı.¹⁰² Üçüncü yapılanma, ABD'nin öncülüğünde 2004'te kurulan; Dominik Cumhuriyeti-Merkezî Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (DR-CAFTA) idi. Bu örgüt ile ABD, kuzey ve güney Amerika'daki ekonomik egemenliğini sağlamlaştırdı.

ABD'nin ikili serbest ticaret antlaşmaları kıtasındakilerle sınırlı değildir. ABD'nin hâlihazırda Avustralya, Bahreyn, Şili, İsrail, Ürdün, Cezayir, Umman, Singapur'la ikili serbest ticaret antlaşması bulunmaktadır. Buna ilave olarak ABD'nin Peru, Kolombiya, Güney Kore ve Panama ile ikili serbest ticaret antlaşmaları ise onaylanma aşamasındadır. Diğer taraftan ABD ile ikili serbest ticaret antlaşması yapmak için teklifte bulunan ülkeler arasında; Ekvador, Gana, Endonezya, Kenya, Kuveyt, Malezya, Moritanya, Mozambik, Yeni Zelanda, Birleşik Arap Emirlikleri yer almaktadır.

¹⁰² NAFTA'nın Kuzey Amerika'da yüksek bir katma değer yüzdesi getiren "menşe kuralları" ile yabancı rakipleri dışarıda bırakmayı öngörmektedir. Bu durum en az kendi kendine yeterli ABD ekonomisini etkilemektedir. Diğer taraftan Antlaşmanın 19. maddesi, taraf devletlere ve onlara ait şirketlere ulusal ekonomiyi korumaya yönelik kanunlara müdahale edebilme yetkisi vermektedir. NAFTA, Meksikalı çiftçilerin ucuz ve geliştirilmiş ABD tarım ürünleri ile rekabet edememelerine, ABD'li endüstri işçilerinin yerlerini düşük ücrete razı Meksikalı işçilere kaptırmalarıyla eleştirilse de ekonomik göstergelere kalkınma olarak yansımaktadır. 1994-2001 döneminde Meksika'nın tarım ihracatında % 9,4 ithalâtında % 6,9 oranında artış meydana gelmiştir (Esty,2002). 2006 itibarıyla Antlaşma kapsamında ABD'de yaklaşık 74.000 (64.000'i Kanadalı, 10.000'i Meksikalı), Kanada'da 31.000 (17.000'i ABD'li, 14.000'i Meksikalı) kişi çalışmaktaydı (Department of Homeland Security Yearbook of Immigration Statistics 2006). Ekonomik alternatifsizlik nedeniyle Meksikalıların % 64'ü, Kanadalıların % 70'i NAFTA'ya destek vermektedir (Teixeria, 2007).

ABD'nin bölgesel ekonomik kuruluşlar vasıtasıyla küresel ekonominin kurallarını yaygınlaştırma çabaları genellikle kabul edilenin aksine hiçbir dönemde, diğer oyunculara eşit fırsatlar sunulmasını öngörmemiştir. Bu kapsamda, WB'nin 1980 verilerine göre; ABD mallarının % 34'ü Tarife Dışı Gümrük Duvarları (TDGD) uygulaması ile korunmuştur. Japonya ise % 9 olan TDGD uygulamalarını küresel ekonomiye açılmaya zorlandığı 1998'e kadar sürdürebilmiştir. Diğer taraftan ABD başta demir ve çelik, cam, seramik, tekstil vb. sektörlerdeki % 20 ile 50 arasında değişen sınırlamaları, "Amerika malı kullan" yasası ile getirilen % 50-60 tutarında yerli parça kullanmayı zorunlu kılan pek çok düzenlemeleri bulunmaktadır (Chomsky, 2000: 165,167).

ÇUŞ'ları Ulusal Çıkarları Doğrultusunda Yönlendirme İmkânları:

1970'lere kadar olan dönemde merkezden çevreye doğru akan sermaye, 1980'lerden itibaren çevreden merkeze doğru akmaya başladı. Bu süreçte doğrudan dış yatırım hacmi 1980'lerde dört kat artarak, 1990'larda iki trilyon dolara ulaştı. Bu sermaye akışının en büyük kısmını oluşturan yaklaşık dörtte birlik bölümü ise ABD'ye gitti (Greider, 2003: 25).¹⁰³ Sonuç olarak ABD'nin her iki yönde akış gösteren küresel sermayeden herkesten daha fazla yarar sağlamayı bildi. ABD ekonomisinin bu yapısı, en büyük ticari rakipleriyle birlikte iş yapabilme becerisini geliştirmesini olanaklı kıldı.¹⁰⁴

¹⁰³ Financial Times 21 Temmuz 1993 tarihli sayısında, dış yatırımlardan elde edilen toplam 2 trilyon dolar tutarındaki gelirin en büyük sahiplerinin 474 milyar dolarla Amerikan, 259 milyar dolarla İngiliz ve 251 milyarla Japon şirketleri olduğunu açıkladı.

¹⁰⁴ Bu konuda en çarpıcı iki örneği otomotiv ve havacılık sektörü oluşturmuştur: Japon otomotiv sektörü, ABD'de yatırımlar yaptı. Amerikan havacılık sektörünün bel kemiğini oluşturan Boing firması, en büyük rakibi Airbus'ın yedek parça ihtiyacının büyük kısmını karşılarken [Avrupa sivil havacılık endüstrisinin 2000'li yılların başında ithal ettiği 12 milyar dolarlık malzemenin % 80'i ABD kaynaklıydı (Karaca, 2003)], Boing Airbus'ı dışlamak için Çin'e beş milyon dolarlık yeni bir satış gerçekleştirdi. Diğer taraftan Boing 737 modelinin 1500 adet kuyruk bölümünün Çin'de üretilmesine yönelik bir anlaşma yaptı (21 Mart 1996 Reuters). Bu gelişmeler ile ABD, Boing'in en büyük ortağı olan Japon firmalarının Boing üzerindeki ağırlığını dengeli bir konuma çekti (Gerider, 2003: 166).

İngiliz ekonomisinden farklı olarak ABD ekonomisine yeni tarz emperyalist boyut kazandıran bir diğer özellik, onun, dünya ticaretinin önemli ve gittikçe büyüyen bir parçasını oluşturan ÇUŞ'ları yönlendirebilme yeteneğine sahip olmasıdır (Arrighi, 2000: 120). Bu yetenek, Amerikan uluslararası şirketleri tarafından yapılan doğrudan yatırımlar vasıtasıyla yabancı ekonomilerin önemli sektörleri üzerindeki yönetsel denetimin Amerikan vatandaşlarına geçmesiyle ve yabancı sermayenin Amerikan varlıklarını satın alarak ABD'de yatırıma dönüştürmesiyle kazanıldı.

ABD süreç içerisinde bu şirketler üzerindeki belirleyici konumunu AB ve Japonya ile paylaşmak zorunda kalmış olsa da bu konudaki hâkimiyetlerini sürdürmeyi başardı. 1990-2008 döneminde devletler de dahil olmak üzere dünyanın en büyük 100 ekonomisi içerisinde yer alan ÇUŞ'ların % 85'ini ADB, AB ve Japon şirketleri oluşturdu (UNCTAD, 2008: 27). 2000 yılı itibarıyla en büyük 500 ÇUŞ'un 162'si ABD, 126'sı ise Japonya, en büyük 200 ÇUŞ'un 82'si -bu oran % 41'e karşılık gelir- ABD, 41'i Japonya kaynaklıydı (Zengingönül, 2004: 70).

ABD merkezli ÇUŞ'ların ağırlığı sayılarında olduğu kadar büyüklüklerinde de ortaya çıkmaktaydı. En büyük 100 ekonomi arasında yer alan ilk beş ÇUŞ (General ElectricMotors, Wal-Mart, Exxon Mobile, Ford Motor, Daimler Chrysler sırasıyla; 23, 25 ve 28'inci sırada yer almaktaydı.), en büyük 20 ÇUŞ içinde yedisi ABD kaynaklıydı.

BM 2008 Yatırım Raporunda son on yıl içerisinde ABD'nin ÇUŞ'lar üzerindeki üstünlüğünün devam ettiği ifade edilmiştir. Rapora göre; başlıca değişiklik ÇUŞ'ların dünya ekonomisindeki ağırlıklarının giderek artmasından ve gelişmiş ülkelerin yerlerinin değişmesinden ibarettir.¹⁰⁵

3.8. İlk İki Küreselleşme Evresinden Günümüze Aktarılanlar

Bu kısımda; küresel güvenliğe ilişkin konular ağırlıklı olmakla beraber, küreselleşmenin ilk iki evresinde değinilen hususlardan günümüzde aktarılanlara ve bugünkü küreselleşmenin oluşumuna katkı sağlayan ana hususlara özetle yer verilmiştir.

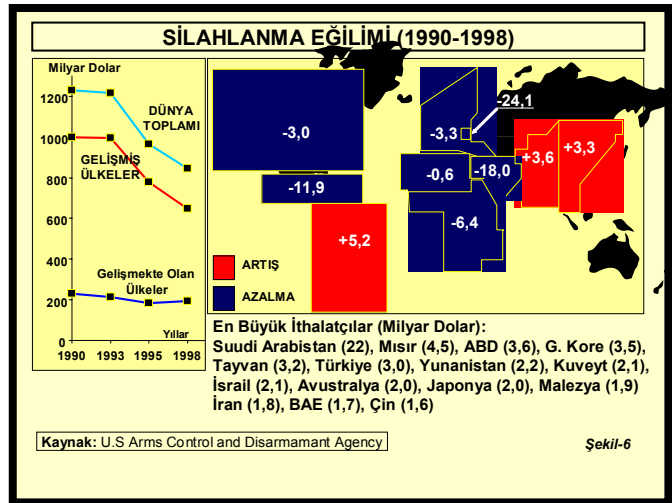
3.8.1. Nedenler Bakımından Değerlendirme

3.8.1.1. Güç Olgusu

Küreselleşmede temel etken güç olgusudur. Her üç küreselleşme evresi de güç farklılaşmasından doğmuş, küresel başat güçlerin uyguladıkları güç politikalarıyla gelişmiş, genel savaşlarla sonrasında yeniden kurulan dünya düzenlerinde yeni aktörlerle devam etmiştir. Gücün durumu küreselleşmenin seyriyi doğrudan etkilemiştir. Güçler arasındaki farklılık ve asimetri küreselleşmeye ivme kazandırmış, gücün dengelenmesi istikrarlı bir dönüşüm sürecini olanaklı kılmış, başat güçlerin çatışması küreselleşmeyi yavaşlatmıştır. Güç asimetrisi/farklılaşması oluşmadan küreselleşme gerçekleştirilememiştir.

¹⁰⁵ Örneğin 1993'de 15. sırada olan General Electric 2008'de birinci sırayı alarak dünyanın en büyük 100 ÇUŞ'unun toplam gelirin % 8'ine sahip olmuştur (UNCTAD, 2008: 28).

Birinci evrede; keşiflerle açılan Yeni Dünya'da, ikinci evrede; sömürgeleştirilen kıtalarda, üçüncü evrede "özgürleştirilen" Doğu Bloğu, Irak ve Afganistan ile genişletilmiş Orta Doğu'da askerî ve ekonomik dirençler kırılmıştır. Üçüncü evrede soğuk savaşın son bulmasıyla silahlanma eğiliminde de kısmi bir azalma yaşanmıştır. Bu kapsamda 1990-1998 döneminde; Doğu Avrupa, Orta Doğu ve Orta Amerika'da hızlı bir azalma, Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Afrika'da düzenli ve yavaş bir azalma, Güney Amerika, Güney ve Doğu Asya'da ise düzenli ve yavaş bir artış gözlenmektedir (Şekil-6). 1990'lı yıllardan günümüze kadar olan dönemde, dünya silah ihracatının % 50'si Kuzey Amerika, % 30'u Batı Avrupa, % 13'ü Doğu Avrupa, % 4'ü Orta Doğu, % 3'ü Uzak Doğu arasında paylaşılmıştır. 2000'li yıllarda da önceden olduğu gibi Orta Doğu'daki silahlanma eğilimi devam etmektedir.¹⁰⁶

Küreselleşme, küresel ekonomik, askerî ve sosyal modeller vasıtasıyla sağlanmıştır. Ağırlıklı olarak ekonomik modeller; ticaret, sanayi ve sermaye, askerî modeller; milisler ve paralı askerler, ulusal ordu, koalisyon orduları ve savaş şirketlerinin karışımı, sosyal modeller; Hristiyanlık, milliyetçilik,

¹⁰⁶ SIPRI'nın silahlanma faaliyetlerine ilişkin olarak geliştirdiği Eğilim Belirleme Değerlerini (Trend Indicator Value-TIV) esas alarak yaptığı sıralamaya göre, 2004-2006 arasında en fazla silahlanma eğilimi gösteren ilk 20 ülke sırasıyla: Çin, BAE, Hindistan, Yunanistan, G. Kore, İsrail, Avustralya, Mısır, Tayvan, Şili, İran, Türkiye, ABD, İtalya, Suudi Arabistan, G. Afrika, Japonya, Romanya, Singapur ve Almanya'dır (SIPRI, 2007 b).

bireysellik, siyasal modeller; hanrdan imparatorluklar, ulusal devletlerin kıtasal imparatorlukları, kıtasal federasyonların küresel imparatorlukları ekseninde gelişmiştir. Bu modellerin ortak özelliği, bunların başat küresel gücün özelliklerini taşımalarıdır. Bu kapsamda her üç evrede belirleyici etken; Batı, kapitalizm ve güçtür.

Küreselleşme evreleri her zaman aynı şekilde seyretmemiştir. İlk iki küreselleşmede başat devletler, Hristiyanlık ve milliyetçilik gibi yerel ideolojilerle önce küreselleşmiş yeni güç merkezlerinin ortaya çıkmasıyla da cepheleşmişlerdir. Üçüncü küreselleşmede ise, ABD; Wilson'un prensipleri ve BM fikri gibi küresel söylemlerle ilk önce cepheleşmiş [Başlıca cepheleşme vasıtaları: Monroe Doktrini, NATO örgütlenmesi, Çevreleme, Çifte Çevreleme (double containment) politikalarıdır.], soğuk savaşın son bulmasıyla küreselleşmiştir.

3.8.1.2. Kapitalist Batı'nın Hegemonyası

Her üç küreselleşme de Batılı başat güçlerin liderliğinde ya da kontrolünde gelişmiştir. Birinci evrede sırasıyla; İspanya, Portekiz ve Hollanda, ikinci evrede İngiltere ve diğer Batılı devletler, üçüncü evrede; ABD ve AB küreselleşmeyi sürüklemiştir.

Birinci küreselleşme; ticarete (merkantilizm), ikinci küreselleşme; başlangıçta merkantilizme, gelişme evresinde Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan modern kapitalist işleyişe dayanmıştır. Üçüncü küreselleşmede; ilk iki evrenin

hâkim ekonomik unsurlarına ilave olarak sermaye piyasalarının belirleyici konumu ağırlık kazanmıştır.¹⁰⁷ Bütün evrelerde kapitalizmin bireyleri diğer hiçbir unsurun olmadığı kadar küreselleşmenin seyrinde belirleyici olmuştur.

Devlet eliyle iş gören şirketlerin etkin olduğu ilk iki küreselleşmeden farklı olarak üçüncü evrede devletlerin şirket eliyle faaliyet gösterme eğilimi artmıştır. Bu evrede uluslararası ticari müdahale araçları, DYY'ye ilave olarak uluslararası sermaye ve ÇUŞ'lar olmuştur.¹⁰⁸

İkinci evrede DYY'ler, tasarruf açığını kapatmak, üretimi ve istihdamı artırmak, hammadde kaynaklarına el atmak, ucuz iş gücünden faydalanmak, döviz rezervlerini genişletmek, yerel ekonomileri kontrol altına almak vb. maksatlarla çoğunlukla az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilere yönelmişlerdi. Üçüncü evrede bu maksatlara ilave olarak DYY'lerin; yabancı sermaye ödemeler dengesini sağlamak, ülke içinde sağlıklı bir rekabet ortamı oluşturmak, ülkeye yeni teknolojiler kazandırmak, know-how getirmek, gelişmiş ve sermaye ihraç eden ülkelerin politik ve ekonomik desteğini sağlamak, dış piyasalara giriş imkânlarını genişletmek vb. güdülerle, küresel ekonomiye uyumlu ve yakın gelişmekte olan ekonomilere ve gelişmiş ekonomilere kaydığı görülmektedir.¹⁰⁹

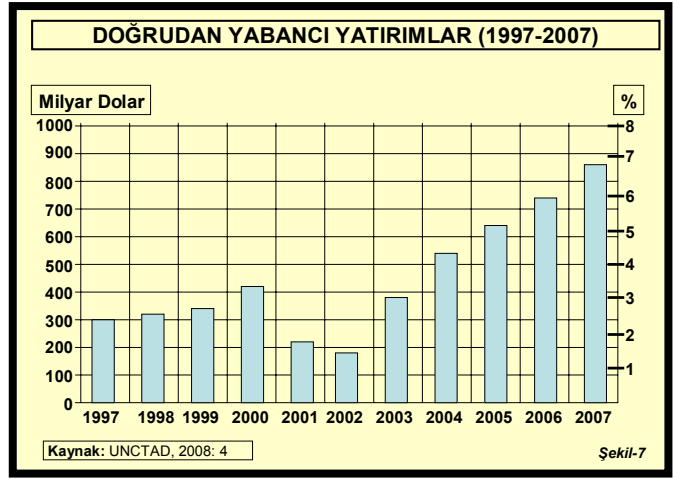
¹⁰⁷ Günümüzü biçimlendiren sermaye birikimi strateji ve yapıları, ilk olarak XIX. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmıştır. Hollanda rejiminin, korunma maliyetlerini içselleştirerek dünya ölçekli sermaye birikimi süreçlerini Cenevizlilerden bir adım daha öteye taşımalarında olduğu gibi, Amerikan rejimi de işlem maliyetlerini içselleştirerek İngilizlerle ilişkili olarak aynı şeyi yapmıştır (Arrighi, 2000: 357).

¹⁰⁸ 1980'lere ait bir tahmin uluslararası şirketlerin sayısını 10,000'in üzerinde, bunlarla ilgili yabancı yan kuruluşların sayısını da 90,000 olarak vermektedir (Stopford ve Dunning 1983: 3). Başka bir tahmine göre 1990'ların ilk yıllarında bu sayılar; sırasıyla 35,000 ve 170,000'e yükselmiştir (Ikeda, 1993'ten aktaran, Arrighi, 2000: 121, The Economist, 27 March 1993: 5'ten alınmıştır).

¹⁰⁹ 2003 yılındaki yaklaşık 560 milyar dolarlık DYY'in yaklaşık % 65'i gelişmiş ülkelere giriş yaparken, geriye kalan % 35'lik bölümü gelişmekte olan ülkelere gitmiştir (UNCTAD 2004). 2007'de gelişmekte olan ülkelerin toplam DYY'lerdeki payı % 27'ye gerilerken, gelişmiş ekonomilerde DYY'lerin tutarı 1.248 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir (UNCTAD 2008).

Üçüncü evrede DYY'lerin tutarı 2007'de 1,833 milyar dolara ulaşmıştır. ABD en çok DYY çeken ülke, Avrupa en fazla DYY yapılan bölge olmuştur. 2002 yılından başlayarak DYY'lerin kârlarında düzenli bir artış gerçekleşmiştir (UNCTAD, 2008: 3) (Şekil-7). Üçüncü evrede DYY'lerden başka Doğrudan Sermaye Yatırımları (Foreign Portfolio Investment-FPI) da artış göstermiştir.

Üçüncü evrede ÇUŞ'ların sayıları ile birlikte küresel ekonomideki ağırlıkları da artmıştır. 2000 yılı itibarıyla en büyük yüz ekonomiden 51'ini ÇUŞ'lar

oluşturmuştur (Ek-3). Küresel büyüme ortalamasının üzerinde gelişme gösteren bu kuruluşlar, dünyanın en büyük dokuz ulusal ekonomisi (ABD, Japonya, Almanya, Fransa, İtalya, İngiltere, Brezilya, Kanada ve Çin) hariç olmak üzere, geri kalan 182 devletin GSMH'den (toplam 6,9 trilyon dolar) daha büyük miktarda satış (7,1 trilyon dolar) gerçekleştirebilmektedir. Dünya ekonomisinin % 27,5'ini oluşturan bu 200 ÇUŞ, dünya nüfusunun en düşük gelir grubunu oluşturan 1,2 milyar insanın kazançlarının 18 katına sahiptir (Shah, 2001). En büyük 400 ÇUŞ dünya ekonomisinin % 80'ini (Parenti, 1995: 5), 200 ÇUŞ % 25'ini kontrol etmektedir (Anderson and Cavanagh, 2000).

Devletlere etki edebilme özellikleri ile uluslararası ortamın oyuncuları arasında yer alan ÇUŞ'ların doğrudan bir devlete bağlı olmamaları, onların katılımcılarının bağlı oldukları devletlerin kontrolünde olmadıkları anlamına gelmemektedir. Büyük devletler ile ÇUŞ'lar arasında karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi bulunmaktadır. Her üç küreselleşme evresinde de serbest piyasa kurallarının uygulanması, tekeller nedeniyle mümkün olmamıştır. Özellikle üçüncü küreselleşmede tekelleşme eğilimi şirket birleşmeleri suretiyle ivme kazanmıştır.¹¹⁰

3.8.1.3. Birikim, Süreklilik ve Yapısallaşma Eğilimi

Her küreselleşme evresi bir öncekinin yerini alırken, kendi modelini onun yarattıklarının üzerine inşa etmiştir. Braudel'in (1976: 66-67) ifadesiyle: "Amsterdam Venedik'i örnek almıştır, sonra Londra da, New York'un Londra'yı taklit edeceği gibi, Amsterdam'ın yaptığına öykünmüştür."

Başat gücün ve odağın el değiştirmesi küreselleşmeyi durdurmamıştır. Birinci evrede başatlık İspanya, Portekiz ve Hollanda arasında el değiştirirken, ekonomik cazibe merkezi Avrupa'nın büyük şehirleri arasında devredilmiştir. Bu evrede başat devlet ile ekonomik çekim alanının Hollanda'da örtüşmesiyle ilk küresel odak doğmuştur. İkinci evrede odak, İngiltere'den ABD'ye kaymıştır. Hegemonya ile kapitalizmi içselleştiren bu sistem kesintiye uğramamıştır. Küreselleştirenler değişse de küreselleşmenin kazanımları muhafaza edilmiştir.¹¹¹

¹¹⁰ 1991'de şirket birleşmeleri 85 milyar dolar iken bu sayı 1998'de 554 milyara ulaşmıştır. 1990-1999 dönemindeki birleşmelerin % 50'den fazlası son iki yıl içinde gerçekleşmiştir (Yıldızoğlu, 2000). Bu suretle ulusal ve yerel şirketlerin rekabet gücü büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır.

¹¹¹ İkinci küreselleşme evresinde emperyalizm kurumsallaşmıştır. Bu nedenle, Fransızların Vietnam'da ya da Cezayir'de, İngilizlerin ya da Hollandalıların Hindistan'da ya da Endonezya'da yenilgiye uğramalarıyla bu bölgelerdeki hâkimiyetleri son bulmuş olsa da, Batı hâkimiyeti şu ya da bu biçimde devam etmiştir (Ferro, 2002: 49).

Küreselleşmenin bütün evrelerinde ekonomik çekim alanları ekonomik krizler sonucunda el değiştirmiştir. Ancak her durumda küresel başat güç ile ekonomik başat çekim alanı birbiriyle örtüşmemiştir. Çünkü ekonomik çekim alanına sahip olmak, küresel başat güç olmanın tek koşulu değildir.¹¹² Ayrıca ekonomik çekim alanlarının liderliği devretmelerinden sonra bile işlevlerini bir şekilde sürdürdükleri durumlarda, odak küresel başat konumunu muhafaza edebilmiştir. Ancak tarihte; ekonomik cazibe merkezi özelliğinin yitirilmesine rağmen küresel başat gücün devam ettirebildiği bir örnek bulunmamaktadır. Birinci küreselleşmede Venedik ve Cenevizli tüccarların sahnedeki çekilmesiyle, İspanya ve Portekiz'in, Amsterdam Borsası'nın daralmasıyla Hollanda'nın, I. Dünya Savaşı'nın öncesinde "Altın Standartı" uygulamasının çökmesiyle İngiltere'nin, 1929'da Büyük Bunalım'ın başlamasıyla Avrupa'nın küresel hâkimiyeti son bulmuştur (Plato, 2006: 1). Diğer taraftan emperyalist genişleme her zaman doğrusal ilerlememiş dönem dönem geçici kesintilere uğramıştır (Petras, 2006: 21).

Yapısallaşma eğilimi, oluşturduğu vasıtalar yardımıyla dönüşümlerin hız, etki, yoğunluk ve derinliğini artırmak suretiyle küreselleşmenin nüfuz kabiliyetini çoğaltmıştır. Bu nedenle her bir küreselleşme evresinde dünya pazarı, coğrafi açıdan öncekinden çok daha geniş bir tabana yayılmıştır.¹¹³

¹¹² Örneğin, birinci evrede ekonomik çekim alanları ile küresel başat güçlerin ittifakı hâkim olduğundan, Hollanda örneği hariç bu iki unsur tek elde toplanmamıştır. İkinci küreselleşmede ekonomik cazibe merkezinin 1890'da Boston'a kaymasına rağmen İngiltere uzun süre başat küresel güçler arasında yer almaya devam etmiştir. Üçüncü evrede, Japonya ve Uzak Doğu borsasının ekonomik çekim güçlerine karşın küresel başat güçler olmadıkları görülmektedir.

¹¹³ 1914 öncesindeki küreselleşme çağı belki yoğundu, ama gelişmekte olan pek çok ülkeyi dışarıda bırakıyordu. 1900'de sınırlar arası günlük ticaret hacmi milyon dolarlar seviyesindeydi. New York Merkez Bankası'na göre bu seviye 1922'de 820 milyar dolara, 1998'de 1,5 trilyon dolara çıkmış ve hâlâ yükselmektedir (Friedman, 1999: 16-17).

Buna karşın küreselleşme olgusunun hiçbir dönemde bütün dünyayı aynı şekil ve biçimde kapsamadığı görülmektedir. Bu süreçte, bütünleşme gelişmiş devletler arasında politik istikrar ve çıkar birliğinin kaynağını oluşturan ekonomik karşılıklı bağımlılık yaratırken, diğerleri ile sadece bağımlılık yaratmıştır.¹¹⁴

Her üç küreselleşme evresinde de ortak özellik bu yapılaşmanın getirdiği sömürü düzeni ve gelir dağılımındaki eşitsizliklerden bir şekilde herkesin etkilendiğidir.¹¹⁵ Diğer bir ifadeyle küreselleşme devletlerin devletlere karşı giriştikleri güç mücadelesi olduğu kadar sınıfların birbirleri ile olan mücadelesini de kapsamaktadır.¹¹⁶

3.8.2. Sonuçlar Bakımından Değerlendirme

3.8.2.1. Devrim İhracı Etkisi

Küreselleşme daha çabuk dönüşen toplumların, diğer toplumları değişime zorlayan, bunu yaparken de yerel düzenin kurum ve kurallarını değiştiren yönüyle bir devrimin bütün özelliklerini barındırmaktadır. Batı'nın değerlerinin diğer kültürlerden beslenen toplumlara aşılması suretiyle gerçekleşen bu süreç sosyal gerilimlere, kutuplaşmalara, savaşlara, terörizme, parçalanmalara, sınır değişikliklerine vb. sonuçlara neden olmuştur.

¹¹⁴ XIX. yüzyıl boyunca hem ihracat hem ithalat olarak Avrupa ticaretinin yaklaşık % 80'i, diğer gelişmiş ülkelerle yapılmaktaydı (Bairoch, 1976: 309'dan aktaran, Hobsbawm, 2003: 86).

¹¹⁵ Örneğin ABD'de en zengin % 20'lik nüfus, 1973 itibari ile ülke gelirinin % 44'ünü alırken bu oran 2002'de % 50'ye ulaşmıştır (Strope, 2004).

¹¹⁶ Burada 'sınıf', sadece bir nesne ya da kategori olmadığından, toplumsal ekonomik katmanlar yardımıyla insan kümelerini mekanik ve yüzeysel bir şekilde tanımlamak maksadıyla kullanılmamıştır. Çünkü sınıf kavramı, bundan daha geniş olarak toplumun üyeleri arasındaki ilişki biçimini ve tarihsel nitelikte değişen bir gerçekliği ifade etmektedir (Carr, 1992: 95).

İlk sömürgeleştirme hareketleri yalnızca fethedilmiş ve egemenlik altına alınmış toplumların yapılarını bozmakla sınırlı iken, ekonomik emperyalizmin gereği olarak ikinci ve üçüncü küreselleşme daha derin yapısal dönüşümlere yol açmıştır.

3.8.2.2. Derinleştikçe Keskinleşme Etkisi

Küreselleşmenin etkilerinin derinleştiği ölçüde sonuçlarının keskinleştiği görülmüştür. Bu süreçte zenginlerin refahı ne ölçüde artmışsa fakirlerin yoksulluğu da o oranda artış göstermiştir.

Küresel ekonominin koşullarına şu veya bu şekilde uyum sağlamaya çalışan bütün ekonomilerin büyüdüğü gerçeğine karşın zengin ve yoksullar arasındaki ekonomik fark gittikçe açılmaktadır.¹¹⁷ Zenginler ile yoksullar arasındaki uçuruma ilişkin olarak Paul Bairoch'un (1982) yaptığı araştırmalara göre; birinci küreselleşmede Avrupa'daki yaşam düzeyi, Asya'daki sömürgelerin yaşam düzeyinden 1 ya da 1,5 kat daha yüksekken bu oran ikinci küreselleşmenin yaşandığı 1860'ta 1,9'a, 1914'te 3,42'ye ve 1950'de 5,2'ye ulaşmıştır (Ferro, 2002: 46). Üçüncü küreselleşmede refah ve yoksulluk uçurumunun daha fazla derinleştiği görülmektedir. Dünyanın en zengin ülkelerinde yaşayan insanların % 20'sinin gelir düzeyiyle en yoksul ülkelerinde yaşayan insanların % 20'sinin gelir düzeyi arasındaki oran, 1870'te 7, 1913'te 11 iken 1960'ta 30 1997'de 74 kata ulaşmıştır (UNDP, 1999: 2-3).

¹¹⁷ Temel ekonomik göstergeler incelendiğinde, özellikle son on yılda, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin yüksek gelirli ülkelere oranla daha hızlı büyüdükleri, önümüzdeki 25 yıllık dönemde bu eğilim devam edeceği öngörülmektedir. Bu devletlerin bugün dünya ticaretinin % 16'sını oluşturan yüksek gelirli ülkelerin GSMH'lerinin dünya GSMH'sine oranı % 23'den % 31'e çıkacaktır (World Bank, Global Economic Prospects 2007: 4).

Dünya Bankasının raporlarına göre; 1987-2007 döneminde, düşük gelirli ülkelerin ticaret hacimlerinin dünya GSMH'na oranı % 3 artış gösterirken bu oran yüksek gelirli ülkelerde % 22 civarında gerçekleşmiştir. Bir başka ifadeyle, zenginler zenginlerle ticaret yapmakta, az gelişmiş ekonomiler merkezdekilerden arta kalan pazar payı ve üretim teknolojileri ile yetinmektedirler.

Her küreselleşme hareketi kendi karşıtını yaratmıştır. Hammadde kaynaklarına el atılmasını öngören birinci küreselleşmede nispeten kısıtlı sayıda küreselleştiren ve küreselleştirilen bulunmaktaydı. Bu evre küresel ölçekte karşıt güçler yaratmamıştı. Sanayi devriminin körüklediği ikinci küreselleşmede, küreselleştirilenlerin devlet ve toplum yapısı kapitalist üretim ilişkisi çerçevesinde yeniden şekillendirilmiştir. Bu durum emperyalizm karşıtı, yerel özelliklerini Avrupa'nın değerlerini bir arada barındıran ve çoğunlukla devlet kontrolünde sosyalist çizgiye yakın bir ekonomik anlayışı benimseyen üçüncü dünya hareketini yaratmıştır. Bu evrede Batılı devletlere karşı bağımsızlıklarını kazanan devletlerin, Batı ile birlikte olma arzusunu içten içe muhafaza ettikleri görülmüştür.¹¹⁸ Üçüncü evrede dünyanın tamamına yakını küreselleştirilmiştir. Küreselleştiren ABD ve Avrupa'nın halkları da bu dönüşümün olumsuz sonuçlarına maruz kalmıştır. Ancak asıl yıkıcı etki dünyanın geri kalan ülkelerinde yaşanmıştır. Köktenci karşıtlığı besleyen bu durum, gerginlikleri medeniyetler arasında bir çatışma ortamına taşımıştır.

3.8.2.3. Yeni Bir Toplum Yaratma Söylemi

Küreselleşme ekonomik sistemin gerektirdiği sosyal değerlerini, yerini aldığı sistemlerin yıkıntıları üzerine kurar. Her küreselleşme evresi yeni bir söylemle yayılırken, yeni bir toplumsal yapıyı tesis etmiştir.

¹¹⁸ Afrika'nın bağımsızlık hareketini hazırlayan aydınların Avrupa'da eğitim görmeleri, kapitalizmin seçkin Afrikalıya sağladığı imkânlar, bağımsızlığa rağmen Batı'ya olan ekonomik bağımlılık ve bu devletlerin Batı'dan kopamamalarına neden olmuştur. Örneğin, 1960'lı bağımsızlıklarını kazanan Nijerya ve Sierra Leone İngiltere ile, 11 eski Fransız sömürgesi Fransa ile savunma paktları imzalamışlardı. 1970'lerde 36 Afrika devleti Ortak Pazara üye olma taleplerini gündeme getirmişlerdi (Oran, 1997: 265).

Küreselleşmecilerin söylemiyle birinci evre kas gücüne, ikinci evre buhar gücüne, üçüncü evre bireye dayandırılmıştır. Esasen küreselleşmenin bütün evreleri Batı merkezli sosyal söylemlere dayandırılmıştır.

Her ilki küreselleşmede de belirgin ideoloji “uygarlaştırmak” olmuştur. Bu ortamda küreselleşme “Beyaz adamın boynunun borcu¹¹⁹” kavramıyla haklılaştırılmaya çalışılmıştır (Oran, 2000: 6). XVI. ve XVIII. yüzyıllar arası sömürgeci yayılcılık döneminde bu uğraş daha çok Hristiyanlaştırma şeklinde gerçekleşmiştir. XIX. ve XX. yüzyılda Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan emperyalizmin başlattığı küreselleşme safhasında, uygarlaştırma söylemi daha derin bir sosyal dönüşümü -sömürünün ulusal oligarşisini gerekli kılmıştır. Üçüncü küreselleşmede, devletin koruma refleksi aşındırılırken, özgürleşme, zenginleşme, demokrasi vb. önceki söylemlere ilave olarak çok kültürlülük, serbestleşme, küreselleşme vb. söylemler yaratılmış, tüketim eğilimi körüklenmiştir.

Küresel ekonomik gereklerin ulusal devlet anlayışını yıprattığı üçüncü küreselleşme evresi soğuk savaşın son bulmasının ardından etnik parçalanmalara sahne olmuştur. Özellikle millet olma sürecini tamamlayamamış olan toplumlarda azınlık haklarının ön plana çıkması, birden çok etnik unsurdan oluşan devletlerde mikromilliyetçi akımları

¹¹⁹ Avrupa'nın ideal bir dünya uygarlığı olduğu ve dünyayı uygarlaştırma görevi üstlenmesi gerektiği, bu kapsamda Doğu'nun Batı tarafından gençleştirilmeye ihtiyacı olduğu miti ilk kez İngiliz şair Kipling'in "White man's burden" başlıklı şiirinde dile getirilmiştir. Bu yaklaşım, Darwin'in (1809-1882) fikirlerinin toplumsal yaşama uygulanması olan Sosyal Darwinizm'in; sosyal ve ırksal eşitsizliğin doğal ayıklanmanın (seleksiyonun) sonucu olduğu ve "güçlü olanın yaşayacağı" ilkesiyle bütünleştirilerek XIX. yüzyıl boyunca uygulanan emperyalizmi haklılaştırma ideolojisi haline getirilmiştir (Delanty, 2004: 144).

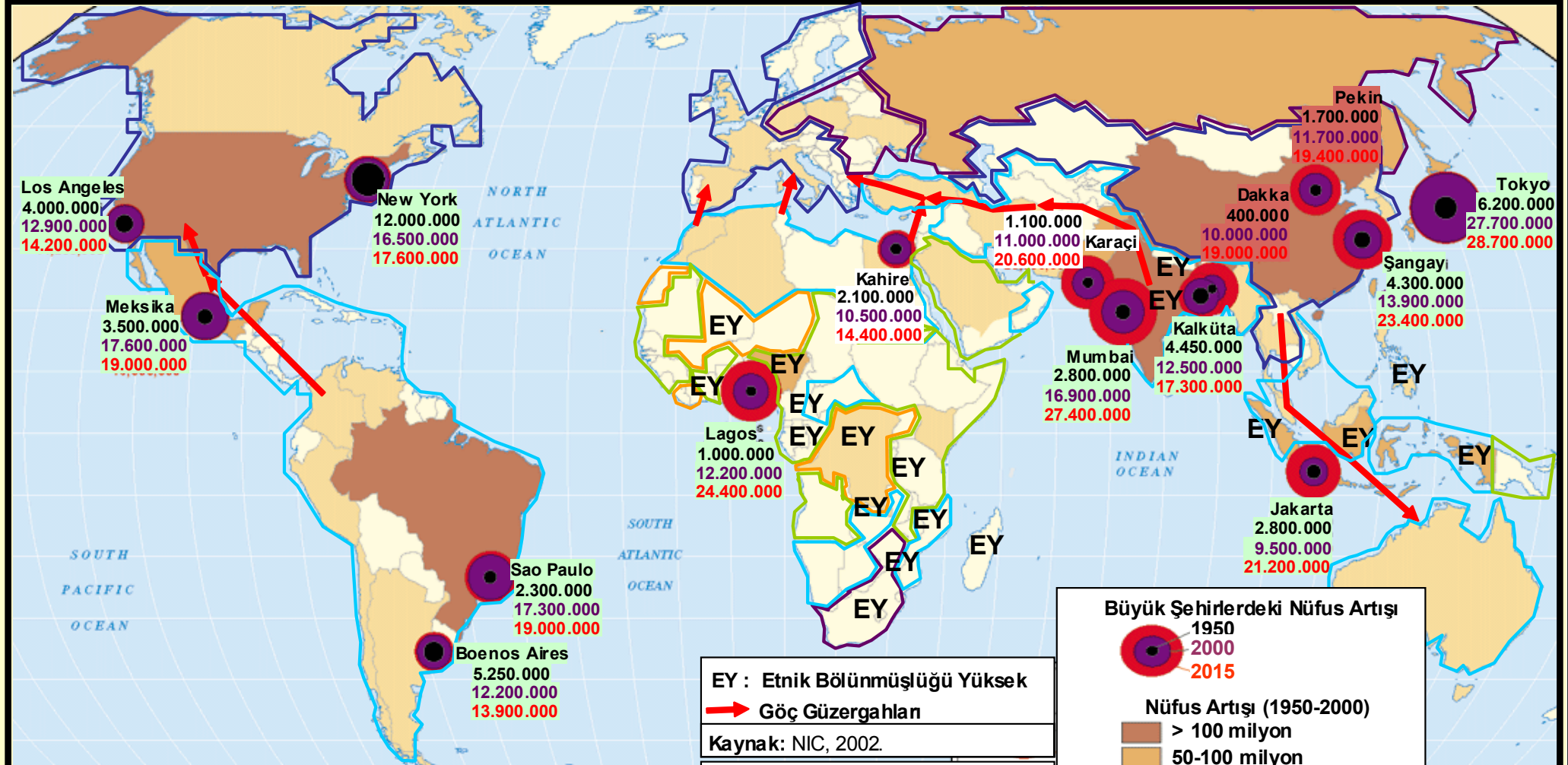
körüklemiştir. Bu konuda Eski Yugoslavya'nın dağılması, Kosova'nın Sırbistan'dan ayrılması, Rusya Federasyonu ile Çeçenistan çekişmesi, Gürcistan ile Abhazya ve Güney Osetya arasındaki sorunlar, Kongo Demokratik Cumhuriyetindeki, Ruganda ve Brundi'de ve Hindistan'da yaşanan etnik çekişmeler öne çıkmaktadır. Dünyada etnik bölünmenin en yüksek seviyede olduğu bölgeler; Alt/Güney (Sab)-Sahra, Orta ve Güney Doğu Afrika, Güney ve Güney Doğu Asya'dır (**Harita-3**) (NIC, 2002: 25).

Her üç küreselleşme evresinde Batı dünyasının kendisini evrensel değerler bağlamında tanımladığına tanık olunmuştur. Ancak küreselleştirenlerin eylemleri ile söylemlerinin büyük ölçüde örtüşmediği, söz konusu değerlere duruma göre farklı anlamlar yüklediği ise diğer bir gerçektir. Küreselleşme sürecinde Batı kendisini tanımlarken dünyanın geri kalanını da başkalaştırmıştır. Son küreselleşme evresinde "Medeniyetler Çatışması" tezi adı altında ileri sürülen yaklaşımın özünde açıkça ifade edilmese de Hristiyan dünyasının İslam ile çatışması yatmaktadır.

3.8.2.4. Demografik Yoğunlaşma Etkisi

Küreselleşmenin ilk iki evresi ticaret ve sanayi merkezleri ve büyük pazarlar etrafında nüfusun yoğunlaşmasına neden olmuş, bu yeni yapılanma feodal beyliklerin ulusal birliklere dönüşmesini tetiklemişti. Üçüncü küreselleşme, tarım sektörünün körelmesine ve insanların beklentilerinin artmasına paralel olarak kısıtlı yaşam imkânlarının bulunduğu bölgelerden iş olanağı bahşeden bölgelere sınır içi ve sınır dışı göçleri yaratmıştır.

DEMOGRAFİK EĞİLİMLER (2000)

EY : Etnik Bölünmüşlüğü Yüksek
→ Göç Güzergahları
Kaynak: NIC, 2002.

Nüfus Artış Oranı

3+	1	0-1
2		-0

Kaynak: UN, 2007.

Büyük Şehirlerdeki Nüfus Artışı

1950
2000
2015

Nüfus Artışı (1950-2000)

- > 100 milyon
- 50-100 milyon
- 10-50 milyon
- < 10milyon

Kaynak:
 - The National Geographic Society, 2002.
 - UN, 2006.

Harita-3

Dünya genelinde özellikle az gelişmiş bölgelerde kaydedilen nüfus artışı, göçü körükleyen bir diğer etken olmuştur.¹²⁰

Dünya nüfusu 1930 yılına gelinceye kadar 2 milyara ulaşmamıştı. Son elli yılda ortalama % 2 oranında artış gösteren dünya nüfusu 37 yılda bir, nüfus katlaması yapabilecek seviyeye ulaşmıştır. Bu kapsamda 1950 yılında 2,5 milyar olan dünya nüfusu, 2008'de 6,7 milyara ulaşmıştır (PRB, 2008:3). Dünya nüfusunun 2050 yılında 9,4 milyara ulaşması beklenmektedir (Hammond, 2002: 5).

Bu süreçte gelişmiş devletlerde yaşlı nüfusun genel nüfusa oranında artış meydana gelirken özellikle Alt-Sahra ve Orta Doğu'daki genç nüfus belirginlik kazanacaktır. Bu durum; küresel ekonominin ihtiyaç duyduğu niteliksiz işçi gücünün az gelişmiş ülkelerden, nitelikli işçi gücünü ise geliştirmekte olan ülkelere karşılayacak olması nedeniyle, şehirleşme ve göç eğiliminin devam edeceği anlamına gelmektedir.

Dünya nüfusun % 47'si şehirlerde yaşamaktadır. Her bir km²'ye 61 kişinin düştüğü gelişmiş devletlerde nüfusun % 7,1'i şehirlerde yaşarken, km²'ye 135 kişinin düştüğü geliştirmekte olan ülkelere nüfusun % 41'i şehirlerde yaşamaktadır. Önümüzdeki 10 yıl içerisinde şehirlere olan nüfus

¹²⁰ 2003 yılı itibarıyla dünyada nüfus artışının % 97'si geliştirmekte olan ülkelere meydana gelmektedir. Doğurganlık oranı, gelişmiş ülkelere 1,5, geliştirmekte olan ülkelere 3,5'tur. Nüfus artış oranı % 2 ve daha üzeri olan bölgeler: Orta Afrika (% 2,9), Batı Afrika (% 2,7), Alt-Sahra (% 2,5), Doğu Afrika ve Orta Amerika (% 2,4), Kuzey Afrika (% 2,1), Batı Asya (% 2)'dir (PRB, 2008: 3).

hareketinde dünya genelinde % 3-8 oranında bir artış olabileceği, bu nedenle nüfusu 10 milyondan fazla olan “Mega Şehirler”in toplam nüfusunun iki kat artarak 400 milyona ulaşacağı değerlendirilmektedir¹²¹ (NIC, 2002: 15).

2005’te gerçekleşen 190 milyon insan ülkeleri dışına göç etmiştir. Bu miktar 1960’da gerçekleşen göçlerin iki katına karşılık gelmektedir. 2006 itibarıyla dünya nüfusunun % 3’ü ülkeleri dışında yaşamaktadır (UN, 2006). Coğrafi yalınlık nedeniyle göçler daha çok Latin Amerika’dan Kuzey Amerika’ya, Kuzey Afrika, Orta Doğu, Güney Asya’dan Avrupa’ya gerçekleşmektedir. Değerlendirmeler; 50’den fazla göç veren ülkenin nüfusunun % 15’inin göç edeceğini öngörmektedir (UN, 2006) (Harita-3).

Sonuç Olarak:

Yukarıda ana hatlarıyla değinilen küreselleşme evrelerinin belirleyici özelliklerini içeren bilgiler karşılaştırmalı olarak **Tablo-10**’da sunulmuştur.

¹²¹ Dünyada 15 adet “Mega Şehir” bulunmaktadır. Bunlardan 2000-2015 yılları arasında kalan dönem içerisinde en fazla büyüyecek olanlar sırayla; Tokyo (28,7 mil.), Bombay (27,4 mil.), Lagos (24,4 mil.), Şangay (23,4 mil.), Jakarta (21,2 mil.), Karaçi (20,5 mil.), Pekin (19,4 mil.), Meksiko Siti, Sao Paolo, Dakka (19,0 mil.), New York (17,6 mil.), Kalkuta (17,3 mil.), Kahire (14,4 mil.), Los Angeles (14,2 mil.) ve Boenos Aires (13,9 mil.)dir.

Tablo-10: Küreselleşme Evlerinin Genel Karşılaştırması

	Birinci Küreselleşme Sömürgecilik	İkinci Küreselleşme Yeni Sömürgecilik/ Emperyalizm	Üçüncü Küreselleşme Yeni Emperyalizm/ Küreselleşme
Toplum	Tarım Toplumu	Sanayi Toplumu	Bilgi Toplumu
Değerler	Feodal (Soy)	Materyalist	Küreselci
Felsefe	Aydınlanma	Modernlik	Modernlik sonrası
Haklı Gösteriş/ Söylem	Hristiyanlaştırma Beyaz Adamın Yüğü	Uygarlaştırma	“Kazan Kazan”, Küreselleşme herkesin çıkarındadır
Siyasi Güç	İmparatorluk, monarşi, derebeylik	Ulusal ve sınıfa dayalı	Çok uluslu, şirket ve sermaye gurupları
Siyasi Odak	Ümmet, soy	Millet	Şirket ve birey
Devlet Modeli	Sermayeleşmiş devlet	Sermayeleşmiş-Zor Üniter devlet	Sermayeleşmiş-Zor federasyonlar
Ekonomi	Merkantilist	Ticaret ve sanayi ekonomisi	+ Sermaye ekonomisi
Üretim	Tarım ve zanaat	Sanayi	+Bilgi, iletişim ve hizmet
Pazar	Yerel ve bölgesel	Kıtalar arası	Küresel
Teknoloji	İlkel, el yapımı	Makineleşme	Sayısallaşma ve uzay teknolojileri
Ulaşım	Yelkenliler	Buharlı gemiler, içten yanmalı motorlar	+ Uçak
Haberleşme	Haberci	Telgraf	Telefon, internet,
Askerî Güç	Milisler, paralı askerler	Ulusal ordular	+ Koalisyonlar, savaş şirketleri, teröristler
Silahlar	Kılıç, top ve süvari	+Makinelî tüfek, tel örgü	Tank, uçak, helikopter, Kitle İmha Silahları (KİS)
Savaşlar	Kale savaşları, istila	Mevzi ve cephe savaşları, işgal	Müşterek harekât ve asimetrik savaş, geçici işgal devlet inşası
Eğilimler	-Kolonileşme -Kölelik -İstila ve yağmalama -Bölgesel ticaret	-Şehirleşme -Uluslaşma -Uluslararası Ticaret -Sömürgelerin yeniden bölüşüm -Sanayileşme -İç savaşların uluslararasılaşması	-Demografik değişim -Küresel ekonomi -Yeni uluslararası oyuncular -Bilişimleşme - Uluslararası savaşların iç savaşlaşarak savaşın küreselleşmesi

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESELLEŞMENİN ORTA DOĞU'YA ETKİLERİ

4. ORTA DOĞU KAVRAMININ TANIMLANMASI

4.1. Giriş

Bu söylediğim de dâhil olmak üzere bütün genellemeler yanlıştır.

“Orta Doğu” sözcüğü terimlere ilişkin olarak belirtilen ortak özelliklerin tamamına sahiptir.¹²² Bundan daha önemlisi, Orta Doğu sözcüğünün onu tanımlamış olan Avrupa'nın -Batı'nın- kendisini tanımlamasına olan katkısıdır. Gerçekten de, Orta Doğu tanımlaması sadece onun temsil ettiği değer ve olguları değil aynı zamanda Batı'nın kendisini tanımlama biçimini de ifade eder. Batı'nın kendisini tanımlamasında Orta Doğu'nun diğer bölgelere ve kültürlere nazaran öne çıkmasında; Bölgenin stratejik konumu, Avrupa'ya yakınlığı, farklı bir medeniyet barındırması ve Avrupa ile olan tarihsel güç çekişmesi başlıca etkenlerdir.

Orta Doğu Avrupa'ya en yakın “öteki”dir. Bütün toplumların oluşumlarında kendilerini dışarıda bıraktıklarına göre tanımladıkları, bunu yaparken de onları “öteki” olarak nitelemek suretiyle “başkalaştırdıkları” görülmektedir. Medeniyetin Mezopotamya'dan Akdeniz vasıtasıyla Avrupa'ya aktarılması gibi yakınlaştıran unsurlara rağmen coğrafi, sosyolojik, etnik, dinsel vb. farklılıklar, tarihî nedenler ve Avrupa'nın kendi özgün kültürünü yaratmış olması nedeniyle Orta Doğu, Avrupa'nın başkalaştırdığı öteki olarak tanımlanmış, zamanla bu farklılıklar keskinleşmiştir.

¹²² Öznel tanımlamaların tamamı, tanımlayanın değerler dizininin ürünüdür. Bu tür bilgi ve konumlamalar olgunun özelliklerini tanımlamanın ötesinde, isimlendirenin bu olguya yönelik bakış açısını ortaya koymaktadırlar. Terimler olgu ve/veya kavramları ötebildikleri ölçüde disiplinler ve sistematik yaklaşımları olanaklı kılarlar. Kavram ve olgular terimler vasıtasıyla yazına dâhil edilmek suretiyle diğer olgu ve kavramlar ile ilişkilendirilebilirler, zenginleşirler.

Orta Doğu ve Avrupa her dönemde birbirleri aleyhine gelişen güç odakları olmuşlardır. Tarih boyunca güç her ilki coğrafya arasında karşılıklı olarak el değiştirmiştir. Avrupa'nın oluşum sürecinde daima var olan Afrika, orta, güney ve doğu Asya, Avustralya ve Amerika, Avrupalı güçler tarafından istila edilmelerine karşın, Orta Doğu'lu toplumlar Avrupa'da medeniyet kurabilmiş, Kıtayı istilâ ve tehdit edebilmişlerdir.

Orta Doğu ve Avrupa'nın karşılıklı etkileşiminde mesafe ve güç etkenlerinin küresel boyutta değer kazanmasında bu iki olgunun temsil ettiği maddi ve manevi değerler, sahip olduğu kaynaklar, coğrafi özellikler ve küresel güç olma çabaları bakımından konumları belirleyici olmuştur. Orta Doğu'nun jeo-stratejik konumu, onu küresel başat güçlerin kaçınılmaz bir çekişme alanı hâline gelmesine neden olmuştur. Diğer taraftan kıtasal bir güç merkezi olarak ortaya çıkmasından itibaren Avrupa, daima küresel hegemonya mücadelesi veren devletleri bünyesinde barındırmıştır. Bu nedenle Batılıların küresel mücadelelerinde Orta Doğu her dönemde belirleyici bir rol oynamıştır.

Buraya kadar ana hatlarıyla ortaya konan esaslar ışığında, Orta Doğu kavramının küreselleşmeyle olan ilişkisini tanımlamada öne çıkan tespitler aşağıda sunulmuştur:

- Orta Doğu sözcüğü, coğrafi olduğundan çok tarihî, sosyolojik, ekonomik vb. pek çok olguyu ve farklı nitelikleri içermesi nedeniyle, büyük ölçekli ve değişken nitelikli bir terimdir.
- Avrupa kaynaklıdır. Batı Dünyasının bakış açısını yansıtmaktadır.

- Kapsam bakımından küreseldir.
- Tarihsel bakımdan her dönemde küresel akışı etkileyen gelişmelerin yaşandığı uygarlık merkezlerinin tam ortasındadır. Batı'ya yönelen bütün tehdit ve saldırıların konuşlandığı, buna karşın, Batı'nın küresel güç mücadelesinin sonucu olarak birçok çatışmaya sahne olmuştur.
- Sosyolojik bakımdan; küresel dinlerin doğduğu, Avrupa'nın oluşumu safhasında Doğu medeniyetinin Batı'ya ihraç edildiği, küreselleşme süreciyle birlikte Batı'nın doğrudan ve dolaylı etkisine maruz kalan, buna karşın, Batı'dan farklı değerler ve sosyal uzlaşma ilkeleri üzerine inşa edilen, değişik sosyal, dinî ve etnik gruplardan oluşan, çok kültürlü bir yapıdadır. Tüketilmiş ve devrini tamamlamış medeniyetlerin yerine yenisinin konamaması nedeniyle, ciddi kimlik sorunları yaşamaktadır.
- Siyasi bakımdan; özellikle I. Dünya Savaşından itibaren küresel güçler tarafından gözetilen dengelere göre şekillenen sınırları, etnik ve mezhep temelleri üzerine oturtulan siyasi yapılanması, uluslaşma sürecinin tamamlanamamış olması, devlet geleneği ve kurumsallaşmanın bulunmaması, yönetime katılımın yetersiz olması, baskıcı devlet anlayışı vb. nedenlerle sığ ve kırılığandır. Mevcut sosyal ve ekonomik yapıların oluşumu, kültürel altyapının farklılığı nedeniyle, Batı tipi demokrasi anlayışına uyum göstermemektedir.
- Küresel değer ve kurumlarla bütünleşme ve karşılıklı etkileşim bakımından; siyasi yapının dış müdahalelere açık ve bölünmüş olması,

bölgesel girişimlerin kısıtlı kalması, uluslararası hukuk, insan, kadın, azınlık hakları vb. konulardaki eksiklikleri nedeniyle soyutlanmıştır.

- Coğrafi konumu bakımından, küresel ölçekte bir yarımadadır. Üç kıtayı birleştirir. Eski Dünya'nın merkezinde bulunan Akdeniz'i çevreler. Akdeniz'i, Süveyş Kanalı vasıtasıyla, Hint Okyanusuna, Cebel-i Tarık Boğazı ile Büyük Okyanus'a, Türk Boğazları ile Karadeniz'e açar.

- Ulaştırma bakımından, küresel ticaret, göç ve istila yolları ile kara, deniz ve hava yollarını ve stratejik enerji kaynaklarının ulaştırma hatlarını üzerinde barındırır ya da kontrol eder.

- Stratejik bakımından güvenlik ortamının şekillendirilmesinde küresel başat devlet/devletlerin güç mücadelesinde, nihai duruma doğrudan etki eden koşulların kesiştiği jeo-politik önemi haizdir.

- Ekonomik bakımından, petrol ve doğal gazın mevcudiyeti ölçüsünde değer taşımaktadır. Sanayi bakımından dışa bağımlı ve geridir. Sosyo-ekonomik koşullar bakımından dengesizdir. Ekonomik sistem bakımından başarısız sosyalist modelin vahşi kapitalizmle buluştuğu yerdedir.

- Teknoloji bakımından, geri kalmıştır ve gelişime yönelik altyapı ve yetişmiş insan gücü kaynakları bakımından sınırlıdır.

- Güvenlik bakımından zayıf ve istikrarsızdır: Sınır anlaşmazlıkları, tarihî düşmanlıklar, ekonomik güç mücadelesi, din ve mezhep kavgaları, etnik çekişmeler, silahlanma yarışı, KİS'lerin mevcudiyeti, terörizm, Arap-İsrail sorunu, radikalist dinci rejimler, su sorunu, insan ve uyuşturucu madde kaçakçılığı, göçler ve mülteciler Bölgenin ürettiği tehdit ve risklerdendir.

4.2. Coğrafi Tanımlama

4.2.1. Bölgenin Konumu ve Sınırları (Şekil-8)

Coğrafi konumu itibarıyla Güney Batı Asya'yı tanımlayan Orta Doğu'nun sınırları hakkında tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Avrupa'ya göre konumlanmış olan kavramın belirsizliği, tanımlayanın bakış açısına göre değişik sınırları takip etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Orta Doğu'nun zaman içerisinde farklı coğrafyaları kapsadığı görülmektedir.¹²³

Bu belirsizliğin ikinci nedeni yukarıda değinildiği üzere kavramın çok ve değişken özellikli bir bölgeyi tanımlayan geniş kapsamlı bir terim olmasıdır.

¹²³ Orta Doğu sözcüğünün ilk kez 1850'de İngiltere'nin Hindistan Bürosu tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Sözcük akademik olarak ise ilk defa 1902'de Amerikalı stratej Alfred Thayer Mahan'ın, National Review'da yayınlanan "The Persian Gulf and International Relations" başlıklı yazısında, Süveyş'ten Singapur'a kadar uzanan deniz yolunu koruyan ancak sınırları kesin olarak belirtilmeyen bir bölgeyi ifade etmek için kullanılmıştır (Lewis, 1964:75). Bu yazının hemen ardından The Times gazetesi tarafından Basra Körfezi bölgesi Orta Doğu sözcüğü ile tanımlanmıştır (Buheiry, 1989: 160-162'den aktaran Dursun, 2003: 1). Orta Doğu sözcüğünü taşıyan ilk kitap 1909'da Angus Hamilton tarafından yazılan "Problems of the Middle East"tir. Müteakiben 1911'de Hindistan'da Kral naibi olan Lord Curzon, Hindistan'a yakın yerleri ifade etmek için Orta Doğu sözcüğünü kullanmıştır (Davison, 1959-1960: 668). I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere Sömürgeler Bakanlığı bünyesinde "Middle Eastern Department" adıyla bir daire kurulmuş, Milletler Cemiyeti'nin (MC) onayı ile İngiliz mandasına dönüştürülen Filistin, Mavera-i Ürdün ve Irak bu teşkilata bağlanmıştır. İngiltere'deki Coğrafi Adlar Daimî Komisyonu (Permenant Commission on Geographical Names) adlı kuruluş, Orta Doğu kavramını Türkiye, Mısır, Arap Yarımadası, Körfez bölgesi, İran ve Irak'ı kapsayacak şekilde tanımlamıştır. 1930'da karargâhı Kahire'de konuşlandırılan ve İngiltere'nin bölgedeki mandaları olan Filistin, Mavera-i Ürdün ve Irak'ın yanı sıra Aden, Malta, İran ve Eritre'nin bağlı olduğu komutanlık (Middle East Air Command) Orta Doğu Komutanlığı olarak adlandırılmıştır (Davison, 1959-1960: 669-671). 1970'li yılların ortalarından sonra National Geographic Society kuruluşu bölgenin haritalarını "Orta Doğu" başlığı ile basmaya başlamıştır.

Buna karşın 1950'li yıllarda çoğu ABD kaynaklarında ve ABD destekli girişimlerde bölge "Yakın Doğu" adıyla anılmıştır. BM teşkilâtında Orta Doğu teriminin yerine, bölgenin Asya kıtasına göre konumlandırılarak tanımlandığı görülmektedir. Bu kapsamda üyelerini Bahreyn, Mısır, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Uman, Filistin, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri ve Yemen'in oluşturduğu Batı Asya Ekonomik ve Sosyal Komisyonu ESCWA (Economic and Social Commission for Western Asia) örnek olarak gösterilebilir. Yine 1950'de BM nezdinde; Lübnan, Suriye, Ürdün, Batı Şeria ve Gazze'de yaşayan Filistin göçmenlerine sağlık, eğitim ve sosyal yardım sağlamak amacıyla kurulmuş olan UNRWA (United Nations Relief and Agency for Palestine Refugees in the Near East) teşkilâtında Yakın Doğu terimi kullanılmıştır.

Kavramın gerek bağıl¹²⁴ olması gerek, zaman içerisinde değişikliğe uğraması¹²⁵ gerekse, çok boyutlu özellikleri bünyesinde barındırması nedeniyle tanımladığı alanın genişleyip daraldığı görülmektedir (Tablo-11). Hangi kapsamda tanımlanırsa tanımlansın, Orta Doğu "Eski Dünya"nın – Avrupa, Asya ve Afrika'nın- tarihin, medeniyetin, tek tanrılı dinlerin doğduğu yerdir. Küreselleşme olgusunun kaynağı olan Orta Doğu; etken ve edilgen özelliği ile küreselleşme sürecinin en önemli coğrafi merkezlerinden biridir.

Kavramı dar kapsamda ele alan yaklaşımlardan bir kısmı, Orta Doğu'yu sadece Arap Dünyası ile sınırlandırırken, bir kısmı Arap-İsrail sorununun taraflarıyla, bir kısmı ise Bölgedeki petrol zengini ülkelerle tanımlamaktadır.

Kavramı orta ölçekte ele alan yaklaşımların çoğunda Türkiye, Mısır ve İran dâhil olmak üzere Arap Yarımadası, Orta Doğu olarak tanımlanmakta, bunlardan Türkiye'nin Batı ile olan ilişkisi nedeniyle özel konumuna işaret edilmektedir. Örneğin NATO'nun Orta Doğu tanımlamasında Türkiye yer almazken, "CIA-The World Factbook"ta Türkiye kapsama dâhildir.

¹²⁴ Orta Doğu kavramı Avrupa ve ABD merkezli ve bağıl bir kavramlaştırmanın ürünüdür. Bu kavramlaştırılmayı yönlendiren, Avrupa'yı dünyanın merkezî olarak kabul eden ve dünyanın diğer bölgelerini bu merkeze olan uzaklıklarına göre "yakın", "orta" ve "uzak" şeklinde kategorize eden bakıştır. Esasen dünyanın "Avrupa merkezli" olarak tanımlanması geleneği yeni değildir. Örneğin Eski Yunanlılar dünyayı "medeni güney" ve "barbar kuzey" şeklinde ikiye ayırıyorlardı. Bu ikili ayırım Romalılarda "Doğu" ve "Batı" şeklini almıştır. XV. yüzyılda başlayan Keşifler Çağında Çin, Japonya ve Malezya "Uzak Doğu" olarak adlandırılmıştır. Söz konusu çağda özellikle Portekizlilerin "Doğu"ya gidecek bir yol bulma çabaları sırasında ilişkiler geliştirilen "Uzak Doğu" ile Avrupa'dan uzak olan Akdeniz sahilleri arasındaki bölge "Yakın Doğu" kavramı ile karşılanmıştır. Böylece "Yakın Doğu", Batı'da, konuşma dilinde "Uzak Doğu" ile Avrupa arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanılmıştır (Dursun, 2003: 2).

¹²⁵ XIII. yüzyılda İtalyan tacirler, Türkiye, Suriye, Lübnan, İsrail, Yunanistan ve Mısır'ı da kapsayan doğu Akdeniz bölgesini, güneşin doğduğu yer anlamına gelen "Levant" olarak isimlendirmişlerdir. XV. yüzyılda "Yakın Doğu" terimi Osmanlı Devleti tarafından yönetilen yerleri tanımlamakta kullanılmış, Osmanlı İmparatorluğu'nun batıya doğru genişlemesine koşut olarak, İmparatorluğun Avrupa'daki topraklarını; Mora Yarımadası, Adriyatik sahilleri ve Bosna-Hersek'i tanımlamakta kullanılmıştır. Osmanlı'nın Avrupa'da toprak kaybetmesiyle başlayan büyük devletler tarafından parçalanması sürecinde "Yakın Doğu" teriminin doğruya doğru kaydığı ve bugün Orta Doğu olarak tanımlanan alanı kapsadığı görülmektedir.

Yakın Doğu terimi ile ilgili diğer bir yaklaşım da bir İngiliz arkeologu ve seyyahı olan D. G. Hogarth'ın 1902 yılında yayımlanan "The Nearer East" adlı kitabıyla tanımladığı "Daha Yakın Doğu" kavramıdır. Bu kavram, Arnavutluk, Karadağ, Güney Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan, Mısır, İran'ın üçte ikisi ve Osmanlı Devleti'nin Asya'daki bütün bölgeleri ile Hint Okyanusu ve Hazar Denizi arasında uzanan dağlık ve çöllük bölgeyi kapsamaktaydı (Dursun, 2003: 3).

Orta ölçekli tanımlamalarda, uluslararası güvenliği öne çıkaran yaklaşımlar öne çıkmaktadır. Bu kapsamda coğrafi kopukluğuna rağmen, Cezayir, Afganistan ve Sudan (Yemen dâhil) kapsama dâhil etmektedir.

Kavramı geniş kapsamda ele alan yaklaşımlardan bir kısmının; G8'in tanımlamasında olduğu üzere Kuzey Afrika (Mağrip) ülkelerini kapsama dâhil ettikleri, AB'nin tanımlamasında ise Orta Doğu ve Akdeniz Ülkelerinin birlikte ele alındığı görülmektedir. Ancak en geniş tanımlama 1990'lı yıllardan itibaren ABD'nin küresel stratejisinin gereği olarak ortaya atılan ve Kuzey Afrika, Hazar Denizi ülkeleri ile Orta Asya'yı kapsayan Genişletilmiş Orta Doğu/Büyük Orta Doğu Projesi (BOP) dir.

Devlet	Küçük		Orta		Büyük		Devlet	Küçük		Orta		Büyük	
Türkiye	-	-	-	+	+	+	Sudan	-	-	-	-	+	+
Suriye	+	+	+	+	+	+	Eritire	-	-	-	-	+	+
Irak	+	+	+	+	+	+	Cibuti	-	-	-	-	+	+
İran	+	+	+	+	+	+	Somali	-	-	-	-	+	+
Lübnan	+	-	+	+	+	+	Libya	-	-	-	+	+	+
İsrail	+	-	+	+	+	+	Cezayir	-	-	-	+	+	+
Ürdün	+	-	+	+	+	+	Tunus	-	-	-	+	+	+
S. Arabistan	+	+	+	+	+	+	Fas	-	-	-	+	+	+
BAE	-	+	+	+	+	+	Batı Sahra	-	-	-	+	+	+
Bahreyn	-	+	+	+	+	+	Azerbaycan	-	-	-	-	-	+
Katar	-	+	+	+	+	+	Özbekistan	-	-	-	-	-	+
Kuveyt	-	+	+	+	+	+	Kırgızistan	-	-	-	-	-	+
Umman	-	+	+	+	+	+	Türkmenistan	-	-	-	-	-	+
Yemen	-	-	+	+	+	+	Tacikistan	-	-	-	-	-	+
Mısır	+	-	+	+	+	+	Afganistan	-	-	-	-	+	+
							Pakistan	-	-	-	-	+	+
Açıklama:	Arap-İsrail Sorunu esaslı				Petrol esaslı		Arap veya İslam esaslı						
	Tarih ve kültür esaslı		Afrika dahil		Kuzey Afrika dahil		Kafkaslar ve Orta Asya dahil						

Bu incelemede orta ölçekli yaklaşım esas alınmış, Türkiye, kuzey ve doğu Afrika, Kafkaslar ve Orta Asya ülkeleri; çevreleyen alanlar kapsamında çalışmaya dâhil edilmiştir. Zira çevreleyen bölgelerde yer alan devletler coğrafi konumları, ortak özellikleri, barındırdıkları tehdit ve riskler, tarihsel seyirleri, sosyal, siyasi ve ekonomik yapıları itibari ile hâlihazırda buldukları bölgelere göre kavramlaştırılmışlardır.

Orta yolcu (Ortodoks) bir yaklaşımla sınırlarını, Suriye, Irak, İran, Lübnan, İsrail, Ürdün, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Umman, Katar, Kuveyt, Yemen ve Mısır ile tanımladığımız Orta Doğu'nun yüz ölçümü 6.405.034 km² dir. Bu alan yaklaşık olarak, Türkiye'nin 8, AB'nin 1,5 katına, ABD'nin 0,65'ine, Güney Kafkasya'nın 35, Balkanlar'ın 12, Orta Asya'nın (Çin ve Afganistan hariç) 1,6, Kuzey Afrika'nın (Mısır hariç) 1,3 katına, dünyanın 1/80'ine karşılık gelmektedir

(Tablo-12).

22*	S. Arabistan 2.149.690	123	BAE 83.600
26	İran 1.648.000	161	İsrail 20.770
38	Mısır 1.001.450	165	Kuveyt 17.820
57	Yemen 527.970	174	Katar 11.437
66	Irak 437.072	177	Lübnan 10.400
92	Umman 212.460	179	B. Şeria 5.860
96	Suriye 185.180	199	Bahreyn 665
119	Ürdün 92.300	215	Gazze 360
Açıklama: (*) 258 ülke arasında büyüklük sırası. Kaynak: CIA, <i>The World Factbook</i> , 2008.			

17*	Mısır 81.713.520	122	BAE 4.621.399
21	İran 65.875.224	129	Lübnan 3.971.941
45	S. Arabistan 28.146.656	136	Umman 3.311.640
46	Irak 28.221.180	141	B. Şeria 2535927
53	Yemen 23.013.376	142	Kuveyt 2.596.799
58	Suriye 19.747.586	151	Gazze 1.500.202
104	İsrail 7.112.359	160	Katar 824.789
106	Ürdün 6.198.677	164	Bahreyn 718.306
Açıklama: (*) 236 ülke arasında büyüklük sırası. Kaynak: CIA, <i>The World Factbook</i> , 2008.			

4.2.2. Bölgenin Demografik Yapısı¹²⁶

2008 itibarıyla Orta Doğu'nun nüfusunun 280.109.581 olduğu tahmin edilmektedir. Bu nüfus yaklaşık olarak, Türkiye'nin 4 katına, AB'nin 0,6'sına, ABD'nin 0,9'una, Güney Kafkasya'nın 18, Balkanlar'ın 5, Orta Asya'nın (Çin ve Afganistan hariç) 4,6 katına, Kuzey Afrika'nın (Mısır hariç) 3,3 katına, dünyanın 1/24'üne karşılık gelmektedir (Tablo-13).

Bölge nüfusunun yaklaşık olarak % 66'sı Arap (181,14 milyon), % 13'ü Acem (34,6 milyon), % 7'si Türk (18,84 milyon) (Azeri, Türk, Türkmen, Kaşkari vd.), % 4'ü Kürt (11,6 milyon), % 2'si Yahudi (5,33 milyon)dir. İran, İsrail ve Lübnan dışında Araplar, yaşadıkları ülkelerde çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Nüfusun geri kalanı Ermeniler, Asurîler, Berberiler, Lurlar, Bahaîler, Beluciler, Keldaniler, Afrikalılar ve diğer halklardan oluşmaktadır.

En büyük azınlık grubunu oluşturan Azeriler (16,5 milyon) İran'da, Kürtler Irak'ta devlet yönetimini ellerinde bulundurmaktadırlar. Filistinliler (10,6 milyon)'in büyük çoğunluğu Gazze, Batı Şeria, Ürdün ve İsrail'de yaşamaktadır. Bunlardan sadece 4,2 milyonu UNHCR'in gözetimi altındadır (UNHCR, 2006: Tablo 5). Körfez Savaşı sonrasında ülkedeki terör ve istikrarsızlık nedeniyle toplam 3,4 milyon Iraklı ülkeyi terk etmiştir. Bunlardan 1,8 milyonu komşu ülkelerde, 1,6 milyonu ise ülke içerisinde yerlerinden edilmiş olarak yaşamaktadırlar. Petrol üreticisi devletlerde çalışan çoğu Asya kökenlik halk; Suudi Arabistan'da nüfusun % 10'unu, Umman'da % 17'sini, Bahreyn'de % 33'ünü, Kuveyt ve BAE'de % 60-67'sini, Katar'da % 75'ini oluşturmaktadırlar.

¹²⁶ Bu bölümde nüfus sayımına ve demografik özelliklere ilişkin bilgiler; CIA-The World Factbook 2008'den, Library of Congress Data'dan, Britannica, Wikipedia ansiklopedilerinden ve ilgili devletlerin resmî internet sitelerinden karşılaştırma yapılmak suretiyle, sığınmacı bilgileri ise UNHCR'in raporlarından olduğu şekliyle alınmıştır.

Toplam nüfusun % 57'sini Sünniler, % 34'ünü Şiiler, % 5'ini Hristiyanlar, % 2'sini Museviler, oluşturmaktadır. İran, Umman ve Bahreyn'de Şiiler, Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün, BAE, Kuveyt ve Katar'da Sünniler çoğunlukta dırlar. İktidarın Sünnilerde olduğu Irak'ta Şiiler (% 60), Alevilerin elinde olan Suriye'de Sünniler (% 74) çoğunlukta dır.

4.2.3. Bölgenin Doğal Kaynaklar¹²⁷

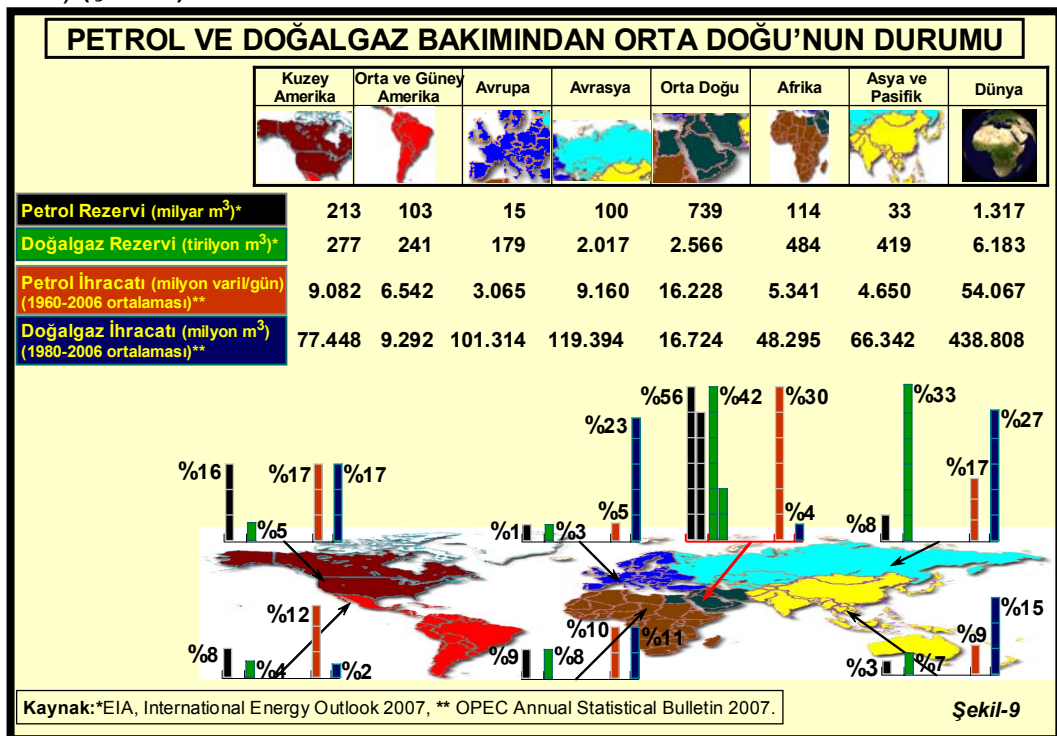
OECD'nin 2006 verilerine göre: Dünya petrol rezervinin % 62'si, doğal gaz rezervinin % 40'ı Orta Doğu'da, bunun da % 99'u Körfez bölgesinde bulunmaktadır (OPEC, 2007: Tablo 33, 34). EIA'nın 2007 verilerine göre: Petrol rezervleri sıralamasında; Suudi Arabistan (262,3 milyar varil) birinci durumdadır. Bunu Kanada'nın ardından gelen; İran, Irak, Kuveyt ve BAE (sırasıyla: 136,3, 115,0, 101,5, 97,8 milyar varil) takip etmekte, Katar ise (15,2 milyar varil) on dördüncü sırada yer almaktadır (Oil & Gas Journal, 2006: 24-25'dan aktaran EIA 2007: 37).

Doğal gaz rezervleri sıralamasında; RF'nin ardından İran, Katar, Suudi Arabistan ve BAE (sırasıyla: 974, 911, 240, 214, 112, 59, 55 milyar m³) gelmekte olup, dünya doğal gaz rezervlerinin sırasıyla; % 15, % 14,7, % 3,9 ve % 3,5'ini barındırmaktadırlar. Doğal gaz rezervleri bakımından ilk yirmi ülke içerisinde Irak onuncu, Mısır on sekizinci, Kuveyt yirminci sırayı almaktadır (Oil & Gas Journal, 2006: 22-23'dan aktaran EIA 2007 a: 41).

¹²⁷Yapılan incelemede doğal kaynaklara ilişkin verilerde tam bir tutarlık olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum devlet ve şirketlerin doğal kaynaklara ait ticari ve rezerve ilişkin bilgileri farklı olarak yansıtmalarından, bu konu ile ilgili kuruluşların farklı tahmin (projeksiyon) yöntemlerini kullanmalarından ve bölge devletlerinin farklı kuruluşlara üye olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle inceleme, enerji alanında genel kabul gören birden fazla kuruluşa ait bilgilere dayandırılmıştır.

2000'li yılların başında günlük petrol üretimi 28 milyon varil olan Körfez'de bu rakamın 2020 yılında 42,2 milyon varile çıkması beklenmektedir (Cordesman 1999'dan aktaran, Arı 2007: 107). EIA'nın verilerine göre: 2006'da dünyada üretilen petrolde Körfez ülkelerinin payı, % 28'dir (EIA, 2007 b). 2004 verilerine göre ise; petrol üretiminde ilk on ülke arasında; Suudi Arabistan birinci, İran dördüncü, BAE ve Kuveyt on ve on birinci, Irak on dördüncü sırayı almaktadır (EIA, 2004).

Dünya ham petrol ihracatının % 38'i ile ham petrol ve işlenmiş petrol türevi ihracatının % 32'si, işlenmiş petrol türevi ihracatının % 16,5'i Orta Doğu'dan yapılmaktadır (OPEC, 2007: Tablo 26, 30, 28). Petrol ihraç eden ülkeler sıralamasında; Suudi Arabistan [8,73 m.v./g (milyon varil/gün)] birinci, İran (2,55 m.v./g) Rusya ve Norveç'in ardından dördüncü, BAE (2,33 m.v./g) ile Kuveyt (2,20 m.v./g) Venezüella'nın ardından altıncı ve yedinci, Irak (1,48 m.v./g) on birinci, Katar (1,02 m.v./g) on dördüncü sırayı almaktadır (EIA, 2006) (Şekil-9).

2006 yılında Körfez ülkeleri tarafından ihraç edilen günlük 18,2 milyon varil petrolün 17 milyon varili Hürmüz Boğazı'ndan– bu miktar dünya ihracatının 1/5'ine karşılık gelmektedir –geri kalanı ise boru hatları vasıtasıyla Kızıl Deniz ve Türkiye üzerinden uluslararası pazarlara ulaştırılmıştır.

Bölge su kaynakları bakımından oldukça fakirdir. Dünya nüfusunun % 4,24'ünü, kara alanlarının % 4,7'sini kapsayan Bölge, su kaynaklarının ise sadece % 1,1'ini barındırmaktadır. Bu oran dünya ortalamasının altındadır (FAO, 2003). Kişi başına düşen sulanabilir arazi sıralamasında Orta Doğu ülkelerinin dünya ülkeleri ve birbirlerine göre durumu Tablo-14'de sunulmuştur. Kişi başına yıllık yenilenebilir su kaynakları bakımından; İran ve Irak bölgenin en sulak dilimi (2000 m³/insan) içerisinde yer almaktadır. Bunu en sulak ikinci dilimde yer alan Mısır (1001-2000 m³/insan), üçüncü dilimde bulunan Suriye ve Lübnan (501-1000 m³/insan) ve dördüncü dilimde yer alan Umman ve Yemen (251-500 m³/insan) takip etmektedir. Diğer bölge ülkelerinde kişi başına yıllık yenilenebilir su miktarı 250 m³'den az olup, dünyada bu en susuz dilim içerisinde ayrıca Libya, Tunus ve Cezayir yer almaktadır (FAO, 2007).

Tablo-14: Orta Doğu Ülkelerinde Kişi Başına Su Durumu (1 milyon nüfusa düşen sulanabilir arazi km²)

79*	İran 183,493	152	BAE**
81	Irak 178,548	177	S. Arabistan
101	B. Şeria 86,753	183	Bahreyn
102	Mısır 74,687	186	Kuveyt
104	İsrail 68,465	191	Gazze
109	Suriye 58,505	213	Katar
112	Ürdün 54,351	216	Umman
119	Lübnan 43,307	223	Yemen

Açıklama:

(*) 225 ülke arasında büyüklük sırası.

(**) Rakam belirtilmeyen ülkelerde değer "0" olarak verilmiştir.

Kaynak: CIA, *The World Factbook*, 2008.

4.3. Tarihsel Tanımlama

4.3.1. Giriş

I. Dünya Savaşı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Bölgeden tasfiyesiyle başlayan süreçte Orta Doğu, küresel güçlerin doğrudan müdahalelerine maruz kalmış ve küresel güç mücadelesinin başlıca çatışma alanı olmuştur. Dönemin başat gücü İngiltere'nin siyasi sınırlarını belirlediği bölgede; yürürlüğe konan dayatmacı yöntemler, iki savaş arasındaki dönemde Bölgede bağımsızlık hareketlerini hızlandırmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında ise Orta Doğu'da doğrudan müdahalelerin yerini küresel güçlerin kontrolü altındaki Bölge devletleri arasındaki mücadeleler almaya başlamış, Bölgenin güvenlik ortamı; karmaşık ve değişken güç dengesi denklemleri üzerine kurulmuştur.

Gerek I. Dünya Savaşı sonrasında gerekse Soğuk Savaş döneminde Orta Doğu, sahip olduğu güç unsurlarının küresel etkiler yaratma kabiliyeti ve "kutuplardaki" küresel güçlerin anayurdu dışında kolaylıkla güç uygulayabildikleri ayrıcalıklı coğrafi konumuyla dünyanın en çetin gerilim merkezleri arasında yer almıştır.

Müteakip bölümde ayrıntılı olarak sunulduğu üzere, II. Dünya Savaşı sonrasında, Bölgede yaşanan gelişmeler, birbirleri ile doğrudan etkileşim içerisinde bulunan:

- 1) Küresel devletler arasındaki güç mücadelelerinin
- 2) Bölge devletlerinin doğrudan taraf oldukları güç mücadelelerinin
- 3) İçsel gerilimlerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Bu çevresel, bölgesel ve içsel dinamikler bugünkü küreselleşmenin Bölgeye olan etkilerinin boyutunu belirleyen başlıca unsurlar olmaları bakımından önem taşımaktadırlar. En az bunun kadar önemli olan diğer bir husus da yukarıda belirtilen bu üçlü eksenin, aynı zamanda üçüncü küreselleşme evresine esaslı ölçüde yön vermiş olmasıdır. Diğer bir ifadeyle; XX. yüzyılın başlarından itibaren Orta Doğu'da yaşananlar olmasaydı, bugünkü küreselleşmenin bu şekliyle gerçekleşmeyeceğini söylemek mümkündür. Küreselleşme ve Orta Doğu ile ilgili bütüncül önerme şudur:

Birinci küreselleşme evresi; Orta Doğu'nun fetihleriyle zorlanan Avrupa eliyle "Yeni Dünya"nın keşfiyle,

İkinci küreselleşme evresi; Avrupa'nın Orta Doğu'yu fethedememesi nedeniyle Afrika ve Uzak Doğu yoğunluklu olmak üzere "Eski Dünya"nın istila edilmesiyle,

Üçüncü küreselleşme evresi ise; Orta Doğu'nun fethedilmesi sonrasında Avrasya yoğunluklu olmak üzere bütün dünyanın sömürülmesiyle gerçekleşmiştir.

4.3.2. Tarihsel Arka Plan

4.3.2.1. Bir Devir Kapanırken

4.3.2.1.1. Siyasi ve Askerî Çöküş

Orta Doğu'nun yakın tarihinin arka planını, Türklerin Avrupa'dan atılmasını ve Osmanlı topraklarının bölüşülmesini öngören, "Şark Meselesi" etrafında şekillenen, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış süreci oluşturur (Harita-4).

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN TOPRAK KAYIPLARI

Esasen bu süreç, Osmanlı İmparatorluğunun büyük devletler arasında paylaşılmasının açıkça gün yüzüne çıktığı 1813 Viyana Kongresi'nden 130 yıl önce -1683 II. Viyana Kuşatması sonrasında- "Gerileme Devri (1699-1792)" ile birlikte başlamıştı. Papa'nın siyasi önderliğinde oluşturulan ve Avusturya, Lehistan, Rusya, Malta ve Venediklilerden oluşan Kutsal İttifak'a karşı kaybedilen savaş sonrasında Osmanlı ilk kez 1699 Karlofça Antlaşması ile büyük toprak kayıplarına uğramıştı.¹²⁸ Kuzeyde Rusya'nın büyük bir güç olarak ortaya çıkması ile XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin Kafkasya, Karadeniz ve Balkanlar'da nüfuzu sarsılmaya başlamıştı.¹²⁹

Osmanlı'nın daha fazla yaşamayacağına karar verdikleri XIX. yüzyıl ortalarından itibaren Avrupalı büyük devletler, Rusya'yı engellemeye yönelik olarak sürdürdükleri, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikasına sonlan verdiler. Takip eden dönemde, başta Fransa ve İngiltere olmak üzere, İmparatorluğun Afrika ve Orta Doğu'daki topraklarına yöneldiler.

¹²⁸ Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemini başlatan Karlofça Antlaşması (26 Ocak 1699) ile Banat ve Temeşvar hariç, bütün Macaristan ve Erdel Beyliği Avusturya'ya, Ukrayna ve Podolya Lehistan'a, Mora ve Dalmaçya kıyıları Venediklilere bırakılmıştır. Akdeniz'in ve Doğu Avrupa'nın Rusya kontrolüne girmesini engellemek amacıyla İngiltere'nin barış görüşmelerine aracı olmuştur.

¹²⁹ Çariçe II. Katerina'nın "Rusya'nın eşini yaşamadığı bir zafer" olarak tanımladığı 1768 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşmasını (17 Temmuz 1774) müteakip kaydedilen gelişmeler Avrupa ile Orta Doğu arasındaki ilişkiler için de bir dönüm noktası olmuştur (Lewis, 2003: 322). Bu antlaşma ile Rusya, 1783'te Kırım'ın ilhakını hazırlayacak olan Karadeniz kıyılarındaki stratejik bölgeleri ele geçirmiş, Boğazlar'dan geçiş ve Akdeniz'de seyir ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ve Asya eyaletlerinde ticaret yapma ayrıcalığını kazanmıştır. Bu durum, tüm Avrupa devletlerinin ticari girişleri için önemli bir adım olmuştur. Ayrıca bu antlaşma ile özerklik kazanan Eflak ve Boğdan (Romanya) prensliklerinin Rus nüfuzuna girmesi, Rusya'nın Osmanlı şehirlerinde elçilikler açma ayrıcalığını elde etmesi, İstanbul'da bir Rus kilisesinin açılması gibi siyasi ödünler Rusya'nın kazanımlarını dengelemeye çalışan Batılı devletlerin ilgisini Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki Osmanlı topraklarına yöneltmesine neden olmuştur.

1783 yılında Kırım'ın ilhakını müteakip, Osmanlı 1785'te Kafkasya'daki etkinliğini kaybetmiş, 1795'de Tatar Hanlığı'nın, 1812'de Beserabya'nın ilhakını kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece Müslümanların Karadeniz'deki yüzyıllardır süren egemenliklerini sona erdiren Ruslar, Osmanlı İmparatorluğu'nu doğudan ve batıdan sıkıştırmışlardır (Lewis, 2003: 324).

Bu kapsamda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa toprakları dışında ilk kez saldırıya uğradığı Napolyon'un Mısır Seferi,¹³⁰ o zamana kadar İmparatorluğa yönelik ilgileri daha çok ticari ayrıcalıklar elde etmekle sınırlı olan Avrupalılarda, Osmanlı topraklarına kolaylıkla el atılabileceği fikrini uyandırması ve onları bu konuda cesaretlendirmesi bakımından bir dönüm noktası olmuştur.

Ruslar ile Türkler arasında imzalanan Edirne Antlaşması'ndan (14 Eylül 1829¹³¹) sonraki dönemde İngiltere ve Fransa, Osmanlı topraklarına yönelik emellerini -siyasi, ekonomik ve askerî müdahalelerle- artan bir ivme ile gerçekleştirmeye başladılar:

Edirne Antlaşması'ndan bir yıl sonra Fransa, Osmanlıya bağlı özerk bir hanedanın yönettiği Cezayir'i ilhak etti. Cezayir olayı Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman tebaasının uluslaşma sürecine yeni bir boyut ekledi: Batı düşmanlığı... Avrupa'nın müdahalesini kendileri için kurtuluş umudu olarak gören Balkan ulusçularının aksine Cezayir halkı, işgale on yıldan fazla direndi.

¹³⁰ 1798'de Mısır'a giren Fransızlar ülkeyi kolayca ele geçirmiş ancak gerek Cezzar Ahmet Paşa'nın Akkâ Kalesindeki dirençli savunması gerekse Avrupa cephesindeki gelişmelerin Fransızların Filistin'e kadar ilerleme girişimini sekteye uğratması üzerine Fransız ordusu 1801'de Mısır'dan çekilmiştir. Bu sonuçta şüphesiz en belirleyici etken Nelson komutasındaki İngiliz donanmasının Nil Savaşında (1 Ağustos 1798) Abukir Koyunda'ki Fransız donanmasını bozguna uğratması olmuştur.

¹³¹ Mora'daki Yunan ayaklanmasını bastırmak üzere bölgede bulunan Osmanlı donanmasının Navarin'de (20 Ekim 1827) İngiliz-Rus-Fransız donanmaları tarafından yakılması üzerine başlayan 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı, Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesinin ardından teşkilatlanmasını tamamlayamayan Osmanlı ordusunun yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Bu savaşta Ruslar, batıda Edirne'yi, doğuda Erzurum'u işgal etmişler barış Avrupa devletlerinin araya girmesiyle sağlanabilmiştir. Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra şartları en ağır antlaşmalardan biri olan Edirne Antlaşması ile Rusya'nın ele geçirmiş olduğu topraklardan geri çekilmesine karşılık Osmanlı Devleti, Yunanistan Devleti'nin kurulmasını kabul etmiş, Eflak, Boğdan ve Sırbistan'a imtiyazlar tanımış, savaş tazminatı ödemeyi kabul etmiş, Karadeniz kıyılarının kontrolünü Rusya'ya bırakmıştır.

İmparatorluğu'nun çöküşünü önlemeye yönelik tedbirler kapsamında, ilan edilen Tanzimat Fermanı (1839), öngörülen düzeni sağlayamadı. Karşılaşılan direnç nedeniyle Osmanlı'nın cemaat tabanlı toplumsal yapısı değiştirilemediği gibi Avrupalı devletlerin müdahalelerine de engel olunamadı (Ortaylı, 2006: 51).¹³² Hristiyan Marunîleri koruma gerekçesiyle Fransızların baskısıyla 1861'de Lübnan'a özerklik verilmesi¹³³ ile başlayan süreç, Batı'nın Orta Doğu'ya müdahalelerinin yeni yöntemini yarattı: Bu daha sonra Wilson'un ilkelerinde de yer alacak olan ulusların geleceklerini belirleme hakkıydı...

Bu gelişmeye bağlı olarak asıl değişiklikler, Doksan Üç Harbi sonrasında yaşandı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın (3 Mart 1878) ağır koşullarını hafifletmek maksadıyla toplanan

¹³² Okunduktan sonra torbasına konduğunda Rum Patriği'nin "inşallah bir daha o torbadan çıkmaz" dediği rivayet edilen Tanzimat Fermanı'nın kısıtlı seviyede de olsa öngördüğü eşitlikçi yapısı cemaatlerle dayanan Osmanlı toplumsal yapısına ters düşmesi nedeniyle bütün toplum kesimlerinden, özellikle de bu kesimlerin başında bulunan seçkinlerden tepki görmüştür. Gerçekten de halklar arasındaki eşitliğe yol açan düzenlemeler mutaassıp Müslümanlar kadar, Rum-Ortodoks kilisesi tarafından da yadırganmıştır. Örneğin Protestanlığın gelişip güçlenmesi ve şimdiki hukuki ve toplumsal statüsü değişen bir Musevi cemaati her şeyden önce Hristiyanları rahatsız ediyordu. Nitekim 1850 yılında, Yanya, Tırhala, Selanik vilayetlerindeki Rumlar, Museviler aleyhinde Babıâli'ye topluca şikâyetle bulunmuşlardı. Tanzimat'tan hemen sonra Bulgarlar için Bulgar Daire-i Ruhaniyesi'nin kurulmasıyla Fener Patrikhanesi, Osmanlı Avrupasında yaşayan halkın büyük çoğunluğu üzerindeki ruhani, mali, hukuki egemenliğini yitirmişti (Ortaylı, 2006: 93,115).

¹³³ 1858 ile 1860 yılları arasında meydana gelen Dürzî-Marunî mücadelesi sırasında binlerce kişinin hayatını kaybetmesi üzerine bölgeye gönderilen Hariciye Nazırı Keçecizâde Fuad Paşa Avrupa'nın Lübnan'a müdahalesini önleyebilmek için sert tedbirlere başvurmuştur. Zarar gören Hristiyanlara tazminat ödenmiş ve aralarında Şam Valisi Mareşal Ahmet Paşa'nın da bulunduğu olaylara katılan 185 kişi idam edilmiştir. Mareşal Ahmet Paşa, kararın açıklanmasından sonra "Devletin dertleri benimle sona erecekse, kanım helâl olsun" diyecek, kendisini kurşuna dizecek olan idam mangasına da ateş emrini bizzat verecektir. Ancak bu önlemler Batılı devletlerin müdahalesine engel olamamış, 5 Eylül 1860'da İngiltere, Fransa ve Osmanlı'nın katılımıyla oluşturulan altı bin kişilik uluslararası insani müdahale kuvveti Beyrut'a çıkmıştır. Bu harekâta Rus ve Avusturya savaş gemileri destek sağlamıştır. Söz konusu müdahale görevi esnasında oluşturulan siyasi komisyonun ultimatòm (ultimatum) vari raporunu esas alarak imzalanan Beyoğlu Protokolü ile (9 Haziran 1861) Lübnan Hristiyan bir "mutasarıf" tarafından yönetilen özerk bir siyasi yapıya kavuşturulmuştur. Avrupa tarihinde bir örneği dahi bulunmayan; bir valinin idama mahkum edilmesi ve uluslararası "insani" yardım harekâtının esasen siyasi sonuçlar doğurmasına ilişkin bu olay daha sonraları değişik zaman ve coğrafyalarda tekrar etmiş olması ve çağdaş dünyada uluslararası hukukun pratikte Batılı devletler tarafından nasıl algılandığını ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

Berlin Kongresinde Batı; özellikle de İngiliz diplomasisi, bir taraftan Rusların Osmanlılar aleyhine yayılmasını kısıtlarken diğer taraftan kendi çıkarlarını ve Osmanlı İmparatorluğu'na müdahale imkânlarını en fazlaştırma imkânlarını geliştirdi. Bölgenin yakın tarihini derinden etkileyecek olan Müslüman olmayan halklara geniş ayrıcalıklar verilmesi (Preece, 2001:82), Ermeni, Kürt ve Kıbrıs sorunlarının temellerini attı.¹³⁴ Berlin Antlaşmasından I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının bölüşümü süreci giderek hız kazandı. Bu kapsamda; 1881'de Fransızlar Tunus'u ilhak etti. Hindistan'a giden deniz yollarının güvenliğine yönelik tehditleri ortadan kaldırmak amacıyla; 1839'da Aden ve Muskat üzerinden Dubai, Abu Dabi, Katar, Bahreyn ve Kuveyt'e kadar uzanan Arap Yarımadası kıyı şeridinin üçte ikisini kontrol altına alan İngiltere, 1882'de Mısır'ı işgal ederek Hint Okyanusu'ndaki stratejik üstünlüğünü sağlamlaştırdı (Brar ve Rule, 2004: 13). Esasen İngiltere, bu işgalin koşullarını daha Hindistan'dan Süveyş'e düzenli deniz seferlerinin başladığı 1809'den itibaren hazırlamış, 1869'da Süveyş Kanalı'nın inşasıyla güvenlik ortamını tamamıyla şekillendirilmişti.

¹³⁴ Ayastafonos Antlaşması ile Rusya'nın Akdeniz'e inmesine imkân veren Büyük Bulgaristan planına ve Bosna-Hersek'i nüfuzu altına almasına engel olan Berlin Antlaşması, Türklerin Balkanlar'dan tasfiyesini sadece 35 yıl geciktirebilmiş, Osmanlı'nın Karlofça Antlaşması'ndan sonra, Avrupa'dan tasfiyesini hazırlayan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü politikasından vazgeçildiği ikinci büyük dönüm noktasını oluşturmuştur. Bu tasfiye, Bükreş Antlaşması (10 Ağustos 1913) ile tamamlanacak, Avrupa Türkiye, Doğu Trakya'ya münhasır kalacaktır. Berlin Antlaşması ile Rusya'ya 802.500.000 frank savaş tazminatı ödemeye mecbur edilen Osmanlı İmparatorluğu. Niş sancağını Sırbistan'a, Teselya sancağını Yunanistan'a ve Karadağ'a, Kars, Artvin ve Ardahan sancaklarını Rusya'ya, Dobruca sancağını Romanya'ya bırakıyor, bu suretle birkaç kaza ile birlikte altı sancak, İmparatorluktan ayrılıyordu. Kendisine tabi olan Romanya, Sırbistan, Karadağ prensliklerinin, imparatorluktan ayrılmasına razı oluyordu. Osmanlı Devleti, çok imtiyazlı bir Bulgaristan Prensiği ile az imtiyazlı bir Doğu Rumeli vilayetinin kurulmasına rıza gösterdiği gibi, Bosna-Hersek vilayeti ile kısmen Yenipazar sancağının idaresini Avusturya-Macaristan'a, Kıbrıs sancağının idaresini de İngiltere'ye bırakıyor, Ermenilerin bulunduğu altı vilayette ıslahat yapmayı kabul ediyordu.

I. Dünya Savaşı öncesinde, artık küresel bir güce erişen Almanya'nın, İngiltere'nin Hindistan yolunu kesmek maksadıyla Orta Doğu'ya yönelmesi, XIX. yüzyılda Balkanlarda nüfuzunu tesis eden Rusya'nın 1911'den itibaren, İran'ın kuzey eyaletlerini ele geçirmeye başlaması, bölgesel bir güç olarak beliren İtalya'nın aynı yıl Trablusgarp'ı ilhak etmesi, Bölge üzerindeki iddiasını artıran Fransa'nın 1912'de Fas'ta manda idaresi kurması ve bu esnada patlak veren Balkan Savaşında Avrupa'daki son topraklarını terk etmek zorunda kalan Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Savaşı Orta Doğu ve Anadolu topraklarında karşılaşmasını zorunlu kıldı.

Savaşın ilk yıllarında Türkler; Sina, Filistin ve Irak cephelerinde önemli başarılar elde ettiler. 1915 sonu 1916 başlarında İran'dan gelen petrol boru hattını korumak üzere Basra'dan Bağdat'a ilerleyen İngilizler, Kut'ül-Ammare'de o zamana kadarki en büyük yenilgilerine uğradılar. Ancak savaşın sonucunu, İngilizlerin Hindistan'dan getirdikleri Müslüman askerler ile yerel aşiret reislerinden sağladıkları destek belirledi (Türkmen, 2007:86-101). Osmanlı'nın Süveyş Kanalı'na icra ettiği ikinci harekâta rağmen, itilâf devletleri, 1916 yılı sonunda, Mısır ve Irak'tan ileri harekâtlarına devamlı 1917 ilkbaharında Bağdat'ı, Filistin'de Gazze'yi, 1917 Aralığında Kudüs'ü, 1918 Ekiminde ise Şam'ı ele geçirdiler.

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı'nın Batılı devletler tarafından paylaşımını öngören antlaşmalar Ekim Devrimi'nin getirdiği durum değişikliğine göre San Remo Konferansı'nda (10 Ağustos 1920) yeniden düzenlendi.

Böylece Orta Doğu'daki Osmanlı toprakları İngiltere ve Fransa arasında paylaşıldı. Barış antlaşmaları Araplar arasında uyandırılan umutları tatmin etmemişse de boşa da çıkarmamıştı. Verimli Hilâl (genel olarak Orta Doğu'nun, özel olarak Fırat, Dicle, Ürdün Nehri arasında kalan bölgenin adı), İngiltere ve Fransa tarafından önceki sömürgeler yerine, yeni sınırları ve adları olan yeni devletlere bölündü.¹³⁵ Fransız himayesi altında Suriye ve Lübnan Cumhuriyeti adıyla iki devlet kuruldu. Irak İngiliz himayesi altında Şerif Hüseyin'in oğlu Kral Faysal yönetiminde bir monarşi hâline getirildi. İngiliz himayesi altında Trans-Ürdün adını alan bir Arap emirliği kuruldu, başına Şerif Hüseyin'in diğer oğlu

¹³⁵ Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nın kayıplarıyla yıkılışa doğru hızla sürüklenen devletin paylaşımına yönelik açık ve gizli antlaşmalar 1913-1914 yıllarında yoğunluk kazanmıştır. Açık antlaşmalar çoğunlukla; demiryolları yapımına ilişkin imtiyazlar, vergilerin toplanması ve kapitülasyonların artırılması vb. iktisadi ayrıcalıklara ve kaynak kullanımına ilişkindir. Bu kapsamda sırasıyla; Irak sulama projesinin İngiliz şirketlerine verilmesi, kapitülasyonların devam ettirilmesi, demiryollarının işletilmesi, İngiltere lehine petrol arama hakkı ve tek el gelirlerinin düzenlenmesi konularında, 13 Haziran, 29 Temmuz, 12 Ağustos 1913 ve 9 Nisan 1914 tarihli Osmanlı-İngiliz antlaşmaları küresel güç İngiltere'nin askerî gücünü kullanarak savaşmaksızın ekonomik kazanımlar elde etmekteki politikalarını ortaya koyması nedeniyle dikkat çekmektedir. Yine aynı kapsamda; Rusya ile 9 Ekim 1913 Kuzey Anadolu demiryolu antlaşmasını ve 8 Şubat 1914 işgal altındaki doğu illerinin yönetimi konulu Osmanlı-Rus antlaşmalarını ve Suriye'de üç Fransız bölgesi kurulmasını konu alan 9 Nisan 1914 Osmanlı-Fransız antlaşması ile Almanya ile imzalanan çok sayıdaki antlaşmayı saymak mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğu'na dayatılan bu ikili antlaşmalardan başka, Batılı devletler arasından İmparatorluğun egemenlik haklarının ve topraklarının parçalanmasını konu alan gizli ve açık antlaşmalar ana hatlarıyla aşağıda sunulmuştur:

- 3-24 Temmuz 1913 Osmanlı İmparatorluğu-İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya arasında Doğu Anadolu'da Ermenilere yönelik ıslahatı konu alan İstanbul Büyükelçiler Konferansı.
- Irak petrollerinin bölüşümü hakkındaki 19 Mart 1913 İngiliz-Alman Antlaşması.
- Gökçeada ve Bozcaada dışındaki Ege adalarının Yunanistan ve İtalya'ya bağlanması hakkında Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912- 11 Ağustos 1913).
- Osmanlı topraklarındaki demiryolu yapım haklarının bölüşülmesi konusunda; 15 Şubat 1914 Alman-Fransız ve 6 Mart 1914 İngiliz-İtalyan antlaşmaları.
- Osmanlı'dan o zamana kadar elde edilen tavizlerin beraberce korunması konusunda baskı yapılmasını konu alan 15 Haziran 1914 İngiliz-Alman Antlaşması.
- Boğazların Rusya'ya bırakılmasını öngören 4 Mart 1915 İngiliz, Fransız-Rus Antlaşması.
- İtalya'nın I. Dünya Savaşına girmesini sağlamak maksadıyla, Osmanlı topraklarından alacağı payın İtalya-İngiltere, Fransa, Rusya arasında belirlendiği 26 Nisan 1915 Londra Antlaşması.
- Osmanlı'nın Orta Doğu'daki topraklarının İngiltere, Fransa arasında bölüşülmesini konu alan ve Rusya'nın katılımıyla imzalanan 23 Ekim 1916 Sykes-Picot Antlaşması.
- Rusya'yı Sykes-Picot Antlaşması'nın koşullarına razı etmek maksadıyla, bu ülkeye verilecek olan ilave toprakların belirlendiği Mart 1916 Petrograd Protokolü.
- İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan gizli antlaşmaların açığa çıkması üzerine İtalya'nın taleplerini karşılamak üzere imzalanan 19 Nisan 1917 Sain-Jean de Maurienne Antlaşması (Uçarol, 2000: 456-489).

Abdullah geçirildi. İngilizler Filistin adını alan Ürdün'ün yönetimini ellerinde tutular. Bölgedeki en önemli gelişme Hicaz (1924), Medine, Mekke ve Cidde'yi (1925) ele geçiren Abdülaziz ibn Suud'un, 1917'de Arabistan'da kendisini "Arapların Kralı" olarak ilan etmiş olan Şerif Hüseyin'i uzaklaştırarak, 8 Ocak 1926 Hicaz Kralı ve Necid Sultan unvanı -Eylül 1932'de devlet Suudi Arabistan adını alacaktır- ile Arabistan'ı ele geçirmesi oldu. İran'da ise anarşi döneminin ardından 1921 Şubatında iktidarı ele geçiren Kazak Tugayı lideri Rıza Han (Pehlevi), 1925 yılında Şahı tahttan indirerek 1979'da İran İslam Devrimi ile yıkılana dek yönetimin başında bulundu (Lewis, 2003 a: 393-401).

4.3.2.1.2. İktisadi Çöküş

XV. yüzyıldan itibaren Yeni Dünya'yı keşfeden Batı, kolonilerle zenginleşirken, Osmanlı eski dünyada bir din-tarım imparatorluğu olma karakterini sanayi-ticaret imparatorluğuna dönüştürememenin bedelini ödemek zorunda kaldı. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasında, fütuhata dayanan ekonomik sistemin, "Duraklama Dönemi" ile büyük sekteye uğraması ve sanayileşme sürecine dâhil olunamaması, toprak kayıplarından çok daha yıkıcı etkiler yarattı. İç cephede Fransız İhtilali ile başlayan ulusalcı ayaklanmalar ile dış cephedeki Haçlı ittifakları ve Rusya'nın güç kazanması bu yıkılışı hızlandırdı.

Bu süreçte, okyanus aşırı kolonilere yönelen İngiltere, Fransa ve Hollanda tüccarları, Osmanlı ülkelerinde faaliyetlerini oldukça azaltmışlardı.

XVIII. yüzyılda Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika'da sadece Avusturya'nın ticari faaliyetinde bir yükselme görülmekteydi. XVII. yüzyılda İngiltere dış ticaretinin onda birini Osmanlı ülkeleriyle yaparken, 1770'lerde bu oran yüzde bire düştü. Oysa aynı dönemde İngiliz toplam ticaret hacminin bir önceki yüzyıla göre iki misli arttığı biliniyor. Bu dönemde Fransa'nın da Osmanlı ülkelerindeki ticaret hacmi XVII. yüzyıla göre yirmide bire düşmüştü (Davis,1970: 2005'ten aktaran, Ortaylı, 2006: 103). XIX. yüzyıl başında ülkenin tarımsal zenginliğinin yabancı tüccarlar kanalıyla büyük ölçüde dış pazara akmasının, iç piyasalarda neden olduğu kıtlık toplumsal sorunlar doğurmuştu. İngiltere'nin İran ve Hindistan'da etkinlik kazanmasıyla Osmanlı İmparatorluğu için başlıca vergi geliri ve hammadde kaynağı durumundaki İran ipek ticaretinin büyük oranda Batı Avrupalı tüccarların kontrolü altına girmesi ve Avrupalıların deniz ticaretinde kat ettiği gelişme nedeniyle ticaretle ilgili şartlar Osmanlı'nın aleyhine değişmişti.

Yüksek teknoloji ve sanayi ürünü olan yabancı sanayi ürünlerinin ülkeye serbestçe girmesi nedeniyle geleneksel zanaatlar zayıflamış, çoğu Müslüman olan esnaf ve zanaatkârlar, niteliksiz işçi hâline gelmişlerdi. Kapitülasyonlar, Osmanlı ekonomisinin savunma reflekslerini ortadan kaldırmıştı. XIX. yüzyıl başlarında bu ayrıcalıkların Hristiyan ve Musevi tüccarlara da verilmesi Müslümanların rekabet gücünü tamamıyla ortadan kaldırırken, yeni bir ayrıcalıklı sınıfın ortaya çıkmasına neden olmuştu.

Dış borçlar nedeniyle devletin maliyesi yabancı devletlerin eline geçmişti.¹³⁶

Batı sızmasının ikinci yolu, iktidar ve önemli devlet makamlarına azınlıkların ve yabancı devlet yanlılarının getirilmesiydi. Ayrıca konsolosluk ve elçiliklerin sağladığı koruma yabancıların Osmanlı topraklarında kendi kanunlarını uygulamalarını, kendi mahkemelerini kurmalarını olanaklı kılıyordu; öyle ki bunların kendilerine ait cezaevleri ve hatta postaneleri bulunmaktaydı. Hukuki kapitülasyonlar gayrimüslimleri yabancılar seviyesine taşıırken devletin ana unsurunu oluşturan halkı ikinci plana itiyordu.

Bütün bu gelişmelerin sonucunda önce Batılı tüccarlar, sonra üreticiler, daha sonra da hükümetler; Osmanlı üzerindeki ekonomik güç ve baskılarını artırarak, İmparatorluğun üretim sektörlerini ve devlet maliyesini mutlak bir denetim altına almışlardı (Lewis, 2003 a: 333-338).

¹³⁶ Kırım Savaşı (1853) ile başlayan borçlanma süreci 1874'de devletin 238.773.272 liraya ulaşan dış borçlarını ödeyemeyeceğini açıklamasıyla siyasi bir boyut kazanmış, Muharrem Kararnamesi ile Duyun-u Umumiye (Genel Borçlar) (1881-1928) teşkilâtının kurulmasıyla devlet maliyesinin kontrolü yabancı devletlerin eline geçmişti (Yeniay, 1964: 22-51). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın neden olduğu ağır kayıplar nedeniyle patlak veren ekonomik buhran neticesinde Osmanlı İmparatorluğu, 1881'de damga, alkollü içki, balık avı, tuz, tütün ve ipekten alınan vergilerin tüm gelirini iç ve dış borçların ödenmesine ayırmak zorunda kalmıştı. Türkiye Düyun-u Umumiye'ye olan borcunun son taksitini, ilk dış borcun alınmasından tam bir yüzyıl sonra, 1954'te ödemiştir (Kongar, 2006: 70).

İmparatorlukta ilk banka olan Bank-ı Dersaadet (Banque de Caonstantinople) hükümetin anlaştığı Alléon Baltazzi adlı iki Galata bankeri tarafından, esasen dış ödemelerde paranın değerlerinin korunması maksadıyla kurulmuştu. Ancak devletin kısa vadeli borçlarını ödeyememesi nedeniyle paranın itibarını yitirmesi üzerine Banka'nın, Kırım Savaşı'ndan biraz önce kapanması üzerine, Osmanlı dış ticaretinde en başat unsur olan İngiltere'nin Osmanlı bankacılığını örgütlemesi yeniden gündeme gelmişti. 1865 Mayıs'ında İngiltere Kralı'nın fermanı ile Londra'da kurulan Osmanlı Bankası, 1863'te İngiliz-Farısız ortak girişimine dönüşerek Bank-ı Osmani-yi Şahane unvanıyla bugünkü merkez bankası konumunu üstlenmiştir. Aslında emisyon bankalarının daima özerk kuruluşlar olması gerekliliğine karşın Osmanlı İmparatorluğunda bu işlevin, Osmanlı Bankası gibi yabancı sermayeyle kurulan bir bankaya emanet edilmesi devletin bağımsızlığının son bulduğunun açık ifadesiydi (Ortaylı, 2006: 217-220). Gayrimüslimlerin maliyedeki etkinliklerine örnek olarak; 1912 yılındaki bir listede, İstanbul'daki kırk özel bankacıdan on ikisinin Ermeni, on ikisinin Rum, sekizinin Musevi ve beşinin Levanten olması, yine başka bir listede, İstanbul'daki otuz dört borsacıdan on sekizinin Rum, altısının Musevi, beşinin Ermeni olması dikkat çekicidir (Lewis, 2003: 339).

Sonuç olarak, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali ile özdeşleşen ikinci küreselleşme evresinde, cemaatlara, fetihlere ve toprağa dayalı bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, dogmatik yapısı nedeniyle değiştirilen konumuna düşmüş, “Yeni Dünya”nın keşfiyle “Eski Dünya”nın merkezindeki stratejik önemini yitirmiş, kısacası sebebini oluşturduğu birinci küreselleşme evresinden sonra giderek küreselleştirilmiş ve yok olmuştur.

4.3.2.2. Orta Doğu Haritası Yeniden Çizilirken

Orta Doğu'nun haritası iki genel savaş arasındaki dönemde İngiltere ve Fransa tarafından çizildi. Bu manzara yerel dinamiklerin etkisiyle bazı değişikliklere uğramışsa da dışa bağımlılığını büyük ölçüde muhafaza etti. I. Dünya Savaşı sonrasında kurulmaya çalışılan yeni dünya düzeninde; yüzyıllar içerisinde Bölgenin gerçekleriyle yoğrularak oluşturulan Roma tarzı: “Yerel Olanlarla Birlikte Yönet”çi Osmanlı düzenin yerine, Batı türü “Böl ve Yönet”çi yaklaşımın ve himayeci (mandater) yönetimlerin benimsenmesi, Batı'ya karşı direnci, Arap milliyetçiliğini ve bölgesel çekişmeleri tetikledi.¹³⁷

¹³⁷ Orta Doğu toprakları İngiltere ve Fransa arasında şu belgelerle bölünmüştür:

- Suriye ve Lübnan'da Fransa himaye yönetiminin kurulmasını öngören 1922 tarihli MC kararı.
- Ürdün ve Filistin'de İngiltere himaye yönetiminin kurulmasını öngören 1922 tarihli MC kararı.
- MC'nin Filistin himaye yönetimi hükümlerine uygun olarak Şeria Nehri'nin batısında Yahudilere millî bir yurt, Yahudi olmayanlara da eşit haklar verilmesini öngören ve Churchill tarafından Filistin için hazırlanan 1922 tarihli Beyaz Kitap.
- Irak'ta tahta Faysal'ın getirilmesi ve bir himaye cemiyeti kurması suretiyle sözde bağımsız bir devletin kurulmasını konu alan 1922 tarihli antlaşma.
- Mısır tahtına Kral I. Fuad'ın geçirilerek İngiltere'nin nüfuzu altında sözde bağımsız bir devletin kurulmasını konu alan 1922 tarihli Allenby Deklarasyonu.
- Suudi Arabistan Irak ve Kuveyt sınırının İngiltere tarafından belirlendiği 1922 tarihli İbn Suud Sınır Antlaşması.

1921'de gündemde olan Kürtlere özerklik yada bağımsızlık her nasılsa 1922'de gündemden kaldırıldığı için o tarihlere bir Kürdistan kurulmamıştır. Esasen bu karar, Türkiye'de cereyan eden 1925-1927 Şeyh Said Ayaklanması örneğinde olduğu üzere Kürtlerin yaşadıkları bölgelerdeki devletlere karşı siyasi bir koz olarak kullanılmasını olanaklı kılmıştır (Fromkin, 2004: 476).

I. Dünya Savaşı sonrasında; 1922 tarihli bir dizi antlaşmayla İngiliz ve Fransız hegemonyasında çizilen Orta Doğu haritasına karşı yerel tepkiler hız kazandı. İkinci küreselleşme evresinin duraklama dönemini yaşadığı bu dönemde İngiltere ve Fransa'nın, Bölgedeki askerî varlıklarını azaltmalarına, bazı manda yönetimlerine son vermelerine karşın, Bölgedeki etkinlikleri şu veya bu şekilde devam etti. 1930'lu ve 1940'lı yıllarda bölgesel güç mücadelesine İtalya ve Almanya da katıldı. II. Dünya Savaşı sonrasında ise Bölgenin hâkimiyeti ABD ve Sovyetler Birliği arasında bölüşüldü. Savaş sonrasında beş yüz yıllık sömürge topraklarını ellerinden çıkaran Avrupalıların on yıl gibi kısa bir süre içerisinde gerçekleşen ve belki de insanlık tarihindeki en önemli küresel geri çekilişin (Kagan, 2005: 26) güç dengesinde neden olduğu köklü değişiklikler, Bölgenin yakın tarihinde yaşanan çalkantıların başlıca tetikleyicisi oldu.

4.3.3. Orta Doğu'daki Güç Mücadelesinin Yakın Tarihi

II. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan iki kutuplu yeni dünya düzeni, Orta Doğu'da yeni güç dengelerinin oluşturulması zorunluluğunu doğurmuş, bu durum içsel ve bloklar arası gerilimlere neden olmuştur. Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında, mevcut gerilim bölgelerinden hiç biri Orta Doğu'nun sahip olduğu cari ve potansiyel istikrarsızlık kaynaklarına sahip olmamış, tehdit ve risklere maruz kalmamıştır.

Orta Doğu'nun yakın tarihindeki güç mücadelelerini; 1) Küresel güçler arasındaki güç mücadelesi 2) Bölge ülkelerinin doğrudan taraf oldukları gerilimler olmak üzere iki ana başlık altında özetlemek mümkündür. Bununla beraber Bölge ülkeleri arasındaki çekişmeler küresel güçlerin mücadeleleri ekseninde gelişmiştir. Bütün olarak ele alındığında bu mücadelelerin:

- Sıcak denizlere ve Orta Asya'ya el atmaya çalışan Sovyetler Birliği'nin durdurulması ihtiyacından,
- Doğu Avrupa'da başlayacak bir çatışmanın süratle her iki bloğun ana karasına sıçraması tehlikesine karşın, Orta Doğu'nun; bloklar arası çatışmalar için en uygun ve aynı zamanda karşıt küresel güçlerin birbirlerini kuşatmalarına imkân vermesi nedeniyle kaçınılmaz bir kriz alanı olma özelliği taşımasından,
- 26 Mayıs 1908'de İran'da ilk kuyunun açılmasından itibaren Batı Dünyası'nın petrolün kontrolü için giriştiği güç mücadelesinden, Sovyetler Birliği için ise Orta Doğu petrolüne bağımlı olan Batı'nın Bölge vasıtasıyla kontrolünün sağlanması ihtiyacından,
- I. Dünya Savaşı sonrasında şekillendirilen ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra da sürdürülmeye çalışılan siyasi yapının tutarsızlığından,
- Musevilere bir vatan verilmesi fikrinin İngiltere'nin resmî politikası hâlini aldığı 1917 Belfour Bildirgesi (Deklarasyonu) ile başlayan ve günümüze kadar devam eden Arap-İsrail Sorunu'nun uluslararası niteliğinden kaynaklandığı görülmektedir.

4.3.3.1. Soğuk Savaş Döneminde Küresel Güçler Arasındaki Mücadele

4.3.3.1.1. Genel

II. Dünya Savaşı sonlarında Müttefikler arasında icra edilen konferanslar dizisinde¹³⁸ mutabakata varılamamış olmasının, Almanya'nın bölünmesi esnasında yaşanan "Berlin Ablukası (1948-1949)"nın, SSCB'nin; Polonya ve Macaristan'a el atmasının, Komünist bloğun; ilk kez Churchill'in 5 Mart 1946'da Fulton konuşması sırasında "Demir Perde" olarak tanımladığı kapalı ve uzlaşmaz bir diplomasiyi benimsemesinin tırmandırdığı gerilim, 1947'de ABD'nin Komünist tehlike karşısında özgür ulusları koruma maksadıyla uygulamaya

¹³⁸ Atlantik Bildirisi ile başlayan konferanslar dizisinde, Müttefikler, savaşın sonlandırılması ile ilgili hususlarda ki mutabakatlarına karşın savaş sonrası kurulacak olan yeni dünya düzeninin esasları hakkında uzlaşmamışlardır. Söz konusu konferanslara ilişkin ana hususlar özetle aşağıda sunulmuştur.

Atlantik Bildirisi (9 Ağustos 1941): Roosevelt ile Churchill Atlantik'te bir savaş gemisinde buluşarak Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın esaslarını belirlemişlerdir. Müteakiben 1 Ocak 1942'de Almanya'ya karşı savaş açmış bulunan 26 devletin imzası ile Washington'da "Birleşmiş Milletler Bildirgesi" imzalanmıştır. Bu toplantıda Atlantik Bildirisi ile belirlenen ilkeler kabul edilmiştir. Müteakiben 21 Ağustos-7 Ekim 1944'de Amerika'da yapılan Dumbarton Oaks Konferansı'nda Birleşmiş Milletler Teşkilatının esasları açıklanmıştır.

Moskova Konferansı (19-30 Ekim 1943): Müttefiklerin Dışişleri Bakanları -Hul, Eden ve Molotov- nın katılımı ile yapılan toplantıda; ikinci cephenin açılması, savaş sonrasında sürdürülecek iş birliği, büyük devletlerin nüfuz sahaları, kolonilerin geleceği, savaş suçlularına yapılacak işlemler görüşülmüştür.

Casablanca Konferansı (15-24 Ocak 1943): Roosevelt ve Churchill arasında yapılan görüşmelere sürgündeki Fransız hükümeti adına General de Gaulle de katılmışsa da pek bir ilgi görmemiştir. Müttefiklerin Kuzey Afrika harekâtı esnasında yapılan toplantıda; Sicilya ve Güney İtalya'ya yapılacak çıkarma harekâtı ve savaş sonrasında Wilson'un 14 Noktasına uygun bir yeniden yapılanmayı öngören barışın koşulları üzerinde durulmuştur.

Tahran Konferansı (28 Kasım-1 Aralık 1943): Roosevelt, Churchill ve Stalin'in katılımı ile yapılan toplantıda; İkinci cephenin açılması, Türkiye'nin savaşa girmesi, dünyanın savaş sonrası düzeni, Polonya'nın geleceği, Müttefik çıkarmasının Fransa'ya yapılması gibi konular görüşülmüş ancak, tam bir anlaşma sağlanamamıştır. Bu toplantının öncesinde Roosevelt, Churchill ve Çan Kay Şek 22-26 Kasım 1943 Kahire Konferansında buluşarak, Stalin ile görüşülecek konuları ele almışlardır.

Moskova Konferansı (9-20 Ekim 1943): Churchill ve Stalin arasında yapılan toplantıda; Balkanlar'daki nüfuz bölgeleri, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi gibi konular ele alınmış, Polonya'nın sınırları konusunda anlaşmaya varılamamıştır.

Yalta Konferansı (4-11 Şubat 1945): ABD ile Sovyetler Birliği'nin savaş sonrasındaki nüfuz ve çıkar bölgelerini saptamaları nedeniyle bazı yazarlar tarafından "dünyanın taksimi konferansı" olarak adlandırılan Yalta Konferansı; Roosevelt, Churchill ve Stalin arasında yapılmıştır. Sovyetler Birliği'nin kendi lehlerine birçok karar çıkardıkları Konferansta; Uzak Doğu ve Almanya'nın ne şekilde bölüşüleceği, savaş tazminatları, Birleşmiş Milletlerin kuruluşu, Polonya sınırı meselesi, İran ve Türk Boğazları'nın durumu görüşülmüştür.

Potsdam Konferansı (17 Temmuz-2 Ağustos 1945): ABD, İngiliz ve Sovyet liderleri arasında yapılan Konferansta (Roosevelt'in ölümü nedeniyle yerine Truman, katılmıştır. İngiltere'de bu esnada devam eden seçimleri Muhafazakâr Parti'nin kaybetmesi üzerine Churchill'in yerini yeni Başbakan Atlee almıştır.); Almanya'nın geleceği ve Doğu Avrupa ülkelerinin savaş sonrasındaki durumu kararlaştırılmıştır.

koyduğu Truman Doktrini ile Soğuk Savaş'a dönüştü.¹³⁹ Soğuk savaşın seyrini, ABD ve Sovyetler Birliği'nin liderliğinde devlet başkanlarının adlarıyla tanımlanan doktrinler belirledi.¹⁴⁰

¹³⁹ "Soğuk Savaş" sözcüğü ilk kez 1947'de ABD Başkanı ekonomi danışmanı Bernard Baruch tarafından kullanıldı. Kırk yedi yıl boyunca devam eden gerginlik esnasında; Kore Savaşı(1950-1953), 1956-1959 yılları arasında Orta Doğu'daki çekişme, Berlin Duvarı'nın yapılması (1961), U-2 casus uçağı ve Küba krizleri (1962) ve Vietnam Savaşı (1964-1973) örneklerinde olduğu üzere iki blok defalarca genel bir savaşın eşiğine geldi. Ancak gerek "dehşet dengesi"ne ulaşılmış olmasının karşılıklı olarak sağladığı caydırıcılık ve Yumuşama Politikası (detenté) (1962), Willy Brandt'ın SSCB, Polonya ve Demokratik Almanya ile yakınlaşmaya yönelik olarak uygulamaya koyduğu Doğu Politikası (Ostpolitik), Çin'in BMGK'ya üye olmasıyla başlayan üçlü diplomasi (1971), AGİK (1975), AKKA (1980), SALT I ve II (1968, 1972-1979) ve Açıklık Politikası (Glasnost) gibi vasıtalarla gerginliğin savaşa dönüşmesinin önüne geçilebilmiştir. Soğuk savaş boyunca küreselleşme bugünkünden farklı bir düzlemde devam etti.

¹⁴⁰ Truman Doktrini (12 Mart 1947): SSCB'nin Akdeniz'e inme stratejisinin gereği olarak, Yunanistan iç savaşında komünistlere destek sağlaması ve Türk Boğazları ile Kars ve Ardahan'a yönelik talepleri üzerine, 1947 Mart'ında Truman, "özgür ulusları korumak" söylemiyle birdizi askerî ve ekonomik yardımı hayata geçirmiştir. Bu kapsamda ilk etapta Türkiye (100 milyon dolar) ve Yunanistan'a (400 milyon dolar) askerî yardım kararı alınmış, birkaç ay sonra da Dışişleri Bakanı Marshall'ın adıyla anılan ve 17 Avrupa ülkesine toplam 12 milyar dolar tutarında hibe veya kredi şeklinde kaynak aktarımını öngören Avrupa Kalkınma Programı (European Recovery Program) başlatılmıştır.

Eisenhower Doktrini (9 Mart 1957'de) : Eisenhower, 9 Mart 1957'de "uluslararası komünizmin" tehdidi ile karşı karşıya olan uluslara doğrudan askerî yardımda bulunabileceğini açıklayarak Truman Doktrini'nin bir adım önüne geçmiş ve ABD'nin doğrudan askerî güç kullanılmasını gündeme getirmiştir.

Nixon Doktrini (25 Şubat 1962): İlk kez Guam'da açıklanması nedeniyle Guam Doktrini olarak da anılan doktrin ile ABD, Vietnam yenilgisinden çıkarılan dersler ışığında gerginliğin azaltılmasını hedeflemiştir. Bu maksatla, Çin ile diplomatik ilişki kurulmuş, stratejik silahların sınırlandırılmasına ilişkin antlaşmalar yapılmış, ABD Silahlı Kuvvetleri'nin ülke dışında kullanımına ilişkin sınırlamalar getirilmiş, bunun yerine bölgesel oyuncular ve NATO üyeleri ile askerî iş birliği öne çıkarılmıştır.

Ford Doktrini (7 Aralık 1975): Ford Doktrini, Richard Nixon'un 1974 Temmuz'unda Watergate Skandalı sonucu istifa etmesinden sonra ABD'nin Vietnam Savaşı'nın yaralarını sarmaya başladığı dönemde gündeme gelmiştir. Buna göre; Nixon Doktrini ile benimsenen müzakereci yaklaşımda başarılı olabilmek; caydırıcı gücü yüksek bir silahlı kuvvetlerle, stratejik bölgelerde tesis edilecek ABD askerî üs ve tesisleri ile mümkün olabilecektir. Ford Doktrini, ABD Silahlı Kuvvetleri'nin yeniden yapılandırılması ve ABD askerinin doğrudan savaş alanına sürülmesi yerine ABD silahlarıyla donatılan bölgesel oyuncuların takviye edilmesi için askerî harcamaların artırılmasını öngörmekteydi.

Carter Doktrini (23 Ocak 1980): SSCB'nin 1979 sonlarında Afganistan'a müdahalesinin bölgeye yayılma eğiliminden endişe duyan Başkan Carter, Basra Körfezi ve petrol bölgesine yapılacak bir müdahalenin ABD'nin hayati menfaatlerine saldırı sayılacağını, bu nedenle askerî kuvvet kullanılması da dâhil her türlü tedbirin alınacağını ilan etmiştir. Zbigniew Brzezinski tarafından kaleme alınan Doktrin, Truman Doktrini ile büyük benzerlikler göstermekle beraber ondan farklı olarak SSCB'nin Orta Doğu'daki nüfuzunu kırmaya yönelik boyutuyla dikkat çekmektedir.

Reagan Doktrini (22 Şubat 1985): İlk kez 1950'li yıllarda ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dolles tarafından ileri sürülen Püskürtme Stratejisi'ni, o döneme kadar uygulanmakta olan Çevreleme Stratejisi ile birlikte hayata geçiren doktrin olması nedeniyle diğer ABD doktrinlerinden farklılık göstermektedir. Reagan'ın Şubat 1985'de açıkladığı Doktrin ilk kez 1983 tarihli NSC ile yürürlüğe konulmuştu. Yeni Muhafazakârların (New-Cons) fikrinsel alt yapısını oluşturan Heritage Foundation isimli düşünce kuruluşunun olgunlaştırdığı doktrin, SSCB'nin yayılma gayretlerini boşa çıkarmakla kalmayıp, Sovyet karşıtı grupların desteklenmesi suretiyle, Doğu Bloku'nun içten yıkılmasını kolaylaştırmıştır. Afganistan'da Mücahitlerin, Angola'da UNİTA'nın, Kamboçya'da Kontraların, İran, Laos, Libya ve Vietnam'da muhalif grupların desteklenmesi, IMF ve WB'ye üye olan 70 civarındaki bağlantısız devletin ekonomik bakımından kontrol altına alınması, Yıldız Savaşları Projesi (Strategic Defense Initiative-1983), Şer Devletleri vb. tanımlamalarla uygulanan propaganda faaliyetleri Reagan Doktrini ile hayata geçirilmiştir.

Bu süreçte, Bölge hâkimiyetini İngiltere'den devralan ABD, İngiltere ve Fransa'nın Batı tarzı yönetim yaratma modelinde ısrarcı olmamış, aksine başta din ve aşiret yapılanmaları olmak üzere Komünist ideolojiye aykırı olan yerel sosyolojik olguları güçlendirmeye çalışmıştır. SSCB ise; Batı karşıtlığından, Arap-İsrail sorunundan, Arap sosyalizminden, Bağlantızılık hareketinin Bölgede gördüğü ilgiden ve Bölgeye olan coğrafi yakınlığın sağladığı üstünlüklerden yararlanmaya çalışmıştır.

ABD'nin dönemsel koşullara uygun olarak gündeme getirdiği doktrinler; sadece güncel sorunlara ve Komünist tehdide tedbir getirmekle kalmamış, aynı zamanda nüfuz alanındaki devletlerin ve özellikle de Batı Avrupa'nın dolaylı olarak da olsa küreselleşmesini sağlamıştır. Ancak, bu küreselleşme; esneklik, yoğunluk, hız ve etki bakımından ABD hegemonyasında gerçekleşen bugünün küreselleşmesinden daha düşük yoğunlukta gerçekleşti. Avrupa dışındaki ülkelerde ise kapitalist sistemin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yapılanma, küreselleşmenin bugün öne çıkarılan değerlerinin tamamı adeta yok sayılarak tesis edilmiş, güvenlik adına bölgesel diktatörlüklerin güçlendirilmesine önem verilmişti. Demokrasi, insan ve azınlık hakları vb. değerlerin küresel ekonomik sisteme hizmet aracı ve ikna yöntemi (rethoric) olarak kullanıldığı söz konusu yaklaşımın esasen bugün de devam ettiğini görüyoruz.

SSCB'nin Bölgeye yönelik politikasında da ideoloji, değer ve ilkelerin kuvvet dengesinin gereklerine tercih edildiği görülmektedir. Örneğin, BAC (Birleşik Arap Cumhuriyeti) ile SSCB yakınlaşmasının zirveye ulaştığı 1958'de Mısır ve Suriye'deki sosyalist grupların kıyım tabi tutulması, 1970'de Baas yönetiminin Irak Komünist Partisi'ni, Şah'ın İran'daki sosyalist Tudeh Partisi'ni baskı altında tutması, SSCB ile bu ülkeler arasındaki ilişkileri gölgelememişti (Arı, 1999: 82).

Sonuç olarak, aşağıda ayrıntılarıyla değinildiği üzere, küreselleşmenin kısıtlı düzeyde seyrettiği Soğuk Savaş döneminde, önceki dönemlerde olduğu üzere Orta Doğu'daki oluşumlar; güç olgusu ekseninde ve özellikle de küresel güçlerin girişimleriyle şekillenmiştir. Bu süreçte küresel güçler, emperyalist ve hegemonyacı yaklaşımlarını, bölgesel güçlerin ortak menfaatleriyle örtüştürme stratejisini benimsemiş, ortak bir tehdit yaratmak suretiyle uluslararası birliktelikler oluşturmuş, mevcut iktidarları ulusal çıkarları gereği desteklemiş ya da doğrudan veya dolaylı yöntemlerle etkilemeye/değiştirmeye çalışmışlardır.

4.3.3.1.2. Doktrin Savaşlarından Yıldız Savaşlarına

Orta Doğu'ya yönelik olarak ilk ABD politik yığınaklanması, esasen; 1943'de Rosevelt'in, II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın savunma ve imarına yönelik olarak başlattığı "Ödünç verme ve Kiralama Yasası (Lend and Lease)" kapsamında Suudi Arabistan'ı da dâhil etmesi (Gürel, 1979: 62) ve yine kuzey ülkelerini (Northern Tier) kapsayan Truman Doktrini ile başlamıştı.

Bu kapsamda; 1947'de Suudi Arabistan ile üs, 1949'da Bahreyn ile MIDEASTFOR'un Jufayr deniz üssünden yararlanması antlaşmaları imzalandı.

Batı'dan umduğu ekonomik desteği alamayan Nasır'ın 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı Şirketi'ni millileştirmesi, Asvan Barajı'nın yapımı için SSCB'nin yardımını alması ile başlayan süreçte, İngiltere ve Fransa'nın İsrail ile iş birliği yaparak 31 Ekim 1956'da Mısır'a saldırılarına üzerine SSCB'nin kararlı tutumu dünyayı küresel bir savaşın eşiğine getirdiğinde ABD, SSCB'nin yanında yer alarak durumu, sadece görünüşte kurtarmıştı.

Orta Doğu devletlerinin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün korunması ve Bölgede Komünizm tehlikesinin önlenmesi maksadıyla, 200 milyon dolarlık ödeneğin tahsisini ve Amerikan silahlı kuvvetlerinin kullanılmasını öngören Eisenhower Doktrini, Bölgedeki güç dengesinin SSCB lehine döndüğü ortamda gündeme geldi. Doktrin, Bağdat Paktı üyeleri (Türkiye, İran, Irak) ile Lübnan ve Libya dışında sıcak karşılayan olmadı. Hatta Batı yanlısı Arap devletleri ve İsrail bile doktrine ilgi göstermedi. SSCB yanlısı Mısır ve Suriye ise doktrini, Orta Doğu ülkelerin iç işlerine doğrudan bir müdahale ve Siyonizm tarafından beslenen emperyalist bir manevra olarak algıladı (Arı, 2007:53). Bu algılamada; ABD'nin 1957'de Suriye yönetimini uzaklaştırmaya yönelik gizli ve açık eylemleri ve Irak'taki yönetim değişikliği üzerine 1958'de ABD deniz piyadelerini Lübnan'a çıkarılması etkili oldu.

1970'li yıllarda gerek iç muhalefet, gerekse ABD karşıtı hareketin dünyada güç kazanması ve gerginliği azaltma ihtiyacı, daha barışçıl olan Nixon Doktrini'nin benimsemesini zorunlu kılmıştı. Nixon Doktrini'nin uygulandığı dönem, 1971'de İngiltere'nin Orta Doğu'dan çekilmesiyle ortaya çıkan boşluğun ABD tarafından doldurulduğu yıllara tesadüf etti. Bu süreçte ABD, İran ve Suudi Arabistan'a dayanarak Bölgeyi kontrol altına almayı öngören "İki Sütunlu Politika (Double Pillar Policy)"yı benimsedi (Arı, 1999: 56). Söz konusu politika; Körfez'de istikrarı sağlamak için İran ve Suudi Arabistan arasında iş birliğinin sağlanmasını, Körfezde ABD deniz gücünün bulundurulmasını, ABD'nin Orta Doğu'da diplomatik ilişkilerinin güçlendirilmesini ve zayıf durumdaki Körfez devletlerinin desteklenmesini kapsıyordu (Sick, 1983: 58'den aktaran, Arı, 1999:74).

Takip eden dönemde, Bağlantısızlar ile SSCB arasındaki yakınlaşma, 1974'de ABD üslerinin artırılmasını, dost devletlerin takviye edilmesini ve silahlanma harcamalarının artırılmasını öngören Ford Doktrini'ni gündeme getirdi. Bu kapsamda; 1950-1970 döneminde İran'a gerçekleşen 1,2 milyar dolar civarındaki silah satışı, 1971-1976 döneminde 12 milyar dolara çıktı. Yine, 1970'de Suudi Arabistan'a 200 milyon dolar seviyesinde gerçekleşen silah satışı, 1978'de 5,6 milyon dolara ulaştı. Bu iki devletteki Amerikalı uzman ve danışmanların toplam sayısı 1978'de 150.000'e ulaştı (Arı, 1999: 75-76).

1970'li yılların ikinci yarısından itibaren meydana gelen gelişmeler ABD dış politikasının yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kıldı. Güney Yemen ve Somali'de sosyalistlerin iktidara gelmesi (1967, 1969), İran Devrimi (1979), Nikaragua'da Somoza yönetiminin devrilmesi (1979), Afganistan işgali (1980) vb. gelişmeler; ABD'nin Orta Doğu'da petrolün güvenliği için gerekirse silah kullanmaktan kaçınılmayacağını vurgulayan Carter Doktrini'ni hazırladı (Arı, 2007: 52-54,166). Carter Yönetimi ile birlikte ABD, yalnızca kısıtlı sayıdaki Bölge ülkelerine dayanmaktan vazgeçip, Bölgede kendi hareket yeteneğini ve kapasitesini artırma politikasına yöneldi (Uzgel, 2001: 44). Körfez devletlerinin tamamının soğuk karşıladığı, Acil Müdahale Müşterek Görev Kuvveti (Rapid Deployment Joint Task Force-RDJTF-1 Ocak 1983'den itibaren US Central Command-CENTCOM) bu kapsamda Orta Doğu'ya diletildi. İnsan hakları unsuruna özel önem veren Carter Doktrini, Orta Doğu'nun bu konudaki bozuk sicilini düzeltmeye yetmedi. Buna karşın, Mayıs 1981'de Carter yönetiminin öncülüğünde kurulan Körfez İş birliği Örgütü (KİK) (Gulf Cooperation Council-GCC) ABD'nin Bölgedeki önemli bir yönlendirme vasıtası oldu. SSCB yayılmasına karşı, ABD'ni Orta Doğu'daki kırmızı çizgisini belirleyen Doktrin (NSC-63, 1981); Reagan yönetimi tarafından da benimsendi ve geliştirilerek 1983'e kadar yürürlükte kaldı. Bu kapsamda; savunma harcamaları iki katına çıkarıldı ve ABD Silahlı Kuvvetleri Hint Okyanusu'ndan Arap Denizi'ne ve Afrika Burnu'na kadar olan bölgede etkin olarak kullanıldı.

Ancak bu tarihten sonra ABD, Reagan Doktrini (NSC-75, 1983) ile Soğuk Savaş'ın başından beri uyguladığı Çevreleme Stratejisini, Püskürtme Stratejisi ile birlikte uygulamaya başladı. Böylece, bugünkü küreselleşme; politik, ekonomik, askerî ve psikolojik harekât boyutları ile düşük yoğunluklu savaş (low intensity warfare) ortamında uygulamaya konu (Bodenheimer, 1989: 1).

4.3.3.1.3. Kuşatırken Kuşatılmak

II. Dünya Savaşı'nın başlarında İngiltere ile birlikte İran'ı (15 Ağustos 1941) işgal eden SSCB'nin bu işgali 1946'ya kadar sürdürmesi, Kafkasya'da sınırları, Bölge halklarının etnik dağılımını göz ardı eden bir tarzda yeniden belirlemesi, İran'da Kürt Mahabat hükûmetini kurması (24 Ocak 1946), Avrupa'da yayılcı gayretlerini devam ettirmesi, Orta Doğu devletlerinin coğrafi bakımdan bu en yakın süper güce karşı ihtiyatlı davranmasına neden oldu.

SSCB'nin Orta Doğu'ya nüfuz etmesine yönelik esaslı değişiklik, Stalin'in küresel politikasını tanımlayan "Bizimle olmayan bize karşıdır" ilkesinin yerini "Bize karşı olmayan bizimledir" yaklaşımının benimsendiği SBKP (Sovyetler Birliği Komünist Partisi)'nin 20. Kongresi sonrasında -1950'li yıllarda- başladı. 1953'de Doğu Bloğu'na egemen olan "Barış içinde bir arada yaşama" ilkesi Orta Doğu'da sıcak karşılandı (Sander, 1991: 306). 1956 Süveyş Bunalımı SSCB'nin Arap devletleri arasındaki saygınlığını artırmıştı. Asvan Barajı'nın yapımıyla başlayarak silah satışı ve askerî danışman teminine ulaşan SSCB-Mısır yakınlaşması, ABD'nin engellemelerine rağmen 1957'de Suriye'ye de aktarıldı.

Sovyetlerin ucuz ve tedariki kolay silahları -Batı Bloğu'nun aksine VP silahlarının temini bloğa üye olma şartına bağlı değildi- bu yıllarda Orta Doğu'ya girmeye başladı. 1958'de Mısır ve Suriye'nin BAC şeklinde birleşmesi bu iki ülkenin olduğu kadar SSCB'nin Bölgedeki etkinliğini de artırdı. Aynı yıl Irak'ta Kasım ve Baas yönetiminin Kral Faysal'ı öldürerek iktidarı ele geçirmesi üzerine, ABD'nin Eisenhower Doktrini ile geliştirdiği tedbirler, Bölge devletlerinin ve SSCB'nin Bölgedeki hareket yeteneğinin sınırlarını belirledi.

Eisenhower Doktrini ile ABD'nin gösterdiği tepki; bu yıllarda küresel ortamda azalma eğilimine giren bloklar arası gerginliği tekrar tırmanışa geçirirken, Batı'nın Orta Doğu için neleri göze alabileceğini ve SSCB'ye Bölgeyi arka bahçesi olarak göremeyeceğini ortaya koydu. Bu kırılma noktası aynı zamanda, Bölge devletlerine; SSCB'nin desteğinin ne ölçüde güvenilir olduğunu, bölgesel sorunlara dış güçlerin karıştırılmasının ne denli tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini (Sander, 1991: 311) ve ABD'ye rağmen bölgesel girişimlerde bulunmanın ne kadar zor olduğunu gösterdi.

Takip eden yıllarda SSCB Bölgeye yönelik güç dengesi politikasını değişen oyuncularla sürdürdüyse de bu yaklaşım Bölge ülkeleri nezdinde güven kaybetmesine neden oldu. SSCB 1960'da Umman'daki Dofar ayaklanmasını desteklediyse de İran'ın ayaklanmayı bastırmak için kuvvet göndermesi üzerine başarılı olamadı. SSCB'nin, 1963'de Yemen'de Krallığın devrilmesi ve yerine

Cumhuriyetçilerin geçmesi üzerine, geleneksel rejim yanlılarını destekleyen Suudi Arabistan'a karşı Mısır aracılığı ile yeni rejimi desteklemesi, Suudi Arabistan ile ilişkilerin Mısır-SSCB yakınlaşmasının gölgesinde kalmasına sebep oldu. Suudi Arabistan ile yakınlaşmanın başladığı yıllarda SSCB'nin takındığı bu tutum 1963'te Kuruşçev'in yerine gelen Brejnev tarafından düzeltilmeye çalışıldıysa da ilişkilerin geliştirilmesi mümkün olmadı.

1972'de Nasır'ın yerine geçen Enver Sedat'ın ABD yanlısı tutumu SSCB'yi stratejik ortak değiştirmeye ve Irak'a yakınlaşmaya sevk etti. 1977 Savaşı'nda Müslüman Somali'ye karşı Etiyopya'yı desteklemesi, 1978'de Eritre Müslümanlarına yardım eden Irak'a karşı Hristiyan Etiyopya yönetimini desteklemesi, SSCB'ye; Aden Körfezi'nde, Afrika Boynuzu'nda ve Hint Okyanusu'nda birkaç deniz üssü kazandırdıysa da Bölgedeki güvenilirliğini yitirmesine ve Irak'la olan ilişkilerin kötüleşmesine neden oldu.

SSCB, 1980'de yeni bölgesel ortağı -Irak'ın bölgesel ve ideolojik rakibi- Suriye ile dostluk antlaşması imzaladı. İran-Irak Savaşı (1980-1988) esnasında tarafsızlığını muhafaza ederken, Irak'la bozulan ilişkileri Suriye üzerinden düzeltmeye çalıştı. 1980'de Afganistan müdahalesi ile güneyde Hint Okyanusu'na çıkış imkânı bulan SSCB Hürmüz Boğazı'na 650 km. yaklaşırken başta Orta Doğu devletleri olmak üzere Avrasya'da genel bir endişe yarattı.

Bu atılım SSCB'nin Orta Doğu'daki son büyük manevrası, Brejnev Doktrini'nin son uygulamasıydı.¹⁴¹

SSCB'nin Orta Doğu'daki yetersizliğini sadece ABD'nin kararlılığı ile açıklamak mümkün değildir. SSCB'nin güç dengesini öne çıkaran buna karşın ideolojik yapılanmayı göz ardı eden Orta Doğu politikası yapısal bütünlük taşımadığı gibi ABD'nin Bölgeye yönelik hassasiyetlerini de istismar etmekte yetersiz kalmıştı. SSCB'nin Orta Doğu'da bir "Güvenlik Kordonu" kurma çabası, Bölge ülkelerinde yeterince güçlü sosyalist eğilimlerin mevcut olmaması ve SSCB'ye güven duyulmaması nedeniyle ABD'nin İslam'ı siyasi bir güç olarak kullanmak suretiyle uygulamaya koyduğu "Yeşil Kuşak" stratejisi karşısında başarısız oldu.

4.3.3.2. Bölge Devletlerinin Doğrudan Taraf Oldukları Güç İlişkileri

4.3.3.2.1. Genel

I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere ve Fransa tarafından çizilen Orta Doğu haritası, her şeyden çok üç hususu içeriyordu: 1) Himaye yönetimler 2) Petrolün bölüşümü 3) İsrail'in kurulması. Bölgede bugün de devam eden istikrarsızlık ikliminin başlıca sebebinin oluşturan bu hususlardan birincisi

¹⁴¹ Brejnev (Brezhnev) Doktrini: 13 Kasım 1968'de Polonya Komünist Partisinin Beşinci Kongresinde Brejnev, sosyalizm tehdide maruz kalması durumunda bütün sosyalist devletlere müdahale hakkının doğduğunu ifade ederek doktrini ilk kez dile getirmiştir. Bu yaklaşım, sosyalist ülkelerin sadece sınırlı bir egemenlik hakkına sahip oldukları anlamına gelmekteydi. Bu açıklamayla bir taraftan Ocak 1968'de Çekoslovakya'da iktidara gelen Dubçek yönetiminin 21 Ağustos 1968'de Varşova Paktı orduları tarafından yönetimden uzaklaştırılmasına haklı bir gerekçe oluşturmaya çalışırken diğer taraftan da Detant yıllarında diğer komünist yönetimlere SSCB'nin liderliğinin dayatılmasını amaçlıyordu. Soğuk Savaş döneminde VP'nin temel uygulaması olan Brejnev Doktrin'in son uygulaması 1979 Afganistan müdahalesi olmuştur. Doktrin 1987'de Gorbaçov'un "ulusal sosyalizmlere sıcak bakacağız" açıklamasıyla yara almış, 1989'da Polonya'da komünist olmayan ilk hükümetin kurulmasına Kremlin'in sessiz kalmasıyla son bulmuştur.

bağımsızlık mücadelelerini, ikincisi soğuk savaşın Orta Doğu'ya aktarılmasını, üçüncüsü Arap-İsrail savaşlarını ve Filistin Sorununu körükledi. Görüldüğü üzere her üç neden de hem Bölge devletlerinin doğrudan taraf oldukları güç mücadelelerinin hem de küresel güçler arasındaki mücadelenin temalarını oluşturmaktadır. Esasen Orta Doğu'ya ilişkin sorunların çözümlenmesinde karşılaşılan güçlüğüün sebebi bu iç içe geçmiş yapıdır.

4.3.3.2.2. Bağımsızlık Süreci ve Bölgesel Gerilimler

I. Dünya Savaşı sonrasında Suudi Arabistan dışında Bölge devletlerinin tamamında MC himaye rejimleri kurulmuştu.¹⁴² Batı'nın kontrolündeki bu yönetimler, Bölgede 1920'den itibaren yükselen; Batı karşıtlığı, bağımsızlık düşüncesi, Arap tipi sosyalizm ve milliyetçilik karşısında uzun süre tutunamadı.

II. Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın, Arap özgürlük hareketlerine destek sağlaması bu eğilimi kuvvetlendirmişti. 1936'da Leon Blum başkanlığındaki Fransız hükûmeti, üç yıl içinde Suriye ve Lübnan üzerindeki mandayı kaldırmayı öngören bir antlaşma imzaladıysa da sözünde durmadı. Buna karşın İngiltere, Bölgedeki kontrolünü gevşek bir manda yönetimi stratejisini uygulayarak devam ettirmeyi bildi (Ferro, 2002: 173).

¹⁴² XIX. yüzyılın sonuyla XX. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu giriştiği güç mücadelesini kazanan İngiltere, o zamana kadar kontrol altında bulundurduğu; Süveyş Kanalı bölgesine ilave olarak I. Dünya Savaşı sonrasında yapılan Mondros Ateşkes Antlaşması (30 Ekim 1918) ile Basra vilayeti dahil olmak üzere Yemen'e kadar olan Arap yarımadasını Osmanlı İmparatorluğundan almış, Irak'ın kuzeyini ise Mondros'un hilâfına fiilen işgal etmiş, Fransa ise Suriye'yi ele geçirmişti. İttifak devletleri daha savaşın devam ettiği günlerde, Araplara Batı kontrolü altında bir tür özerklik öngören, açık bir paylaşım planı geliştirdiği; 1916 Sykes-Picot ve 1917 Saint-Jean-de-Maurienne antlaşmaları, 2 Kasım 1917 tarihli Balfour Bildirgesi ve 1920 San Remo konferansı bu çerçevede yapılmıştı (Ferro, 2002: 170).

Genel olarak incelendiğinde, Orta Doğu devletlerinin bağımsızlık sürecinin “3+1” olarak tanımlanabilecek bir aşamalar evresinden geçtiğini söylemek mümkündür. Bağımsızlık sürecinin birinci safhasında Suudi Arabistan, ikinci safhasında Mısır, İran, Irak, Suriye, Ürdün ve Lübnan, üçüncü safhasında Körfezdeki diğer Arap devletleri, artı birinci safhasında ise İran İslam Cumhuriyeti ve Filistin yönetimi yer almaktaydı.

Bu süreçte zor yoluyla elde etme ve geçiş dönemiyle kazanma olmak üzere iki farklı bağımsızlığı elde etme biçiminin uygulandığı görülmektedir. Başta Mısır olmak üzere İran, Irak, Suriye ve Filistin; bağımsızlığını mücadele ile kazanırken Suudi Arabistan, Lübnan, Ürdün ve Körfezdeki diğer Arap devletleri; “müttefik modeli” ile bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.

1930-1990 dönemi, Bölgedeki devletlerin bağımsızlık mücadelelerine ve birbirleri arasındaki çatışmalara sahne olmuştur. Bu süreçte Bölge devletlerinin bağımsızlık mücadeleleri 1970'lere kadar devam ederken bölgesel gerilimler süreç içerisinde kesintisiz devam etmiştir. Bölgesel çatışmalara kadar tırmanan bu gerilimlerin tamamına küresel güçler dahil olmuştur. Bu süreçte :

- 1932'de Irak bağımsızlığını ilan etmiş, İbn Suud Suudi Arabistan Krallığı'nı ilan etmiştir.
- 1936'da İngiliz-Mısır Antlaşması ile Mısır bağımsızlığına kavuşmuştur.
- 1945'te Arap Devletleri Birliği'nin kurulmuş, Ürdün bağımsızlığını ilan etmiştir.
- 1948'de İngiltere Filistin Mandasına son vermiş, İsrail kurulmuş, ilk Arap-İsrail savaşı başlamıştır.

- 1951'de Libya bağımsızlığını ilan etmiştir.
- 1952'de Kahire'de askerî darbe gerçekleştirilmiş ve Kral Faruk Mısır tahtından çekilmiş, 1953'te Mısır'ın Cumhuriyeti kurulmuştur.
- 1956'da Sudan, Tunus ve Fas bağımsızlıklarını ilan etmişler, Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi üzerine Batı'nın menfaatlerini koruma gerekçesiyle İngiliz ve Fransızlar İsrail ile iş birliği yaparak Mısır'a saldırmışlardır.
- 1957'de Tunus'ta cumhuriyet ilan edilmiştir.
- 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti kurulmuş, Lübnan'da iç savaş, Irak'ta devrim ve cumhuriyetin ilanı gerçekleşmiştir.
- 1961'de Kuveyt bağımsızlığını ilan etmiş, Suriye Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden ayrılmıştır.
- 1967'de İsrail-Arap Savaşı başlamış, Güney Yemen bağımsızlığını ilan etmiştir.
- 1969'da Libya'da kral devrilerek cumhuriyet ilan edilmiştir.
- 1971'de Körfez devletleri bağımsızlıklarını ilan etmişler, Birleşim Arap Emirliği kurulmuştur.
- 1973'te Arap-İsrail savaşı çıkmıştır.
- 1975-1977 döneminde Lübnan'da iç savaş yaşanmıştır.
- 1979'da Mısır ile İsrail arasında barış antlaşması yapılmış, İran'da Şii İslam Devrimi gerçekleşmiştir.
- 1980-1988 döneminde İran-Irak Savaşı yaşanmıştır.
- 1982'de İsrail Lübnan'ın güneyini işgal etmiştir.
- 1990-1991 yıllarında Irak'ın Kuveyt'i işgali üzerine Körfez Savaşı yaşanmıştır.
- 1994'te Ürdün-İsrail barış antlaşması imzalanmıştır.

- 2003'de ABD Koalisyon Güçleri ile birlikte Irak'ı işgal ederek, Saddam yönetimini devirmiştir.

4.3.3.2.3. İsrail'i Kurmak

Orta Doğu'nun yakın geçmişini kapsayan tarihsel arka planında Arap-İsrail çekişmesi ayrı bir bağlam oluşturur. Bölge devletlerinin tamamının taraf olduğu ve sonuçları itibarıyla da küresel etkiler yaratan yegâne güç mücadelesi İsrail'in kurulması sürecinde yaşanmıştır.

1917 Balfour Bildirisi¹⁴³ ile Filistin'de "ulusal yurt" sözü alan Yahudilerin, Osmanlı devleti tarafında uzun süredir baskılanan göçlerinin önündeki son engel de kalkmıştı. Böylece 1947'ye kadar olan süreçte Filistin'deki Yahudi nüfusu önemli ölçüde artış gösterdi.¹⁴⁴ I. Dünya Savaşı sonrasında Orta Doğu'nun

¹⁴³ 2 Kasım 1917'de, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Arthur J. Balfour'un uluslararası Siyonist hareketin önderlerinden Lord Rotschild'e gönderdiği; İngiliz hükümetinin, Yahudilere Filistin'de bir yurt kurulmasına çaba göstereceğini belirttiği mektup, İsrail'in kuruluşu için dayanak olması nedeniyle, Siyonist hareket içinde bir dönüm noktası oluşturdu. İngiliz Dışişleri Bakanını bu mektubu yazmaya iten en önemli sebep, I. Dünya Savaşı öncesinde, Almanya'ya karşı, toprakları üzerinde çok sayıda ve önemli etkiye sahip Yahudi'nin yaşadığı ABD'nin desteğini sağlamaktı. Ayrıca, İngiltere Siyonizm'i bölgede güçlenen Arap milliyetçiliğini dengeleyecek bir araç olarak görüyordu. Balfour Bildirgesi ABD'deki Yahudi toplumunda büyük etki yarattı: 1914'te ABD'de yaşayan 3.000.000 Yahudi'den sadece 12.000 amatörce yönetilen Siyonist federasyonuna üye iken 1919'da Federasyonun üye sayısı 175.000'e yükseldi (Fromkin, 2004: 259).

¹⁴⁴ Yahudilerin Filistin topraklarına dönmelerine yönelik ilk girişimler, XVI. yüzyılda bir dizi "mesih" hareketiyle ortaya çıktı. Bunda, Kudüs tepelerinde -Sion'da- somutlaşan Filistin'e dönme özleminin olduğu kadar, Avrupa'daki Yahudi düşmanlığının (anti-semitizm) da etkisi vardı (Fromkin, 2004: 171). İlk kez 1860'lı yıllarda başlayan Yahudi göçü Osmanlı yöneticilerini tedirgin etmişti. 1897'de Theodor Herzl ve Dr. Haym Weizman'ın öncülüğünde İsviçre'de toplanan Siyonist Kongresinde Yahudi halkına Filistin topraklarında bir yurt yaratmayı amaçlayan Basel Programını onaylanmasıyla göç hızlandı. 1914'te sayıları 60.000'i bulan ve çoğu Rusya'dan gelen Yahudiler Çarın tebaasıydılar. 28 Ağustos 1919'da Başkan Wilson tarafından oluşturulan King-Crane Komisyonunun, Yahudi göçünün desteklenmesi ve Filistin topraklarında bir Yahudi devleti kurulması hususundaki raporunun (US Department of State, 1947) ve Dünya Siyonist Örgütünün yönlendiriciliği ile 1920 Eylül'ünde 16.500 kişi Filistin'e göç etmişti. Yahudi nüfusu 1933'te 238.000'e, 1934'de Nazilerin iktidara gelmesi ile 900.000'e, II. Dünya Savaşı sonrasında 1.500.000 ulaşmıştı.

sınırları çizilirken, İsrail Devleti'nin kurulmasına engel olmak, İngiltere'nin müttefiki olan Arap yönetimlerinin öncelikleri arasında yer almıyordu.¹⁴⁵

II. Dünya Savaşı sonrasında, İngiltere'nin Hindistan'daki hâkimiyetinin son bulması üzerine (15 Ağustos 1947), İngiliz yönetiminin Orta Doğu'daki fiili mevcudiyetinin asıl amacı da ortadan kalkmış oldu. Bunun üzerine 2 Nisan 1947'de İngiltere, MC vasıtasıyla elde etmiş olduğu Filistin'deki manda yönetimini BM'ye iade edeceğini açıkladı. 29 Kasım 1947 tarihinde BM Genel Kurulu'nun Filistin'in; Musevi Devleti, Arap Devleti ve Kudüs uluslararası statüde olmak üzere üçe bölünmesi kararını (Bölüşüm Kararı) tavsiye etti.¹⁴⁶

Araplar bu kararı kabul etmezken 14 Mayıs 1948'de Tel-Aviv'de toplanan Yahudi Ulusal Konseyi İsrail Devleti'nin kurulduğunu ilan etti. BM bu kararı tanıdı ve 9 Kasım 1949 tarihli Genel Kurulu kararı ile Kudüs'e özel statüsü (corpus separatum) verildi. İsrail'in kurulmasını ABD "de facto", SSCB "de jure" olarak kabul ederken artan gerginlik, Arap Devletlerinin silahlı müdahalesiyle

¹⁴⁵ I. Dünya Savaşında İngiltere'nin Kahire Yüksek Komiseri Sör Henry McMahon, Türklere karşı işbirlikçisi Şerif Hüseyin'e gönderdiği 24 Ekim 1915 tarihli mektubunda, Mersin ve İskenderun limanları ile Şam, Hama, Humus ve Halep'in tamamen Arap olmamaları nedeniyle İngiltere'nin bu bölgelerde istediği yönetimleri kuracağını bildirmişti. Sykes-Picot Antlaşması (Nisan-Mayıs 1916) ile bu mutabakata Fransa ve Rusya da dâhil olacaktı (British White Paper, 1939: Cdm. 5957'den aktaran, MENA, 1992: 62). 4 Haziran 1918'de İngiltere'nin Kahire'deki yüksek komiseri, Hogarth, Kral Hüseyin'e gönderdiği mesajda İngiltere'nin Filistin topraklarına yönelik planını açıkça ifade etmişti (British White Paper, 1939: Cmd. 5964).

¹⁴⁶ Bu kararın öncesinde Kraliyet Filistin Komisyonun önerdiği; Filistin'in üçe bölünmesini öngören Peel Raporunun (Temmuz 1937) kabul görmemesi üzerine, İngiliz hükûmeti, Mayıs 1939 tarihli Beyaz Kitap'ta yeni politikasını belirledi: On yıllık bir geçiş sürecinin ardından tarafların ortak temsil edildiği tek yasama meclisli tek Filistin devletinin kurulması... Ancak bu yöntem de kimseyi memnun etmedi.

11 Mayıs 1942'de ABD Siyonist Konfederasyonu yayımladığı Baltimor Bildirgesinde; Başkan Wilson'un da belirttiği üzere Filistin'de Yahudiler için "Ortak Vatan" kurulması gerektiğini ilan etti. Bu yaklaşım BM Genel Kurulu'nun 29 Kasım 1947 tarihli kararında benimsendi.

uluslararası bir çatışmaya dönüştü. Yaklaşık bir yıl süreyle, Mısır, Suriye, Lübnan, Ürdün ve Irak'a karşı verilen savaşta İsrail, sınırlarını ikiye katlayarak bugün uluslararası kabul gören sınırlarına ulaştı. 1949 yılının Ocak ve Nisan aylarında Rodos adasında ateşkes antlaşması imzalandığında, Gazze Şeridinde Mısırlılar, Şeria Irmağının batısında ve Doğu Kudüs'te Ürdünlüler, Ölü Denizin doğu kıyısında Suriyeliler, Filistin'in geri kalan kısmında komşu Arap devletlerin orduları olmak üzere; İsrail kuşatılmış bir şekilde konumunu muhafaza ediyordu. Ateşkesi takip etmek maksadıyla, Mayıs 1948'de Filistin'de UNTSO (United Nations Truce Supervision Organization) görevlendirildi.

1956 Süveyş Krizi ile gelen ikinci savaşta İngiltere ve Fransa'nın müdahalesini fırsat bilen İsrail sınırlarını genişlettiyse de SSCB ve ABD'nin duruma el koyması üzerine Sina'da ele geçirdiği topraklardan çekilmek zorunda kaldı. Ancak yine de Mısır-İsrail sınırına Birleşmiş Milletler Gücünün yerleştirilmesiyle yapılan düzenleme sonucunda Akabe Körfezi'ne çıkış imkânı kazanmış oldu.

Arap-İsrail savaşında en esaslı gelişme 5 Haziran 1967'de İsrail Hava Kuvvetleri'nin baskın şeklindeki taarruzlarıyla başlayan Altı Gün Savaşı ile yaşandı. Bu savaş sonunda İsrail Mısır'dan Gazze Şeridi ve Sina Yarımadası'nı,

Ürdün'den Şeria Nehrinin batı yakasını ve Suriye'den Golan Tepeleri'ni aldı. Barış çabaları başarısız oldu.¹⁴⁷

Nasır'ın 27 Eylül 1970'de ölümü üzerine iktidara gelen Enver Sedat, İsrail'in Lübnan'a yönelik saldırılarını yoğunlaştırdığı 1972 yılında, ülkedeki Sovyet danışmanları geri göndererek ABD'nin desteğini kazanmayı bildi. Böylece ABD yönetimi Rogers Planı ve 298 S.K. kapsamında İsrail'i Sina'da 1967 sınırına çekilmeye zorladı.

Ekim 1973'te Yahudilerin kutsal ayı olan Yom Kippur'da –bu gün, aynı zamanda Ramazan'a karşılık geldiğinden, Ramazan Savaşı olarak da anılır- Mısır ve Suriye birlikleri eşgüdümlü olarak başlattıkları baskın şeklindeki taarruzları ile başlangıçta mevzi başarılar elde ettiler. BMGK, 22 Ekim 1973 gün

¹⁴⁷ BMGK 22 Kasım 1967 tarih ve 242 sayılı kararı ile bölgede kalıcı barışın sağlanması için; İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesine, buna karşılık bölge devletlerinin karşılıklı olarak birbirlerinin egemenlik haklarını ve toprak bütünlüklerini tanımaları gerektiği vurgulandı. Alınan bu kararların yürürlüğe konabilmesi için BM Genel Sekreteri Özel Temsilcisi olarak Dr. Gunnar Jarring atandı. Taraflardan hiç birini memnun etmeyen bu karar, bölgede kalıcı barışın tesisindeki ilk başarısız girişim oldu. 242 S.K. ile önerilen çözüm, takip eden yıllarda gerçekleştirilen pek çok girişimin neticesinde bugün varılabilecek en makul ve kabul edilebilir yol olarak benimsenecektir.

1968'de Arap gerillaların İsrail havayollarına ait uçaklara karşı giriştiği saldırılar ve İsrail'in Beyrut'u bombalaması neticesinde gerginliğin artması üzerine, Fransa'nın teklifi üzerine 242 S.K.'nın hayata geçirilmesi amacıyla, Özel Temsilci devreden çıkarıldı. Bu görevi ABD, SSCB, İngiltere ve Fransa'nın üstlenmesine karar verildi.

Şubat 1969'da Nasır, işgal edilen topraklardan çekilmesi kaydıyla İsrail ile barış görüşmelerine başlamaya hazır olduğunu bildirdi. İsrail Başbakanı Eshkol, Kudüs ve Golan hariç çekilme konusunu görüşmeye hazır olduklarını bildirdiyse de bu karar İsrail hükümetini ikiye böldü. Süveyş ve Ürdün'de çatışmaların devam etmesi yüzünden barış ümitlerinin suya düşmesi üzerine Nasır, aynı yıl "uzun bir yıpratma savaşı"na hazır olduklarını açıkladı. 1969 Ateşkes Antlaşması, "Dört Büyükler" yöntemi yerine ABD ve SSCB'nin önderliğinde gerçekleşti.

Altı Gün Savaşı ardından, 9 Aralık 1969'da gündeme gelen ve ABD Dışişleri Bakanı William Rogers'ın adıyla anılan barış planı, İsrail'in 1967 öncesi sınırlarından çok az bir değişiklik öngörmesi nedeniyle İsrail parlamentosunu ikiye bölerken, Araplar tarafından da başlangıçta kabul edilmedi. Söz konusu planın başarısız olması 1970'lerdeki terörist eylemleri tetikledi. İsrail'in askerî başarıları Mısır ve Ürdün'ü Rogers planını kabule zorladı. FKÖ'nün Ürdün'den uzaklaştırılması bu ortamda gerçekleşti. BM GK 25 Eylül 1971 gün ve 298 S.K. ile İsrail'i Kudüs'ün statüsüne uymadığı için kınadı.

ve 338 S.K. ile tarafların savaşa son vermeleri ve 242 S.K'nın gereklerini yerine getirmelerine yönelik kararı onayladı. Bunu barışın nasıl tesis edileceğine dair; 23 Ekim 1973 gün ve 339 S.K. ile 25 Ekim 1973 gün ve 340 S.K.lar takip etti. Savaşın ikinci haftasının sonunda İsrail durumu dengeledi. Golan Tepelerini geri aldı ve Mısır birliklerinin Sina'dan ileri gitmesini önledi.

İsrail'in durumu lehine çevirmesi üzerine Ekim 1973'te Kuveyt'te yapılan Arap Zirvesinden, Abu Dabi'nin teklifi ile benimsenen; Batılı devletlere petrol satışlarında kısıtlama getirilmesi kararı, bütün dünyayı etkiledi. "Petrol Ambargosu"nun yarattığı baskı sonucunda, AET Dışişleri Bakanları 6 Kasım 1973 günü; İsrail'i 1967 sınırlarına dönmeye, Arap devletlerinin İsrail'i tanımaya davet eden, 242 S.K.'nın uygulanmasına yönelik kararlarını açıkladılar. Böylece AET; İsrail'i açıkça kınadığı bu kararla ilk kez Arap-İsrail sorununa müdahil oldu (EEC, 1973: 106). Savaşı sonlandıran 18 Ocak 1974 tarihli Ateşkes Antlaşması ve 4 Eylül 1975 tarihli Barış Antlaşması İsrail'in yaptığı ilk antlaşmalar oldu.¹⁴⁸

1948'de başlayan gerginliğin asıl mağduru olan Filistin halkının durumu uzun süre göz ardı edildikten sonra bu konuda BM Genel Kurulunun 1975, 1976

¹⁴⁸ İsrail ve Mısır arasındaki ateşkes, 18 Ocak 1974'te, UNDOF (United Nations Disengagement Observer Force)'u da düzenleyen Suriye ile ateşkes 31 Mayıs 1974'te Cenevre'de imzalanan antlaşmalarla sağlandı. Bunu, SSCB ile iş birliği sağlamayı başaran Kissinger'in Orta Doğu'daki "mekik diplomasisi" takip etti. Bu girişimin sonucunda, İsrail ile Mısır arasında 4 Eylül 1975'de imzalanan ikinci geçici ateşkes antlaşması imzalandı.

yıllarında gösterdiği çabalar da başarısızlığa uğradı.¹⁴⁹ 1976'nın sonlarına doğru ABD'de iktidara gelen Carter yönetimi, BM vasıtasıyla İsrail'i barışa zorlayan bir dizi önlem aldı.¹⁵⁰

1978 Mart'ında Lübnan'dan gelen Filistinli gerillaların Tel-Aviv'de 36 İsrail vatandaşını öldürmesi üzerine başlatılan askerî harekât ile İsrail Lübnan sınırında bir güvenlik bölgesi oluşturdu. İcra edilen bu harekâtın sonucunda 1000 Filistinli sivil, 200 gerilla öldürülmüş, 200.000 sivil evlerini terk etmek zorunda kalmıştı. Bu gelişme üzerine ABD, BMGK vasıtasıyla ateşkesi sağlayarak ve UNIFIL (UN Interim Force in Lebanon)i faaliyete geçirdi.

¹⁴⁹ BM Genel Kurulu Kasım 1975'de 30. toplantısında, 3236 S.K. ile 20 devletin gözlemcilerinden oluşturulan bir kurulu (Filistinlilerin Hakları Komitesi); Filistin halkının haklarının kullanılması konusunda 1 Haziran 1976'ya kadar bir rapor hazırlamakla görevlendirdi. BMGK'ya sunulan; Filistin halkının kendini yönetme hakkı ve bu kapsamda Filistin devletinin kurulması ve haklarının korunması konulu karar taslağı 26 Ocak 1976'da, İsrail'in Kudüs'ün statüsüne, Gaza ve Batı Şeria'ya yönelik ihlallerini kınayan karar tasarısı 25 Mart 1976'da, "Filistin Halkının Tartışılmaz Hakları" konulu rapor doğrultusunda hazırlanan ve Gaza ve Batı Şeria'da Filistin yönetimi kurulması konulu karar tasarısı 29 Haziran 1976'da ABD tarafından BMGK'da veto edildi. BMGK'nin ABD engellemeleri nedeniyle harekete geçirilememesi üzerine, Kasım 1976'da BM Genel Kurulu İsrail'i kınayan kararı oylamaya sundu (Bu karar; çoğunluğu Batılı devletlerden oluşan 16 ret oyuna karşı 90 oyla kabul edildi 30 üye hazır bulunmadı.). BM Güvenlik Konseyi'nin Cenevre'de bir barış konferansı tertip edilmesi ve FKÖ'nün bu konferansa katılması konulu; Mart 1976, 25 Kasım 1977 (32/30) ve Aralık 1978 (33/29) tarihli kararları hayata geçirilemedi.

¹⁵⁰ Bu kapsamda 11 Kasım 1976'da ABD, İsrail'in işgal altında tuttuğu toprakları yerleşime açması ve Kudüs'ün demografik yapısını deşirmesi nedeniyle kınayan BMGK kararına katıldı. ABD Dışişleri Bakanı 19 Kasım 1976'da; bölgedeki karşılıklı güvensizlik sarmalının ancak İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesiyle kırılacağı açıkladı. 24 Kasım 1976'da ABD, BM Genel Kurulu'nun 117 üyesi ile birlikte; Filistinli mültecilerin geri dönmelerinin İsrail tarafından engellenmesini kınayan kararı kabul etti. 1976 boyunca İsrail'in kutsal yerlerdeki uygulamaları nedeniyle tırmanan gösteri ve ayaklanmalar neticesinde, 20 Aralık 1976'da BM Genel Kurulu, İsrail'in işgal politikasını kınadı. 15 Şubat 1977'de BM İnsan Hakları Komisyonu, Cenevre Sözleşmesinde belirtilen sivilere ilişkin kuralların ciddi bir şekilde İsrail tarafından çiğnendiğini açıkladı. Avrupa'nın petrol ambargosuna olan hassasiyetlerini de dikkate alan Carter, Mart 1977'de Dışişleri Bakanı Ciyus Vance'yi Orta Doğu'ya gönderdi. İsrail'in savunulabilir sınırlara sahip olma tezine karşın, ABD yönetimi 1967 sınırlarının üzerinde görüşülebileceğini belirtti. Ancak daha da önemlisi, bu ziyaretten bir hafta sonra Carter'in Filistinliler için de bir "ana yurt" kurulmasının zorunlu olduğunu açıklaması oldu.

Bu esnada Sedat'ın İsrail'i ziyaretiyle (19 Kasım 1977) başlayan ve Camp David (5-17 Eylül 1978) ile devam eden süreç, 26 Mart 1979'da İsrail-Mısır Barış Antlaşmasıyla sonuçlandı. Mısır ve İsrail arasındaki sorunların bir kısmını çözen antlaşma diğer tarafların beklentilerini karşılamaktan uzaktı. Bu nedenle 27 Mart 1979'da Bağdat'ta toplanan Arap Birliği, Mısır'ı dışlayan ve cezalandıran bir dizi karar aldı. Ayrıca İsrail Antlaşmanın şartlarını bütünüyle yerine getirmedi.¹⁵¹

Sorunun çözümüne yönelik olarak devreye giren Avrupa'nın 1980'de patlak veren İran-İrak savaşı ve ABD'de iktidara gelen Reagan yönetiminin engellemeleri nedeniyle başarısızlığa uğradı¹⁵². Bu dönemde, Avrupalı devletlerin barış girişimlerinin ABD çözümleri önünde engel oluşturduğunu açıklayarak AB'yi devre dışı bırakan ABD, diğer taraftan da Bölgeye yönelik SSCB tehdidini öne çıkararak Orta Doğu'da "havuç ve sopa" politikasını

¹⁵¹ Camp David'te imzalanan çerçeve antlaşmalardan Sina'da işgalin sonlandırılmasına yönelik bölümün yerine getirilmesine karşın Filistin'e ilişkin hususlarda İsrail'in üzerine düşenleri yerine getirmemesi, Kudüs ve El Halil (Hebron)'de demografik yapıyı değiştirmesi, Golan'da işgali sürdürmeye devam etmesi, işgali altındaki topraklarda Yahudi yerleşimcileri teşvik etmesi ve Filistin'in özerk yönetimi kapsamında devam eden çalışmaları tıkaması üzerine, dünya kamuoyunun İsrail'e tam anlamıyla cephe aldığı ortaya koyan belge, BMGK'nın 1 Mart 1980 gün ve 465 S.K. oldu. BMGK'nın 14 Haziran 1967 gün ve 237, 21 Mayıs 1968 gün ve 252, 3 Temmuz 1969 gün ve 267, 15 Eylül 1969 vün ve 271, 25 Eylül 1971 gün ve 298 S.K.'larına da atıf yapılan karar, ABD tarafından başlangıçta, Yahudi yerleşimcilerin evlerinin yıkılmasının yaratacağı mağduriyet nedeniyle veto edildiye de, insan hakları hassasiyeti ile doktrinini şekillendiren Başkan Carter tarafından iki gün sonra (3 Mart 1980) onaylandı.

¹⁵² AET, Mısır, İsrail ve ABD'nin karşı çıkmasına rağmen, Orta Doğu'da yaşanan gerilimin her zamankinden daha çok müdahaleyi zorunlu kıldığı ve bölge ile Avrupa'nın geleneksel ortak menfaatleri olması gerekçeleriyle, Arap-İsrail gerginliğine müdahale etme hakkı olduğunu ilan ettiği 13 Haziran 1980 tarihli Venedik bildirgesinde; BMGK'nın 242 ve 338 S.K.'larını esas aldığı, 29 Haziran 1977, 19 Eylül 1978, 26 Mart, 18 Haziran ve 25 Eylül 1979 tarihli açıklamalarında belirtilen hususların yerine getirilmesi yönündeki talebini açıkladı. Dokuzların soruna yaklaşımında bir dönüm noktası niteliğinde olan bildirmede özellikle; sorunun temelini Filistinli mültecilerin yurtlarına dönmesi olduğu, gerilimin esasen İsrail'in Yahudi yerleşimcileri teşvik etmesinden kaynaklandığı hususundaki tespitler ile ABD'nin engellemeleri nedeniyle bundan sonra AET üyelerinin BM'ye bu konuda teklif götürmemeye karar vermiş olmaları dikkat çekiciydi.

başarıyla uyguladı¹⁵³. Buna rağmen Aralık 1980'deki Lüksemburg Zirvesinde gizli toplantıda alınan kararlar gereği Hollanda Dış İşleri Bakanı Chirostopher Van Der Klaauw, Ürdün ve Suriye'yi ziyaret etti.

Ağustos 1981'de Suudi Arabistan Prensi Fahd'ın esasen BM kararlarının başarılı bir özeti olan sekiz maddelik barış planı, AB tarafından Haziran 1980 Venedik Bildirgesiyle özdeşleştirdi ve desteklendiyse de, oydaşmaya sunulduğu Fas Arap Birliği Zirvesinde, Suriye'nin itirazları nedeniyle kabul görmedi.

İsrail-Lübnan arasında, ABD Özel Arabulucusu Philip Habib'in girişimleri neticesinde 25 Mayıs 1981'de İsrail, Sina'da işgal ettiği topraklardan çekildi. Ancak 1 Temmuz 1981'de sağlanan ateşkes, Mayıs 1982'ye kadar sürdürülebildi. Bu dönemde, 5 Haziran 1982'de İsrail, FKÖ (Filistin Kurtuluş Örgütü) kamplarının bulunduğu Güney Lübnan'ı işgal etti. Lübnanlı Falanjistlerin desteği ile Bölgeyi kontrolü altına aldı.¹⁵⁴

ABD, Orta Doğu'da SSCB ve diğer oyuncuların uzaklaştırılmasını ve İsrail ile Araplar arasında belirli bir dengeyi sağlamayı öngören yaklaşımına, 1 Eylül 1982

¹⁵³ Seçim sürecinde Siyonistlerin desteğini sağlayan Reagan'ın Yahudi yerleşimcileri işgalci saymaması, Dışişleri Bakanı Alexander Haig ve Güvenlik Danışmanı Richard Allen'in Arap-İsrail sorununu özde bir Doğu-Batı çekişmesi olarak tanımlamaları, Arap devletlerinin büyük tepkisini çektiyse de, Kissinger'in Ocak 1981'deki resmî olmayan ziyaretleriyle durum bir ölçüde yatıştırıldı.

¹⁵⁴ İsrail'in Lübnan'ı işgali, Beyrut'un kuşatılması (13 Haziran-12 Ağustos 1982) noktasına kadar ulaştı. Yönetimin İsrail yanlısı sağcı Falanjistlerin eline geçtiği bu süreçte % 85'ini sivillerin oluşturduğu; 18.000 insan hayatını kaybetti, 30.000 insan yaralandı. FKÖ'nün ülkeden çekilmesi sürecinde; Sabra ve Şatilla kamplarında yaşayan 2.000 mülteci Falanjist milisler tarafından katledildi. Bunda; batı Beyrut'taki savunmasız Müslüman halkı korumakla görevli ABD, Fransız ve İtalyan askerlerinden oluşan çok uluslu barış gücünün, bölgeyi dört gün önce terk etmesi, Falanjist Devlet Başkanı Beşir Gemael'in 14 Eylül'de öldürülmesi üzerine İsrail'in harekete geçmesi etken oldu.

tarihli Reagan Planı ile son verdi.¹⁵⁵ İsrail plana karşı çıkararak, özellikle Batı Şeria'da yerleşimleri hızlandırdı. Arap devletleri kendi planlarını, 9 Eylül 1982'de Fas'ta yapılan ikinci Arap Birliği Zirvesinde açıkladılar.¹⁵⁶ Reagan Planı'nın açıklanmasından yaklaşık sekiz ay sonra, ABD Dışişleri Bakanı Shultz Orta Doğu'yu ziyaret etti ve 17 Mayıs 1983'te İsrail'i Lübnan'dan çekilmeye ikna etti. 2 Ağustos 1982'de ABD, BMGK'nın Batı Şeria'daki Yahudi yerleşimine son verilmesi konulu karar taslağını veto etti. Her ne kadar Başkan Regan, 27 Ağustos 1983'de, Yahudi yerleşimlerinin barışa büyük darbe vurduğunu açıkladıysa da, ABD iki gün sonra Cenevre'de, 137 devletin katılımıyla gerçekleştirilen BM konferansına katılmadı.

12-15 Kasım 1988'de Cezayir'de toplanan 19. Filistin Ulusal Kongresinde, BMGK 1947/181 ve 1967/242 S.K.'larına dayanarak Filistin devleti ilan edildi. Ancak bu karar uygulamada topraksız bir devletin kabul edilebileceği ölçüde karşılık buldu. Başbakan Itzhak Rabin'in siyasi bir manevra olarak tanımladığı bu girişime, başlangıçta ABD'nin yanıtı daha yıkıcı oldu: Aralık 1988'de New York'taki BM toplantısına gelen Arafat'a ABD yönetimi vize vermedi. Ancak Çin ve SSCB'de dâhil olmak üzere 60 devlet Filistin'i tanıdı. 13 Aralık 1988'de BM Cenevre Konferansında, Arafat'ın İsrail'i tanınması ve ABD'nin talebi ile terörü

¹⁵⁵ Reagan Planı, Camp David sürecinin tamamlanmasını, bundan sonraki dönemde Yahudi yerleşimcilere izin verilmemesi, Gaza ve Batı Şeria'da geçiş dönemini müteakip bölgesel özerk yönetimler kurulmasını ve BMGK 242 esaslarının sağlanmasını öngörüyordu. Ancak, Reagan Planını açıkladığında, Lübnan iç savaşının da konuya eklenmesi nedeniyle, sorun artık daha fazla karmaşık bir hal almıştı.

¹⁵⁶ Birinci Fas Zirvesinde kabul görmeyen Fahd Planından farklı olarak, yeni plan, Yahudi yerleşim yerlerinin yıkılması ve kurulacak Filistin yönetiminin başkentinin Kudüs olmasını öngörmekteydi.

lanetlemesine rağmen İsrail, kararlı tutumunu muhafaza ettiyse de ABD'nin, 20 Ocak 1989'da FKÖ'yü tanınması üzerine görüşmelere yanaşmak zorunda kaldı. Eylül 1989'da Mübarek'in açıkladığı on maddelik barış planı İsrail tarafından reddedilmesi üzerine, Ekim'de Baker'in beş maddelik planın gündeme geldi. FKÖ, Baker Planına İsrail'in koymuş olduğu şartları benimsememesine karşın, Irak'ta düzenlenen konferans'ta İsrail ile BM çatısı altında doğrudan görüşmelere razı oldu. Irak'ın Kuveyt'i işgal ettiği Ağustos 1990'a kadar olan dönemde, söz konusu barış süreci; İsrail'de hükûmetin yıkılmasına neden olduğu gibi, intifada ve çatışmaların tırmanmasına da engel olamadı.

1990'lı ve 2000'li yıllar, İsrail içinde bir Filistin devletinin kurulması suretiyle kalıcı barışı hedef alan OBS (Orta Doğu Barış Süreci)'nin sonuçsuz gayretlerine sahne oldu. Bu süreçte, ABD ve SSCB'nin girişimiyle 1991'de gerçekleştirilen Madrid Konferansı iyi bir başlangıç olmaktan öteye gitmedi.¹⁵⁷

1991-1993 yılları arasında heyetler Moskova ve Washington'da birkaç defa buluştular. Bu Madrid sonrası görüşmelerde ana konu İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi idi. Ancak süreç içerisinde ABD, RF'nin barış sürecindeki etkinliğini kırarak küresel lider olarak Bölgedeki istikrarın Birleşik Devletlerin onayından geçtiğini taraflara bir şekilde anlatmayı başarabildi (Primakov, 2004: 54).

¹⁵⁷ 30 Ekim 1991'de toplanan konferans BM Güvenlik Konseyi'nin 242 ve 338 sayılı kararlarına (barış karşılığında topraklardan çekilme) dayanmaktaydı. Barış antlaşması yapmak üzere İsrail'in Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin ile iki taraflı; silahların kontrolü, ekonomik gelişme, su, mülteciler ve çevre konularında ise çok taraflı görüşmelerin başlatılmasını öngörmekteydi. 1992 yılında ABD'de seçimlerin yaklaşması ve İsrail'in Hamas ve İslami Cihad üyelerini sınır dışı etmesi ile Madrid süreci askıya alındı. Mevcut problemleri çözme konusunda başarısız olan Madrid Konferansı, Arapların ve İsrail'in doğrudan görüşmeleri açısından sembolik bir öneme sahiptir.

Diğer taraftan Körfez Savaşı sonrasındaki ortam, gerek FKÖ'yu gerek İsrail'i anlaşma yolunda adım atmaya zorluyordu: Filistin'in Körfez Savaşı esnasında Irak'tan yana sergilediği tutum sonrasında Arap Dünyası tarafından tek edilmesi, ABD'nin Filistin'e yardımda bulunan tek ülke olarak kalması, FKÖ'nün tabanının Hamas'a doğru kayması,¹⁵⁸ İsrail'in Arap Dünya'sındaki parçalanmayı ancak uzlaşmaya yakın bir tutum sergileyerek sürdürebilecek olması, ABD'den alacağı borcun barış görüşmelerine bağlanması bu ortamı yaratan başlıca etmenlerdi.

13 Eylül 1993'de Oslo'da başlayan görüşmeler; Camp David ve Madrid Antlaşmalarının aksine FKÖ'nün Ürdün şemsiyesinden kurtularak İsrail tarafından tanınması ve İsrail'i tanınması, Filistin Ulusal Yönetimi kurulması, İsrail'in Gazze'deki yerleşim yerlerini boşaltması gibi barışa yönelik önemli adımların atılmasını öngörmesine karşın antlaşmanın bütünüyle hayata geçirilememesi nedeniyle başarılı olamadı (Koç, 2006: 233).¹⁵⁹

İsrail ve FKÖ arasında Batı Şeria'da özerkliğin Filistinlilere devredilmesi uzun görüşmelerden sonra 28 Eylül 1995'te imzalanan Taba Antlaşması [Oslo (II)] ile çözümlenirken bunu Washington'da imzalanan "Filistin Özerk Yönetiminin Genişletilmesi Antlaşması" takip etti. Ancak Orta Doğu barış yanlısı İzka

¹⁵⁸ Körfez Savaşından sonra FKÖ'yi zayıflatmak üzere ABD ve İsrail'in Hamas'a yardım yaptığına ilişkin iddialar ortaya atılmıştır (Boran, 2006: 127).

¹⁵⁹ Oslo (I) Antlaşması olarak da anılan ve 4 Mayıs 1994'te Kahire'de imzalanan İlkeler Bildirisine göre:

- İlk aşamada İsrail 21 gün içinde birliklerini Gazze Şeridi ile Eriha'nın % 60'ından çekilmeyi kabul ediliyordu.
- İkinci aşamada, Yahudi yerleşimcilerin dış ilişkiler ve dış güvenlik konularında Filistinlilere devredilmesi öngörülmüyordu.
- Üçüncü aşama, işbaşına geçecek Yönetim Konseyi'nin seçimlerle belirlenmesi şart koşuluyordu.
- Son aşamada ise özerkliğe geçişten iki yıl sonra tarafların kesin anlaşma için; bağımsız Filistin Devleti, Kudüs'ün statüsü ve Yahudi yerleşim birimlerinin geleceği konularında anlaşmaya varmaları öngörülmüyordu. Mayıs 1999'da yürürlüğe konması planlanan bu son aşama gerçekleştirilememiştir.

Rabin'in 7 Kasım 1995'te Tel Aviv'de aşırı sağcı Yigal Amir tarafından öldürülmesinin ardından 1996 seçimlerinde sertlik yanlısı Benjamin Netanyahu önderliğindeki Likud Partisi'nin iktidara gelmesiyle barış sürecine ket vuruldu.

Yine de 4 Eylül 1999'da Mısır'ın Şarm-el Şeyh kentinde gerçekleştirilen antlaşma, Suriye, İran ve İslamcı grupların olumsuz tepkilerine karşın kısmi bir ilerlemeyi olanaklı kılmıştı. Bu kapsamda İsrail Batı Şeria'nın % 14'lük bölümünden çekilmiş, Gazze Şeridi'nin % 65'ini Filistinlilere devretti. Ancak Antlaşma, Kudüs'ün statüsü ve İsrail yerleşim bölgelerinin geleceği gibi konuları kapsamamıştı.

Camp David'de 11-24 Temmuz 2000'de toplanan ikinci zirve; Arafat'ın Kudüs'ün statüsüne ilişkin İsrail teklifini reddetmesi, Barak'ın; Filistinli sığınmacıların geri dönüşüne, Batı Şeria ve Gazze Şeridinden çekilmeye, Filistin topraklarındaki Yahudi yerleşimlerin İsrail egemenliğinden çıkmasına itirazı nedenleriyle başarısızlıkla sonuçlandı. Zirve'de Arafat, ABD'nin siyasi ve ekonomik baskısıyla Filistin devletini ilan etmekten vazgeçmek zorunda kalmıştı. Zirve'nin ardından Likud Partisi'nin Başkanı Ariel Şaroun'un 28 Eylül 2000'de Müslümanların kutsal yerlerinden, Harem-ül Şerif'i ziyaret etmesi ile başlayan gerginlik El-Aksa intifadasına dönüştü. Bu tarihten itibaren FKÖ, Hamas karşısında güç kaybetmeye başladı. İsrail'in 2002'de 750 km. uzunluğundaki duvar inşaatını başlaması, Hamas'ın gücünü ve şiddet olaylarını artırdı.

27 Mart 2002'de Suudi Arabistan tarafından önerilen ve ABD tarafından da desteklenen Orta Doğu Barış Planı, Beyrut'ta gerçekleştirilen Arap Birliği Zirvesi'nde onaylanmasına ve 30 Nisan 2003'te BM tarafından da kabul edilmesine rağmen Lübnan ve Suriye'nin çekinceleri ve İsrail'in destek vermemesi nedeniyle hayata geçirilemedi.

Aynı yıl Arafat'ın yerine Filistin'de başbakanlığa getirilen Batı yanlısı Mahmut Abbas'a rağmen, ABD, Rusya, AB ve BM dördlüsünün girişimleri ile uygulanmaya konmaya çalışılan Orta Doğu Barış Planı (Yol Haritası) başarısız oldu.¹⁶⁰

8 Şubat 2005'te Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in ev sahipliğinde İsrail Başbakanı Ariel Şaron ve Filistin Devlet Başkanı Mahmut Abbas, Ürdün Kralı Abdullah'ın da katılımıyla Şarm El Şeyh'te yapılan toplantı, ilk kez İsrail'in işgal ettiği topraklardan -Gazze'deki 21 ve Batı Şeria'daki 4 yerleşim bölgesinden çekilme- çekilmesini öngören boyutuyla önemli bir aşamayıydı. Ancak bu planın uygulanması Filistin kaynaklı şiddetin sonlandırılmasına bağlıydı ve İsrail'in Antlaşmaya, Uluslararası Adalet Divanı'nın aksi yöndeki kararına ve

¹⁶⁰ Yol Haritası; Filistin topraklarında Yahudi yerleşimleri inşasının durdurmasını ve 2005'te aşamalı şekilde Filistin devletinin kurulmasını öngörmekteydi. Bu kapsamda İntifadının başladığı Eylül 2000'den sonra ilk kez İsrail Başkanı Ariel Şaron ve Filistin Başbakanı Mahmut Abbas, 18 Mayıs 2003'de Kudüs'te, ABD Başkanı George Bush'un da katılımıyla, 4 Haziran 2003'de Ürdün'de bir araya gelmişlerdir. Taraflar "yol haritasını" kabul ettiklerini belirtmişlerdir. Yol Haritasına göre:

- Birinci Aşama: Filistinli militanların şiddet eylemlerine son vermesini,
- İkinci Aşama(Haziran-Aralık 2003): Bağımsız Filistin devletinin kurulmasını, uluslararası bir konferans düzenlenmesini
- Üçüncü Aşama(2004-2005): İkinci uluslararası konferansının düzenlenmesini, kalıcı barış antlaşması imzalanmasını, nihai sınırlar, Kudüs'ün statüsü, mülteciler ve yerleşim birimleri üzerinde anlaşma sağlanmasını ve Arap ülkelerinin İsrail ile barış antlaşması yapmasını kapsıyordu (Koç, 2006: 255).

tepkilere rağmen Doğu Kudüs'ün de içine alacak şekilde duvarın inşasına, Gazze'ye yönelik operasyonlarına devam etmeleri, Gazze'nin tamamını boşaltmasına karşın bu işlemin Batı Şeria'da sadece 4 küçük yerleşim birimi ile sınırlı kalması, bu önemli kararı gölgelemişti. Ayrıca Gazze'deki 8 bin 500 kişinin tahliyesinde karşılaşılan zorluklar, Batı Şeria ve Kudüs'teki yaklaşık 400 bin yerleşimcinin tahliyesinin imkânsızlığını ortaya koyuyordu (Koç, 2006: 266-269)

Kaçırılan askerlerinin serbest bırakılmaması üzerine İsrail, 38 yıllık işgalin ardından 2005'te terk ettiği Gazze Şeridi'ne on ay sonra karadan ve havadan yoğun saldırılara girişti. Bunu Lübnan'dan İsrail'in kuzeyine yöneltilen roket saldırılarına cevaben İsrail'in 2000 yılında çekildiği Lübnan'a yeniden girmesi ve Beyrut'u ağır bombardıman altına alınması izledi. Bu olaylar esnasında BM kendi gözlemci noktasının bombalanmasına karşın İsrail'i kınama kararı almayı başaramadıysa da en azından 15 Ağustos 2006 tarihli 1701 sayılı BMGK kararı ile Lübnan'a yeni barış gücü görevlendirildi. 2006 yılının başlıca siyasi gelişmesi FKÖ'nün temelini oluşturan El Fetih seçimlerde tasfiye edilerek yerini köktenci Hamas'a bırakması oldu (Cleveland, 2004: 546-565).

2007 ve 2008 yine fasılasız ve hasılasız barış görüşmelerine sahne oldu. Bunlardan en önemlisi olan ve taraflar arasında ortak bir "ufuk" arayan 27 Kasım 2007 tarihli Annapolis Konferansında; Orta Doğu'da savaşı körükleyen Bush yönetimi, son yılına, İran ve Suriye'nin yönlendirdiği Hamas'ı barışa ikna edemedi. Şubat 2009'da İsrail Gazze'ye yeni bir harekât icra etti.

İsrail'in kurulması süreci; bölgesel bir sorunun dünya ölçeğinde doğurduğu sonuçlar bakımından tarihte yaşanan en çarpıcı gelişmeleri barındıran örneklerin başında yer almaktadır. Söz konusu sürecin; küresel güçlerin çatışan güçler arasında taraf olmaları, bölgesel silahlanma çabalarının küresel ölçekte bir artışa neden olması, BM ve diğer uluslararası örgütlerin sorunların çözümüne yönelik çabalara dâhil olması, Filistin halkının yurtlarından edilmesi, çatışmaların Lübnan'a taşınması, Kudüs'ün paylaşımı, Süveyş Kanalı'nın kapatılması ve petrol ambargosu gibi ekonomik yaptırımların kullanılması, terörist eylemlere, kitlesel kıyımlara, insanlığa karşı işlenen suçlara ve İntifada gibi halk kalkışmasına kadar varan değişik yöntemlerinin kullanıldığı mücadeleleri içermesi vb. özellikleri nedeniyle, uluslararası, siyasi, hukuki, ekonomik, askerî, dinî, sosyolojik, tarihsel pek çok boyutu bir arada barındırmaktadır.

Arap-İsrail sorununun bu çok boyutlu özelliklerinden küresel etkiler yaratanlar ile son küreselleşme evresinde Bölgedeki gelişmelere esaslı etkisi olan hususlar:

- Esasen ulusal bir hareket olan İsrail'in kurulması meselesi, başlangıcından itibaren uluslararası girişimler ile teşvik edilen Siyonist hareket çevresinde şekillenmiştir.
- Savaşan tarafların bloklara dâhil olmamalarına karşın, çatışmaları destekleyenler bakımından Arap-İsrail mücadelesi bloklar arası nüfuz mücadelesine dönüşmüştür. Bir başka ifadeyle savaşın nedenleri, savaşı

destekleyenlerin kimlikleri ve savaşı destekleme yöntemleri nedeniyle dönüşüme uğramıştır.¹⁶¹

- Savaşın nedenleri ve seyri arasındaki anlam kayması en fazla savaşın mağlupları olan Filistinlileri etkilemiştir. FKÖ kurulana kadar, Filistin halkının görüşmelerde söz hakkı olmamıştır.¹⁶² Gerek BM'de gerek diğer uluslararası kuruluşlarca, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi, Filistin mültecilerinin

161 Örneğin, İngiltere'nin Orta Doğu'daki durumunu sarsmak için yeni İsrail devletinin iyi bir fırsat olduğunu düşünen Stalin, Çekoslovakya'nın, İsrail'e silah satmasına izin vermişti (Lewis, 2003: 427). 1968'de Nixon yönetimi İsrail'e 50 Fantom uçağı satmış, uçakların teslim alındığı gün, İsrail'in Beyrut'u bombalaması üzerine ABD'de dâhil olmak üzere büyük devletler olayı kınamışlardı. Aynı olay ABD'nin İsrail'e 42 Fantom, 90 Skyhawk uçağı vermesiyle 1972'de tekrarlandı (MENA, 1992: 26). 1948 ve 1956'daki savaşlarda büyük kayıplara uğrayan Mısır ve Suriye SSCB'ye yakınlaşarak, silah tedarikini hızlandırmış, Suriye bölgesel bir gücün sahip olabileceği kadar tank ve hava savunma füzesi almıştı. İsrail'in 1978'de Lübnan'ı işgali üzerine kesintiye uğrayan barış sürecinin yeniden canlandırılmasında, ABD'nin Suudi Arabistan'a gelişmiş savaş uçağı satmaya karar vermesi Camp David sürecinin yeniden başlatılmasında önemli etkenlerden birini oluşturmuştu. 1980'li yılların başından itibaren, İsrail, ABD'den, Suriye, Irak ve İran Çin ve SSCB'den füze ve KİS teknolojisi ithal etmişti.

¹⁶² FKÖ:1949-1967 yılları arasında Arap Birliği ve özellikle de Filistin'de bazı yerleri işgal etmiş olan Ürdün ve Suriye, Filistinlilerin siyasi sürece aktif olarak katılımını engellenmişlerdir (Lewis, 2003: 425). Arap Birliğinin Kahire'deki toplantısında Mısır'ın öncülüğünde kurulan FKÖ (26 Haziran 1964)'nün uluslararası ortamda Filistin halkının temsilcisi olarak kabul edilmesi uzun ve sancılı bir sürecin sonunda gerçekleşti.

Bu süreçte ilk aşama FKÖ'nün, 1969'da İslam Ülkeleri Konferansına kabul edilmesiydi. Bunu 22 Kasım 1974'te BM Genel Kurulunun 3236 sayılı kararı ile FKÖ'ye BM'de gözlemci statüsü verilmesi takip etti. FKÖ'nün Arap Birliği'ne katılması ise; FKÖ'nün Filistin halkının tek yasal temsilcisi olarak ilan edildiği 28 Ekim 1974'teki Arap Birliği Rabat Zirvesinden iki yıl sonra, 9 Eylül 1976'da gerçekleşti. Bu gelişmelere rağmen 1979 Camp David'de Filistin halkı adına antlaşmayı Mısır Devlet Başkanı Yaser Arafat imzalamış, Mart 1979'da Filistin'e özerklik verilmesine yönelik toplantılara Mısır katılmıştı. Avrupa FKÖ'ye 1979 yazından itibaren destek vermeye başlamıştı. FKÖ'nün İsrail tarafından tanınması, Yaser Arafat'ın İsrail'i tanınması karşılığında 1993'te gerçekleşti.

Sürecin sancılı bölümü ise FKÖ'nün terörist eylemlerine ve İsrail'in bu eylemlere aynı yöntemle karşılık vermesine ilışıkindir. Bu kapsamda; 1969 ve 1970 yılları, FKÖ'nün silahlı kanadı El Fetih'in bir seri terörist eylemine sahne oldu. 6 Eylül 1970'de Ürdün (Zerka/Dawson Hv. Üssü)'de gerçekleştirilen uçak kaçırma eylemi üzerine Ürdün hükümeti FKÖ'yü Lübnan'a sürdü. Filistinlilerin "Kara Eylül" olarak adlandırdıkları bu olay, Filistin halkını zor durumda bıraktı. Filistinlilerin göçüyle Lübnan'da çoğunluğu ele geçiren Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında 13 Nisan 1975'te başlayan çatışmalar iç savaşa dönüşerek 1978 yılına kadar sürdü. Bu süreçte FKÖ; Lübnan'da yaşayan Marunilere ve Şiiilere ilave olarak, 1977'den itibaren Suriye destekli Emel, 1978'den itibaren İsrail destekli Falanjistler ve karşıt Filistinli örgüt Abu Nidal ile çatıştı. İsrail'in 13 Ağustos 1978'de Beyrut'taki FKÖ unsurlarını vurması ve bu ülkeyi işgal etmesi üzerine, 1982'de örgüt karargâhını Tunus'a taşıdı. FKÖ içindeki ayrılıkların öne çıktığı 1987'de SSCB'nin desteği ile Arafat örgütü toparladı ve 15 Kasım 1988'de Cezair'de toplanan Filistin Ulusal Meclisi, Gaza Şeridi ve Batı Şeria'yı kapsayan Filistin Devleti'nin kurulduğunu ilan etti. İşgal altındaki topraklarda FKÖ'nün genel yönlendirilmesi ile Aralık 1987 "intifada (silkinmek, ayağa kalkmak)" başlatıldı. Daha sonra Filistin'de yönetimi ele geçirecek olan Hamas, 1987'de Müslüman Kardeşler Örgütü'nün Gaza kanadı sorumlusu Ahmed Yasın tarafından, birinci intifada hareketi esnasında kuruldu. Birinci intifadayı, Ariel Şaron'un Mescid-i Aksa'yı ziyareti üzerine 2000 yılında başlatılan ve 2005'te Şarm el Şeyh'te Mahmud Abbas ve Şaron arasında yapılan ateşkes antlaşmasına kadar devam eden ikinci intifada hareketi takip etti.

durumlarının iyileştirilmesi doğrultusunda pek çok karar almışsa da bir gelişme sağlanamamıştır. Soruna bir çözüm bulunamamasında, anlaşmazlığın oldukça karmaşık bir nitelik taşımasının yanı sıra Arap ülkelerinin kendi aralarındaki anlaşmazlıklarının sürmesinin, süper güçlerin Bölgedeki çıkarları ile ilgilenmelerinin ve İsrail'in askerî gücünün önemli etkisi olmuştur.

- Sorunun çözümüne yönelik girişimlerin uluslararası ortamın hemen hemen her boyutunda gerçekleştirilmiş olmasına karşın, barış imkânları çoğunlukla boşa harcanmıştır. Öyle ki, OBS bir zaman sonra umutsuzluklar manzumesine dönüşmüştür. Bunda, her iki tarafta da ılımlı yaklaşımı savunanların iktidara gelememeleri, keskin görüşlülerin iktidarda iken ılımlı davranmaları hâlinde tabanlarını yitirmeleri büyük etken olmuştur. Giderek hoşgörüsüzlük, ayrımcılık, başkalaştırma ve şiddet, tarafların kendilerini tanımlama biçimi hâlini almıştır.

Sonuç olarak, başlangıçta “Yahudilere bir yurt kazandırılması” maksadıyla yola çıkılan “İsrail'i Kurmak”, küresel güçlerin güç mücadelesine dönüşmüş ve bugün içinde; mülteci sorunu, insanlığa karşı işlenen suçlar, Lübnan İçsavaşı, Batı düşmanlığı, terörizm, yoksulluk vb. pek çok sorunu barındıran ve küresel ölçekte yansımaları olan bir istikrarsızlık ortamı yaratmıştır. Sorunun oluşumunda, bölgesel unsurların etkisini yadsımamakla birlikte, ayrıntıları ile yukarıda sunulduğu üzere, Arap-İsrail sorununu, hiçbir unsurun olmadığı kadar ABD diplomasisinin şekillendirdiğini, geri kalanının ise bölgesel güç ilişkilerinin eseri olduğunu söylemek mümkündür.

4.4. Güvenlik Değerlendirmesi Bakımından Tanımlama

Birinci bölümde ayrıntılarıyla değinildiği üzere sistem yaklaşımı çerçevesinde kurulan model esas alınarak (2.3.3. İnceleme Düzeyi ve Birimi) güvenlik ve güç olgusu perspektifinden bakıldığında Orta Doğu'nun bir takım alt bölgelerden ve çevreleyen alanlardan oluştuğunu söyleyebiliriz. Bu kapsamda:

- Coğrafi bakımdan, Doğu Akdeniz, Süveyş Kanalı, Basra Körfezi bölgeleri ve Nil, Dicle ve Fırat nehirlerinin oluşturduğu sınır aşan su havzaları,
- Sosyolojik bakımdan, Arap, Türk, Acem, Kürt, Beluci, Asuri vb., Sünni, Şii, yezidi, Hristiyan ve Musevi bölgeleri,
- Ekonomik bakımdan, İran, Irak, Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, BAE ve Bahreyn'den oluşan zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olan ülkelerin bulunduğu Basra Körfezi bölgesi,
- Güvenlik sorunları bakımından hassas ülkeler (Tablo-15) alt bölgeleri öne çıkmaktadır.

Tablo-15: Güvenlik Ölçütleri Bakımından Orta Doğu'nun Alt Bölgeleri

1- Silahlı çatışma ve işgal altındaki bölgeler 2- Terörizme maruz kalan ülkeler 3- Terörizme destek veren devletler													4- Radikalist akımlar 5- Totaliter yönetimler 6- Siyasi ve sosyal bakımdan sorunlu devletler			7- Ekonomik bakımdan istikrarsız devletler 8- Su imkânları bakımından hassas devletler 9- Sınır anlaşmazlığı olan devletler 10- KİS'e sahip devletler			11- Sığınmacı barındıran devletler 12- Uyuşturucu madde ve insan kaçakçılığı olan devletler 13- İnsan Hakları ihlalleri		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	Açıklamalar							
Suriye														1- Golan Tepelerinde İsrail işgali 2- Devlet kaynaklı 3- PKK-KADEK, Hizbullah 9- Hatay üsseinde hak iddiası, İsrail ile Golan Tepeleri ve Lübnan ile Golan üzerinde sınır anlaşmazlığı 11- 450.000 Iraklı mülteci							
Irak														1- Koalisyon Kuvvetleri işgali ve iç çatışma 2- İşgal kuvvetleri ve çatışan gruplar (2003-2007 döneminde 650.000 sivil hayatını kaybetmiştir.) 3- PKK-KADEK 4- El Kaide, Şii gruplar 9- Kuveyt sınırı ve İran ile Şattül Arap üzerinde anlaşmazlık 11- 15.000 Filistinli, 12.000 İranlı sığınmacı 13- İşgal kuvvetleri ve çatışan gruplar							
İran														2- Muhalefete karşı devlet kaynaklı, PEJAK vb. 3- Hizbullah, PKK-KADEK ve devlet kaynaklı 4- Devlet içinde muhafazakârlar 9- Afganistan ile Helmand nehri, Irak ile Şattül Arab, BAE ile Ebu Musa ve Tumb adaları üzerinde ve Hazar Denizi kıyılarının paylaşımı hakkında anlaşmazlık, Azerbaycan toprakları üzerinde hak iddiaları 10- 662.300 Afgan, 54.000 Iraklı sığınmacılar 12- Türkiye-Basra Körf.-Avrupa'dan fuhuş maksatlı insan ticareti, Afganistan ve Pakistan'dan Batı ülkelerine insan kaçakçılığı (III. Derece riskli ülke), güney-batı Asya'dan Avrupa'ya uyuşturucu ticaretinin ana güzergâhı 13- Devlet kaynaklı							
Lübnan														1- İsrail'in 1982'de güney Lübnan'ı işgali ve ülkenin güneyinde Hizbullah'ın kontrolü 2- İsrail, Suriye ve İran kaynaklı 4- Suriye ve İran destekli Hizbullah vb. 9- Suriye sınırının belirsizliği, Golan sınırında hak iddiası 11- 405.400 Filistinli, 40.000 Iraklı sığınmacı							
İsrail														1- Hamas ve El Fetih, Gazze ve Batı Şeria'da İsrail işgali 2/3- Filistin halkına yönelik devlet kaynaklı, İsrail halkına yönelik Filistin kaynaklı 4- Muhafazakârlar 11- 420.000'i İsrail'de, 750.000'i Batı Şeria'da, 993,800'ü Gazze'de yerlerinden edilmiş Filistinli 12- Lübnan ve Ürdün'den kokain, eroin ve ekstazi 13- İsrail ve Filistin yönetimleri kaynaklı							
Ürdün														2- Muhalefete karşı devlet kaynaklı 9- Suriye sınırının işaretlenmesi sorunu 11- 160.000 Filistinli, 1.000.000 Iraklı sığınmacı							
Suudi A.														2/4- Muhalefete karşı devlet kaynaklı, El Kaide ve Şii azınlık grupları 9- İran ile deniz sınırı, Yemen ile sınır sorunu 11- 240.000 Filistinli 12- Güney ve güney Asya'dan kaçak göçmen ve işçi (III. derece riskli ülke).							
BAE														1- Ebu Musa ve Tumb adalarında İran işgali 2/4- Muhalefete karşı devlet kaynaklı 9- Umman ile sınırın belirsizliği 12- Güney ve doğu Asya, Afrika, Orta Doğu ve Doğu Avrupa'dan fuhuş maksatlı insan kaçakçılığı (II. derece riskli ülke), Asya'dan uyuşturucu geçiş yeri.							
Bahreyn														2- Muhalefete karşı devlet kaynaklı 12- Doğu Avrupa'dan fuhuş maksatlı insan kaçakçılığı (III. derece riskli ülke)							
Katar														2- Muhalefete karşı devlet kaynaklı 12- Güney ve güney Asya'dan kaçak göçmen ve işçi, fuhuş maksatlı insan ticareti (II. derece riskli ülke).							
Kuveyt														2- Muhalefete karşı devlet kaynaklı 9- SA ile birlikte İran ile deniz sınırı 12-Güney ve güney Asya'dan kaçak göçmen ve işçi, fuhuş maksatlı insan ticareti (II. derece riskli ülke).							
Umman														2- Muhalefete karşı devlet kaynaklı 9-BAE ile Musandam yarımadası ve El Madhah vilayeti sınırları hakkında 2003 yılında imzalanan antlaşma kesinlik kazanmamıştır. 12- Ülke, Hindistan, Pakistan ve Bangladeş'ten kaçak göçmen ve işçi (II. derece riskli ülke).							
Yemen														2- Muhalefete karşı devlet kaynaklı 9- Suudi A. ile sınır sorunu 11- 78.582 Somalili							
Mısır														2/4- Dinci terör örgütleri (Müslüman Kardeşler), muhalefete karşı devlet kaynaklı 9- Sudan'ın Hala'ib üzerinde iddiaları 11- 60.000-80.000 Iraklı, 70.255 Filistinli, 13.446 Sudanlı 12- Nijerya'dan kuzey Afrika, Avrupa ve İsrail'e taşınan esrar ve eroin yolu üzerindedir. Avrupa'dan İsrail'e kadın ticareti ülke topraklarından geçmektedir (II. derece riskli ülke).							

Tablo-15 (devamı): Çevreleyen Devletlerin Orta Doğu Devletleri ile İlişkileri İtibariyle Durumu			
<p>-1- - Azerbaycan'da Ermenistan işgali</p> <p>-2- - Türkiye'de PKK –KADEK terörü - Cezayir'de Libya destekli terör grupları - Cezayir'de 100.000 kayba, 600.000 insanın evlerini terk etmesine neden olan dinci FIS terörü - Afganistan'da El Kaide ve Taliban terörü - Pakistan'da El Kaide terörü</p> <p>-8- Türkmenistan ve Özbekistan arasında Amu Derya Nehri'nin paylaşımı sorunu</p> <p>-9- - İran'ın Azerbaycan toprakları üzerinde hak iddiaları - Sudan-Mısır sınır sorunu - Fas-Batı Sahara sınır sorunu - Cezayir'in Fas ve Libya ile sınır sorunu - Hazar denizine sahil devletleri arasında deniz yatağının ve deniz sınırının belirlenmesi sorunu. - Tacikistan-Kırgızistan arasında İsfara Vadisi sınır sorunu.</p>	<p>-11- - Cezayir'de 90.000 Batı Saharalı mülteci - Pakistan'da 1.084.000 Afgan mülteci - Özbekistan'da 39.000 Tacik mülteci</p> <p>-12- Sudan'dan Körfez ülkelerine insan kaçakçılığı</p> <p>-13- - Libya'dan Orta Doğu ve Avrupa'ya insan kaçakçılığı (II. derece riskli ülke). - Güney Sudan'da 6.2000 evlerinden edilen insan 1980'den buyana soykırıma maruzdur - Fas dünyanın en büyük haşhaş üreticileri arasında yer almaktadır. - Afganistan'da üretilen uyuşturucu bölge dışına Pakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan üzerinden ulaştırılmaktadır. - Avrupa'da tüketilen uyuşturucunun % 90'ı Afganistan'da üretilmekte olup ülke - Afganistan dünyanın en büyük uyuşturucu üreticileri arasında yer almaktadır. - Özbekistan Çin ve Orta Asya'dan Batı'ya insan kaçakçılığında önemli bir merkezdir (III. derece riskli ülke).</p>	<p>-10- - İran'ın Irak'ın kuzeybatı sınırında yerleşik nüfusu</p>	<p>-11- - İran'ın Irak'ın kuzeybatı sınırında yerleşik nüfusu</p>
Açıklama :	Düşük yoğunluklu	Orta yoğunluklu	Yüksek yoğunluklu
Kaynak : - CIA-The World Factbook, 2008. - Human Rights Watch, World Report, 2007.			

- İsrail-Filistin, Lübnan ve Irak'ın oluşturduğu iç çatışma bölgesi (Çevre ülkelerden Somali, Afganistan da bu kapsama dâhildir.),
- Küresel güçler (ABD ve AB) ile Bölge devletleri arasında gerilimin yaşandığı uluslararası istikrarsızlık bölgeleri: İran, Suriye.
- Orta ve yüksek yoğunluklu terörizmin tehdidi altında bulunan, Irak, İsrail ve Filistin Yönetimi, Lübnan (Çevre ülkelerden Türkiye, Cezayir, Afganistan ve Pakistan da bu kapsama dâhildir.)
- Terörizme destek veren ve devlet kaynaklı terörist uygulamaların yaygın olduğu; Suriye, İran, Irak, Yemen (Çevre ülkelerden Ermenistan, Sudan da bu kapsama dâhildir.) ve devlet kaynaklı terör uygulayan; İsrail, Suudi Arabistan, Mısır ve Yemen (Çevre ülkelerden Pakistan, Sudan, Somali ve Kuzey Afrika ülkelerinin tamamı bu kapsama dâhildir.)
- Bölge devletlerinin tamamına yakınında radikalist muhalefetin tehdidi altında bulunan totaliter yönetimlerin işbaşında olmaları bu devletleri sosyal

ve siyasi bakımdan hassas bir konuma sürüklemiştir. Petrol zengini devletlerin çoğunda ekonomi petrole bağımlıdır. Gelir dağılımındaki adaletsizlik Bölgenin zengin devletlerini bile ekonomik bakımdan hassas bir konuma getirmiştir.

- Su, kıtlığı nedeniyle stratejik önemi haizdir.
- Bölge devletleri arasında sınır anlaşmazlığı yaygındır.
- İran, Suriye ve İsrail KİS'e sahiptir. İran'ın nükleer alandaki gayretleri küresel gerilimlere neden olmaktadır.
- Mültecilerin büyük çoğunluğunu Filistinli ve Afganlar oluşturmaktadır. Batı'ya yönelik insan kaçakçılığı ve uyuşturucu trafiğinde Orta Doğu hem geçiş yolu üzerinde olması hem de bu suçların kaynağı olması bakımından küresel ölçekte hassasiyet yaratmaktadır. Bölge ülkelerinin tamamına yakınında insan hakları ihlalleri yaygındır. Yukarıda ana hatlarıyla değinilen hususlar dikkate alınarak yapılan tehdit değerlendirmesi sonucunda Bölge devletleri altı kategoride sınıflandırılmıştır (Şekil-10).

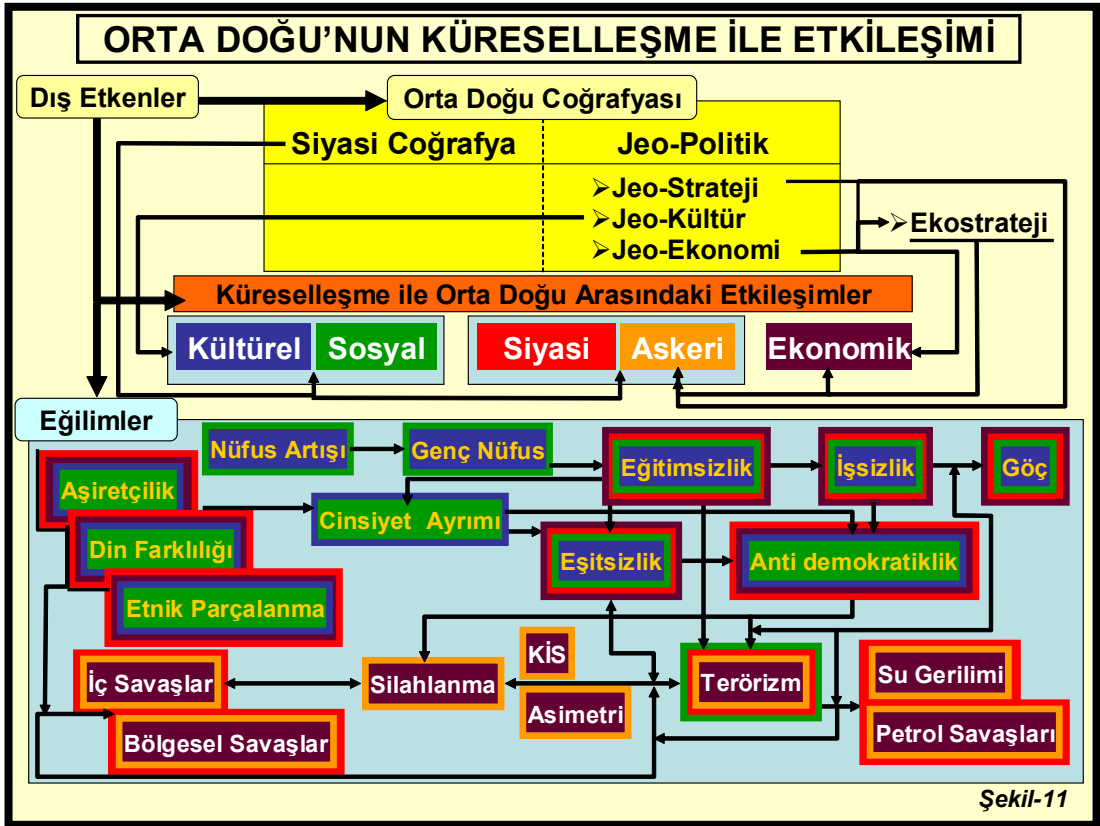
5. SON KÜRESELLEŞME EVRESİNİN ORTA DOĞU İLE ETKİLEŞİMİ

5.1. Giriş

Buraya kadar olan bölümlerde Orta Doğu'nun küreselleşme süreci içerisindeki seyrine ilişkin olarak belirtilen hususların bir özeti olarak:

- Avrupa'nın "yeni dünya"ya açılımını sağlayan birinci küreselleşmenin; Orta Doğu'daki güçler ile Avrupa'daki güç mücadelesinin neden olduğu ihtiyaç ve arayıştan kaynaklandığını,
- "Eski dünya"nın bölüşümü ile sonuçlanan ikinci küreselleşmenin kaynağını oluşturan sanayileşme evresinin Orta Doğu'da, yaşanmadığını, Avrupa Aydınlanmasının getirdiği yeniden yapılanmanın Orta Doğu'ya kısıtlı bir şekilde ithal edildiğini, Bölgedeki toplumsal altyapıların büyük ölçüde değişmediğini, bu nedenle de Bölgenin kendisine özgü bir uluslaşma süreci yaşadığını ve küreselleşmenin Orta Doğu'da Batı'da olduğu gibi bir seyir takip etmediğini söylemek mümkündür.

Diğer taraftan sadece küreselleşmenin Orta Doğu'ya olan etkilerini ele almak, Orta Doğu'nun küreselleşme sürecindeki konumunu tanımlamada tek başına yeterli olmamaktadır. Çünkü küreselleşmenin Orta Doğu'dan nasıl etkilendiğinin de açıklanması gerekmektedir. Küreselleşme ve Orta Doğu arasındaki karşılıklı etkileşimin doğrusal olmayan karmaşık bir bağıntısı bulunmaktadır (Şekil-11). Küreselleşmenin Orta Doğu bağıntısı güvelik bakış açısıyla ele alındığında; bugünkü bölgesel istikrar ve güvenliği şekillendiren eğilimlerin; coğrafi, sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik ve askerî ortamlarda yaşanan karşılıklı etkileşimlerin sonucu olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

5.2. Büyük Orta Doğu Projesi (BOP)

Küreselleşme olgusunun açıklanmasında çok çeşitli ölçütler kullanılabilirse de Orta Doğu ile küreselleşme arasındaki etkileşimde temel ölçüt güç olgusu olmuştur. Bu durum, Orta Doğu'nun geçmişinde ve bugününde olduğu üzere geleceğinin de küresel güçlerin politikalarına bağlı olarak şekilleneceğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle Orta Doğu'nun son küreselleşme evresiyle olan etkileşimi ABD'nin Bölgeye ilişkin temel projesi ile birlikte ele alınmalıdır.

BOP, ABD'nin küresel stratejisinin en önemli boyutunu teşkil etmekte olup, Fas'tan Afganistan'a kadar uzanan bölgede; ekonomik, siyasi ve askerî önlemlerle güvenlik ortamının şekillendirilmesini hedeflemektedir.

5.2.1. BOP'un Kaynağı

BOP'un kuramsal altyapısını,1980'li yılların başında Brzezinski'nin (1983: 533) İslami uyanışı Amerikan çıkarlarını tehdit eden bir gelişme olarak değerlendirmesi, Fukuyama'nın (1998: 13-49) doksanlı yılların hemen başında "Tarihin Sonu" tezinde İslam dünyasını Batı değerlerini tehdit eden yeni karşı kutup olarak göstermesi ve Huntington'ın (1993: 22-49) 1990'lı yılların ortalarına doğru İslam Dünyasının medeniyetler çatışmasının merkezinde yer aldığını iddia etmesi gibi yaklaşımlar oluşturmuştur (Davutoğlu, 2001: 136).

ABD'nin küresel politikasının temelini oluşturan BOP'a ilişkin fikirler, Clinton yönetimi esnasında muhalefette bulunan Cumhuriyetçilere bağlı Project for New American Century¹⁶³ isimli düşünce kuruluşu tarafından ortaya atılmıştır. 2003 Irak Savaşı sonrasında, ABD kaynaklı değerlendirmelerde "Daha Büyük Orta Doğu", "Genişletilmiş Orta Doğu", "Büyük Orta Doğu" terimleri sıklıkla kullanılmaya başlamıştır.¹⁶⁴

¹⁶³ Kuruluşun 3 Haziran 1997 tarihli Web sayfasında, kısa dönemli ticari kazançların ABD'nin stratejik çıkarlarına tercih edildiği bir politika takip edildiği, küresel liderlik sorumluluğunun yerine getirilmesine yönelik politikaların geliştirilmesine ihtiyaç olduğu, aksi halde ABD'nin gelecekte karşılaşıacağı güçlüklerin üstesinden gelemeyeceği ifade edilmiş ve BOP'nin vizyonunu oluşturan ifadelere yer verilmiştir.

Bu kuruluşun öngördüğü fikirler kadar kuruluşun üyeleri de önem taşımaktadır. Örneğin; Jeb Bush (Başkanın Kardesi), Dick Cheney (Bşk. Yrdc), Franchis Fukuyama (Yazar), Zalmay Khalilzad (Başkanın Irak Özel Danışmanı), Donald Rumsfeld (Svn. Bkn.), Paul Wolfowitz (Svn. Bkn. Yrdc.) söz konusu kuruluşun üyeleridir.

¹⁶⁴ Kavram en açık biçimde, Ağustos 2003'de ABD Başkanı Ulusal Güvenlik Danışmanı olan Condoleeza Rice'in Washington Post gazetesinde yayınlanan "Orta Doğu'yu Değiştirmek" başlıklı makalesinde yer almıştır. Rice, yazısında; 22 devletten oluşan ve 300 milyon nüfusa sahip olan Bölgede "değişimin" gerçekleştirilmesinde Irak'ın özgürleştirilmesinin kilit öneme sahip olduğunu, ABD'nin Bölgede daha uzun süre kalacağını, Fas'tan Basra Körfezine kadar olan tüm Orta Doğu ülkelerinde siyasi ve ekonomik değişimler yaşanacağını, bölgesel liderlerin Arap ülkelerinde siyasi ve ekonomik yönden iç reformlara destek verdiklerini ifade etmiştir.

Daha sonra Ekim 2003'de ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Marc Grossman, Abu Dhabi televizyonunda yaptığı söyleşide; başta AB ve Rusya Federasyonu olmak üzere dünya politikasında sözü geçen devletlerin ABD'nin Orta Doğu politikasına destek vermesi gerektiğini ifade etmiştir.

Başkan Bush konu ile ilgili olarak 20 Ocak 2004'de geleneksel ulusa sesleniş konuşmasında; "Orta Doğu diktatörlerin, umutsuzluğun, öfkenin pençesinde kaldığı süreçte, ABD'nin ve dostlarımızın güvenliğini tehdit eden insanlar ve hareketler devam edecektir ve ABD bu nedenle, Orta Doğu'yu özgürleştirme stratejisi izlemektedir" demiştir.

5.2.2. BOP'un Kapsamı

5.2.2.1. Sınırları

Büyük Orta Doğu;

- Kuzey Afrika'da; Fas, Cezayir, Tunus, Libya,
- Doğu Akdeniz'de; Mısır, Ürdün, İsrail, Lübnan, Filistin, Suriye, Türkiye
- Basra Körfezi'nde Irak, Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, S.Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen, İran,
- Kafkasya Orta Asya'da; Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Pakistan, Bangladeş ve Afganistan'dan (Bazı yorumlara göre: Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan) oluşan ve yaklaşık 650 milyon insanın yaşadığı 12 milyon km²'lik bir bölgeyi kapsamaktadır.

5.2.2.2. BOP'un Amacı ve Hedefleri

BOP ABD'nin güvenlik algılamalarından kaynaklanmıştır.¹⁶⁵ BOP'un üç temel amacı bulunmaktadır: 1) Tehdidin bertaraf edilmesi 2) Batı dünyası ile uyumlu yönetimler vasıtasıyla istikrar yaratılması 3) Stratejik enerji kaynaklarının kontrolü.

BOP'un güvenlik bağlamındaki askerî ve sivil hedefleri; uluslararası terörün, köktenci İslamcı Batı karşıtlığının, KİS'lerin yayılması/kontrol dışına çıkmasının, göçün ve insan kaçakçılığının, uyuşturucu ticaretinin, organize suç örgütlerinin önlenmesidir.

¹⁶⁵ ABD Ulusal Stratejik İncelemeler Enstitüsü'nün (CSIS) 1995 tarihli belgesinde projenin maksadı şöyle özetlenmişti: 1) Petrolün makul fiyatlarla serbest akışını güvenceye almak, 2) İsrail devletini korumak, kollamak, 3) ABD çıkarlarına uygun bir bölgesel denge sağlamak, 4) Kitle imha silahlarının kontrolünü sağlamak, 5) Radikal hareketlerle mücadele ve insan hakları ile demokrasiyi geliştirmek, 6) Çevre topraklarda istikrarı sağlamak

BOP ile ekonomik bağlamda; Bölge ekonomilerinin küresel ekonomi ile uyumlu hâle getirilmesi, stratejik enerji kaynakları ile ulaştırma hatlarının güvenliği ve kontrolünün sağlanması hedeflenmektedir.

BOP'un sosyal ve siyasi hedefleri; ulusalcı, güçlü merkezî yönetimlerin yerine çok kimlikli, gevşek yapılı, "ılımlı İslam"ı benimseyen demokrasilerin kurulması, insan, kadın, çocuk ve azınlık haklarının geliştirilmesi, İsrail'in bölgesel yalnızlığına son verilmesidir.

Uluslararası güç dengesi bakımından BOP'un hedefi; Orta Doğu'daki bölgesel güçlerin ortadan kaldırılması, küresel ölçekte ABD'ye rakip olabilecek olan Avrupa, Çin, Japonya'nın Bölgeye enerji bakımından bağımlılıklarını istismar etmek suretiyle bu ülkelerin kuşatılmasını, küresel enerji kaynaklarının büyük bölümünü kontrol etmek suretiyle Rusya'nın bölgesinde tecrit edilmesini sağlamaktır.

5.2.3. BOP'un Gerçekleştirilme Yöntemi

ABD, BOP ile öncelikle kendisine yönelebilecek tehditleri ön alıcı bir yaklaşımla kaynağında yok etmeyi amaçlamıştır.¹⁶⁶ BOP'un uygulanmasına engel olabilecek ve ABD karşıtı olan; Libya, Suriye, Irak ve Afganistan'daki yönetimler, ekonomik ve askerî müdahalelerle ehlîleştirilmiş ya da bertaraf edilmiştir. BOP'un uygulanmasında Irak'ın işgali ve Afganistan müdahalesi

¹⁶⁶ G.W. Bush'un 6 Kasım 2003'de Beyaz Saray'da yaptığı açıklamada, ABD'nin Orta Doğu'daki demokratik olmayan yönetimleri değiştirme niyetinde olduğunu açıklamıştır. Bu maksatla 4 Şubat 2004'te, ABD'nin Orta Doğu'da güçlü bir özgürlük siyaseti takip edebilmesi için; Kongre'den demokrasinin desteklenmesi için tahsis edilen ödeneğin iki katına (80 milyon dolara) çıkarılmasını talep etmiştir.

ayrı bir bağlam oluşturur.¹⁶⁷ BOP'un tasarımına uymayan Türkiye'ye "ılımlı İslam" projesi diretilmiş, böylelikle Orta Doğu'da güçlenen "köktenci İslami" akımların önüne geçilmeye çalışılmıştır.¹⁶⁸ Bölgesel bağımsız güç olan İran ise ilk aşamada tecrit edilmiştir. ABD, İsrail'in Bölgedeki yalnızlığını ortadan kaldırmaya yönelik olarak İsrail ve Filistin'in bir arada değil, ama yan yana yaşayacağı "İki Devlet" formülünü hayata geçirmeye çalışmış, Türkiye'nin İsrail'le yakınlaşmasını desteklemiştir. Ayrıca BOP'u destekleyici nitelikte olmak üzere; Batı dünyası ile Orta Doğu ülkeleri arasında çeşitli platformlarda iş birliği girişimleri geliştirilmiştir.

ABD'nin siyasi yapılanmayı değiştirmeye yönelik tutumunun köktenci ve etnik ayrılıkçı akımları güçlendirmesi ve Bölge ülkelerinde endişe yaratması üzerine BOP'un seyri ortak ekonomik çıkarların geliştirilmesi eksenine kaydırılmıştır. Bu suretle Bölgenin, küresel ekonomiye eklemlenebilen bir yapıda ve "dolar alanı" içinde tutulması öngörülmüştür (Yıldız, 2004: 19).

¹⁶⁷ BM ve NATO'nun kapsama bir şekilde dâhil olması ile Irak ve Afganistan müdahaleleri küresel bir nitelik kazandırmıştır. Diğer taraftan, Irak'ın işgali ile yaratılan fiili durumda, Kürtlerin ABD tarafından bir güç vasıtası olarak kullanılması, etnik parçalanmaların önünü açmıştır. Ayrıca Irak ordusunun yıkılmasıyla, bölgesel askerî güç olarak İran'dan başka Batı karşıtı devlet kalmamıştır (SITCEN-M, 2008: 5). Irak ve Afganistan müdahaleleriyle ABD, kurmuş olduğu çok sayıda üs vasıtasıyla askerî varlığını tesis etmiştir. Oluşturulan koalisyonlar vasıtasıyla, Orta Doğu Batı dünyasının müdahale alanı haline gelmiştir. Afganistan'daki askerî varlığıyla ABD; Çin'i batıdan, Rusya'yı güneyden, Basra Körfezi ve İran'ı doğudan kuşatmış, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine ve Kafkaslara tesis ettiği yakınlıkla Rusya'nın geleneksel nüfuz alanını tehdit eder bir konuma ulaşmıştır.

¹⁶⁸ ABD radikal İslami hareketlerin önünü kesmek maksadıyla, geliştirdiği "ılımlı İslam" projesine başlangıçta 1 milyar 300 milyon dolar tahsis etmiştir. Bu kaynakla 24 ülkede ve Müslüman ülkelerde basına, dini okullara, yandaş düşünce kuruluşlarına ve cemaatlere yardımda bulunmaktadır. Bu kapsamda en önemli görevi ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (USİAD) üstlenmektedir (Bilbirlik, 2008: 70).

ılımlı İslam modeline, bölge ülkeleri rağbet göstermemiştir. Ayrıca bu tarzı geçmişinde de benimsememiş olan Türkiye'de iki ciddi sorun yaratılmıştır. Birinci sorun Türkiye Cumhuriyeti'ni örneğiyle ortaya konan; İslam dininin lâik devlet düzeniyle bir arada yaşayabildiği tezinin aşındırılmış olmasıdır. İkinci sorun birinci ile ilişkili olarak, "ılımlı İslam" projesinin esasında köktenci İslam anlayışını güçlendirmesi, demokratik düzenin sağladığı özgürlükleri kötüye kullanma uygulamasını yasallaştırması ve yaygınlaştırmasıdır. Sonuçta Türkiye, giderek daha fazla yalnızlaştırılırken ABD'ye daha fazla yakınlaşan bir sürece doğru itilmiştir.

Bu maksatla; Batı ile barışık devletlere ekonomik yardımların yapılması ve kısıtlı ekonomik reformların uygulanması gündeme gelmiştir.¹⁶⁹

Dünya nüfusunun % 5'ine sahip olmasına karşın dünya petrolünün % 25'ini tüketmek suretiyle enerji ihtiyacının büyük çoğunluğunu hidrokarbonlardan sağlayan ABD için Bölge büyük önem taşımaktadır. BOP vasıtasıyla dünya hâkimiyetini pekiştirmek isteyen ABD; petrolün kontrolüne¹⁷⁰ yönelmiş böylelikle, tek kutuplu dünya düzeninden çok kutuplu güç dengesine kayılmasının önüne geçmeye çalışmıştır. Bu kapsamda; Irak petrolerini doğrudan denetimi altına almış, Hazar Havzası'ndaki yatırımlarda en büyük payı almış¹⁷¹ ve Orta Asya'daki petrol yataklarına yönelmiştir.¹⁷² Ayrıca, Bölgedeki petrol ve doğal gaz boru hatları ve ulaştırma ağlarının müttefik ve yandaş ülkelerden geçmesini sağlamak suretiyle enerji naklini emniyete almıştır.

5.2.4. BOP'a Uluslararası Yaklaşımlar

BOP, ABD ve Avrupa'nın birlikte yürüttüğü ve iki kıtanın ortak çıkarlarının gereği olan bir projedir. Her şeyden önce Avrupa'nın Büyük Orta Doğu'nun merkezinde bulunan "Yakın Doğu"nun enerji kaynaklarına

¹⁶⁹ ABD Dışişleri Bakanı Powell; ABD'nin 2004 yılında Körfez Ülkeleri arasında 145 milyon dolar tutarındaki proje ile serbest ticaret antlaşmasını yürürlüğe koymuştur. Projeyi bölge ülkelerine tanıtmak ve kabul ettirmek maksadıyla, Marc Grossman Şubat 2004'de Ürdün, Mısır, Fas ve Bahreyn'i ziyaret etmiştir.

¹⁷⁰ Petrolün kontrolü; petrol üretim bölgelerinin denetim altına alınması, enerji nakil hatlarının güvenliğinin sağlanması, bu kaynaklara ulaşımı sağlayan stratejik mihverlerin kontrol altına alınması, dolayısıyla doğal kaynaklara kesintisiz, kısıtsız erişim, petrol üreten ve pazarlayan firmaların elde bulundurulması, üretim hacminin yönlendirilmesi petrol fiyatlarının belirlenmesi anlamına gelmektedir.

¹⁷¹ Clinton 1997'de Azerbaycan ziyaretinde; "enerji talebinin giderek arttığı bir dünyada, ulusumuzun enerji ihtiyacı tek bir bölgeye bel bağlayarak karşılanamaz. Azerbaycan'la birlikte yakın bir şekilde çalışarak; sadece Azerbaycan'ın gelişmesi için değil, aynı zamanda enerji ihtiyacımızı karşılamaya ve ulusumuzun güvenliğini güçlendirmeye de katkı sağlıyoruz" sözleriyle BOP'un enerji boyutunu açıklamıştır (Klare, 2005: 16).

¹⁷² BOP coğrafyası petrol (% 69,2) ve doğal gaz (% 49) rezervi bakımından dünya birincisidir. Yine Orta Doğu'nun gittikçe artan petrol üretim kapasitesi onu dünyanın en ayrıcalıklı bölgesi konumuna taşımaktadır: 1990'da dünya petrol ticaretinin % 33'ünün gerçekleştiği Orta Doğu'nun 2015'de dünya petrol ticaretinin % 40,1'ini gerçekleştirebileceği hesaplanmaktadır (EIA, 2003: 237).

olan bağımlılığı ABD'ninkinden çok daha fazladır.¹⁷³Kuzey Afrika ülkeleri, terör ve yasadışı insan göçü gibi nedenlerle ABD'den çok Avrupa'nın endişe duyduğu ve bu nedenle kontrol altında tutmak istediği bölgedir. Diğer taraftan, BOP'a müdahil olmak; AB'nin küresel öngörüsünü şekillendiren "Daha Geniş Avrupa" siyasetinin etkinliği ve Birliğin geleceği bakımından da önem arz etmektedir (European Security Strategy, 2003).

BOP'un uygulamaya konulması bakımından AB'nin tarzı, sert gücü öne çıkaran ABD'ye nazaran farklılıklar içermektedir. Başta Almanya ve Fransa olmak üzere AB, ABD'nin Irak'ta yaşadığı tecrübeleri dikkate alarak bu projeye temkinli yaklaşmaktadır. Fransa, Kuzey Afrika'daki kontrolünü yitirmekten endişe duymaktadır. Fransa ve Almanya, Oslo süreci ile İsrail-Filistin sorunun çözümünü, Akdeniz Diyalogu (AD) ile bölgedeki istikrar ve güvenliğin artırılmasını amaçlamaktadır. AB, Aralık 2003 tarihinde Napoli'de Euromed toplantısı ile başlatılan süreç 2008'de AB Dönem Başkanlığını üstlenen Fransa'nın liderliğinde Akdeniz Birliği girişimi ile daha ileri taşınmışsa da AB'nin BOP'a yaklaşımında her zaman ortak bir tavır sergilediğini söylemek güçtür. Bu kapsamda AB ülkelerinin ulusal çıkarlarını Birliğin ortak çıkarlarının önünde tuttukları görülmektedir (Naumkin, 2002: 1).

Rusya Federasyonu, BOP'a olumlu yaklaşmamakla beraber karşı da çıkmamaktadır. Son dönemde geçici kaydıyla, "Uzağa karışma, yakınına karıştırma" politikası izleyen Rusya Federasyonu, Bölge ülkeleri ile ikili ilişkilerini geliştirmek istemektedir.

¹⁷³ AB petrol ihtiyacının % 71,6'sını, doğal gaz ihtiyacının % 44,9'unu ithal etmektedir. AB petrol ithalatının yaklaşık % 47'sini, doğal gaz ithalatının % 28'ini BOP ülkelerinden yapmaktadır (EU Energy Transportation, 2001: 30). Buna karşın petrol ithalatını bağımlılık yaratmayacak şekilde dengeli dağıtan ABD'nin 2001'de Orta Doğudan petrol ithalatı, toplam tüketiminin % 15,4'ünü oluşturmuştur. Bu oran hiçbir petrol ihracatçısı için % 17'yi geçmemektedir (BP, 2002).

5.3. Coğrafi Etkileşim

5.3.1. Coğrafi Etkileşimin Temel Unsurları

Küreselleşme ile Orta Doğu arasındaki bağıntıyı ortaya koymaya yönelik olarak yapılacak değerlendirmenin coğrafi boyutunda iki unsur öne çıkmaktadır: 1) Küresel güçlerin coğrafyayı kullanarak dünya hâkimiyetini nasıl ele geçirebileceklerini tanımlayan jeo-politik, 2) Orta Doğu'nun içsel dinamiklerinden doğan ve Bölgenin insan coğrafyasının (demografi) seyriyle şekillenen siyasi özelliklerin coğrafi kaynağını oluşturan siyasi coğrafya.

Orta Doğu'nun coğrafi değeri her üç küreselleşme evresinde de karşılıklı etkileşimin belirleyici özellikleri arasında yer almıştır. Batı'ya en yakın öteki olması birinci küreselleşme evresini, Bölgenin üç kıtayı birleştiren konumu ikinci küreselleşme evresini, bu iki hususla birlikte özellikle BOP'un kapsadığı alan da dikkate alındığında küresel enerji kaynaklarına olan hâkimiyeti ve demografik eğilimleriyle son küreselleşme evresini önemli ölçüde etkilemiştir.

Orta Doğu'ya ilişkin her şey küresel güçlerden nasıl etkilenmişse, küresel dönüştüren güçler de bu coğrafyadan bağımsız hareket edememişlerdir. Bu nedenle Orta Doğu'nun ve BOP'un coğrafi konumunda üst üste çakışan jeo-stratejik küresel hâkimiyet kuramları tek başına her şeyi açıklamakta yeterli olmasa da küreselcilerin coğrafyanın önemini göz ardı eden yaklaşımlarını bütünüyle çürütür.

5.3.2. Orta Doğu'nun Jeo-Politik Etkisi

Çoğunlukla jeo-strateji, jeo-kültür ve jeo-ekonomi alt başlıkları ile ele alınan jeo-politik yaklaşımlar şüphesiz bu kavramların bilimsel bir disiplin olarak ortaya atılmasından çok önceleri de vardı. Ancak, küreselleştiren güçlerin mücadelelerini coğrafyanın bahsettiği üstünlükleri esas alan bakış açısıyla sistematik olarak inceleyen yaklaşım, Ratzel ile başlar (Jessup, 1979: 20).¹⁷⁴ Onu takip eden diğer kuramcılar, dönemlerinin uluslararası kuvvet yapılanmalarına bağlı olarak çeşitli tezler geliştirmişler, bu yaklaşımlar çoğu zaman devletlerin takip ettikleri birer rehber hâlini almıştır. Uygulamada coğrafi etkenleri esas alarak gücün nasıl kullanılacağını irdeleyen jeo-strateji diğer alt unsurların önüne geçerek jeo-politiğin başlıca unsuru hâlini almıştır.

Ratzel'i takiben, İngiliz İmparatorluğu'nun küresel hâkimiyetini; coğrafi, ticari, politik ve endüstriyel alanlardaki bütünlüğüne dayandıran Mackinder, "Karalara hâkim olan dünyaya hâkim olur" sözüyle özetlenen Kara Hâkimiyet Kuramını ortaya atmıştır. Mackinder'in yaklaşımı ikinci küreselleşme evresinin başat gücü İngiltere'nin başarı öyküsünün coğrafi boyutunu açıklamaktadır. Gerçekten de Rusya ile yaşanan güç mücadelesi, İmparatorluğun sömürge politikası adeta Mackinder'in "Pivot Alan" tanımlamasının uygulamaya geçirilmiş hâlidir (Earle, 2003: 7).¹⁷⁵

¹⁷⁴ Frederich Ratzel'e (1844-1904) göre; devlet ülke ile oluşan bir organizmadır. Bu yapı; alan (raum) ve yer (lage) olmak üzere iki temel kavramdan oluşmaktadır. Ülkenin sınırları bu organizmanın dış dünya ile temas eden derisi gibidir. "Antropocoğrafya" kavramı gereği insan, devlet ve dünyadaki yapılanma yaşayan organizmalardır. Bu organizmaların yaşayabilmek için devamlı surette bir yaşam alanı (Hayat sahası-Leben raum) mücadelesi içerisinde olmaları kaçınılmazdır. Ayrıca iklimin rolü nedeniyle Avrupa yüksek medeniyetin beşiği olmuştur.

¹⁷⁵ Halford Mackinder (1861-1947), "Pivot Alan" terimini ilk kez 1904'te ortaya atmıştır. Bu saha; Doğu Avrupa'dan Sibiryaya platosuna kadar uzanmaktaydı. Bu alan "İç hilal" (Kıta Avrupası, Hindistan ve Mançurya) ve "Dış Alan" (İngiltere ve Japonya) ile çevrilidir. Bu alanın dışında kalan Amerika, Afrika'nın güneyi, Madagaskar ve Avustralya ise "Dış Hilal veya Adalar" olarak tanımlanmıştı. Mckinder'in Kuramına göre İngiltere'ye yönelen en büyük tehdit "Pivot alan" olarak adlandırdığı o dönemki Çarlık Rusya'sı coğrafyasından (Eurasia) gelmekteydi.

İngiliz coğrafyacının, geliştirdiği “Kalpgâh (Heartland)”¹⁷⁶ yaklaşımı; tanımladığı coğrafi alan bakımından olmasa da bu alanın belirlenmesinde esas alınan; stratejik enerji kaynakları ve doğal zenginlikler, ticaret yolları, güç merkezlerine coğrafi üstünlük sağlama kabiliyeti gibi ölçütler bakımından bugünkü BOP’un sınırlarını çizen gerekçelerin tamamıyla olmasa da büyük kısmıyla örtüşür (Cohen, 2003: 17).¹⁷⁷

“Denizlere hâkim olan dünyaya hâkim olur” sözüyle özetlenen Deniz Hâkimiyeti Teorisi ile deniz irtibat yollarının olduğu kadar bu yolların kontrolünü sağlayan boğaz kanal ve geçitlerin önemini vurgulayan Mahan, bugün BOP’un sınırları içinde olan Hürmüz, Altın Boynuz, Cebeli Tarık ve Çanakkale boğazlarının küresel güç mücadelesindeki belirleyici özelliğine çok önceden işaret etmişti (Cohen, 2003: 23).¹⁷⁸

Geo-politiğe adını veren İsveçli Kjellen’in tasavvurları siyaset biliminde devletlerin güç yelpazesindeki konumlarının coğrafi özelliklerine göre araştırılmasını öngören lineer bir sistem geliştirmeye yönelikti. Kjellen İngiltere, Almanya, Rusya, ABD gibi dönemin büyük güçleri ile Avusturya-Macaristan, Fransa, İtalya, Japonya gibi tarihteki diğer büyük güçler arasındaki farkları irdelediği çalışmalarında, birbiri ile irtibatlı toprağa sahip kıtasal güçlerin ulaştırma ve iletişim hatları vasıtasıyla dünya politikasını belirleyebildiklerini kanıtlamaya çalışmıştı. Esasen Kjellen’in yaklaşımı

¹⁷⁶ Kalpgâh, Doğu Avrupa’yı, Kafkasları ve Hazar bölgesini de içine alacak şekilde Rusya’nın batısını kapsar. Kuram “Kalpgâha hâkim olan karalara hâkim olur, karalara hâkim olan dünyaya hâkim olur” sözüyle özetlenmektedir.

¹⁷⁷ Mackinder, “Pivot Alan” Kuramından 11 yıl sonra küresel hâkimiyetin kaynağını; teknolojinin, ulaşım imkânlarının ve insan gücü ve doğal kaynakların yoğun olarak bulunduğu Baltıklardan, Karadeniz’e ve Japon denizine kadar uzanan “Kalpgâh (Heartland)” bölgesinin ele geçirilmesi ile özdeşleştirmiştir.

¹⁷⁸ ABD’li Amiral Alfred T. Mahan (1849-1914), deniz ve denize hâkim olmanın milletlerin var oluşunda önemli etkiye sahip olduğunu, milletler arasındaki çatışmalarda da önemli bir etken olduğunu ileri sürmüştür.

bugünkü BOP'un üçüncü küreselleşme evresindeki hayatiyetini üstü kapalı da olsa vurgulamıştı (Tezkan, 2002: 11).¹⁷⁹

Kjellen'in düşüncesinden yararlanarak jeo-politiği coğrafya ile dünya politikasının iç içe geçtiği bir bilimsel disiplin hâline getiren Karl Haushofer (1869-1946), Almanya'nın küresel hâkimiyete giden yolda hayat alanını; Afrika ve deniz aşırı bölgelerden çok, doğuda araması gerektiğini savunurken karasal güçlerin deniz gücü üzerine kurulan devletlere rağmen denizaşırı yayılmasının imkânsızlığını vurgulamıştı (Cohen, 2003: 33).

Devletlerin var olabilmeleri için güç ve denge siyaseti uygulamaya mecbur olduklarını vurgulayan Nicholas Spykman (1893-1943), Kenar Kuşak Kuramı ile Batı Avrupa ve Güneydoğu Asya'nın önemini vurgularken esasen ABD için bugün de vazgeçilmez olan iki bölgeyi tanımlamakla kalmamış aynı zamanda ekonomik kaynaklara elatabilme imkânları, ülkelerin toprak büyüklüğü, kara ve denizlere göre konumları, nüfus ve insan gücü niteliği nedeniyle sahip oldukları güç durumunu da irdelemek suretiyle Mackinder'in yaklaşımlarına benzer sonuçlara ulaşmak suretiyle gerek Orta Doğu gerekse BOP tanımlamalarındaki jeo-stratejik ölçütleri ortaya koymuştu (Kemp, 1997: 11).

Dünya hâkimiyetinin küresel ticaretten ve siyasi coğrafyalardan çok stratejik enerji kaynaklarına sahip olmakla özdeşleştirilmeye başladığı 1980'lerden sonra jeo-ekonomik yaklaşımların öne çıktığı görülmektedir.

¹⁷⁹ Rudolph Kjellen (1864-1922), devletin beş temel niteliği olduğunu ileri sürmüştür: Jeo-politik, Krato-politik (Hükümet ve kurumlar politikası), Etno/Demo-politik, Eko-politik, Sosyo-politik. Jeo-politik devlet kavramını iç politik hukuk öznesi olmaktan çıkarıp öncelikle dış politik güç öznesi yapmasıyla, devletlerin hayatta kalma mücadelelerinde siyasete yardımcı bir disiplindir.

Bu kapsamda ABD'nin gücünü gölgede bırakan Avrasya'nın kontrolüne yoğunlaşan Brzezinski, tek bir merkezin yani Washington'daki küresel başat gücün; ancak uzlaşma, pazarlık ve diyalog gibi vasıtaları kullanarak Avrasya'nın kontrolünü sağlayabileceğini vurgulamıştır. Brzezinski'ye (1988)¹⁸⁰ göre, jeo-stratejik oyuncular olarak tanımlanan küresel güçlerin, jeo-politik eksenler olarak tanımlanan bölgesel güçler ile olan ilişkileri, Avrasya'nın kontrolünün nasıl şekilleneceğini belirleyecektir. Brzezinski'nin yaklaşımı; bugünkü BOP ile tanımlanan bölgenin önemini vurgulamasıyla olduğu kadar, bu bölgenin kontrolü için Batı dünyasının birlikte hareket etme zorunluluğunu ortaya koyması bakımından da önem taşımaktadır. Çünkü bu yaklaşım, bugün BOP'tan Batı'ya yönelen tehditler ile BOP'un Batı'ya bahsettiği fırsatlar hakkında Batı dünyasının algılamalarını ortaya koymaktadır.

¹⁸⁰ Zbigniew Brzezinski'ye (1928-?) göre, ABD hiyerarşik bir piramit yapıda olan önceki imparatorluklardan farklı olarak birbiri içine girmiş pek çok sitemden oluşan bir evrenin merkezinde bulunmaktadır. Şu anda bu eşi olmayan Amerikan hegemonyasının rakibi bulunmamaktadır. Rakibi olmayan Amerika'nın ödülü ise Avrasya'dır.

Avrasya'nın gücü büyük ölçüde ABD'nin gücünü gölgede bırakmaktadır. Avrasya yer kürenin en büyük kıtasıdır ve jeo-politik olarak bir eksendir. Avrasya'ya egemen olan bir güç Dünyanın en ileri ve ekonomik olarak en verimli olan üç bölgesinden ikisini kontrol edebilecektir. Dünya nüfusunun yaklaşık % 75'i Avrasya'da yaşamaktadır ve hem ekonomik girişimler, hem de yer altı zenginliklerinin çoğu Avrasya'dadır. Avrasya dünya GSMH'nin % 60'ına ve bilinen enerji kaynaklarının ¾ üne sahiptir. Avrasya aynı zamanda siyasal olarak en iddialı ve dinamik devletlerin bulunduğu yerdir. ABD'den sonra en büyük altı ekonomi ve en büyük silah alıcıları Avrasya'da bulunmaktadır. Dünyanın biri hariç resmî olarak bilinen tüm nükleer güçleri ve gizli nükleer güçlerin tümü Avrasya'da bulunmaktadır. Bölgesel hegemonya ve küresel etki heveslisi olan dünyanın en kalabalık nüfuslu iki devleti Avrasya'dadır. ABD'nin önceliğinin bütün potansiyel ve /veya ekonomik hasımları Avrasya'dadır. Buna karşın, Avrasya siyasi olarak bir bütün oluşturmak için fazla büyüktür.

Brzezinski küresel üstünlük mücadelesinin sürdürüleceğini ifade ettiği Avrasya'yı "Büyük Satranç Tahtası" olarak tanımlamıştır. Avrasya Satranç Tahtasında birbirinden farklı nitelikte dört alan ulunmaktadır: "Batı Alanı" "Doğu Alanı" "Orta Alan" "Güney Alanı". Küresel güç mücadelesinde "Jeo-stratejik Oyuncular" ve "Jeo-politik Mihverler" olmak üzere başlıca iki unsur bulunmaktadır. Jeo-stratejik oyuncular; ABD'nin çıkarlarına etki yapacak şekilde mevcut jeopolitik ortamı değiştirmek amacıyla sınırlarının ötesinde güç uygulama yada etkide bulunma yeteneğine sahip olan; Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve Hindistan'dır. Jeo-politik mihverlerin önemi sahip oldukları güç ve motivasyondan değil, hassas coğrafi konumlarından alırlar. Ukrayna, Azerbaycan, Güney Kore, İran ve Türkiye bu kapsamdaki devletlerdir. Türkiye ve İran jeo-politik mihver rolünü oynarken sınırları imkânları dâhilinde jeo-stratejik olarak da önemi haiz devletlerdir.

Soğuk savaştan sonra ortaya çıkan ideolojik boşlukta meydana gelen yeni gerilimleri Medeniyetler Çatışması Kuramı ile açıklayan Huntington, küresel gerginlik ve çatışmaların farklı medeniyetlere mensup grup ve milletler arasında meydana geleceğini ileri sürerken aslında bugün sınırları BOP ile çizilen bölgedeki İslam âlemini işaret etmiştir (1997: 308-322).¹⁸¹

Yeni dünya düzeninde; Brzezinski ve Huntington'un yaklaşımlarıyla şekillendirilen, ABD'nin yeni küresel güvenlik mimarisi Orta Doğu'nun coğrafi etkileşiminin nedenini açıkça ortaya koymaktadır. ABD'nin yeni güvenlik mimarisinin merkezi; yeni güç mücadelelerinin muharebe sahası niteliğini taşıyan Avrasya'dır. Çünkü küresel güç boşluğunun hâkim olduğu bu coğrafya, stratejik enerji kaynaklarının olduğu kadar, tehditlerin de kaynağıdır. BOP'un büyük bölümünü kapsadığı Avrasya, güney-batı eksenini tanımlanan bölgeyi kontrol edebilme yeteneğine sahiptir. Hâlihazırda büyük oranda ABD lehine şekillendirilmiş olan Pasifik eksenini ile birlikte bu iki eksenin de tercihan birbirlerine eklenerek nüfuz altına alınmasıyla ABD; değer küresel rakipleri olan Çin, Rusya, Japonya ve Avrupa'yı yönlendirebilme imkânına kavuşabilecektir (Gürleşel, 2004: 18).

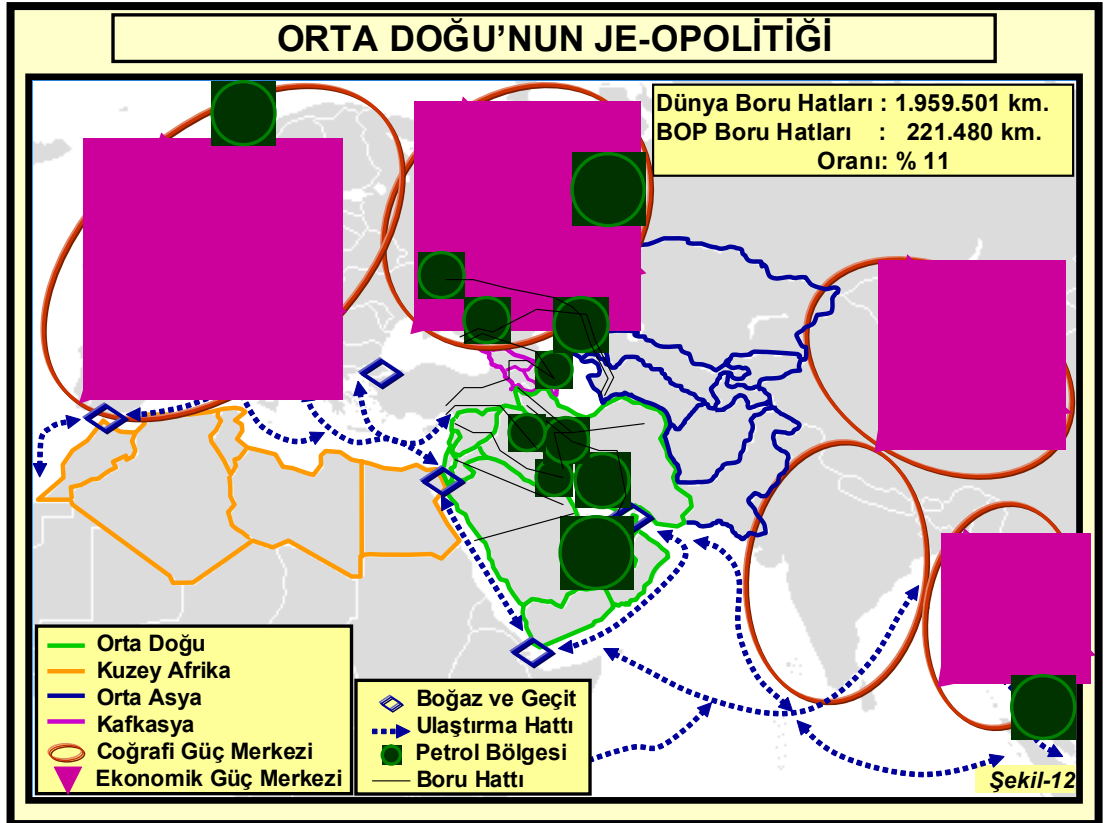
Sonuç Olarak:

Geo-stratejik kuramlar ortaya atıldıkları dönemin ihtiyaç ve özellikleri tarafından şekillendirilmiş olsa da benimsedikleri ölçütler nedeniyle dünya hâkimiyetinde coğrafyanın nasıl kullanılabileceği konusunda her döneme ilişkin bazı soruların cevabını verebilmektedirler.

¹⁸¹ Samuel.P. Huntington'a (1927-2008) göre, yeni dünyada mücadelenin kaynağı öncelikle ideolojik ve ekonomik değil beşeriyetler arasındaki büyük bölünmeler ve kültürel yapılanmalarıdır. Bu ortamda devletler, uluslararası ortamdaki diğer oyunculara oranla güçlü konumlarını muhafaza edecek, fakat küresel politikanın asıl mücadeleleri farklı medeniyetlere mensup grup ve milletler arasında meydana gelecektir. Bu kapsamda dünyayı sekiz medeniyet çevresine ayırmaktadır. Bunlar; Batı, Konfüçyüs, Japon, İslam, Slav-Ortodoks, Latin Amerika, Hint ve Afrika medeniyetleridir.

Bu kapsamda BOP ile tanımlanan bölge; konum (kara ve denizlere yakınlık, kültürlere ve dinlere yakınlık, coğrafi güç merkezlerine yakınlık), kaynak (stratejik enerji kaynaklarının bolluğu, su, orman, tarım alanı vb. doğal kaynak kıtlığı), kontrol (kara, deniz, hava ve demiryolu hatlarını barındırması veya bunlara olan yakınlığı) imkânları vb. özellikleri nedeniyle dünya hâkimiyetine giden yolda en önemli coğrafi alanı oluşturmaktadır (Şekil-12).

Orta Doğu, BOP'un çekirdeğini oluşturması nedeniyle küreselleşme olgusunun coğrafi etkileşiminin de kaynağını oluşturmaktadır. Orta Doğu'nun siyasi coğrafyasını ve jeo-politiğini birbirinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Ayrıntıları ardıl bölümde ele alınan bu husus daha çok içsel dinamiklerin ürünü olması nedeniyle ayrı bir bağlam oluşturmaktadır.

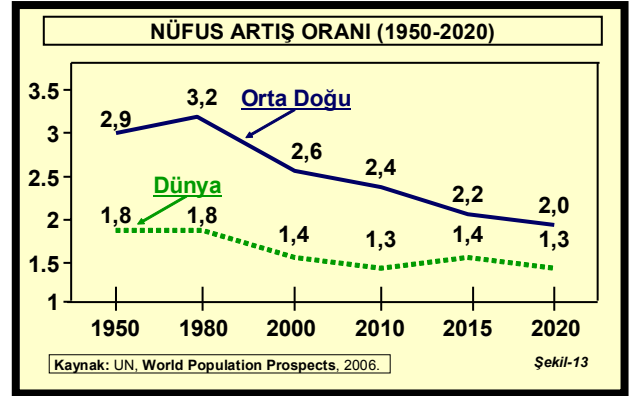

5.3.3. Orta Doğu'nun Demografik Etkisi

Orta Doğu'nun insan coğrafyası, hem siyasi coğrafyanın alt yapısını oluşturan hem de küresel demografik eğilimlerin oluşumuna katkı sağlayan boyutuyla öne çıkmaktadır.

5.3.3.1. Nüfus Artışı

Orta Doğu'da 1950-1980 döneminde yaşanan nüfus patlamasının ardından nüfus

artış eğilimi gerilemeye başlamışsa da Bölgedeki nüfus artışı her dönemde dünya ortalamasının üstünde gerçekleşmiştir.¹⁸² Nüfus artış hızında son dönemde yaşanan gerilemeye rağmen yirmi altı yıl sonra nüfusun ikiye katlanması beklenmektedir. Bölge nüfusunun 2025 yılında; 387.800.000'a (Dünya nüfusunun % 4,9'una), 2050 yılında ise; 524.200.000'e (Dünya nüfusunun % 5,7'sine) ulaşması beklenmektedir. Hâlihazırda Orta Doğu'nun dünya nüfusunun yaklaşık % 4,2'sini oluşturmaktadır (Şekil-13).¹⁸³

Ülkeler bazında yapılan incelemede 2000-2020 döneminde nüfus artış eğilimi en yüksek alt bölge, İsrail ve Filistin bölgesi ve Basra Körfezi ülkeleridir (Tablo-16).

¹⁸² 1950-1980 döneminde Orta Doğu Afrika ile birlikte dünyada nüfusun en fazla arttığı bölge olmuştur. Bunda yüzyılın genel özelliği olan sağlık koşullarının; ölü doğum oranını azaltma, yaşam süresini ve doğurganlık oranını artırma gibi nüfus artışını körükleyici faktörlere ilave olarak, siyasi gelişmeler nedeniyle bölgeye yönelen Musevi göçünün artırıcı etkisi olmuştur (Sluglett ve Farouk, 1991).

¹⁸³ Bölgenin en kalabalık ülkesi Mısır (80.335.036), nüfusun en yoğun olduğu ülke Bahreyn (1.089 km²/insan) dir.

Tablo-16: Orta Doğu Ülkelerinde Nüfus Artış Oranları (2000-2020)						
İran	Irak	Suriye	Lübnan	İsrail	Filistin	Ürdün
1,4525	2,415	2,4025	1,2225	1,715	3,235	2,415
Mısır	S.Arabistan	Kuveyt	Katar	BAE	Bahreyn	Umman
1,86	2,36	2,71	2,765	3,04	1,905	1,845
Yemen	Bölge Ortalaması	Açıklama: Rakamlar, 2000, 2005, 2010, 2015 ve 2020 tahminlerinin ortalaması alınarak hesaplanmıştır.				
3,0525	2,293	Kaynak: UN, World Population Prospects , 2006.				

Görece düşük nüfus artış oranına sahip olan Mısır ve İran büyük nüfusları nedeniyle hâlen olduğu üzere 2050'de de dünyanın en kalabalık yirmi ülkesi arasında yer almaya devam edeceklerdir. İran, Mısır ve Yemen; nüfus planlamasını uygulayan devletlerdir. Irak, Kuveyt ve İsrail ise nüfus artışını teşvik etmektedirler.

5.3.3.2. Nüfus Özellikleri

Yakın dönemde yaşanan nüfus patlamasının da etkisiyle dünyadaki eğilimin aksine Orta Doğu'da yaşlı nüfusunun genel nüfus içerisindeki oranı oldukça düşüktür. Bölge nüfusunun % 40'ından fazlası 15 yaş altındadır (Cordesman, 2006 c: 4). Bu durum ekonomik performansı ve üretim yeteneğini tanımlayan (15-65 yaş arası) ekonomik bağımsızlık oranını düşürmektedir (Richards, 2004: 65). Bölgenin bağımlılık oran % 56 (% 49 çocuk, % 7 yaşlı olmak üzere) dır. Orta Doğu'da 18-25 yaş arasındaki nüfusun işsizlik oranı % 30 civarındadır. Hâlihazırda Orta Doğu nüfusunun % 50-65'ini genç nüfus teşkil etmektedir (UN, Demographic Handbook, New York, 2000).

Orta Doğu'da ortalama yaşam beklentisi, dünya geneline oranla (Dünya: 67 yıl, Orta Doğu: 70,7 yıl) daha yüksek olup, bu süre gelişmiş devletler (76 yıl) ile geliştirmekte olan devletler (63 yıl) arasında bir değere karşılık gelmektedir. Bölge, bebek ölüm oranı bakımından dünya ortalamasının (% 0,55) bir hayli altındadır(% 0, 23). 15-49 yaş grubunda HIV virüsü taşıyan insan sayısı Bölge nüfusunun % 0,08'i ile sınırlı olup bu oran dünya genelinin (% 1,2), gelişmiş devletlerin (% 0,4) ve geliştirmekte olan devletlerin (% 1,9) oldukça altındadır.

Okuryazarlık oranı bakımından, her ne kadar 1980-1990 döneminde gerçekleştirilen atılımla % 60 olan cahil nüfus oranını % 43'e indirmişse de, bu değer dünya ortalamasının üstündedir. Okuryazar olmayan nüfusun çoğunluğunu kadınlar teşkil etmektedirler (UNDP, 2002). Hâlen ilkokul çağındaki çocuklardan erkeklerin % 78'i kızların % 69'u okula kayıtlıdır. Dünya genelinde ise bu oran erkeklerde % 83, kızlarda ise % 80'dir. Orta Doğu'da cahil oranının yüksek olmasının yanı sıra bir başka faktör de, diğer eğitim seviyelerinde de öğrenci sayısının azlığıdır. Bunlara ilave olarak Bölgedeki üniversitelerin 4/3'ü bilim ve teknik dışındaki konularda eğitim vermektedir (Fuller, 2003). Bütün bunlara ilave olarak bilim ve teknik alanlarda eğitim veren sınırlı sayıdaki üniversitelerde eğitimin kalitesi de oldukça düşüktür.

5.3.3.3. Şehirleşme ve Göç

Şehirleşme nüfus artışından daha büyük oranla gerçekleşmektedir. Geçen otuz beş yılda 100 milyon kişi şehirde yaşarken bu sayı 2025'de 350 milyona ulaşacaktır. Orta Doğu'da nüfusun % 73'ü şehirlerde yaşamaktadır.

Bu oran dünya genelinden (% 47) ve gelişmekte olan devletler ortalamasından (% 41) oldukça fazla ve gelişmiş devletlerin şehirleşme oranına (% 75) yakındır. Dünyanın 15 Mega şehrinden 11'incisi Kahire'dir. Son dönemde şehirleşme eğiliminin önceden olduğunun aksine giderek ikincil büyüklükteki şehirlere yöneldiği görülmektedir. Büyük şehirlerdeki nüfus artışı % 3,8, ikincil durumdaki şehirlerde ise % 6 oranında gerçekteleşmiştir. Bu durum; alt yapı sorunu, göç ve yönetim sorunu yaratmakta, ekonomik istikrarı ve güvenliği tehdit etmektedir (Richards, 2004: 72).

Kuveyt, Lübnan, Katar, Suudi Arabistan, BAE, İsrail ve Ürdün; şehirleşme eğilimi yüksek olan devletlerdir. İnan, Irak ve Umman'da bu eğilim orta seviyede, Filistin, Mısır, Suriye ve Yemen'de ise düşük seviyededir (Fuller, 2003: 29).

Orta Doğu'daki göç eğilimi, küresel eğilimi körükleyecek seviyededir. Orta Doğu hem göç alan (Afganistan'dan İnan'a, Kafkaslar ve Afrika'dan İsrail'e, güney Asya devletlerinden Petrol üreticisi Suudi Arabistan, Katar ve Umman'a) hem göç veren (Irak, İnan, Filistin ve Mısır'dan AB devletlerine) bir bölgedir. Gerginlik ve savaşlar nedeniyle dünyada kaydedilen son dört sığınmacı hareketi Orta Doğu'da yaşanmıştır.¹⁸⁴

¹⁸⁴ Dört büyük sığınmacı hareketi: 1) Arap-İsrail çekişmesi nedeniyle üç milyon Filistinli sığınmacı konumundadır. 2) 1997-1999 döneminde Afganistan'da Taliban yönetiminden kaçan diğer etnik gruplara (Türk, Tacik, Peştun) ait yaklaşık iki buçuk milyon kişi Pakistan'a, bir milyonu aşkın mülteci İnan'a sığınmıştır. 3) 1990-1991 Körfez Harekati esnasında 600.000'i aşkın Iraklı, Türkiye'ye sığınmıştır. 4) I. ve II. Körfez Savaşlarında ve sonrasında bir milyon Iraklı'nın ülkeyi terk ettikleri tahmin edilmektedir.

5.3.3.4. Çoklu Kimlikler

Orta Doğu'nun küresel güçler tarafından çizilen siyasi sınırları gerek fiziki coğrafya gerekse insan coğrafyası bakımından doğal sınırlara dayanmamaktadır. Bölgenin çoklu yapısı, farklı kimliklerin kaynaşmasını engelleyen iç ve dış etkenler tek tip siyasi ve sosyal yapılanmayı olanaksız kılmaktadır. Sayısal çoğunlukları siyaseten azınlıkta bırakan bu durum, mevcut yönetimlerin meşruiyetlerinin sorgulandığı ve küresel güçler tarafından Bölgenin içsel dinamiklerinin kullanılması suretiyle kontrol altında tutulmasını olanaklı kılan bir ortam yaratmaktadır.

Güç bakış açısıyla; ulusal, etnik, mezhepsel ve dinî "azınlık gruplar" olarak ortaya çıkan çok kimlikli yapı; sosyal, kültürel ve siyasal ayrışmaların alt yapısını oluşturmaktadır (Ek-5).

Sonuç Olarak:

Önümüzdeki dönemde Mısır ve İran Orta Doğu'nun, Suudi Arabistan, Arap Yarımadasındaki en kalabalık nüfuslu devlet olacak, O'nu komşularından Irak ve Yemen dengeleyebilecek bir seviyeye ulaşabilecektir. Bölgedeki nüfus artış nedeniyle önümüzdeki dönemde, Kuveyt, İran ve Körfez ülkeleri arasında demografik gerilim yaşanması olasıdır. Filistin halkı arasında kaydedilen nüfus artışının devam etmesi durumunda İsrail kendi ülkesinde azınlık durumuna düşebilecektir. Bu durumu önlemek için dışarıdan göç ettirilenler uyum sorunu yaşayabileceklerdir.

Genç nüfusun artışı işsizliğin artırması ve üretimin düşmesi gibi makro ekonomik soruların çözümünü güçleştirecektir. Bu durum, şehirlere göç ile birleştiğinde sosyal çalkantılara varan istikrarsızlıkları da beraberinde getirebilecektir. Bu ortam, radikal akımları ve terör örgütlerini güçlendirmeye devam edecektir. Okuryazarlık dışındaki eğitimin kalitesinin düşüklüğü, Orta Doğu'yu küresel ve çağdaş gelişmelerin gerisine itmeye devam edecektir.¹⁸⁵

Küresel ölçekte ulusal, etnik, mezhepsel ve dinî kimlikler nedeniyle parçalanma eğilimi bakımından Orta Doğu "orta seviyede" değerlendirilmektedir (NIC, 2002). Ülkeler bazında yapılan değerlendirmede, etnik bölünme riskinin; Irak ve Lübnan'da yüksek, İran'da orta seviyenin üzerinde olduğu görülmektedir. Bölgedeki en büyük etnik azınlığı oluşturan Kürtlerin ise mevcut siyasi ortam nedeniyle öne çıktıkları görülmektedir.

5.4. Sosyal ve Kültürel Etkileşim

5.4.1. Sosyal ve Kültürel Etkileşimin Temel Unsurları

Orta Doğu modern zamanlarda çok önemli değişiklikler geçirmiş eski ve köklü kimliklerin bölgesidir (Lewis, 2000: 1). Orta doğu'nun sosyal ve kültürel yapısının küreselleşme ile olan etkileşimi, siyasal ve ekonomik yapılanmasının da seyrini belirlemiştir. Bölgedeki sosyal ve kültürel yapının kaynağını birbiriyle ilişkili beş unsur belirler: İslam dini, ataerkil ve etnik yapı, Arap milliyetçiliği ve Batı ile olan etkileşim.

¹⁸⁵ 2002 yılı Arap İnsani Gelişme Düzeyi raporuna göre Arap dünyası yılda 330 kitap çevrilmektedir. Bu sayı Yunanistan'ın üçte birine karşılık gelmektedir. Araştırmacı ve bilim insanı sayı; ABD'de 466.211, İsviçre'de 17.028, Suudi Arabistan'da 1.915, Kuveyt'te 884'tir. Kırk ve daha fazla alıntı yapılan makale sayısı ABD'de 10.481, İsviçre'de 523, Suudi Arabistan ve Kuveyt'te 1 dir (Lewis, 2003: 103).

5.4.2. İslam Dini

5.4.2.1. Tarihsel Süreçte İslam'ın Sosyokültürel Seyri

Orta Doğu önceki iki tek tanrılı dinin de merkeziydi ancak tek ırk, bölge ya da kültürün sınırlarını aşarak dinî bir uygarlık yaratan ilk toplum Müslümanlar oldu. Hristiyanlık Roma İmparatorluğu'nun çöküşü esnasında ortaya çıkarken İslamiyet bir imparatorluk yarattı (Lewis, 2000: 25). İslam dini, kuruluş aşamasından itibaren devlet yapılanmasına geçerek hızla yaygınlaşmış, Orta Doğu'nun parçalanmış siyasi coğrafyasını; çok ırklı, çok uluslu ve polietnik bir yapıda bütünleştirerek küresel bir niteliğe taşımıştı (Yetkin, 2005: 87).

Sosyal bir gerçeklik olarak İslam'ın kapsamını ve etkinliğini artırmasında; din âlimlerinin, halifenin yönettiği köklü medeniyetlerin geleneklerine cevap verecek şekilde geliştirdikleri uygulamaların katkısı büyüktü. Bu sentez girişimi ilahiyatın açıklanmasını ve Kuran temelli ama onunla kısıtlı olmayan kapsamlı bir hukuk sisteminin gelişmesini sağlamıştı (Cleveland, 2008: 29). Gerçekten de İslam hukuk sisteminde Kuran'ın ayetlerine ilave olarak sünnet, kıyas ve icmal/içtihat kurumlarının var olması İslam'a; küresel bir imparatorluğun yaşandığı farklı coğrafya, kültür ve zamanların gereklerini karşılayabilme yeterliliği kazandırıyor.

S.D. Goitein'in saptamasıyla, İslam Dünyası, yer ve zaman açısından bir "ara uygarlık" olması nedeniyle Güney Avrupa'nın, Orta Afrika'nın, Orta, Güney ve Güneydoğu Asya'nın özelliklerini kucaklıyordu. Antik Çağ ile Modern Çağ arasında bulunması nedeniyle zamanlar arası bir uygarlıktı. Musevi ile Hristiyan ve Avrupa ile Helenistik geçmişi paylaşıyor, uzak ülke ve kültürlerin özellikleriyle zenginleşiyordu (Lewis, 2003 a: 311).

Doğu toplumlarının bilim ve sanatta aydınlanma süreci bu ortamda gerçekleşmişti. Diğer taraftan Müslümanların köşeye sıkıştırdığı Papalığa karşı Luter'le başlayan kalkışma Hristiyanlığın devlet yapılanmasından uzaklaşmasına olmasa da önemli ölçüde siyasi güç kaybetmesine yol açarken, "Aydınlanma" mevcut dinsel yapılanmaya karşı bir hareket olarak orta çıkıyordu. Bunu takiben orta sınıfın, ekonomik, sosyal yapılanması ve sanayileşmeyle yarattığı ulusal devlet sisteminde, siyaset dinsel boyutu kapsayacak, şekillendirecek ve sınırlandıracaktı. Buna karşın ulusal kimliğini din devletleriyle kazanan Müslüman toplumlarda din siyaseti ve yaşamın diğer boyutlarını da kapsamıştı. (Aynı süreç; Haçlı Seferleri döneminde Avrupa'da, özellikle önce Müslümanların daha sonra Yahudilerin İber Yarımadası'ndan atılmaları esnasında İspanya Katoliklerinde de yaşanmıştı ve Osmanlı'nın parçalanma döneminde Balkan Ortodokslarında da yaşanacaktı.)

İslamiyet'in gelişmesinde en büyük katkısı yapan Osmanlı İmparatorluğunun; Roma İmparatorluğundan sonra tarihte Ortodoksların bir yönetim altında yaşadıkları en büyük devlet olmasında ve hükümranlığını 600 yıl gibi uzun bir süreye yayabilmesindeki başarısı, dinlere saygı temelinde yükselen adil ve yerel yapılanmalarla merkezî yönetim arasında dengeli bir hiyerarşi yaratan yönetim biçiminden kaynaklanıyordu. Esasen bir Müslüman İmparatorluğu olarak anılan Osmanlı, özellikle İstanbul'un fethinden sonra yönetim tarzına ilişkin olarak Bizans'tan devraldığı pek çok uygulama ile yükselme döneminin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak İslami kalıpların genişletilmesini olanaklı kılmıştı (Lord Kinross, 2008: 142).

Ayrıca Osmanlı, İslamiyet'in Türkler tarafında algılanma biçimlerinden biri olan Bektaşî geleneğine dayanmaktaydı ki bu Arap Yarımadası'nda ve İran'da yaşanan dogmatik yapının oldukça dışındaydı (Parlar, 2007: 124). Nitekim Osmanlı'nın kültürel mirasını devralan Türkiye Cumhuriyetinde lâikliğin devletin temel kurumlarından bir olarak benimsenmesinde başlıca etken toplumda var olan bu hoşgörü anlayışı olmuştu.

Batı'daki Osmanlı'nın aksine doğuda, Şii mezhebine bağlı Safeviler (1501-1736), giriştikleri Sünni kıyımı ve diğer dinlere karşı gösterdikleri tahammülsüzlükle bir kavim devleti olmanın ötesine gidemeyecekti (Cleveland, 2008: 24). Şii anlayış bazı araştırmacılar tarafından İranlıların; Sünni Arap, Türk, Orta Asyalı ve Hintli komşularına karşı İranlı kimliklerini kabul ettirme yolu olarak da görülmektedir (Lewis, 2000: 27). Şii jeo-politiğinin dağılımının bahsettiği olanaklara rağmen İran İslam Cumhuriyeti'nin temel ulusal hedefi olan Şiiliğin ihracı projesinin başarısız olmasında; Mezhebin etnik temelli ve köktenci yapısı büyük ölçüde belirleyici olmuştur. Esasen halifenin kim olacağı gibi tamamen siyasi bir çatışmadan doğan bu anlayış içine dönük yapısıyla, bugünkü hoşgürsüz yönetim biçiminin taban bulmasında etkin olmuştur. Suudi Arabistan'ın Vehhabi tarikatı da yapısal anlamda ortak özellikler taşıması nedeniyle benzer sonuçlar yaratmıştır.¹⁸⁶

¹⁸⁶ Suudi Arabistan'ın resmî mezhebi olan Vehhabilik, 1770'de Arap Yarımadası'nda Necd dolaylarında Muhammed Bin Abdilvehab tarafından kurulmuştur. Genel İslam yaklaşımında tasdik ve ikrarın iman için yeterli sayılmasına karşın Vehhabiler imanı, söz ve uygulamada (amel) tanımlarlar. Bu nedenle amelî yerine getirmeyen kimse, Vehhabilere göre imansızdır.

Vehhabi hareketinin Osmanlı için önemli bir sorun oluşturması üzerine, 1812'de II. Mahmut, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa eliyle; bu hareketi baştırmış, 1819'da Vehhabi lideri, Abdullah'ın idam edilmeleri ile Vehhabilik hareketinin ilk dönemi kapanmıştır. Ancak Suud hanedanından Türki bin Abdullah, 1821-1891 yılları arasında Necd bölgesinde ikinci Vehhabi devletini kurmuştur. 1901'de iktidarı ele geçiren Abdülaziz bin Suud, 26 Aralık 1916 tarihli antlaşma İngiliz yönetiminin de desteğini alarak mevcudiyetini sürdürmüştür. I. Dünya Savaşından sonra (1921-1926) Vehhabiler; Hail, Taif, Mekke, Medine ve Cidde'yi de ele geçirmişler ve 20 Mayıs 1927'de Abdülaziz bin Suud, Necd ve Hicaz Kralı olarak İngiltere ile yapılan Cidde Antlaşması ile bağımsızlığını kazanmıştır (Fiğlalı, 2001).

Ulusal bilincin, sanayileşmenin yarattığı tüccar ve orta sınıfın devlet erkini elinde bulunduran Kilise ve Krala karşı gelişle tanımlandığı Batı Avrupa örneğinin aksine, Orta Doğu'daki ulusalcı hareketin sömürgeci Hristiyan güçlere karşı girişilen mücadeleden doğması, dinsel ve etnik kimliklerin güç kazanmasına neden olmuştur. Siyasetin din kurumu çerçevesinde şekillenmesine neden olan bu tarihî seyir “yurtseverlik” kavramının, vatandaşlık yerine ümmet ve cemaat anlayışı içerisinde doğmasına sebep olmuştur.

Birinci küreselleşme ve öncesinde Doğu'nun Müslümanlaştıkça küresel bir güç konumuna yükseldiği yıllarda Batı'daki Hristiyan yönetimlerin erk ve yasallıkları sorgulanırken, sürecin tersine işlediği ikinci ve üçüncü küreselleşme evrelerinde Doğu, kendi içine kapanarak dine daha fazla sarılmıştır. İkinci küreselleşmenin sonlarına doğru Orta Doğu'daki ulusalcı iktidarların dinin sağladığı siyasi gücü yanlarına alma çabaları onlardan çok din olgusunun siyasi gücünü artırmıştır. Batı'ya rağmen Batı gibi modernleşmeyi öngören Doğu ulusalcı hareketi kendi toplumuna yabancılaşarak yarattığı felsefi çelişki nedeniyle başarısız olurken halkın yeniden sığınabileceği tek şey aşiret ve ümmet kimliği olmuştur.

5.4.2.2. Mezheplerin Jeo-politiği

Dünyadaki 1,3 milyar civarındaki Müslüman'ın % 10-15'lik bölümünü (140-150 milyon) Şiiler oluşturmaktadır. Sünnilik ve Şiilik; sosyal, ekonomik, coğrafi, etnik, ulusal ve tarihî etkenler nedeniyle kendi içlerinde bölünmüştür.

Orta Doğu'da ise Mısır, Filistin ve Ürdün genel olarak Sünnî'dir. Sünniler; Suriye, Arap Yarımadası'nda (Bahreyn hariç olmak üzere) çoğunluğu oluşturmaktadır. Şiiler; İran'da nüfusun % 89'unu (61,8 milyon), Irak'ta % 60'ını (17,4 milyon), Bahreyn'de % 75'ini (520 bin), Lübnan'da % 35'ini (1,7 milyon) ve Kuveyt'te % 30'unu (751.667) oluşturmaktadır.

Orta Doğu'da laik düşüncenin yaygın olmamasına karşın, mezhepsel ve dinî ideolojiyi diğer inanışlara karşıt bir güç olarak algılayan İran ve Suudi Arabistan'ın dışında dinsel hoşgörünün mevcut olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Bu nedenle Bölgede, mezhep birliğinden güç alarak siyasi yayılmayı öngören bir jeo-politiğin yeterince güçlü temellere dayandığını söyleyebilmek olanaklı değildir.

İran'ın etken konumu ve ideoloji ihracı arzusu ve Körfez bölgesindeki Şiilerin bu bölgedeki toplam nüfusun yaklaşık % 70'ini oluşturması, Körfez Ülkelerinde jeo-politik bir gerginlik yaratmaktadır. Buna karşın, İran'ın süreç içerisinde bu siyasi hedefine ulaşamadığı görülmüştür. İran'ın bu başarısızlığının altında, Şiiliği tek bir siyasi birim olarak tanımlama yanılığı yatmaktadır. İran'ın benimsediği On İki İmam Şiiliğinin dışında da Şiilik'te farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Şiiler mezhepsel olarak tek bir merkezden yönetilmemektedir. Şii mezhebi altında; Caferi, İsmailiye, Zeydi, Nasturui, Dürzi gibi farklı topluluklar bulunmaktadır.

Halkın önemli bir bölümünün Şii olduğu, Azerbaycan ve Bahreyn örneklerinde ise; ulusal tanımlamanın mezhepsel kimliğin önüne geçmesi nedeniyle Şiiliğin yeterince siyasi güç kazanamadığı görülmektedir (Keskin, 2007: 95).

Suudi Arabistan, Kuveyt ve Bahreyn'de Şii akımların katı şekilde bastırılması Şii jeo-politiğinin siyasal bir bütünlük oluşturmasını engellemiştir (El Marashi, 2007: 10).

Irak'taki Şiilerin durumu; ülkedeki siyasal dengelerin belirlenmesinde olduğu kadar Şii jeo-politiğinin seyrinde de belirleyici bir niteliğe sahiptir. Irak Şiiileri, siyasal tutum bakımından bir bütünlük arz etmemekte; liberalizm, sosyalizm ve siyasal İslam akımları temelinde parçalanmışlardır (Keskin, 2007: 72). Mukteda El Sadr'ı destekleyen köktenci guruplar dışındaki Şii çoğunluğun; Dava Partisi, Irak Yüksek İslami Meclisi gibi; çözümleri Irak'ın bütünlüğü içinde arayan ılımlı gurupları desteklemesi, Şii yayılmacılığın önündeki en büyük engeldir.

Vehhabi mezhebinin Mısır, Hindistan, Afrika ve diğer bazı İslam ülkelerinde taraftarları bulunmakla birlikte Vehhabiler hiçbir ülkede Şiiiler gibi ağırlıklı azınlığa sahip değildirler. Ayrıca bu ülkelerindeki Vehhabi akımlar, çoğunlukla şiddeti bir yöntem olarak benimsemeleri nedeniyle halktan destek bulamamışlardır. Bu nedenle Bölgede her hangi bir Vehhabi jeo-politiğinden bahsetmek mümkün değildir.

5.4.3. Ataerkil Yapı

Bölgenin sosyokültürel yapısı; güçler birliğini gözeten, toplumsal sözleşmeye değil toplumsal uzlaşmaya dayanan özelliği nedeniyle Batı'dan farklı bir vatandaşlık anlayışı yaratmıştır (Mahcupyan, 1998: 45).

Toplumsal yapının esasını oluşturan feodal/aşiret düzeni ataerkil yönetim tarzını yaratmıştır. Ataerkil zihniyetin, gerçekliği; maddesel değil zihinsel ve ulvi bir kaynaktan arayan niteliği, eleştirilemez ve denetlenemez olan doğal rehberlere dayanmaktadır. Bu yapılanmanın İslam anlayışıyla bütünüyle örtüşmesi buna karşın sanayileşme, uluslaşma veya başka bir oluşumla kırılmamış olması, dini sosyal bir kurum olarak temel belirleyen konumuna taşımış ve siyasi yapılanmayı cemaat ve aşiret temelinde şekillendirmiştir.

Bölgelere göre değişmekle birlikte Orta Doğu'da insanlar az ya da çok kendilerini bağlı oldukları aşiretlere göre tanımlamaktadırlar.¹⁸⁷ Bölgede aşiret düzeni; kendi hukukunu ve sosyal yaşam biçimini yüz yıllara dayanan şekliyle büyük ölçüde sürdürebilmektedir. Aşiret yapısı mikro milliyetçiliğin dayandığı etnik temelden daha küçük ve parçalayıcı yönüyle küçük coğrafyalarda kendi derebeylerini yaratmıştır. Aşiretler arasındaki ilişki - Güney Asya'daki hiyerarşik yapılanmadan farklı olarak- çoğunlukla eşitler

¹⁸⁷ İran ve Irak hariç Körfez ülkelerinin tamamı aşiret devletidir: Suudi Arabistan'da 1902'den beri Suud, Bahreyn'de 1873'te Utbah sülalesinden iktidarı ele geçiren El Halife, Katar'da 1878'den beri Al Tahani, XVII. yüzyıldan beri Kuveyt'te El Sabah ve Umman'da El Said aşiretleri yönetimin mutlak hâkimidir. BAE'de XIX. yüzyıldan beri doğal bir olagelişe başbakanlık ve devlet başkanlığı, Abu Dabi'nin El Nahyan ve Dubai'nin El Maktum aşiretleri arasında karşılıklı olarak devredilmektedir. Yemen'in iç savaşı da birleşmesi de kabile ilişkilerinden ibarettir. Suriye'de Baas yönetimini silen Esat sülalesi ülkenin aşiretler arası hassas dengelerine ve mensubu olduğu Nusayri azınlığın devleti kontrol altında tutabilmesine dayanmaktadır (Orhan, 2005: 180). Irak'taki 150 civarında aşiretten en az 30'unun çok etkin olduğu bilinmektedir (Koç ve Hasan, 2005: 125). Örneğin, Körfez Savaşı sonrasında Irak'ın kuzeyinde Batılı devletler eliyle yaptırılan seçimlerde, Barzani aşiretinin yaygın olduğu bölgelerde KDP'den başka bir partiye oy verildiği saptanmamıştır. Diğer taraftan halk tabanlı bir yaklaşım söylemiyle yola çıkan PUK lideri Talabani diğer aşiretlere dayanmak zorunda kalmıştır. 2003 yılında yapılan Irak'taki genel seçimlerde de bu yapı değişmemiştir.

arasıdır, uzlaşmaya dayanır ve hiyerarşiktir.¹⁸⁸ Bu yapı bireysel tercihlerin anlam kazandığı demokrasi anlayışı ile bağdaşmamaktadır. Bu yapının değiştirilememesinde, endüstri toplumlarında oluşan sosyal ve ekonomik katmanların dolayısıyla da, sınıf ve bireysel bilincin yeterince güçlü olmamasının büyük etkisi vardır. Ayrıca, aşiret yapılanması¹⁸⁹ ve aşiretler arasındaki ittifak merkezî yönetimlerin başlıca dayanağıdır.

5.4.4. Etnikliğin Jeo-politiği

Orta Doğu'da İran, İsrail ve Mısır hariç genel etnik yapı Araplardan oluşmaktadır. Osmanlı idaresi altında geçen 600 yıllık dönemde; din ve cemaat alt kimlikleri üzerine yapılandırılan Osmanlı ümmeti üst kimliği, temel vatandaşlık anlayışını oluşturduğundan etnik özelliklerin bir kimlik tanımlaması olarak ortaya çıkmasını büyük ölçüde engellemiştir. Osmanlı dönemini takip eden bağımsızlık sürecinde ulusal devletin vatandaşlık anlayışı etnik tanımlamaları içermediğinden üniter devlet yapılanmalarında, zımnen de olsa gözetilen kimlikler Osmanlıdan devralınan; din, mezhep ve aşiret aidiyeti olmuştur. Son iki küreselleşme evresinde öne çıkarılan etnik tanımlama; ataerkil ve mezhepsel özelliklerle iç içe geçmiş yapılanması nedeniyle uzunca bir süre bağımsız bir sosyal gerçeklik niteliği kazanamamıştır.

¹⁸⁸ Birkaç aşiretten oluşan federatif yapı kabile, aşiretten daha küçük yapılanmalar hane/beyt, uzak akrabalar hisim olarak anılır.

¹⁸⁹ 1968'de Baas Partisi iktidara gelirken aşiretlere karşı olduğunu açıklamış olmasına karşın özellikle İran'la savaşta aşiretlere göz yummak zorunda kalmıştır. Örneğin Saddam Hüseyin seçkin muhafızlarını ve iktidarını mensubu olduğu El Bu Nasr ve El Tikriti aşiretlerine dayandırmıştı (Dempsey, 1996: 2).

Azeriler,¹⁹⁰ İran'da (nüfusun % 25'i; 16,4 milyon); Kürtler, Irak ve İran'da (sırasıyla; nüfusun % 15 ve % 8'i; 4,2 milyon ve 5,3 milyon); Maruniler, Lübnan'da (nüfusun % 25'i; 993 bin); Araplar, İsrail'de (nüfusun % 24'ü; 1,7 milyon); Beluciler, Umman'da (nüfusun % 25'i; 828 bin) nüfus ve güç bakımından jeo-politik potansiyeli olan azınlıktaki gruplardır. Bunları Suriye ve Irak'taki Türkler (Türkmenler); Mısır'daki Kıptiler; İran'daki Araplar; Suriye'deki Kürtler; İran, Lübnan ve Ürdün'deki Ermeniler; Suriye, Irak, Lübnan ve İran'daki Asuriler takip etmektedir. İran'daki Beluci, Lur, Bahi ve Mısır'daki Berberi, Nubian, Bedevi, Beja etnik grupları ise siyaseten anlamlı azınlıklar değildirler.

Geo-politik potansiyeli olan etnik ve ulusal gruplardan; Irak'taki Kürtler, İran'daki Azeriler ve Türkler bölgesel güç unsurudurlar. Bu potansiyele sahip diğer unsurlardan; İran ve Suriye'deki Kürtler, Umman'daki Beluciler, Suriye'deki Türkler, Mısır'daki Kıptiler, İran'daki Araplar bu devletlerin uyguladıkları baskılar nedeniyle; buna karşın, Lübnan'daki Maruniler¹⁹¹ ve Bölgedeki Ermeniler, sahip oldukları ayrıcalıklı konumları nedeniyle, bölgesel dengeleri değiştirebilme yeteneğinden yoksundurlar.

¹⁹⁰ İran'daki Azeriler, Irak'taki Türkmenler kendilerini Türk olarak adlandırır. Esasen bölgedeki Türk kimliğini daha alt kimliklere ayırarak gösterme yönündeki hassasiyet; Batı kaynaklı yayınlarda ve Türklerin azınlıkta buldukları ülkelerdeki yönetimlerce özenle işlenmektedir. Örneğin, Batı Trakya Türkleri Yunanistan tarafından -Lozan Antlaşmasında geçtiği üzere- Müslüman azınlık olarak tanımlanır, Buna karşın, Türkiye'de başta Yezidiler, Zazalar, Kurmançiler, Dimliler vb. olmak üzere farklı soylardan gelen veya farklı lehçeler kullanan unsurlara Kürt genel adı verilmektedir.

¹⁹¹ Lübnan'da Hıristiyan Maruniler Osmanlı İmparatorluğundan bu zamana kadar kanunlarla ve anayasayla korunmuş haklara sahiptirler. Son yıllarda genel nüfusta, aleyhlerine kaydedilen gelişmeler nedeniyle parlamentoda temsil yeti bakımından önceki üstünlüklerini yitiren Maruniler, Ülkede başbakanlığı ellerinde bulundurmaktadırlar.

Orta Doğu'da en kalabalık etnik azınlığı oluşturan Kürtler; İran, Irak, Suriye ve Türkiye'ye dağılmış olmaları nedeniyle jeo-politik bakımından ayrıcalıklı bir konumdadırlar. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma süreciyle uluslararası ortama konu olan Kürtler, son iki küreselleşme evresinde de Küresel ve bölgesel güçler arasında bir güç kartı olarak kullanılmışlardır.¹⁹²

¹⁹² Rusya, Kürtleri, Osmanlı'ya karşı giriştiği 1828-1829 savaşında caydırıcı bir koz olarak kullanan ilk devlettir. 1834'te başlayan Bedirhan isyanı Rus desteklidir.

Kürtlerin uluslararası bir güç vasıtası olarak öne çıkarılması ise İngiltere'nin öncülüğünde, 1878 Berlin Antlaşmasıyla olmuştur. Bunu 1880-1881'deki Şeyh İbadullah ayaklanması izlemiştir.

1920 Serv Antlaşmasında; bugünkü Suriye ve Irak ile Türkiye topraklarında, özerk bir Kürdistan kurulması, Kürdistan'ın bağımsızlığının Milletler Cemiyeti ve İtilâf devletleri tarafından kabul edilmesi hâlinde Türkiye'nin de bu kararı kabul edeceği ve İngiliz mandası altında Irak'ın kuzeyinde yaşayan diğer Kürtlerin söz konusu devlete katılmayı istemeleri hâlinde İtilâf devletlerinin buna rıza gösterecekleri belirtilmişti (md. 62, 63 ve 64). 1923'te Lozan Konferansı'nda Türkiye'nin Irak sınırına ilişkin olarak anlaşmaya varılamaması üzerine İngiltere destekli 07 Ağustos 1924'te Nasturi, 13 Şubat 1925'te Şeyh Sait, 1930 ve 1937-1938 ayaklanmaları yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni uzun süre meşgul etmiştir.

Irak'ta Kürtler; 1930'da İngiltere'nin başa geçirdiği Faysal'a karşı ayaklanan yerel halklar ile birlikte hareket etmiş yenilgiye uğratılmaları üzerine Türkiye'ye sığınmışlardır. 1939'da Kral Faysal'ın devamı olan Gazi Han'ın İngiltere karşıtı Raşid Ali El Geylani tarafından devrilmesi üzerine 1941'de İngiliz müdahalesine maruz kalan Irak'ta Kürtler İngiltere'nin yanında yer almışlardır (İsmail, 2006: 114-125). Molla Mustafa Barzani 1943'te Azadi Partisini kurmuş ve İngilizlere karşı ayaklanma başlatmış ancak 1945'te Mahabat/İran'a sığınmak zorunda kalmıştır.

İran'da II. Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere ile birlikte İran'ı istila eden Sovyetler Birliği'nin desteğiyle 1946'da kurulan Kürt "Mahabat Hükûmeti" Sovyetlerin istediği tavizleri alarak Ülkeden çekilmesi üzerine birkaç ay içerisinde İran tarafından yıkılmıştır. Kürtler yeniden Irak'a dönmek zorunda kalırken, Sovyetlerin desteğiyle İran KDP'sini kuran Barzani, 1958'de Irak'ta Kasım iktidara gelene kadar bu ülkeye sığınmak durumunda kalmıştır. Şah Rıza Pehlevi döneminde, diğer halklarla beraber Kürtlerin maruz kaldıkları zorunlu asimilasyona Batı dünyası duyarsız kalmıştır.

1961'de Kasım'ın Uluslararası Petrol Şirketinin imtiyazlarına el koyması üzerine, ABD, İran ve İsrail tarafından desteklenen Barzani, Kasım ile olan ittifakını bozarak ayaklanmıştır (Özkan, 2004: 27). Şubat 1963'de Irak'ta Baas Partisi desteğindeki Abdüsselam Arif iktidara gelmiştir. Kasım 1963'de Arif, Baasçıları tasfiye ederken KDP'den destek almıştır. Bu süreçte, KDP içindeki sol kanadı temsil eden Talabani Barzani'yi "ABD ve İran Şahı ile iş birliği yapmakla" suçlayarak partiden ayrılmış ve İran'a sığınmıştır. 1968'de Cumhurbaşkanı Hasan El Bekr'in başkanlığında Baas Partisini iktidara taşıyan darbe ile KDP'nin Irak yönetimiyle yolları bir kez daha ayrılmıştır.

Şubat 1974'te Kürtlere Duhok, Erbil ve Süleymaniye'yi kapsayan bir özerklik (247 SK ile Anayasanın 8'inci md. değiştirilmiştir. Daha sonra 1990 Anayasasında, coğrafi özerklik kaldırılmıştır.) tanıdığına da KDP bunu reddederek İran desteğiyle kalkışmış, ancak Mart 1975'te İran ve Irak arasında Cezayir Protokolü'nün imzalanması üzerine bu destekten yoksun kalmıştır. 1975-1978 döneminde ayaklanan Kürt aşiretleri yer değiştirmeye zorlanmıştır.

İran'daki Kürtler Şii Devrimi ile birlikte 1979-1982 döneminde tekrar ayaklanmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Bu dönemde KDP İran yönetimi yanında yer alırken PUK, İran KDP'sini desteklemiştir.

1980-1988 İran-İrak Savaşında Irak'taki Kürtler İran'ın yanında yer almıştır. 1988'de Irak Halepçe'de sivil hakla karşı kimyasal silah kullanmış, binlerce Kürt Türkiye'ye sığınmıştır.

I. Körfez Savaşı sonrasında Kürtler tekrar ayaklanmış, ancak Batı'nın Irak yönetimine göz yumması üzerine bastırılmış ve 1,5 milyondan fazla Kürt Türkiye ile İran'a sığınmıştır (Yavuz, 2003:395). Savaşın ardından ABD'nin, BMGK'nin 688 SK'na dayanarak 10 Nisan 1991'de Irak'ın kuzeyinde yer alan 36'ncı paralelin kuzeyine uçuş ve asker bulundurma yasağı getirmesiyle KDP ve PUK bölgede giderek güç kazanmıştır. Kürtlerin, diğer halkların haklarını hiçe sayarak, göstermelik bir seçimin ardından 1992'de Erbil'de kurdukları Irak Ulusal Meclisi (INC) hukuk tanımazlığın ötesinde, KDP ve PUK arasında başlayan çatışmaların fitilini ateşlemiştir. Bu mücadelede, Barzani, Irak ordusunun 1995'te Erbil'e girmesini sağlayarak, İran'ın desteğini alan Talabani'ye bağlı birlikleri yenilgiye uğratmıştır.

2003'de ABD işgali ile, KDP lideri Barzani aşireti Kuzeydeki idarenin, PUK lideri Celal Talabani Irak'ın başına geçmiştir.

Kürtlerin kendi içlerinde ve Bölge ülkelerinin coğrafyalarındaki parçalanmışlığı, dil ve aşiret farklılıkları, yaşadıkları ülkelerdeki ekonomik, sosyal ve siyasi konumlarının farklılıklar göstermesi ve küresel güçlerin Kürtlere yaklaşımı, ulusal bir devlet kurmalarını engellemiştir. Yaşadıkları ülkelerdeki tarihsel tecrübeler birbiriyle zaman zaman kesişmekle birlikte ortak bir geçmiş yaratmayacak ölçüde farklılıklar içermektedir. Irak'taki Kürtler; Körfez Savaşı ile başlayan süreçte, Sünniler ve Şiiler arasındaki güç mücadelesinde Ülkenin parçalanmasının önüne geçmek üzere ABD tarafından, sahip olduklarından daha büyük siyasi ağırlık kazanmışlardır.

İran'daki Azeriler; devlet aygıtındaki ağırlıkları, siyasi ve sosyal yapılanmadaki bütünleyen özellikleriyle; Nahcevan/Azerbaycan'a yönelik olarak "tersine ulusal jeo-politik" yaratırlar.¹⁹³ Diğer taraftan, geçmişte, Elçibey yönetimindeki Azerbaycan'ın takip ettiği ulusalcı politika, aslında İran'daki Azerilerin bastırılmış ulusal kimliklerinin ne denli kırılgan bir yapıda olduğu hakkında bazı işaretler vermiştir. İran buna ancak, Ermenistan'ı askerî ve ekonomik olarak desteklemek suretiyle aşabilmiştir (Cornell, 2004: 3).

Irak Türkleri, küresel güçlerin, Irak hükûmetlerinin ve bölgede yerel güç unsuru olan Kürtlerin Musul petroleri üzerindeki çıkarları nedeniyle, 1928 Mondros Mütarekesinden bu yana sistematik olarak göçe ve asimilasyona

¹⁹³ İran Şahı Rıza Pehlevi (anne tarafından); Dini Lider Ali Hamenei; eski Cumhurbaşkanılarından, Haşimi Rafsanjani ve Muhammed Hatemi; eski Başbakanlardan, Mir Hüseyin Musavari, Ali Soheli, İbrahim Hakim, Mahmut Cem, Başbakan Yardımcısı Pervez Davudi; eski Uzmanlar Heyeti Başkanı, Ali Meskini; eski Devrim Mahkemeleri Başkanı, Hüseyin Musavi Tebrizi olmak üzere İran'daki yönetim kademesinde pek çok Azeri bulunmaktadır.

zorlanmalarına karşın, Türkiye'nin mevcudiyeti nedeniyle jeo-politik güçlerini muhafaza etmektedirler.¹⁹⁴

5.4.5. Arap Milliyetçiliği-Sosyalizmi

I. Dünya Savaşının sonunda Osmanlı İmparatorluğunun Orta Doğu'daki topraklarını kaybetmesinde Arap Milliyetçiliğinden çok İtilâf devletleriyle iş birliği yapan yerel liderlerin etkisi olmuştu. Savaş sonrasında Batıların Arap Dünyası'na ihaneti Arap milliyetçiliğini güçlendirdi (Karlsson, 2005: 89). Ayrıca Mandacı Avrupa devletleri ve bunların kontrolündeki yeni kurulmuş olan yönetimlerin Osmanlı devlet anlayışının aksine; halka tek tip

¹⁹⁴ Osmanlı döneminde Irak Türkleri, Irak nüfusunun % 8.94'ünü oluşturmakta ve Telafer, Musul, Erbil, Altunköprü, Kerkük, Tuzhurmatu, Kifri, Kara Tepe, Hanekin, Mendeli de çoğunluğu oluşturmaktaydı. I. Dünya Savaşından sonra maruz kaldıkları göçe zorlama politikaları ve katliamlar sonucunda Türklerin sayısı giderek azalmıştır. Batılı kaynaklara göre hâlen Türkler, Irak nüfusunun % 2'sini oluşturmaktadırlar.

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekensisin hilafına İngilizlerin bölgeyi ele geçirmesiyle başlayan isyanlar 1920'de İngiltere'nin Hindistan'dan getirdiği takviye kuvvetlerle bastırılabilmiştir. 23 Ocak 1923'te Lozan Konferansı'nda Musul bölgesinin aidiyetinin halkoyu ile belirlenmesi hususundaki Türkiye'nin önerisi İngiltere tarafından kabul edilmemiş, müteakiben 19 Mayıs 1924'te toplanan Haliç Konferansında uzlaşmaya varılamamıştır. Konuyu, MC'ye taşıyan İngiltere, buradaki nüfuzunu kullanarak, 29 Ekim 1924'te "Brüksel Hattı" olarak isimlendirilen ve Musul'un İngiliz manda yönetiminde bırakılmasını sağlayan bir sınır çizdirmiştir. Türkiye'nin itirazı 16 Aralık 1925'te toplanan Milletler Arası Daimî Adalet Divanı tarafından kabul edilmemiştir. Bu gelişmeler paralel olarak İngiltere; 07 Ağustos 1924'te Nasturi ve 13 Şubat 1925'de Şeyh Sait ayaklanmalarını uygulamaya koymuştur. Sonuçta, iç isyanlarla uğraşmak durumunda kalan Türkiye; 05 Haziran 1926'da İngiltere ve Irak ile "Türk-İrak Sınırı ve İyi Komşuluk Antlaşması"ni imzalayarak; küçük bir değişiklik ile "Brüksel Hattı"ni sınır olarak kabul etmek ve 25 yıl süre ile Irak petrolerinden elde edilen gelirin % 10'unu alması karşılığında (md.14), Musul ve Kerkük'teki haklarından vazgeçmek durumunda kalmıştır. Türkiye'deki İngiltere destekli Kürt isyanları 1930, 1937-1938 yıllarında devam etmiştir.

Irak, 1933 yılında Musul ve Kerkük'te gerçekleştirdiği askerî harekâtlarla bir çok Türkmeni katletmiş, ardında sırf Sadabat Paketi görüşmeleri için Kerkük'e gelen Türk heyetine gösterilen ilgiden dolayı 1938 yılında bir çok Türkmen aydın güneye sürülmüş, bu baskı politikalarını 1941 ve 1946 (Gavurbağı) Türkmen katliamları takip etmiştir (Dursun, 2006: 123). 1930-1950 döneminde Musul ve Kerkük'teki Türk mülkiyetleri millileştirme ve Araplaştırma politikalarıyla büyük ölçüde azalmışsa da Türklerin bölgedeki mevcudiyetleri devam etmiştir.

1958'de Kasım ile iş birliği yapan Barzani, Irak yönetiminden aldığı destekle 1959 yılında Kerkük Türklerine karşı katliamlar gerçekleştirmiştir.

1970-1980 döneminde Irak yönetimi Kürt kalkışmacılarla meşgul olduğundan ekonomik özerkliğini daha önce ellerinden aldığı Türklere karşı ayrıca saldırılara girişmemiştir. Bu dönemde bölgenin Araplaştırılmasına yönelik Irak hükümeti, Türklerin durumunu iyileştirecek herhangi bir girişimde bulunmamıştır.

1990'lar ve 2000'ler Türklerin bulunduğu bölgelerde Kürtlerin nüfuzlarını artırdıkları yıllar olmuştur. ABD işgaline direnenlerin sığındıkları Türk kenti Telafer'e Eylül-Nisan 2004 tarihleri arasında beş büyük hareket icra edilmiş, şehir bombalanmış, bu esnada evlerini terk eden yaklaşık 150-200 bin Türkün geri dönmelerine izin verilmediği gibi şehre 25 Bin Kürt yerleştirilmiştir (Alkan, 2005). Bu yerleştirme işlemi, 2005 seçimlerinde Musul ve Kerkük'te de tekrarlanmıştır.

yaşam biçimi diretmeleri, merkezî kontrolü güçlendirmeleri, mahalli yöneticileri dışlayan elitler eliyle yönetimi tercih etmeleri, ataerkil düzenle barışıklık sağlayamamaları vb. nedenlerle halk arasındaki hoşnutsuzluğu artırmıştı. Büyük bir İmparatorluğun doğal olmayan ve ulusal bütünlük sağlamayan sınırlarla küçük devletlere bölünmesi, Bölge sakinleri üzerinde çok ağır ekonomik ve ideolojik düzenlemeler yapılmasını gerektirmişti (Cleveland, 2008: 189, 195). Bu ortamda Avrupa sömürgeciliği kolayca ayırt edilebilecek bir baş düşman olmuştu.

Başlangıçta Osmanlıcı yaklaşıma karşı görece zayıf bir hareket olarak Avrupa'da sürgünde yaşayan Hristiyan entelektüeller tarafından başlatılan Arap milliyetçiliği, 1950'li yıllarda Nasır ile birlikte emperyalizm ve Batı karşıtı bir hareket olarak daha güçlü bir nitelik kazandı. Ancak Suriye ve Irak'taki genç subaylar, Nasır'ın görüşlerini paylaşıyorlarsa da Mısır'ın kontrolü altına girmek istemediler. Mısır'ın uydusu durumundaki Suriye'deki yönetim devrildi¹⁹⁵ ve Birleşik Arap Cumhuriyeti daha başlangıç aşamasındayken dağıldı.

Suriye ve Irak'ta iktidara gelen Baas rejimleri arasındaki ayrılık ittifak yerine rekabeti körükledi. Ürdün, Arap Birliğine karşı durabilmek için İngiliz askerî mevcudiyetini kabul etti. Kral Abdullah bu yüzden Filistinliler tarafından İngilizlerin suç ortağı olarak görüldü. Lübnan'daki hassas mezhepler dengesi Arap bütünleşmesi anlayışından çok uzaktı. Yönetim, Arap birliğinden korunmak için ülkeye Amerikan askerî birliklerini davet etti.

¹⁹⁵ 1949-1953 yılları arasında Suriye'de üç kez hükmet darbesi, 21 kabine değişikliği olmuş ve bu arada iki defa askerî diktatörlük kurulmuştu (Yılmaz, 2004: 110).

Böylelikle “Arap soğuk savaşı” olarak anılan 1950’li ve 1960’lı yıllar ABD ve SSCB’nin nüfuz mücadelesi ortamında Arap Birliğinin kurulması yönündeki çabaların başarısızlığına ve siyasi istikrarsızlıklara sahne oldu (Cleveland, 2008: 360).¹⁹⁶ Nasır’ın iktidara gelişinden dokuz yıl sonra sosyalizmi resmen benimsemesiyle Arap milliyetçiliği ile Arap sosyalizmi bir anlamda birleşti. Sosyalist yönetimin neden olduğu ekonomik başarısızlıktan önce, ölümüyle birlikte Nasırcılık, iktidar mücadeleleri nedeniyle de Suriye ve Irak’ta yeşeren Baas Partisi ittifakı çöktü (Lewis, 2003 a: 437).

Irak’ta Arap ağırlıklı olmak üzere Irak vatandaşlığı anlayışını benimseyen Baas yaklaşımı ise Saddam’ın başa geçtiği yıllara kadar bir müddet daha varlığını sürdürdü.

5.4.6. Siyasal İslam

Nasır ve Baas Partisiyle ortaya çıkan Arap milliyetçiliği Bölge ülkeleri arasında I. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan parçalanmışlığı gideremedi. 1980’li yıllara gelinceye kadar, diğer yabancı destekli ve kaynaklı liberalist yönetimlerin de başarısızlığına tanık olundu. Bu da Batı kaynaklı ideolojilerin İslam Dünyası’nın ihtiyaçlarına yanıt vermediği biçiminde algılandı (Karlsson, 2005: 94).

Sosyal ve ekonomik reform çabalarına gelenekçi çevrelerin güçlü direnişi, Batı yanlısı yönetimlerin halktan kopması, sanayileşmenin bir türlü gerçekleştirilememesi, toprak reformu ve ekonomik programların

¹⁹⁶ Örneğin 1961-1969 yılları arasında Orta Doğu’da 27 başarılı darbe gerçekleşmiştir (Zimmerman, 1979).

başarısızlığa uğraması vb. nedenlerle, nüfus artışı ve şehirlere göç, işsizliğin yaygınlaşması, gelir dağılımındaki uçurumun derinleşmesi gibi demografik ve sosyal kırılmalar, köktenci İslamcı hareketlerin giderek güç kazanmasına neden oldu. Seküler ulusalcı hareketlerin başarısızlığından doğan boşluğu İslamcı kimlik doldurdu (Chomsky, 2007: 59).

Bu noktada tekrar başa dönerek İslamcı siyasetin yaygınlaşmasının altında; ulusalcı ya da liberalist yönetimlerin başarısız olmalarından kaynaklanan siyasi seçeneksizlik kadar, İslam dininin Hristiyanlığın maruz kaldığı eleştirilerle yıpranmamış olmasının yattığını belirtmek gerekiyor (Bulut, 1994: 856). Bu iki temel öğeden başka, İslam Dünyasının Batılılar tarafından işgali, mezhepler arasındaki güç mücadelesi, Batı ile Doğu'nun birbirini reddi, Batı düşmanlığı, İsrail düşmanlığı, soğuk savaş döneminde Batı'nın İslam'ı siyasal bir güç olarak desteklemesi, hükûmetlerin dinden siyaseten faydalanmaları, kentleşme ve modernleşme, gibi tamamlayıcı nedenler siyasal İslam'ı güçlendirmiştir.

İslamcı siyasi hareketin ortaya çıkmasında, Cezayir'de Ömer Muhtar örneğinde olduğu üzere, Batılı devletlere karşı girişilen bağımsızlık mücadelelerinde din adamlarının üstlendikleri belirleyici konumun büyük etkisi olmuştur. Siyasal İslam'ın yaygınlaşmasını körükleyen bir diğer neden, Siyasal İslamcı yapılanmanın, devlet bürokrasisinden gelmeyen ancak eğitim seviyesi yüksek grupların siyasete dahil olmalarına imkân sağlamasıdır (Kepel, 2001: 14).

Bu siyasi oluşum, küreselleşmenin, bölgesel ve içsel dinamiklerin seyrine bağlı olarak giderek köktenleşerek daha sertlik yanlısı bir eksene oturmuştur.¹⁹⁷ Ancak halkın çoğunluğunun şiddeti reddetmesi nedeniyle marjinalleşmiş ve kısıtlı kalmıştır.

1980'lere kadar olan dönemde siyasi İşlam, toplumsal uzlaşmayı artırıcı bir rol üstlenmiş, soğuk savaş döneminde komünizmin çevrenmesinde politik-askerî bir proje olarak (Yeşil Kuşak) kullanılmıştır. 1980 ve 1990'lı yıllar, siyasi İşlam'ın yönetimleri ele geçirdiği ve hız kazandığı bir dönem olmuştur. 1990-2000 döneminde küresel bir siyasi yapılanma olarak beklentileri karşılayamamış olması nedeniyle gerilemeye başlamıştır. Bu gerileyişin bir nedeni de siyasi İşlamcı hareketlerin, onları iktidara taşıyacak olan en kolay yol olan demokrasinin Bölgede yeterince gelişmemiş olmasıydı. Diğer taraftan bu gruplar yukarıda da değinildiği üzere mevcut yönetimleri devralmaya değil rejimi değiştirmeyi amaçladıklarından toplumun diğer kesimlerinin büyük tepkisi nedeniyle başarısız olmuşlardır.¹⁹⁸

İşlamcı motifi benimseyen şiddet yanlısı örgütlerin 2001'den sonra küresel terörün merkezi hâline gelmesi üzerine ABD, Müslüman toplumları "ehlileştirme" projesi olan "İlimli İşlam"ı BOP içerisinde ithal bir ara rejim olarak ortaya çıkarmıştır.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Örneğin Lübnan'daki Emel örgütü başlangıçta sadece komünist bir kuruluşken İşrail'in işgali ile giderek radikalleşmiş ve köktenci siyasi İşlamcı bir nitelik kazanmıştır (Chomsky, 2007: 63)

¹⁹⁸ Bu gruplardan görece en ilımlıları olan Mısır'daki Müslüman Kardeşler, anayasanın yeniden hazırlanması çalışmalarını, Kuran'dan başka anayasa olmaz gerekçesiyle reddetmiş ve rejim dışında kalarak mücadele etmeyi tercih etmiştir. Cezayir'de FIS (İşlami Selamet Cephesi) 60.000 insanın hayatına malolan iç savaşa sebep olmuştur. Türkiye'de Refah Partisi toplumsal ayrışmaları körüklemişlerdir.

¹⁹⁹ İlimli İşlam modelinde, başoyuncu olarak Türkiye seğilmiştir. ABD'nin bu konudaki yaklaşımı en yetkin ağızlardan biri olan CIA Türkiye Masası Eski şefi, Fuller'in (2008) "Yeni Türkiye Cumhuriyeti"nde açıklanmıştır.

5.4.7. Batı ile Etkileşim

Doğu ve Batı kültürlerinin karşılıklı etkileşimi, XVIII. yüzyıla kadar olan dönemde doğu-batı sonrasında ise aksi istikamette cereyan etmiştir. Bu etkileşim kültürlerin karşılıklı kazanımları şeklinde olduğu gibi diğerini ötekileştirerek kendini yeniden tanımlama şeklinde de meydana gelmiştir.

Bugün temellerini eski Yunan medeniyetinde bulan Avrupa'da yeniden yapılandırılan; felsefi, kültürel, bilimsel ve kurumsal pek çok ögenin öncelikle Anadolu medeniyetlerinden daha sonra da Arap medeniyetinden aktarıldığı yönünde güçlü kanıtlar bulunmaktadır. Avrupa'nın sistematik olarak Orta Doğu'yu tanımladığı Şarkiyatçılık (Oryantalizm) Avrupa'nın kendisini tanımlaması bakımından da ayrı bir bağlam oluşturur.

Diğer taraftan her çağın ve her toplumun kendi "ötekiler"ini yeniden yarattığı ve bu tanımlamaların toplumlar arası gerginliklerin kaynağını oluşturduğu yolundaki tezlerin doğru olmadığını söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla durağan olmayan "öteki"nin kimliği, tekrar tekrar elden geçirilen tarihsel, toplumsal, düşünsel, siyasal bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Said, 2001: 347).

Bu kapsamda, Batı'nın İslam hakkında oluşturduğu düşman resminin yüzlerce yıllık kökeni olmasına karşın, Müslüman toplumlardaki Batı düşmanlığının geçmişi yakın zamanlara dayanmaktadır. Haçlı seferleri ve engizisyonlar yoluyla Müslümanların ve Yahudilerin İspanya'dan sürülmeleri

Batı'nın saldırganlığının ilk kanıtı olarak ortaya çıkmasına karşın, Doğu'da bu dönemde Batı'ya ilişkin gerçek anlamda bir düşman resmi çizilmemiştir. Franklar diye adlandırılan Haçlılar, bir tür askerî zekâlı insanlar olarak görülmüş, uygar olmayan geçici talancılar olarak kabul edilmişlerdir.²⁰⁰

Avrupa'daki din savaşlarının Doğu'da yaşanmamış olması ve diğer dinlerle bir arada yaşama geleneği, Batı karşıtı kimliğin doğmasına uzun süre engel olmuştur (Güney, 2005: 37). Batı'dan gelen tehdit korkusu, ilk kez 1800'lerin başında Avrupa devletlerinin Doğu'ya karşı genişlemesiyle ve ekonomik, sosyal, siyasi, teknolojik ve bilimsel alanlarda Batı'nın üstünlüğüne duyulan hayranlık duygusuyla birlikte gelişti (Karlsson, 2005: 227). İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu'nun siyasi haritasını yeniden şekillendirdikleri I. Dünya Savaşı sonrasında yarattıkları sosyopsikolojik darbeler nedeniyle güvensizlik ve ihanete uğramışlık duygusu temelinde köklü bir düşmanlığa dönüştü.²⁰¹

Batı ve Doğu arasındaki karşılıklı etkileşimin düşmanlıkları körükleyen boyutu tam anlamıyla bir karşılıklılık göstermemiştir. Doğu'nun Batı'ya

²⁰⁰ Oldukça gelişmiş İslam Dünyasının, barbarlığın karanlığından başka bir şey görmediği Batı Avrupa'dan korkusu ve öğreneceği bir şey yoktu. X.yüzyıl coğrafyacısı Mes'udi bu hususta şöyle demektedir: "Kuzeyli kavimlere güneş çok uzakta idi, Soğuk ve nem bu bölgelerde hüküm sürüyordu, kar ve buz devamlı olarak birbirini takip ediyordu. Bu bölgelerin insanları ince duygulardan yoksundular. Kuzeyliler iri vücutlu, kaba tabiatlı, kibarlıktan nasibi olmayan, anlayışları kıt ve kaba dilli idiler...Onların dini inançları bir temele dayanmıyordu...Daha kuzeyde yaşayanlar bunlardan daha alık, kaba ve serser idiler." (Lewis, 2006: 240).

²⁰¹ Fransızların Cezayir (1830), Türkiye (Maraş ve Antep), Lübnan ve Suriye'yi (1918) işgallerinde uyguladıkları yöntemler, Filistinlilerin yurtlarından edilerek Batı'nın eliyle İsrail'in (1948) kurulması, 1967'de Doğu Kudüs'ün kaybedilmesi, İran'da Şah, Mısır'da Sedat ve Mübarek'in baskıcı yönetimleri, İslam halifeliğinin uzunca bir süre başkenti olan Bağdat'ın ABD askerlerince yağmalanması vb. toplumsal travmalar yakın dönemdeki Doğu-Batı etkileşimine hâkim unsurlar olarak ortaya çıkarken Orta Doğu'daki ulusal direnişe olduğu kadar, dini kullanan terör örgütlerine de uygun bir alt yapı hazırlamıştır (Karlsson, 2005: 89).

hayranlığı da düşmanlığı da ekonomik, siyasi ve askerî zayıflığından, geri kalmışlığı, kuşatılmışlığı ve dışlanmışlığından kaynaklanırken Batı'nın düşmanlığı toplumsal korkulardan kaynaklanmıştır. Özellikle ikinci ve üçüncü küreselleşme evrelerinde Batı'nın kendi içinde açıkken dışa karşı kapalı sosyal düzenekler geliştirdiği buna karşı Doğu'nun kendi içinde kapalıyken dışa karşı açıklığını sürdürmesi bu farklı etkileşim biçimini getirmiştir.²⁰²

Bu gizli düşmanlık duygusunun son dönemde uygulamaya dönüşen örnekleri arasında; Filistin'de yaşanan olaylara karşı Batı'nın duyarsızlığını, Bosna'daki soykırımına İslamcı güçlerin müdahalesi ile dengelerin değişmeye başladığı ana kadar müdahalede bulunulmamasını, Guantanamo'da insanlığa karşı işlenen suçları, Danimarka'dan yönelen İsrail destekli "karikatür" saldırganlığına Batı toplumlarında "fikir özgürlüğü" gerekçesiyle sessiz kalınmasını,²⁰³ Fransa'da varoşlarda oturan Müslümanların protestolarına orantısız güç kullanımını, ABD'de Orta Doğu kökenlilere potansiyel terörist algılamasıyla yaklaşılmasını, Irak ve Afganistan'da sivillere yönelik davranışları saymak mümkündür.

²⁰² Bu durumun başlıca iki kanıtı artık yapısal bir nitelik kazanan; Batı'nın aydın çevrelerinde "medeniyetler çatışması" tezinin geniş ölçüde kabul görmesi ve "İslam korkusu (İslamofobi)"dur.

11 Eylül 2001 Terörist Saldırısının ardından Batı'nın Orta Doğu algılamalarında bilinçaltına itilmiş İslam Korkusunun tekrar canlandığına dair yaygın bir kanı mevcuttur. Bu söylem genel olarak şu alt başlıklar altında özetlenmektedir:

- İslam kültürleri yeknesak, tek tip ve dolayısıyla değişime kapalıdır.
- İslam kültürü diğer kültürlerden tamamen farklıdır.
- İslam acımasızca tehlikeli ve tehditkârdır.
- Müslümanlar dini inançlarını siyasi ve askerî çıkarları için kullanır.
- Müslümanların Batı kültürü eleştirisinin hiçbir değeri yoktur.
- İslam korkusuna göç karşıtı ırkçı düşmanlık da karışmıştır.
- İslamofobi Batı'da doğal ve sorun teşkil etmeyen bir olgu olarak görülmektedir (Küçükcan, 2004).

²⁰³ Eylül 2005'de Danimarka'da yayınlanan, İslam'ı aşağılayan karikatürlerin sahibi Flemming Rose, Mossad ile ilişkili Ukrayna'lı bir Yahudi'dir (Petras, 2007: 63).

Bu eylemlerin İslam'a yönelik saldırı ortak paydasını taşıdığı yönündeki tahlili reddederek münferit olaylar olduğunu söylemek mümkündür. Bu tür bir reddedişe rağmen söz konusu eylemlerin en "ılımlı" Müslümanlar tarafından bile hoşgörülle karşılanmamış olması, Batılıların Doğu'dan nasıl görüldüğünün resmini çizmektedir.

Gelenen aşamada, Orta Doğu'da çağdaşlaşmanın gerçekleştirilemeyişinde Batı'dan gelen küreselleşmenin neden olduğu olumsuzluklar ve yerel despotik yönetimlerin Batılı devletlerce desteklenmesi bu güvensizliği ve düşmanlığı artırmaktadır (Lewis, 2003 b: 101).²⁰⁴

Orta Doğu'nun sosyal ve kültürel yapısının şekillenmesinde; Batı'dan gelen müdahalelerin Bölgenin siyasi yapısına, demokratikleşmesine, temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasına ve ekonomik gelişimine yönelik olumsuzluklar, önemli ölçüde etkin olmuştur.²⁰⁵

²⁰⁴ 2006 yılında altı Arap ülkesinde yapılan ankete katılanların % 83'ü ABD'ye karşı olumsuz görüş bildirmiştir. ABD'nin Bölgedeki varlığının demokrasiyi desteklemek ve insan haklarını savunmak olduğuna inanların oranı % 4, buna karşın İsrail'i desteklemek ve petrolü kontrol etmek olduğunu düşünenlerin oranı sırasıyla % 46 ve % 50 olarak saptanmıştır. ABD'ye karşı yönelen bu güvensizliğe karşın, ABD karşıtı politikacıların halkın gözündeki saygınlıkları artmıştır: Beşir Esat'ın popülaritesi % 2'den % 16'ya, Ahmedinecad'ın % 4'ten % 10'a, Usame Bin Laden'in % 4'den % 6'ya çıkmıştır (Telhami, 2006: 4).

²⁰⁵ Böge ülkelerinde yeşeren demokrasi eğiliminin büyük çoğunlukla Batılı devletler tarafından yıkıldığına tanık olunmuştur. Bu devletler kusursuz demokrasiler değillerdi ancak, 1953'te ABD ve İngiltere tarafından yıkılana kadar İran'da parlamenter bir sistem vardı, 1963 darbesiyle ortadan kaldırılan Irak işçi hareketi, CIA tarafından hazırlanan "yok edilecekler listesiyle" Baas yönetiminin katliamına maruz kalmıştı... Hâlen Mısır ve Suudi Arabistan'daki yönetimler başta olmak üzere bölgedeki çoğu diktatörlük Batı'nın desteğiyle hükümranlılığını sürdürmüştür. Huntington'un değişiyile 1980'lerde dünyaya yayılan "üçüncü dalga" demokratikleşmesinin tek istisnasının Orta Doğu olmasında, Bölgede demokratikleşmenin Batı karşıtı güçleri iktidara taşınması tehlikesini de beraberinde getirecek olması nedeniyle engellenmiş olabileceği ihtimalini göz ardı etmemek gerekmektedir (Chomsky, 2007: 79-81).

Sonuç Olarak:

Orta Doğu'nun sosyokültürel coğrafyası; İslam ve feodal yapı çerçevesinde şekillenmiştir. Bağımsızlık sürecine egemen olan Arap milliyetçiliği-sosyalizminin başarısızlığı, dinsel kimliği güçlendirmiştir. Egemen aşiretlere dayanan mevcut yönetimlerin başarısızlığı, elitler ve aşiretlerin eliyle idare tarzı, geniş kitleleri siyasetin dışına itmesi ve Batı'dan yönelen olumsuz etkileşim köktenci siyasal İslam'ı güçlendirmiştir. Bu ortamda Orta Doğu'nun kendi modernleşmesi söylemiyle ortaya çıkan siyasal İslam, sosyal bir proje yaratamamıştır. Siyasal İslam'ın şiddete yönelen grupları ise halktan destek görmemeleri nedeniyle marjinalleşerek başarısız olmuştur.

Orta Doğu'nun mevcut sosyal ve kültürel yapısı kendi dinamikleriyle geleceğini yaratabilme yeteneğinden yoksundur. Bölgenin sosyopsikolojik ortamı; Filistin sorunu, etnik ve mezhepsel bölünmüşlük, son otuz yılda aralıksız yaşanan savaş ortamı, ağır ekonomik koşullar vb. nedenlerle "ne istemediğini bilen" ancak "istediğini nasıl gerçekleştirebileceği yolunda sorunlu" bir yapı arz etmektedir. Bu durumun tetiklediği etnik ayrışmaların, siyasi sınırları değiştirmeye zorladığı görülmektedir. Bu noktada çıkış yolu olarak görülen siyasal İslam'ın esasen sorunların temelini oluşturan feodal yapılanmayı daha güçlü hâle getirmesi sosyal ve kültürel bir sarmal yaratmaktadır. Bu sarmal Bölgenin küreselleşme ile olan siyasi etkileşiminin de seyrini belirlemektedir.

5.5. Siyasi Etkileşim

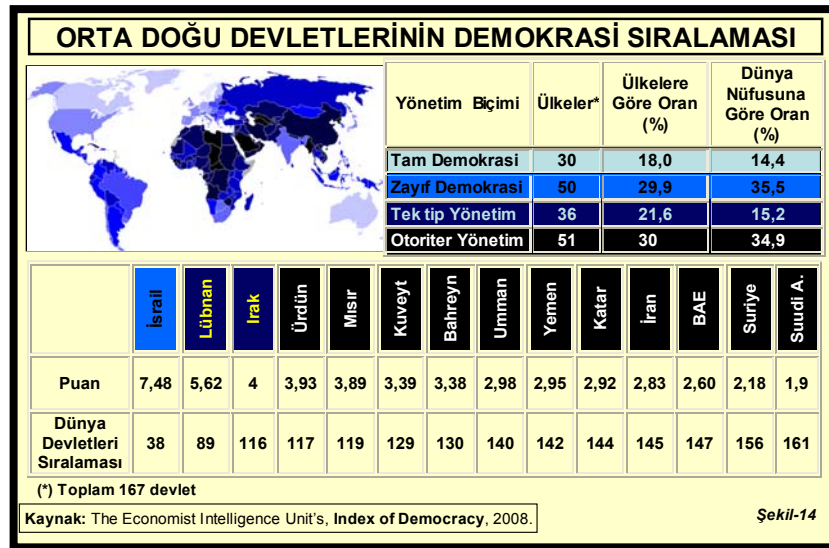
5.5.1. Siyasi Etkileşimin İçsel Temel Unsurları

Orta Doğu'nun siyasi yapılanması; kültürel öğelerin, geleneksel toplumsal yapılanmanın ve ekonomik sosyal katmanların sonucu olarak ortaya çıkan, coğrafi bir bütünlük arz eder. Bu bütünlük Doğu kavramının yarattığı alt yapıdır. Diğer taraftan Batı'nın zihniyetinden doğan siyasi anlayışın çoğunlukla Bölge dışındaki güçler tarafından yaygınlaştırılması çabaları ve ulusal oluşumlara yönelik dış müdahaleler siyasal ve düşünsel gerginlikler yaratır.

Bölge ülkelerinin yönetim biçimleri ne olursa olsun ekonomik katmanlardan da beslenen sosyokültürel altyapı, siyasette olduğu kadar onun düzenlediği hukuk sisteminde de belirleyici özelliğini muhafaza etmektedir. Bütüncül ve güçlü devlet yaratma güdüsüyle farklı tercih ve kimlikleri birleştirmeye zorlayan, başat erki elinde bulunduran seçkinlerin dayandığı toplumsal katmanla bütünleşmesi mümkün olmayanları ötekileştirerek sistemin dışına iten bu yapılanma; sosyal, ekonomik ve kültürel sorunları çözemediği gibi muhalefeti de keskinleştirmektedir.

Orta Doğu'nun sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı Bölgede Batı tipi bir modernleşme ve aydınlanma sürecinin yaşanmasını olanaksız kılmıştır. Siyasal yapılanma mevcut sosyokültürel alt yapının üzerine inşa edilmiştir. Orta Doğu'nun ortak siyasi özelliği; çoğunlukla darbeyle el değiştiren uzun

sürelî otorîter yönetimlerdir.²⁰⁶ Yürütme gücü, yasama ve yargının sınırlarını belirler (Erhan, 2005: 158). Kamu yönetimi, ceza ve medeni hukuk siyasal anlayışın izini takip eder. Suudi Arabistan, İran hariç olmak üzere Bölge ülkelerinde uygulanan hukuk sistemi genel olarak; İslam, Osmanlı ve Avrupa -özellikle “Napolyon Kodu” olarak anılan Fransız ve İngiliz hukuk sistemlerinin- hukuk sisteminin özelliklerini taşımaktadır. İsrail; İngiliz, Musevi ve Arap hukukunun karışımından oluşan bir sistem uygulamaktadır. Bölge ülkelerinden hiçbirî Uluslararası Adalet Divanının hakemliğini ve Ürdün hariç olmak üzere “Roma Statüsü” olarak da bilinen Uluslararası Ceza Divanı'nı (UCD) (International Criminal Court/ICC) kabul etmemiştir.

Demokratikleşme sosyal dinamikler ile değil ancak devlet eliyle gerçekleştirilmekte olup ümit verici olmaktan uzaktır (Mansfield, 1995: 5). Diğer taraftan radikal örgütler demokrasiyi yönetimi ele geçirme vasıtası olarak görmektedir (Şükür, 2005: 228). Bölgede sivil toplum hareketlerine hoşgörü gösterilmemektedir. Temel hak ve özgürlükler devletin sıkı denetimi

²⁰⁶ Ürdün Kralı Hüseyin 46 yıl, Suriye Devlet Başkanı Hafız El Esat 30 yıl, Irak Devlet Bakanı Saddam Hüseyin 25 yıl yönetimde bulunmuşlardır. Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek 1981'den beri iktidardadır.

altındadır. Bu ortamda azınlık haklarına yönelik anayasal güvenceler, idari düzenlemelerin baskısıyla hayata aktarılamazken, kadın, çocuk ve işçilere yönelik Batı toplumlarında yaygın olarak uygulanan pozitif ayrıcalıklar, Orta Doğu'da çoğunlukla kabul görmemektedir.²⁰⁷ Orta Doğu, demokratikleşme ve özgürlükleri konu alan bütün araştırmalarda dünya ortalamasının altında yer almaktadır (Şekil-14).²⁰⁸

Buraya kadar sunulan hususlar Orta Doğu'da demokratik bir geleneğin yeşerememesinin, Max Weber'in öne sürdüğü üzere doğulu toplumlarda kültürel yapının kapitalizm ve demokrasinin gelişimini engellediği ya da Adam Smith, James Mill ve John Stuart Mill, Karl Max gibi yazarların öne sürdükleri üzere Bölgede demokrasinin gelişmemesinin yegane sebebinin "doğu despotizmi" olduğu yönündeki görüşleri doğrulamak anlamına gelmemektedir (Ayhan, 2007: 102).

Salt içsel özelliklere dayandırılan bu tür yaklaşımlar, tarihsel gerçekliğe ters düşmektedir. Aynı zamanda önyargıları da barındıran bu tür yaklaşımlar; Doğu'yu açıklayamadığı gibi "güçlünün haklılığına" dayanan ve değerler

²⁰⁷ 2002 yılı İnsani Gelişme Raporunun verilerine göre Arap kadınlarının yarısından fazlası okuryazar değildir. Bu miktar Orta Doğu'daki okuryazar olmayan 65 milyon kişinin üçte ikisinin kadın olduğu anlamına gelmektedir. Arap kadınları, siyasi ve ekonomik hayata katılım bakımından dünyadaki en geri kalmış bölümü oluşturmaktadırlar. Bölgedeki kadın ölüm oranı Latin Amerika'dan iki kat, Doğu Asya'dan dört kat fazladır. Yaşları 6 ila 15 arasında olan çocuklardan on milyonu okuryazar değildir. Orta Doğu'da bilgiye erişim de oldukça kısıtlıdır. Nüfusun 1,2'si bilgisayara erişirken bu oran interneti kullanma bakımından 0,6'ya düşmektedir (Arab UNDP, 2002: 3-13).

²⁰⁸ Freedom House'un 2008 Raporuna göre: BOP kapsamındaki ülkelerden Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan, İsrail, Lübnan, Ürdün, Kuveyt, Bahreyn, Yemen, Tunus, Afganistan ve Kırgızistan kısmen özgür ülke olarak sınıflandırılmış, geri kalan ülkeler ise özgürlüğün olmadığı ülkeler tasnifinde yer almıştır. Ayrıca bu ülkelerden sadece Türkiye ve İsrail'de özgür seçimler yapılabilmektedir.

Economist dergisinin 2008 raporunda yönetimler dört ölçüte göre dört kategoride değerlendirilmiştir. Buna göre demokrasi için belirlenen ölçütler: ulusal seçimlerin adil ve özgürce yapılması, seçmenlerin güvenliği, ülkeye yönelik dış baskılar ve sivil hizmetler ölçütleridir. Bu ölçütlere göre yapılan puanlamada; 8-10 puan alan ülkeler tam demokrasiler, 7,9-6 puan alan ülkelere zayıf demokrasiler, 5,9-4 puan alan ülkeler tek tip yönetimler, 4'ten aşağı puan alan ülkeler ise otoriter yönetimler olarak sınıflandırılmıştır.

anlamındaki neredeyse bütün olguların maddeci bir ölçüt ile algılandığı, Batılı toplumlarda insanlık idealinin ve demokrasinin nasıl olup da kök saldığını da açıklayamamaktadır. Bölgede demokrasinin gelişmemesinin nedenlerini; kültürel öğelerin baskılamaları ile birlikte yukarıda “Sosyal ve Kültürel Etkileşim” alt başlığında sunulduğu üzere tarihsel gelişim içerisinde yer alan içsel ve dışsal olguların etkilerinde aramak daha doğru olacaktır.

Bu kapsamda Bölgenin siyasi coğrafyasını belirleyen, yönetime ilişkin altyapıları yeniden şekillendiren, mevcut totaliter yönetimleri destekleyen Batılı devletlerin etkisinin göz ardı edilmemesi gerekir (Özlük, 2007: 153). Ayrıca soğuk savaşın güç mücadelesi ortamında demokratikleşmenin önünü kesen yine Batılı güçler olmuştur.

5.5.1.1. İran

İran 1979 Şii Devrimi ile adını İslam Cumhuriyeti olarak değiştirmiş olsa da, ülkede siyaset otoriter karakterini muhafaza etmiştir. Bunda demokrasi geleneğinin olmayışı kadar Devrimin hemen ardından patlak veren ve sekiz yıl devam eden Irak’la savaş döneminde iç muhalefetin bastırılmasının da etkisi olmuştur.

İran’da; Devlet Başkanlığı, Meclis ve Anayasa Koruma Konseyi seçimlerinde aday olabilmek, İran Dinî Önder tarafından seçilen ve 86 üyeden oluşan Danışmanlar Konseyinin onayına bağlıdır.

Bu onayın alınabilmesi için gerekli koşul, ideolojiye sadakattir. Dinî Önderi seçen ve onu görevden alma yetkisine sahip olan bu konseyin Dinî Önderin kararları ile çelişen herhangi bir kararı bilinmemektedir. Çünkü Danışmanlar Konseyinin faaliyet ve kararları kamuoyuna açıklanmamaktadır.

1979 Devrimi ile yürürlüğe giren ve 1989'da yeniden şekillendirilen İran Anayasasına göre, azınlık olarak tanımlanan gayrimüslimlere [Zerdüştlar, Museviler ve Hristiyanlar (Asuriler, Keldaniler, Ermeniler)] pozitif ayrıcalıklar tanınmıştır.²⁰⁹ Ancak uygulamada bu hakların kullanılmasını engelleyen pek çok düzenleme bulunmaktadır (Saraçlı, 2008: 143-145).²¹⁰ Ayrıca devletin resmî dini Caferilik/Şia olmasına karşın, ülkede yaşayan Sünni ve Bahai gibi farklı mezheplerden Arap, Azeri, Beluci, Türk ve Kürt topluluklara azınlık hakları tanınmamış olup bunlar çoğunluğu oluşturan Farisiler ile eşit vatandaşlık haklarına sahip kılınmıştır. Toplumla büyük ölçüde bütünleşen ve nüfusun % 20-25'ini oluşturan en büyük azınlık Azeriler dışındaki diğer grupların yönetimle ciddi sorunları bulunmaktadır. Anayasada yer alan eşitlik kurumu, söz konusu topluluklara uygulanan baskıların gölgesinde kalmaktadır. Esasen azınlık konumunda olan bu toplulukların demokratik hak talepleri doğrudan silahlı kuvvetler kullanılarak bastırılmaktadır.

²⁰⁹ Anayasanın; 13. maddesi azınlıkların kendi dinlerinde ve dillerinde yaşama ve eğitim görme hakkını tanımış, 14. maddesi azınlıkların bu hakların kullanılmasını teminat altına almış, 64. maddesi ise Musevilerin iki diğer azınlıkların birer vekil ile Mecliste temsil edilmelerine imkân sağlamıştır. Yine 23. madde hangi inançtan olursa olsun, insanların inançlarını yargılamayı ve belli bir inancı benimsemeleri yönünde baskıda bulunmayı yasaklamıştır.

²¹⁰ Örneğin Ceza Kanununun (CK) 207. maddesine göre, bir gayrimüslimin bir Müslüman'ı öldürmesi halinde kısas hükümleri uygulanmakta, suçlu idam edilmektedir. Bunun tersine, bir Müslüman'ın bir gayrimüslimi öldürmesi halinde kısas hükümleri uygulanmamakta; suçun niteliği, failin amacı gibi hususlar göz önünde bulundurularak suçluya uygun bir caza verilmektedir. Yine CK'nın 88. maddesine göre gayrimüslim bir kadınla zina yapan Müslüman bir erkek 100 kırbaç ile cezalandırılırken, Müslüman kadına idam cezası verilmektedir. İran Medeni Kanununun 1059. maddesine göre Müslüman bir erkek gayrimüslim bir kadınla evlenebilirken, Müslüman kadına müsaade edilmemektedir.

Diğer taraftan erkek egemen İran siyasi yapılanması Orta Doğu'daki diğer benzerler gibi kadın ve çocuk haklarına karşı duyarsızdır.²¹¹

5.5.1.2. Irak

Irak'ta da 2003 Martına kadar Saddam ve Baas Partisi tarafından kontrol edilen otoriter bir yönetim bulunmaktaydı. ABD'nin Irak'ı işgalini²¹² demokrasiye geçiş planının uygulanması suretiyle meşrulaştırmak maksadıyla, 275 sandalyeli meclis ile il meclisleri için gerçekleştirilen 30 Ocak 2005 seçimleri,²¹³ ülkenin tamamını kapsayamadığı gibi, güvenilirliği de gölgelidir.²¹⁴ Seçimler, siyasi tercihlerinden çok mezhep ve etnik kimlikler arasında bir güç mücadelesi şeklinde gerçekleşmiştir (Laçiner, 2005).

²¹¹ Kadın ve çocuk haklarının devlet eliyle ihlal edildiği örneklere İran'da sıklıkla rastlanmaktadır. Bu hususta BM Genel Sekreteri Ban Ki-mun'un 21 Ekim 2008'de; 18 yaşından küçük çocuklara idam cezası verilmesi nedeniyle İran'a yönelttiği eleştiri dikkat çekicidir.

²¹² ABD, Şubat 2003'de Irak'ı işgal ederken; 11 Eylül 2001'de terörizme karşı başlatılan savaşın sonuçlandırılması, Irak'taki KİS'lerin yok edilmesi ve Irak'a demokrasi getirilmesi olmak üzere üç hedefi gözetiyordu. Süreç içerisinde El Kaide'nin Irak'la ilgisi olmadığı, Irak'ta beklenenin aksine KİS bulunmadığı açığa çıktı. Hâlihazırda ülkede devam eden iç çatışmalar ve mevcut siyasi yapılanma Irak'a demokrasinin ABD'nin ülkeyi terk etmesinden sonra gelebileceği yönünde işaretler vermektedir.

²¹³ Seçimlere katılan 111 siyasi gruptan 12'si meclise girmeyi başarmıştır.

- Nüfusun % 60'ını oluşturan Şiiler seçimlere büyük ilgi göstermişler, oyların yaklaşık % 41'ini alan Birleşik Irak İttifakı 128 sandalye kazanmıştır.

- ABD'nin en yakın müttefiki olan ve devlet başkanlığını elde bulunduran Kürtler gerek uyguladıkları göç politikaları gerekse silahlı saldırılarla rakip grupları sindirmek suretiyle sahip oldukları oylardan daha büyük başarı göstermişlerdir. KDP ve KYP'den oluşan Kürt ittifakı oyların yaklaşık olarak % 22'sini alarak 53 sandalye ile ikinci sırada yer almıştır.

- Ülke genelinde seçimleri en fazla boykot eden ve nüfusun % 45'ini oluşturan Sünniler, Kürtlerin demografiyi değiştirmeye yönelik çabalarına tepki olarak kuzeyde seçime büyük katılım göstermişlerdir. Irak Uyum Cephesi ve Ulusal Diyalog Cephesi olmak üzere iki partiyle katıldıkları seçimde Sünniler, oyların % 55'ini alarak sırasıyla 44 ve 11 olmak üzere önceki Meclisteki sandalye sayılarını üç kat artırmışlardır.

- 2005 yılında Başbakanlık yapan İyad Allavive tarafından hazırlanan ve her hangi bir etnik temele dayanmayan Irak Ulusal Listesi 25 sandalye kazanmıştır.

- Diğer gruplardan; Kürdistan İslami Birliği 5 sandalye kazanırken 9 sandalye diğer partiler arasında paylaşılmış, seçime iki grup halinde giren Türkler ise Kürtlerin baskısı nedeniyle çoğunlukta oldukları bölgelerde bile varlık gösterememiş, sadece bir vekil çıkarabilmişlerdir.

²¹⁴ Uluslararası gözlemciler, güvenlik gerekçesiyle, seçimleri Amman'dan izlemişlerdir (Boztemur, 2005). Kerkük'teki seçimler, Irak'taki seçimlerin güvenilirliği hakkında genel bir fikir vermesi bakımında dikkat çekicidir. Seçim öncesinde Kürtler kitleler halinde Kerkük'e taşınmışlardır. Nüfusu bir milyon civarında olan Kerkük'te kayıtlı seçmen sayısı 550.000 iken bu sayının ancak 300,000'ninin oy kullanmış olması, Sünnilere ve Türklerle karşı uygulanan engellemeleri ortaya koymasından önemlidir. Ayrıca seçimlerden bir hafta öncesine kadar kayıtlı seçmen sayısı 21.000 olan Rahimova'da seçimlerin yapıldığı gün 76 bin 149 kişi, yine seçmen sayısı 31 bin olan Azadi'de seçim günü 90 bin 648 kişi oy kullanmıştır. Bu durum, Kürtler için Azadi'de 35, Rahimova'da 27 adet usulsüz olarak sonradan kurulan seçim merkezleriye gerçekleştirilmiştir (Uzun ve Bersan, 2005).

Özellikle “Sünni Üçgeni” olarak adlandırılan alanda (Bağdat, Musul, Felluce, Ramadi ve Tikrit’te) Kürt grupların da baskısıyla seçim yapılamamış, bunun sonucu olarak da seçimler nüfusun % 20-25’lik kesimini kapsamamıştır. Irak’ta siyasi alandaki diğer bir gelişme ise 25 Ekim 2005’te yeni Anayasanın % 78 kabul oyuyla da olsa yürürlüğe girmesi olmuştur (Yenerer, 2007: 41).

5.5.1.3. Suriye

1963’den buyana sıkıyönetim uygulanan Suriye’de Baas Partisi, siyaseti ve diğer partileri kontrol altında tutmaktadır. Cumhurbaşkanı aynı zamanda partinin genel sekreteridir. Devletin resmî dini olmamasına karşın Cumhurbaşkanı’nın Müslüman olması zorunludur. 2000 Haziranında iktidarı devralan Beşir Esad’la beraber “Şam Baharı” olarak anılan demokratikleşme yolundaki çabaların henüz yeterli düzeyde olduğu söylenemez (Orhan, 2005: 184). Çok partili seçim sistemine geçişin gündeme yeni yeni geldiği ülkede, öncelik demokrasi değil istikrardır.²¹⁵

5.5.1.4. Diğer Körfez Ülkeleri

Emirlik ve şeyhliklerle yönetilmekte olan diğer Körfez ülkelerinde hâlen iktidarda bulunan yaşlı liderler merkezîyetçi yönetim biçimlerini muhafaza ederken yönetimi devralacakların öncekilerden farklı olarak demokratikleşmede yeni açılımlar getirmesi beklenmemektedir (SITCEN-M, 2008: 3). Körfez ülkelerinde petrol gelirlerinin yönetimi elinde bulunduran aşiretlerin tekelinde bulunması ve bu ülkelerde ekonominin büyük ölçüde

²¹⁵ Beşir Esad’ın bu açıklamayı 6 Eylül 2008’de France 2 televizyonuna yapmıştır.

petrole bağımlı olması diğer sınıf ve zümrelerin yönetime talip olabilme yeteneğini ortadan kaldırmaktadır.²¹⁶ Bu durum diğer sosyal ve kültürel öğelerle birlikte demokrasinin gelişiminin önündeki başlıca yapısal nedenleri oluşturmaktadır.

5.5.1.4.1. Suudi Arabistan

Şer-i hukukun kurallarının anayasa olarak kabul edildiği Suudi Arabistan, Orta Doğu'daki en katı yönetimi sergilemektedir.²¹⁷ Yasama, yürütme ve yargı erki doğrudan Kral'a bağlı olup, Kral Suudi hanedanın üyelerinden oluşan "Biad" adı verilen kurul tarafından seçilmektedir. Kral tarafından seçilen 61 üyeli Danışma Meclisi ve 90 üyeli meclis (Meclis El Şura) Umman ve Kuveyt'teki benzerlerine oranla daha az etkindir (Arı, 1999: 43). 1992'de yürürlüğe giren "Temel Yasa" ve danışma kurumları; kralın yetkisiyle iptal edilebilir olmaları ve mevcut duruma bir iyileşme getirmediği için, demokratik reform niteliği taşımamaktadır (Bensahel, 2004: 49).

Kıyas ve uzuv kesilmesini de kapsayan cezaların uygulandığı hukuk sisteminde kadınların ölümüne sebep olunan suçlara; erkeğin daha yüksek kan hakkı olduğu gerekçesiyle, erkeklere oranla yarı oranda ceza uygulanmaktadır. Köleliğin henüz 1962'de kaldırıldığı ülkede insan hakları ihlalleri, başta BM olmak üzere Amnesty International, Human Rigts Wach gibi örgütlerin raporlarında sıklıkla yer almaktadır.

²¹⁶ Mahir Kaynak'ın ifadesiyle (2007: 134): "Suudi Arabistan'da herkes Oxford'dan mezun olsa yine demokrasi olmaz. Çünkü ekonomik kaynak tektir. O da petroldür. Petrol kimin elindeyse, hâkim olacaktır."

²¹⁷ The Economist'in demokrasi ölçütüne (2008: 8) göre Suudi Arabistan, dünyadaki en totaliter yedinci ülkedir. Freedom House'a (2008) göre; Irak, Libya ve Suriye ile birlikte bölgedeki en katı yönetimdir.

5.5.1. 4.2. Kuveyt

Sabah sülalesinin Mübarek kolundan gelen hanedan tarafından meşruti monarşi ile yönetilen Kuveyt'te Emir, meclisi ve parlamentoyu kapatma yetkisine sahiptir. Kuveyt'te; Şeyh Cabir El Ahmet El Sabah'ın 1999'da başlattığı girişim neticesinde 2005'den itibaren, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır (SITCEN-M, 2008: 18). Ülkede siyasi parti kurmak yasaktır. Buna karşın Kuveyt bireysel özgürlükler bakımından, Bölgedeki en ileri ülke olan Ürdün'den sonra gelmektedir (Bensahel, 2004: 48).

5.5.1.4.3. Katar

1971'e kadar İngiltere'nin himayesinde bulunan Katar'da El Thani hanedanı 150 yıldır yönetimdedir. Ülke bağımsızlığını kazandıktan sonra BAE'ne katılmamış, Prens Hamad bin Halife babasını Emir yaparak ülkede birtakım reformlar gerçekleştirmiştir. Bakanlar Kurulu ve 30 üyeli Danışma Meclisi yürütme işinde Emir'e yardımcı organlardır. İlk kez 1999'da 29 sandalyeli Mahalli Meclis seçimlerinde kadınlara oy hakkı tanınmıştır. Bazı demokratik iyileşmeleri içeren Anayasa 2005'de yürürlüğe girmiştir (SITCEN-M, 2008: 19).

5.5.1.4.4. Umman

1970'de babasını devirerek Sultanlığı ele geçiren Kabus bin Said'in idaresindeki Umman'da Danışma Meclisi'nin (Meclis El Şuara) 1990'da kısıtlı seçmen tarafından seçilmesi uygulaması başlatılmış, 2005'de ise genel seçim ilkesi getirilmiştir. Hâlen hükûmette üç kadın bakan bulunmaktadır.

5.5.1.4.5. Birleşik Arap Emirlikleri

1971'de yedi emirliğin birleşmesiyle kurulan BAE, emirlerin oluşturduğu Yüce Divan tarafından belirlenen Bakanlar Kurulu ve 40 üyeli Federal Ulusal Konsey vasıtasıyla yönetilen gevşek yapılı bir federasyondur. Abu Dabi'nin hâkimi Halife Zeyid El Nahyan, babasının 2004'de ölümünden sonra Yüce Divan tarafında yeni Devlet Başkanı olarak seçilmiştir.

5.5.1.4.6. Yemen

Gelenekçi Kuzey Yemen ile Marksist Güney Yemen'in 1990'da birleşmesinin ardından 1994'de başlayan iç savaş sonrasında ülkede hâlen istikrar sağlanamamıştır. Cumhurbaşkanı'nın, 301 üyeli Temsilciler Meclisinin seçimle, Başbakanın ve 111 üyeli Şura Konseyinin atama ile belirlendiği ülkede, Ali Abdullah Salih, 2003 yılında ikinci kez Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Kuzeyin refahının güneye aktarılamamış olması, çoğunluğu Sünni olan halka rağmen Şii yönetimin iktidarı ve kuvvetli aşiret yapısı ülkenin siyasi istikrarının ve demokratikleşmesinin önündeki en büyük engellerdir.

5.5.1.4.7. Bahreyn

1971'de İngiltere'den bağımsızlığını kazanan Bahreyn Krallığı, 1783'den bu yana El Halife hanedanı tarafından yönetilmektedir. 2002'de 40 üyeli Vekiller Meclisi için yapılan seçimle birlikte ülke meşruti monarşiye dönüşmüştür. Ülke; Vekiller Meclisinin üzerinde bulunan ve Kral tarafından atanan 40 üyeli Şura Konseyinin oluşturduğu, iki meclisli bir yapı ile yönetilmekte olup Şeyh, Hamid bin İsa Halife, 23 üyeli kabineye de başkanlık etmektedir. İlk kez 2002 seçimlerinde seçme ve seçilme hakkını kazanan kadınlar meclise girememişlerse de Şura Konseyine biri kabine başkanı olmak üzere toplam altı kadın üye atanmıştır.

5.5.1.5. Ürdün

1999'da babası Kral Hüseyin'in ölümüyle iktidarı devralan Kral II. Abdullah'ın daha genç bir lider olması Ürdün açısından bir şans olarak değerlendirilebilirse de Meşrutî Monarşinin kendine özgü yapısı, demokratikleşmenin sınırlı düzeyde kalmasına neden olmuştur. Ürdün Millî Meclisi Kral tarafından atanan Senato ve seçimle belirlenen 80 üyeli Vekiller Meclisi olmak üzere iki meclisten oluşmaktadır. Vekiller Meclisinde nüfusun % 6'sını oluşturan Hristiyanlar için 11 sandalye, kadınlar için altı sandalye tahsis edilmiştir. Ülkede hükûmet, Kral tarafından atanmakta ve görevden alınabilmektedir.

5.5.1.6. İsrail

Devlet Başkanının seçimle belirlendiği ülkede Başbakanlık yine seçimle oluşturulan Meclis'te (Knesset) çoğunluğu sağlayan partinin başkanına tevcih edilmektedir. 120 üyeden oluşan Knesset tek meclisli bir yapıdadır. Yazılı bir anayasası olmayan ülkede temel yasalar anayasanın işlevini yerine getirmektedir.

5.5.1.7. Lübnan

Anayasa ile belirlenen; devlet başkanının Hristiyan Maruni, Başbakanın Sünnî Müslüman, Hükûmet Sözcüsünün ise Şii Müslüman olması ilkesinde olduğu üzere, 18 farklı dinsel grubun adil bir şekilde yönetimi paylaşmasını esas alan Lübnan siyasi yapılanması, 1975'de başlayan iç savaşa gelene kadar parlamenter demokrasinin, kabuledilebilir nitelikte bir örneğini oluşturmaktaydı. 128 sandalyeden oluşan tek kademeli Ulusal Meclisin

yapısına 1990'a kadar egemen olan Hristiyanların lehine oluşturulmuş olan 6/5 oranındaki üstünlük Taif Düzenlemesi ile ortadan kaldırılarak eşitlik ilkesi getirilmiştir. Bununla beraber meclisin belirlenmesinde coğrafi ve dinî dağılımdaki dengeler gözetilmiştir.

5.5.1.8. Mısır

18 Haziran 1953'den bu yana Cumhuriyetle yönetilen Mısır'da yarı başkanlık sistemi olarak adlandırılabilen bir yönetim biçimi uygulanmakla beraber siyasi gücün büyük kısmı tek adaylı sistemle 2005'de beşinci kez Devlet Başkanlığına seçilmiş olan Hüsnü Mübarek'in kontrolü altındadır. Ülkede köktenci İslamcı hareketin rejime yönelttiği tehdit ve halktan gördüğü destek nedeniyle demokratikleşme çabaları kısıtlı kalmaktadır. Mübarek'in 2005 seçimleri öncesinde çok adaylı seçim sisteminin benimsenmesini de kapsayan demokratikleşme paketi, beklenen serbestliği sağlamamış, 2007'de 34 maddelik Anayasa değişikliği²¹⁸ ile birlikte rejimi korumaya yönelik bir dizi sınırlayıcı kanun çıkarılmıştır.

5.5.2. Siyasi Etkileşimin Bölgesel ve Uluslararası Temel Unsurları

Siyasi etkileşimin temel unsurlarını; Bölge ülkeleri arasındaki siyasi gerilimlerin şekillendirdiği, bölgesel güvenlik ortamı ve İslam sosyal kimliği altında siyasi, ekonomik ve güvenlik güdüleriyle şekillenmiş olan bölgesel siyasi kuruluşlar ile uluslararası güvenlik ortamının etkileşiminden kaynaklanan dinamikler oluşturmaktadır.

²¹⁸ Yoğun polis baskısı altında gerçekleştirilen seçimlere kayıtlı seçmenlerin % 27'si katılmış, bunlardan % 76'sı mevcut yönetimin tekliflerini onaylamıştır.

5.5.2.1. Bölgesel Güvenlik Ortamı

Batı bakış açısıyla Müslüman blok olarak algılansa da, Orta Doğu'daki devletler arasında tarihsel derinliği olan; sosyal gerginlikler, siyasi çekişmeler, etnik sorunlar, ideoloji farklılıklar, sınır anlaşmazlıkları vb. nedenlerle Bölge ülkelerinin uluslararası sorunlara karşı ortak bir tavır sergileyemedikleri ve kendi aralarında da bütünlük gösteremedikleri görülmektedir (Arı, 1999: 13). Gerçekten de ilk tahlilde ortak değerlerin paylaşıldığı Orta Doğu coğrafyasında sosyal, siyasi, ekonomik vb. alanların en azından biri veya birkaçında kolaylıkla birlik sağlanabileceği akla gelirse de bunun çok da kolay olmadığı görülmektedir. Bir birliği oluşturan asgari üç unsur olan değerler, tehditler ve çıkarlar bakış açısından yapılacak inceleme birlik oluşturmaktaki başarısızlığın nedenlerini ortaya koymaktadır.

İlk olarak Orta Doğu'nun İslam etrafında şekillenen ortak değerlerine rağmen Bölgenin çoklu kimliğinin göz ardı edilmemesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Dinî, etnik ve kültürel çokluğun tekdüze olmayan siyasi coğrafyalarda bulunması bunun başlıca sebebidir.

İkinci olarak Bölge ülkelerinin bağımsızlık süreçlerinden itibaren komşuları aleyhinde gelişme gösterme çabaları bir arada yaşama kültürünün gelişmesini engellemiştir. Takip eden II. Dünya Savaşı ve sonrasındaki soğuk savaş döneminde Orta Doğu'nun daima bloklar arasında çekişme alanı olması Bölge ülkelerinin farklı tehdit algılamaları geliştirmelerine neden olmuştur. Bölge ülkelerinin devlet geleneği noksanlıklarından kaynaklanan

başarısızlıkları, üçüncü dünya hareketi ve Arap Milliyetçiliği/Sosyalizmi'nin yapısal yetersizlikleri, liderler arasındaki güç mücadelesi, asgari müştereklerde buluşmayı olanaksız kılmıştır.²¹⁹

Üçüncü olarak ortak çıkarların etrafında şekillenen birikteliklerin kısmen de olsa başarılı olduğu görülmektedir. Buna rağmen petrol gelirlerinin başlıca ortak çıkarı oluşturduğu KİK'te bile birlikte hareket etme yeteneği çoğu zaman ekonomik rekabet nedeniyle mümkün olamamaktadır.

Yukarıda sunulan kısıtlılıklarla birlikte mevcut bölgesel gerilimler, siyasi coğrafyanın ana çizgilerini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda:

- Arap-İsrail sorunu ana başlığı altında toplanan; İsrail'in Suriye'ye ait Golan Tepelerini işgal altında bulundurması, Falanjistler ile kurmuş olduğu ittifakla Lübnan'da nüfuzunu sürdürmesi, Filistin halkına yönelik toprak işgali, insanların evlerinden edilmesi ve diğer insan hakları ihlalleri, buna karşın Bölgede terörist grupların güçlenmesi,
- Suriye ve İran'ın Lübnan'da silahlı grupları desteklemesi,
- Lübnan'ın bölünmüşlüğü, Irak'ın parçalanmışlığı,
- Körfez Savaşı ve ABD işgali ile yatıştırılmış olsa da Irak'ın kökeni 1950'lere dayanan Kuveyt üzerindeki, geçmişi 1783'e kadar uzanan İran'ın Bahreyn üzerindeki hak iddiaları,
- Geçmişi 1936'ya dayanan Suriye'nin Hatay nedeniyle Türkiye'yle, 1997'deki KİK'te dondurulmuş olsa da Bahreyn'in Huvar Adaları nedeniyle

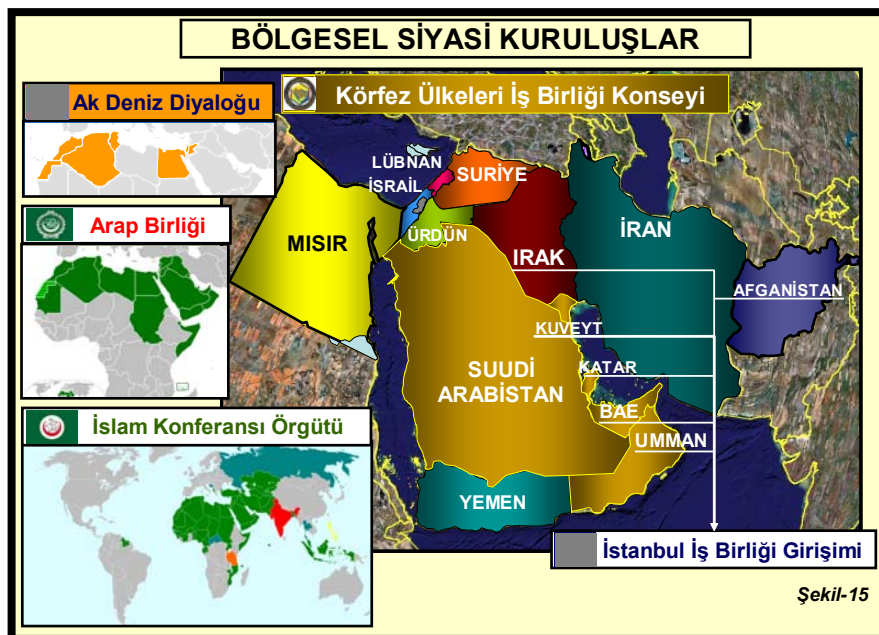
²¹⁹ Bu hususta; Bağdat Pakti'na üye devletler dışındaki Orta Doğu ülkelerinin sergilemiş oldukları tutum, İsrail'in kurulması ve sonrasında devam eden Camp David ve OBS sürecinde bölge ülkelerinin tam bir bütünlük içerisinde hareket edememiş olmaları en çarpıcı örneklerdir.

Katar'la, İran'ın Ebu Musa ve Tumb adaları nedeniyle Birleşik Arap Emirlikleri'yle devam eden toprak sorunu,

- Irak'ın İran'la, Katar'ın Suudi Arabistan'la ve Mısır'ın Moritanya ile olan sınır anlaşmazlığı,
- İran ve Suudi Arabistan'ın rejim ihracı çabaları,
- Terörist grupların çokluğu ve terörizmi küresel ölçeğe taşıyan devlet desteğinin mevcudiyeti,
- Nil, Fırat, Dicle, Asi, Ürdün nehirlerinde yoğunlaşan sınır aşan sular sorunu Orta Doğu'da uluslararası siyasi gerginliği körükleyen başlıca potansiyel tehdit ve risklerdir.

5.5.2.2. Bölgesel Siyasi Kuruluşlar (Şekil-15)

Bölgesel girişimler sonucunda gerçekleştirilen uluslararası kuruluşların başarısı yukarıda değinilen nedenlerden ötürü kısıtlı kalsa da bunların küreselleşmenin Orta Doğu'ya olan etkilerini ve Orta Doğu'nun küreselleşmeye olan etkilerini anlamak bakımından bir anlamı bulunmaktadır.

5.5.2.2.1. Arap Birliği (Arab League)²²⁰

Arap Birliği, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dan 22 Arap ülkesinin oluşturduğu ve 314 milyonu aşkın insanın yaşadığı bölgeyi kapsar.

Arap Birliği, Arap milliyetçiliğinin gelişmesine ve uluslararası ortamda Arap kimliğinin güçlendirilmesine olan katkılarına karşın, kurulduğu 1945'ten bu yana üye devletler arasındaki bağların güçlendirilmesi, iş birliğinin artırılması, danışmanın geliştirilmesi ve ortak çıkarların çoğaltılması yönündeki amacının ötesine gidememiştir.

Düşük etkinliğine karşın Arap Birliğinin, uluslararası birlik oluşturmak bakımından asgari yeterli aygıtlardan fazlasına sahip olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. Üye ülkelerin temsilcilerinden oluşan birliğin temel organı niteliğindeki "Konsey"e bağlı olarak farklı faaliyet alanlarında 15 komite teşkil edilmiştir.²²¹ Başlangıçta siyasi koordinasyon ve iş birliğini amaçlayan Arap Birliğine, kuruluş antlaşmasına ilave olarak 1950'de yapılan yeni düzenlemeler ile ekonomik ve askerî bir boyut kazandırılmaya çalışılmıştır. Güvenlik boyutunda; 1964'de Filistin'in kurtarılması maksadıyla Birleşik Arap

²²⁰ Arap Birliği, 22 Mart 1945'te; Mısır, Irak, Lübnan, Suudi Arabistan, Suriye, Ürdün ve Yemen'in katılımı ile Kahire'de kurulmuştur. Daha sonra Birliğe sırasıyla; Yemen (1945), Libya (1953), Sudan (1956), Fas ve Tunus (1958), Kuveyt (1961), Cezayir (1962), Bahreyn, Katar ve Uman (1971), Birleşik Arap Emirlikleri (1972), Moritanya (1973), Somali (1974), Cibuti (1977), Comorlar (1993), üye olmuştur. FKÖ 1976'da örgüte kabul edilmiştir. Eritre (2003), Venezüella (2006), Hindistan (2007) ve Türkiye gözlemci statüsündedir. Mısır'ın üyeliğinin askıya alındığı 1979'da örgütün merkezi Tunus'a daha sonra 1989'da tekrar Kahire'ye taşınmıştır. Yılda iki olağan toplantısı olan örgüt ayrıca ihtiyaç duyulduğunda da olağanüstü toplantı yapmaktadır. Örgütün kuruluş antlaşmasına (İskenderiye Protokolü) göre (md.7) kararlarda oydaşma ilkesi esas olmakla birlikte oy çokluğu ile alınan kararlara katılmayan ülkelerin uyma zorunluluğu bulunmamaktadır (American Foreign Policy).

²²¹ Arap Birliği Konseyi'nin organları: 1) Siyasi Komite, 2) Kültürel Komite, 3) Ekonomik Komite, 4) İletişim Komitesi, 5) Sosyal Komite, 6) Hukuk Komitesi, 7) Enformasyon Komitesi, 8) Sağlık Komitesi, 9) İnsan Hakları Komitesi, 10) İdari ve Mali Konularda Daimî Komite, 11) Meteoroloji Daimî Komitesi, 12) Arap Uzmanlar Koordinasyon Komitesi, 13) Arap Kadınlar Komitesi, 14) Gençlik ve Hoşgörü Kuruluşu, 15) İrtibat Merkezi.

Komutanlığı teşkil edilmiş, ortak güvenlik ihtiyacını karşılamak üzere “Savunma Konseyi” ve bu konseyin askerî planlamaları için “Daimî Askerî Komite” kurulmuştur. Bu kapsamda Haziran 1976’da Lübnan’da güvenliğe katkı sağlamak amacıyla, ekonomik katkı payının büyük çoğunluğu Körfez Arap Ülkeleri tarafından karşılanan Arap Caydırma Kuvveti oluşturulmuştur.²²² Ekonomi boyutunda; 1953’de üye ülkelerin maliye bakanlarının katılımıyla “Ekonomik Konsey” oluşturulmuştur. Bu temel işlevlerden başka Arap Birliği, çok çeşitli uzmanlık dallarında faaliyet gösteren alt kuruluşlara sahiptir.²²³

Arap Birliğinin ortak değerlerdeki benzeşimlere karşın, AB örneğinde olduğu üzere bölgesel bir bütünleşme sağlayamamasının başlıca nedenleri:

- Ortak çıkar geliştirememiş olması,
- Güvenlik ihtiyaçlarının tanımlanmasındaki farklı yaklaşımlar,²²⁴
- Ulusal çıkar çatışmaları ve
- Ekonomik refah düzeyi bakımından üye ülkeler arasında büyük farklılıkların mevcut olmasıdır.²²⁵

²²² Arap Caydırma Kuvvetine ekonomik olarak; Suudi Arabistan, Kuveyt % 20, BAE % 15, Katar % 10 ve diğer Arap Devletleri % 35 oranında katkı sağlamaktadır.

²²³ Arap Birliği bünyesinde faaliyet gösteren uzmanlık kuruluşları: Arap İdari Yönetim Kurumu, Kuru Alanlar ve Kıraç Topraklar İçin Arap Çalışma Merkezi, Arap Endüstriyel Kalkınma Kuruluşu, Arap İşçi Sendikası, Arap Birliği Eğitim Kültür ve Bilim Kuruluşu, Arap Deniz Taşımacılığı Akademisi, Arap Tarım Kalkınma Kuruluşu, Arap Uydusu İletişim Kuruluşu, Arap Ülkeleri Yayın Birliği, Arap İçişleri Bakanları Konseyi; Arap Narkotik Bürosu, Arap Suçun Önlenmesi Bürosu, Arap Kriminal Polis Bürosu, İnter-Arap Yatırım Garanti Ortaklığı, Arap Müzik Akademisi, Arap Teknik Yardım Fonu, İsrail’i Kınama Bürosudur.

²²⁴ Arap Birliği’nin kurucu üyelerinden Mısır’ın İsrail ile olan ilişkileri nedeniyle örgüt büyük yara almış, Mısır’ın örgütten çıkarıldığı Mart 1979-Mayıs 1989 döneminde örgüt merkezi Tunus’ta faaliyet göstermiş müteakiben 1990’da Kahire’ye yeniden taşınmıştır.

²²⁵ Bu kapsamda en çarpıcı örnek, dünyanın en yoksul ülkelerinden Somali ile (Kişi başına yıllık gelir: 600 dolar ve GSMH: 5,6 milyon dolar) ve en zengin dilime giren Katar’ın (Kişi başına yıllık gelir: 80.870 dolar) ve Suudi Arabistan’ın (GSMH: 564,561 milyon dolar) durumudur. Arap Birliğinin Kasım 1973’deki altıncı zirvesinde kurulan, Afrika Ekonomik Kalkınması İçin Arap Bankası (Arab Bank for Economic Development in Africa/BADEA); 1.045,5 milyon dolarlık sermayesine, 15 milyon dolarla varan kredilerine, İslami Kalkınma Bankası, Dünya Bankası, OPEC gibi kuruluşlarla geliştirdiği ortak projelere ve desteklediği Afrika İçin Özel Yardım Fonu’na (Special Arab Assistance for Africa/SAFA) karşın, bölgesel kalkınmayı yeterince destekleyememiştir (MENA, 1992: 236).

Yukarıda değinilen sorunlarla ilişkili olarak 1989'da kurulan ve Arap Birliği'nin Afrika ayağını oluşturan, daha çok ekonomik ağırlıklı Mağrip Arap Birliği'nin üye ülkelerin siyasi sorunları nedeniyle başarısızlığa uğraması Arap Birliğinin işlevselliğini kısıtlayan bir diğer problem sahasını oluşturmuştur.²²⁶

5.5.2.2. Körfez Ülkeleri İş Birliği Konseyi (KİK) (Gulf Cooperation Council-GCC)²²⁷

Körfez Ülkeleri İş Birliği Konseyi, yaklaşık 47,5 milyon insanın yaşadığı, görece küçük bir coğrafyayı kapsamına karşın; dünya petrol ticaretinin yaklaşık % 45'inin, Batı Dünyasının petrol ihtiyacının yaklaşık % 60-65'inin karşılandığı Orta Doğu bölgesinde, üretilen petrolün 3/2'sini karşılayan Basra körfezi bölgesini kapsamı nedeniyle küresel bir değer taşıyor (Cordesman, 2004: 1). Örgüt; ekonomik, sosyal ve güvenlik boyutu ile tarihte körfez ülkeleri arasında kurulmuş olan ilk siyasi ortaklıktır.

Kuruluş Antlaşmasında (md. 4) belirtildiği üzere temel amacı; üye ülkeler arasında iş birliği, uyum ve karşılıklı temas sağlamak suretiyle bütün alanlarda birlik oluşturmak olan KİK, üye ülkelerin çatışan ekonomik çıkarları

²²⁶ Fosfat, petrol ve doğal gaz kaynaklarıyla Avrupa'ya enerji sağlaması nedeniyle küresel ölçekte önem arz eden Kuzey Afrika ülkelerinden; Cezayir, Fas, Libya, Moritanya, Tunus'tan oluşan Mağrip Arap Birliği (Arab Magreb Union/AMU) yaklaşık 78 milyon insanı kapsamaktadır. Birliğin ilk sorunu, 1989'da Cezayir'in, Birliğin sekretaryasını Libya ve Tunus'a devretme isteğinin bu ülkeler tarafından reddedilmesi ve Libya Lideri Kaddafi'nin Birlikle ilişkilerini dondurma kararı almasıyla yaşanmıştır. Müteakiben 2005'de Cezayir'in Batı Sahra'nın bağımsızlığı için savaştan Polisario örgütüne destek vermesine Fas'ın karşı çıkması nedeniyle zirve gerçekleştirilememiştir. Ayrıca Moritanya Libya'yı ülkesindeki darbe girişimini desteklemekle suçlaması örgüt içindeki dayanışmanın sonunu getirmiştir.

²²⁷ KİK, 26 Mayıs 1981'de; Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Umman'ın katılımı ile Riyad'da kurulmuştur. Yemen'in Örgüt'e üyelik süreci devam etmekte olup 2016 yılına kadar üyeliğin gerçekleşmesi beklenmektedir. Örgütün başkanlığı üye ülkeler arasında dönüşümle yerine getirilmektedir. Yılda iki olağan toplantısı olan örgüt ayrıca ihtiyaç duyulduğunda da olağanüstü toplantı yapmaktadır. Örgütün kuruluş antlaşmasına göre esasa ilişkin kararlar oylama, usule ilişkin kararlar oy çokluğuyla alınmaktadır.

nedeniyle bu hedefine ulaşamamış olsa da, kurulduğu 1981'den bu yana özellikle siyasi, güvenlik ve enerji boyutuyla küresel bir oyuncu konumunu muhafaza etmiştir (MENA, 1992: 241-242).

KİK'in başlıca organları; devlet başkanlarının katılımıyla oluşan ve gerektiğinde üyeler arasındaki sorunları çözmek amacıyla faaliyet gösteren "Komisyon"u da oluşturan "Yüksek Konsey", dışişleri bakanlarından oluşan "Bakanlar Konseyi" ve gene sekreterin başkanlık yaptığı "Sekreteryadır."

Güvenlik boyutunda; Başlangıçta İran-İrak savaşı yıllarında İran'dan yöneltilen tehdide karşı oluşturulan örgüt Irak'ın Kuveyt'i ile gelişen süreçte güvenlik reflekslerini bir şekilde yerine getirmiştir. Bu kapsamda; Aralık 1982'de "Savunma Konseyi", 1984'de iki tugaydan oluşan (10.000 personel) Yarımada Kalkan Kuvveti (Peninsula Shield Force), 1991'deki Körfez Krizi esnasında Mısır ve Suriye'nin de desteği ile birleşik karargâh ve bir piyade tugayı, 1997'de bölgesel bir erken ikaz ve ihbar sistemi teşkil edilmiştir.

Enerji alanında hidrokarbon üretimi, pazarlanması, yerli üreticilerin eğitimi, rafineri endüstrisinin geliştirilmesi, yurtiçi tüketimin kontrol altına alınması vb. konularda alt komiteler oluşturulmuştur. Ayrıca; 1982'de Umman'ın önerisiyle bölgesel bir petrol boru hattı projesi inşasını, petrolün ihracının engellenmesi durumunda depolanmasını, petrol ambargosu uygulamaya ilişkin esasları kapsayan ortak enerji stratejileri belirlenmiştir.

Müteakiben 1987'de Yüksek Konsey, üretim tesisi herhangi bir şekilde zarar gören KİK üyesi devletin diğer üyelerden ödünç petrol almasına ilişkin karar almıştır.

Ekonomi boyutundaki başlıca gelişmeler arasında; Haziran 1981'de ekonomik iş birliği antlaşması, yatırım, petrol, para ve banka işlemlerinde iş birliği alanlarındaki düzenlemeler, Kasım 1982'de sermayesi 2.100 milyon dolar olan Körfez Yatırım Ortaklığının kurulması, Mart 1983'de KİK ülkeleri arasındaki gümrük duvarlarının kaldırılması ve işçilerin serbest dolaşımına yönelik olarak yapılan düzenlemeler, 1985'de patent ve üretim haklarının korunmasına yönelik iş birliği antlaşması, 1986'da doların değerinin sabitlenememesi nedeniyle başarısızlığa uğramış olsa da üye ülkelerin merkez bankalarının döviz kurlarının ortaklaşa düzenlenmesine yönelik girişimi, 1990'da Körfez Krizinden etkilenen bankalara destek sağlanması yer almaktadır.

Bölgesel ticarete ilişkin olarak 1982'de başlatılan çalışmalar neticesinde bölgesel üreticilerin desteklenmesine yönelik tedbirler alınmış ve 1999 yılında dışarıdan ithal edilen ürünler için standartlar geliştirilmiştir. Bölgesel ticaretin geliştirilmesine yönelik bu çalışmaların yeterli olduğunu söylemek zordur. Geline durum itibarıyla bölgesel ticaret seviyesi oldukça düşüktür. KİK üyelerinin en büyük ticari ortakları Bölge dışı ülkelerdir. Bu durum bölgesel ticaretin koşullarını sağlayamayan KİK ülkelerinin küresel ticaretin de dışına itilmesine neden olmaktadır.

Endüstriyel alana ilişkin olarak 1988'de bölgesel endüstri mallarının korunmasına, bölgesel girişimcilerin Körfez Ülkeleri endüstri kalkınma bankaları tarafından desteklenmesine ve 1999'da yabancı endüstri yatırımlarının Bölgeye çekilmesine ilişkin bir dizi düzenleme getirilmiştir. Endüstri alanındaki bu gelişmelere karşın hidrokarbon sektörüne bağımlı KİK ülkelerinin bu sektörde endüstri ve teknoloji bakımından dışa bağımlı yapıları onları bütün gayretlere rağmen ekonomik yapılanmanın endüstriyel çeşitlilikle zenginleştirilememesine ve dolayısıyla da hidrokarbon endüstrisi dışındaki diğer sektörlerde küresel rekabet gücünden yoksun kalmalarına neden olmaktadır.

Tarım alanında 1983-1987 döneminde su kaynaklarının korunması, kuraklığın önlenmesi, balıkçılık, gübre vb. tarım alanlarında ortak politikalar geliştirilmişse de Bölge hâlen gıda üretimi bakımından kendi kendine yeterli değildir.

Ulaştırma alanında 1985'de başlatılan 1.700 km.lik demiryolu projesi yüksek maliyeti (yaklaşık 4 milyar dolar) nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Bunun yerine 1986'da KİK ülkeleri arasında telekomünikasyon projesi başlatılmıştır.

5.5.2.3. Uluslararası Ortamın Yarattığı Etkileşim

Uluslararası ortamın Bölgeye yönelik etkileri kapsamında; BM'nin; misyonları, barışı destekleme harekâtları ve BMGK kararları, Orta Doğu

Barış Süreci, Akdeniz’de kıyısı bulunan Avrupa devletlerinin girişimiyle oluşturulan 5+5 Diyalogu,²²⁸ AB liderliğindeki; Akdeniz Forumu (Foromed),²²⁹ AGSP (Avrupa Güvenlik Savunma Politikası), Akdeniz Temas Grubu²³⁰ ve Avrupa-Arap Diyalogu,²³¹ BOP’un bir parçası olarak yürürlüğe konan NATO liderliğindeki; Akdeniz Diyalogu (Mediterranean Dialogue/MD)²³² ve İstanbul İş Birliği Girişimi (İstanbul Cooperation Initiative/ICI)²³³ gibi Bölge dışı aktörler tarafından oluşturulan girişimler ile Bölge ülkelerinin üye oldukları başta İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) (Organization of the Islamic Conference-OIC) olmak üzere uluslararası kuruluşlar gelmektedir.

²²⁸ 1980’lerde Fransa tarafından ortaya atılan ve Akdeniz Havzasındaki ülkeler arasında güvenlik, istikrar ve ticari bütünleşmeyi öngören 5+5 Diyalogu fikri Ekim 1990’da Roma’da İtalya ve İspanya liderliğinde; Cezayir, Fas, Fransa, İtalya, İspanya, Libya, Malta, Moritanya, Portekiz ve Tunus’un katılımıyla hayata geçirilmişse de; Lockerbie Faciası, patlak veren Körfez Savaşı, üye ülkeler arasında liderlik çekişmeleri, AB ülkeleri arasındaki fikir ayrılıkları nedeniyle kesintiye uğramış, dışişleri bakanları seviyesinde yapılan ikinci toplantısını ancak 2002’de icra edebilmiş, faaliyet parlamentolar arası ziyaretlerden öteye gidememiştir.

²²⁹ 1994’de Fransa ve Mısır arasında bakanlar seviyesinde kültürel alanda anlayış ve yakınlaşmayı amaçlayan bir girişim olarak başlatılan Foromed, Barcelona süreci ile genişleyerek 12 ülkeyi kapsamıştır (Cezayir, Fas, Fransa, İtalya, İspanya, Malta, Mısır, Portekiz, Tunus, Türkiye ve Yunanistan). Hükümetler üstü bir nitelik taşıyan forumun kurumsal bir yapılanması bulunmamaktadır.

²³⁰ 1994’te, Helsinki Nihai Senedi (1975) ilkelerini de kapsayacak şekilde Akdeniz’de güvenlik ve iş birliği konularını içeren bir gündem ile kurulan AGSP Akdeniz Temas Grubu çalışmalarına bölge ülkelerinden; Cezayir, Fas, İsrail, Mısır, Tunus ve Ürdün katılmıştır.

²³¹ Fransa’nın önderliğinde 1973 Avrupa Zirvesi ile hayata geçirilen ve daha çok ekonomik ağırlıklı konuların AB ve Arap Birliği üyeleri arasında ele alındığı bir forum niteliğindeki diyalog, 1979 Camp David barış görüşmeleri esnasında kesintiye uğramış, 1989’da Fransa’nın Paris Zirvesi ve 1990 Dublin diyalogu girişimleri ile yeniden hayata geçirilmişse de 1992’de Körfez Krizi nedeniyle tekrar duraklamıştır. Diyalogun Arap Birliği ile ilişkileri 2003’ten itibaren canlanmaya başlamıştır.

²³² Avrupa’nın güvenliğinin, Akdeniz’in güvenliği ve istikrarı ile yakından ilişkili olması, dünya deniz ticaretinin yaklaşık 1/6’sının Akdeniz’de gerçekleşmesi, Avrupa kıtasına yakınlığı, doğal kaynakları, aşırı dinci eğilimlerin kontrol altına alınması ihtiyacı, kültürel öğeler, göç vb. sebeplerle Kuzey Afrika ülkelerini Avrupa’nın gündeminde önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenlerle Akdeniz Diyalogu, Kuzey Atlantik Konseyi’nin Aralık 1994 Bakanlar Kurulu toplantısında alınan karar doğrultusunda, 08 Şubat 1995 tarihinde Fas, Moritanya, Tunus, Mısır ve İsrail’in katılımıyla kurulmuş, Aralık 1995’te Ürdün’ün, Şubat 2000’de Cezayir’in katılımıyla üye sayısı yediye ulaşmıştır. Akdeniz Diyalogu yaklaşık 148 milyon insanı kapsamaktadır. Diyalogun başlıca düzenekleri; üyelerin tek başlarına NATO ile yaptıkları antlaşma çerçevesinde yürütülen ortaklaşa faaliyetlerden, NATO harekâtlarına katılım ve iş birliği faaliyetlerinden ve NATO ile yapılan toplantılardan oluşmaktadır (NATO Web Sayfası). 11 Eylül 2001’den sonra NATO’nun Akdeniz Diyalogu kapsamındaki etkinliği artış göstermiştir (Rynning, 2007: 924)

²³³ İstanbul İş Birliği Girişimi, ABD’nin bir BOP uygulaması olarak, Ocak 2004’te NATO Konseyi’ne önerisi üzerine Ağustos 2004 İstanbul Zirvesinde başlatılmıştır. Girişim, Körfez İşbirliği Konseyi üyelerini (Kuveyt, Katar, BAE ve Bahreyn), Irak ve Afganistan’ı kapsamaktadır. Girişim; politik diyalogun geliştirilmesi, karşılıklı çalışabilirliğin sağlanması, savunma reformunun geliştirilmesi, terörizme karşı mücadeleye yardım, KİS’in yaygınlaşmasının önlenmesi gibi bölgesel güvenliğe ilişkin konularda iş birliğinin artırılmasını amaçlamaktadır (NATO Web Sayfası).

BM'nin BOP coğrafyasında başlıca sekiz faaliyeti öne çıkmaktadır.²³⁴ BMGK'nin 2000-2008 döneminde almış olduğu 575 karardan 274'ü Orta Doğu (83 karar) ve BOP coğrafyasının geri kalanına (190 karar) ilişkindir. Bu oran toplam kararların yaklaşık % 48'ini oluşturmaktadır. Orta Doğu'ya ilişkin kararlardan; 30'u Kuveyt ve Irak, 9'u Filistin geri kalan 44'ü ise Orta Doğu'nun diğer sorunları hakkındadır (Ek-4).

2008'yılının son çeyreğinde AB Dönem Başkanlığını üstlenen Fransa'nın Akdeniz Birliği projesi için henüz bir yargıda bulunmak çok erken ise de AB liderliğinde daha önce geliştirilen girişimlerin; seminer ve görüş alışverişi gibi kapsam bakımından yetersiz faaliyetleri içermesi veya dahil olunan Barcelona²³⁵ ve Oslo süreçlerinin sonrasında OBS'nin başarısızlığa uğraması, Bölgede cereyan eden savaşlar, istikrarsızlıklar, Orta Doğu ülkeleri arasında ortak tutum oluşturulamaması, AB ülkelerinin Orta Doğu'ya farklı yaklaşımları nedenleriyle bu zamana kadar başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir.

²³⁴ Orta Doğu'daki başlıca gözlemci ve barışı destekleme faaliyetleri arasında;

- Mayıs 1948'de BM'nin ilk misyonu olarak kurulan, bugün de görevine; Sina, Beyrut, Lübnan, Amman, Ürdün'de devam eden ve Orta Doğu'daki BM barışı destekleme görevlerine yardım sağlayan, merkezi Kudüs'te bulunan UNTSO (United Nations Truce Supervision Organization),
 - Mayıs 1974'ten itibaren Suriye-İsrail arasındaki ateşkesi takip eden ve Golan tepelerinde görevli Avusturya, Kanada ve Polonya'dan 1.300 personel ve UNTSO'dan 95 askerî gözlemcinin katılımıyla oluşturulan UNDOF (United Nations Disengagement Observer Force),
 - Mart 1978'de İsrail'in Lübnan'ı işgalinden sonra Lübnan'da görevlendirilen ve dokuz ülkeden 5.850 personel ve UNTSO'dan 65 askerî gözlemcinin katılımıyla oluşturulan UNIFIL (United Nations Interim Force In Lebanon),
 - 1988-1990 döneminde 25 ülkeden 400 gözlemcinin katılımıyla İran-İrak sınırında görev yapan UNIIMOG (United Nations Iran-Iraq Military Observer Group),
 - Irak'ta 1991'de görev yapan UNIKOM (United Nations Iraq-Kuwait Observer Mission) gelmektedir.
- BOP coğrafyasının geri kalan bölümündeki BM görevleri ise;
- 1964'ten bu yana Kıbrıs'ta görevli UNFICYP (United Nations Reace-Keeping Force In CYPRUS),
 - 1988-1990 döneminde görev yapan UNGOMAP (United Nations Good Officers Mission In Afghanistan), 1991-1992'de Batı Sahra'da görev yapan MINURSO, (United Nations Mission For The Referendum In Western Sahara),
 - Aralık 2001'de Afganistan'da kurulan ve hâlen 26 NATO üyesi, 10 Barış İçin Ortaklık üyesi ve beş NATO üyesi olmayan ülkenin katılımıyla yaklaşık 50.700 personelden oluşturulan Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (UGYK) (International Security Assistance Forces-ISAF) hâlen görevine devam etmektedir.

²³⁵ Barcelona sürecine üye ülkeler: Cezayir, Fas, Filistin, İsrail, Lübnan, Malta, Mısır, Moritanya, Suriye, Tunus, Türkiye, Ürdün ve GKRY olup, yaklaşık 243 milyon nüfusu kapsamaktadır.

Orta Doğu ülkelerinin üye oldukları uluslararası kuruluşlar bakımından durumları ve uluslararası ortamda üstlendikleri konumlarına ilişkin olarak; bunların küresel ortamla bir bütünlük oluşturabilecek nitelikteki yapılanmalardan çok, olmazsa olmaz nitelikteki; BM'nin bazı temel organları ile diğer teknik uluslararası kuruluşlara dahil olabildiklerini söylemek mümkündür.

Sonuç Olarak:

Orta Doğu'nun Batılılar tarafından çizilen ve yönlendirilen siyasal coğrafyası; endüstrileşme yoluyla uluslaşma sürecini yaşamayan, vatandaşlığı cemaat ve aşiret kavramıyla tanımlayan ekonomik ve sosyal yapısı ile baskın kültürel öğelere dayanan elitlerin/aşiretlerin kontrolündeki devletin çoğunlukla toplumun diğer katmanlarını yönetimden dışladığı ve itaate zorladığı kırılğan bir yapı arz etmektedir.

Başarısız totaliter devlet yapılanması ile aşiret-devlet modelinin teokratik yönetim biçiminin yaygın olduğu bu sosyoekonomik ortamın demokratikleştirilmesi, müdahaleler ve Orta Doğu üzerinden cereyan eden küresel güç mücadelesi nedeniyle mümkün olamamıştır. Diğer taraftan son dönemde daha çok ABD kaynaklı demokratikleşme adımları kısa vadede bir taraftan hassas dengeler üzerine kurulmuş olan siyasal yapılanmada istikrarsızlığı körüklerken diğer taraftan da Bölge ülkelerinde Batı karşıtlığını güçlendirmektedir (Bensahel, 2004: 18).

Yapay siyasi sınırların sosyal ve kültürel bütünlük taşımadığı, zayıf devlet geleneği ve sorunlu yönetimlerin yaygın olduğu bu ortamda çoğunlukla tarihî geçmişi olan sosyal, siyasal ve ekonomik gerilimlerden kaynaklanan sorunların çözülmesi mümkün olamamaktadır.

Bölgesel siyasi uyum ve bütünleşmeye yönelik girişimler; ortak çıkarların tanımlanamaması, mevcut sorunlar, liderlik çekişmeleri, kurumsallaşma zafiyetleri ve dış güçlerin müdahaleleri nedeniyle, KİK örneğinde olduğu üzere ya kısıtlı coğrafyalarla ya da Arap Birliğinde olduğu üzere gevşek dayanışmalarla yetinmek zorunda kalmaktadır. Diğer taraftan, bölgesel tek başarılı girişim olan KİK'in kuruluşunda olduğu kadar devam ettirilebilmesinde de ABD'nin sağladığı desteği göz ardı etmek mümkün değildir (Kraig, 2006: 10).

Küresel aktörlerin girişimleriyle oluşturulan; Bölge ülkelerinde yanlış ön yargıların önlenmesi, iş birliğinin geliştirilmesi, terörizmle mücadele, kaçakçılık ve göçün önlenmesi gibi daha çok Batı'nın ihtiyaçlarına yönelik siyasi yapılanmalar, Bölge ülkelerinin; yatırımların artırılması, ekonomik yardım ve iş birliği gibi ihtiyaçlarını karşılamaması vb. beklentilerini karşılamamakta ve Bölge halkı tarafından kabul edilmemektedir. Ayrıca İsrail'in bu girişimlere dahil edilmesi diğer Orta Doğu devletlerinin tepkisine neden olmaktadır.

5.6. Askerî Etkileşim

5.6.1. Askerî Etkileşimin Temel Unsurları

Orta Doğu; ulusal, bölgesel ve küresel savaşların topluca meydana geldiği dünyadaki tek coğrafyadır. Orta Doğu ülkelerinin askerî yapılanması; iç güvenlik ve dış siyasetin başlıca aracı olması nedeniyle bu iki olgu tarafından şekillendirilmiştir.

Orta Doğu'yu askerî bakımdan ayrıcalıklı kılan bir diğer özellik, Bölgede uzun süreli bir savaş hâlinin kesintisiz olarak devam ediyor olmasıdır. Ayrıca cereyan eden savaşlarda; konvansiyonel kuvvet ve silahlardan gayrinizami kuvvetlere, terörist eylemlerden KİS'e, düşük yoğunluktan yüksek yoğunluklu çatışmalara kadar çok çeşitli silah, kuvvet ve yöntemlerin kullanılması, Orta Doğu'ya özgü bir özelliktir (Murray ve Viotti, 1994: 486).

5.6.2. Orta Doğu'daki Askerî Eylemlerin Küresel Güvenliğe Etkisi

5.6.2.1. Askerî Harekâtlar

1945-1994 yılları arasında dünyada yaşanan toplam 114 muhtelif düzeydeki kayda değer çatışmadan 19'u Orta Doğu'da cereyan etmiştir (Cordesman 2006 a: 9). Orta Doğu'nun yakın geçmişinde yaşanan küçük ölçekli çatışmalardan; İsrail'in güney Lübnan'ı işgali (1982-1985), Suriye'nin kuzey Lübnan'ı işgali (1982-1985), Ürdün'ün Ürdün Nehri'nin batı kıyılarını ilhakı (1950) ve İsrail'in bu toprakları geri alması (1964), I. ve II. İntifada (1978 ve 2000) hareketleri, Irak'ın nükleer tesislerini (1981), Beyrut'u (2006) ve Gazze'yi (2009) bombalaması ilk akla gelenlerdir.

Orta ölçekli savaşlar arasında; Arap-İsrail savaşları [İsrail'in Bağımsızlık Savaşı (1948-1949), Süveyş ve Sina Savaşı (1956), Altı Gün Savaşı (1967), Yom Kippur Savaşı (1973)]²³⁶ ve İran-İrak arasında 1980-1988 yılları arasında cereyan eden Körfez Savaşı yer almaktadır.²³⁷ Büyük ölçekli savaşlar ise: Irak'ın Kuveyt'i işgali üzerine Koalisyon ülkelerinin müdahalesiyle gerçekleşen I. Körfez Savaşı (1990-1991)²³⁸ ve ABD ve "Özgürlük Harekâtı" müttefiklerinin Irak'ı işgalini kapsayan II. Körfez Savaşı (2003)dır.²³⁹

Batılı siyaset bilimciler büyük çoğunlukla, Orta Doğu'daki askerî gelişmelerin ölçeklerini esas alınarak, son iki Körfez Savaşı dışındaki çatışmaların tamamının bölgesel nitelikte olduğunu ileri sürmektedirler. Bu tez tarih tarafından teyit edilmemektedir. İçsel dinamiklerden dahi kaynaklansa, Bölgenin sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik küresel konumu ve

²³⁶ Arap-İsrail Savaşlarında; 200.000 insan hayatını kaybetmiş, 3 milyon insan yurtsuz kalmıştır. Savaşların ekonomik maliyeti 300 milyar dolardır.

²³⁷ 2 Ağustos 1980'de başlayan ve 8,5 yıl süren savaşta; iki taraftan bir milyon insan hayatını kaybetmiş, kimyasal silahlar ve balistik füzeler sivil halka karşı kullanılmıştır. Savaşın neden olduğu ekonomik kayıplar sonucunda petrol zengini iki ülke de milyonlarca dolarlık borç yükünün altına girmiş, paraları yaklaşık on kat değer kaybetmiş, ayrıca Irak İran'a 350 milyar dolar savaş tazminatı ödemeye razı olmuştur (Taylor, 2004: 1).

²³⁸ I. Körfez Savaşı'nda ABD'nin 148'i muharebelerde, 145'i muharebe dışında ve dost ateşiyle olmak üzere 293 kaybı olmuştur. Bu savaşta 467 personeli yaralanmıştır. Irak'ın kayıplarının; 3.600'ü siviller 56.000'i askerler olmak üzere yaklaşık 60.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca savaşın sonra, Saddam'ın 35.000 civarında Şii ve Kürt'ü öldürttüğü, savaş sonrası kayıpların 111.000 civarında gerçekleştiği tahmin edilmektedir (Daponte, 1993).

²³⁹ II. Körfez Savaşı'nın başlangıcından 2009 Şubat ayına kadar geçen sürede ABD ve müttefiklerinin 4.562 kaybı bulunmaktadır (ABD Savunma Bakanlığı: 12.02.2009). II. Körfez Savaşı esnasında 600.000 Irak'ının öldüğü ve I. Körfez Savaşı'ndan başlayarak 12.02.2009'a kadar Irak'ın toplam kayıplarının 1.311.696'ya ulaştığı tahmin edilmektedir (Antiwar.com).

Esasen iki Körfez Savaşı arasındaki dönemde çatışmalar alçak yoğunluklu olarak devam etmesi kayıpların savaş dönemleriyle kısıtlı olmadığını ortaya koymaktadır. Aralık 1998-Ağustos 1999 arasında, ABD ve İngiliz uçakları Irak'taki 359 hedefe 1100 füze atmıştır. Bu sayı; Çöl Tilki Harekâtı sırasında saldırılan hedeflerin yaklaşık olarak üç katıdır (Klare, 2005: 102).

yarattığı etkiler; Orta Doğu'da yaşanan bütün askerî gerilimleri küresel kılmıştır.²⁴⁰

Son küreselleşme evresi bakımından I. ve II. Körfez Savaşları ayrı bir bağlam oluşturmaktadır. Bu evrede, Bölgenin kaderini çizen petrolün tarihi; Bölgede yaşanan gerilimlerin, çatışma ve savaşların da tarihiyle örtüşerek bütünsellik arz etmektedir.²⁴¹

Askerî bakımdan ise her iki Körfez Savaşı da nitelik üstünlüğünün zaferinin altını çizmiştir: I. Körfez Savaşı, 16 Ocak 1991'de saat 23.30'da başladı ve 24 Şubat'a kadar süren ilk aşamada (34 gün) sadece hava harekâtına sahne oldu. Bu safhada Koalisyon kuvvetleri gerçekleştirdikleri 2.400 sorti uçuş ile; Irak hava kuvvetlerini muharebe dışı bıraktı, Irak'ın elektrik üretim sisteminin dörtte birini tam tahrip etti, yarısını ağır hasara uğrattı. Ulaştırma yolları ve lojistik tesislerin tahribi ve devam eden ambargonun etkisiyle Irak'ın cepheyi günlük besleme kapasitesi olan 20.000 tonluk ikmal yeteneği 2.000 tona inmişti. Klasik kara harekâtının başladığı 24 Şubat Pazar gününden, sona erdiği 28 Şubat Perşembe gününe kadar dört gün süren savaş, Koalisyon güçlerinin tam başarısı ile sonuçlandı.

²⁴⁰ Örneğin küçük ölçekli çatışmalardan İran'daki ABD Büyükelçiliğinde yaşanan rehine krizi, intifada hareketi küresel ölçekte ilgi yaratması ve küresel ölçekli müdahalelere neden olması sebebiyle küresel nitelik taşımıştır. Orta ölçekli çatışmalardan Süveyş savaşı, İngiltere ve Fransa gibi küresel aktörlerle İsrail'in hem zamanlı saldırısından oluşmasına ilave olarak, krize SSCB ve ABD'nin müdahil olması nedeniyle küresel bir krize dönüşmüştür. Arap-İsrail savaşının ardından petrol ambargosunun yaşanması diğer bir küresel etkidir. İran-İrak savaşına bölgesel güçlere ilave olarak küresel aktörlerin tamamı dolaylı da olsa katılmıştır.

²⁴¹ I. Körfez Savaşına neden olan Kuveyt'in işgali (2 Ağustos 1990), İran-İrak Savaşı'nın ağır ekonomik bedelinden kurtulmak ve ekonomik kazanç sağlamak maksadıyla başlatılmıştı. Koalisyon güçlerinin müdahalesinin ardından bu sefer dünyanın önde gelen ülkelerinin ekonomik kaygılarının öne çıktığı görüldü. II. Körfez Savaşı ile başlayan işgal Irak petrolünün ABD'nin kontrolüne girmesini olanaklı kıldı.

I. Körfez Savaşı aynı büyüklükte ancak muharebe etkinliği ve kalite bakımından farklı iki ordu arasında cereyan etmişti. 2003 Martında çok daha küçük, ama daha da kaliteli bir Batı ordusu, karşısında ise kalitesi çok düşmüş, önceki yenilgisi ve on iki yıllık ambargo nedeniyle yıpranmış, sınırları bozulmuş bir Irak ordusu vardı. Üç haftalık taarruzlar sonucunda Irak ordusu tamamen dağıldı (Keegan, 2005: 93, 135).

5.6.2.2. Terör²⁴²

Dünyada yaklaşık olarak 206 terör örgütü bulunmaktadır. Bunlardan 67'si Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dadır (Demirel, 2003). 2009 itibarıyla; AB'nin terör listesinde 47, ABD'nin terör örgütü listesinde 44 örgüt yer almaktadır. Orta Doğu'da ABD'nin tanımladığı 16 terör örgütü bulunmaktadır.

Son yirmi yılda Orta Doğu'da terörizm, yeni dünya düzeninin yarattığı farklılaşmadan doğan yeni bir boyut ve ivme kazanmıştır. Bu eğilim küresel güvenliği tehdit etmektedir (George vd., 2003: 217). Orta Doğu'da terör giderek etnik, dinî vb. sınıflandırmaları aşmaktadır. Günümüzde terörizm artık marjinal bir olgu değildir (Başeren, 2008: 10). Orta Doğu'da terörü küresel ölçekte belirgin kılan; terör örgütlerinin güç ve etkinlikleri olduğu kadar, bunların Bölgedeki ve Bölge dışındaki devletler tarafından desteklenmeleri, terör örgütlerin birbirleriyle ve uluslararası suç örgütleriyle irtibatı ve terör örgütlerinin küresel ölçekte anlam taşıyacak büyüklükte; insan ve uyuşturucu madde kaçakçılığı vb. faaliyetler icra etmeleridir.

²⁴² Terör ve terörizmin, sosyal, siyasi, ekonomik ve askerî boyutları bulunmaktadır. Bu alt başlıkta, sadece terör eylemleri bakımından Orta Doğu'nun küresel güvenliğe olan etkilerine yer verilmiştir.

Orta Doğu, dünyada terörist eylemlerin ve teröristlerin en yoğun olduğu bölgedir (Yonah, 2008: 70).²⁴³ Son beş yılda Orta Doğu'da aylık ortalama 200-250 terör eylemi meydana gelmiştir. Bölgedeki terör olaylarında 2008 yılında % 10 artış kaydedilmiştir. Ayrıca Orta Doğu'nun civarındaki bölgeler de terör olayları bakımından küresel ölçekte dikkat çekmektedir.²⁴⁴

ABD'nin Irak'ı işgaliyle başlayan süreçte, direnişçilerin terörist eylemleri benimsemeleri nedeniyle Irak terör eylemlerinin odağı hâline gelmiştir. Terör olayları bakımından Irak'ı İsrail ve Lübnan takip etmektedir. Orta Doğu'da terör eylemlerinin yoğun olarak meydana geldiği yerler; Bağdat, Musul, Kerkük, Bakuba, Diyala, Basra, Beyrut, Tel Aviv, Kudüs, Gazze ve Kahire'dir.

5.6.3. Askerî Harcamalar

Soğuk savaş sonrasına tekabül eden ve dünya genelinde savunma harcamalarının azalma eğilimi gösterdiği 1990-1998 döneminde, en büyük azalmanın, % 18'lik bir düşüşle Orta Doğu'da meydana gelmiş olmasına rağmen, bu dönemde bile Bölge ülkeleri, silah dış alımlarında dünyadaki başlıca ülkeler arasındaki konumlarını muhafaza etmişlerdir.²⁴⁵ I. Körfez Savaşı sonrasında Irak'tan yönelen tehdidin ortadan kalkmasına ve İran'ın

²⁴³ Örneğin, Ocak 2009'da dünyada meydana gelen 812 terör olayından 248'i (Irak'ta 235, İsrail'de 10, Yemen'de 2, İran'da 1), Orta Doğu'da meydana gelmiştir. Bunu Pakistan (184 olay), Sri Lanka (103 olay), Afganistan (72 olay) takip etmektedir.

²⁴⁴ Küresel ölçekte en güçlü terör örgütü olan El Kaide, dünyada en fazla katliam yapan terör örgütü PKK-Kadek Orta Doğu, FLN Kuzey Afrika kaynaklıdır. 2009 Ocak ayında Afrika'da meydana gelen toplam 63 terör eyleminden 45'i Somalide, 5'i Sudan'da gerçekleşmiştir.

²⁴⁵ 1990-1998 yılları arasında dünyadaki en büyük silah ithalatçıları listesinde; Suudi Arabistan (22 milyar dolar) 1'inci, Mısır (4,5 milyar dolar) 2'nci, Kuveyt (2,1 milyar dolar) 8'inci, İsrail (2,1 milyar dolar) 9'uncu, İran (1,8 milyar dolar) 13'üncü, BAE (1,7 milyar dolar) 14'üncü sırada yer almıştır (U.S Arms Control and Disarmament Agency).

askerî gerilimi artırmamak yönünde daha temkinli bir tutum izlemeye başlamasına rağmen özellikle Körfez ülkelerinin silahlanma harcamalarında önemli bir artış kaydedilmiştir.²⁴⁶

Savunma bütçeleri itibarıyla Orta Doğu ülkeleri, dünya genelinde önemli bir konumdadır. Bu kapsamda 2008 itibarıyla; Suudi Arabistan (31,05 milyar dolar) 8'inci, Irak Körfez Savaşı öncesinde 17,9 (milyar dolar) 16'nci²⁴⁷, İsrail (13,3 milyar dolar) 17'nci, İran (6,3 milyar dolar) 26'nci, Mısır (3,3 milyar dolar) 42'nci, Kuveyt (3 milyar dolar) 45'inci, Birleşik Arap Emirlikleri (1,6 milyar dolar) 56'nci, Ürdün (1,39 milyar dolar) 59'uncu, Yemen (992,2 milyon dolar) 66'nci, Suriye (858 milyon dolar) 67'nci, Katar (694 milyon dolar) 72'nci, Bahreyn (627,7 milyon dolar) 74'üncü, Lübnan (540 milyon dolar) 77'nci, Umman (252 milyon dolar) 90'ıncı sırada yer almaktadır. Bunlardan Suudi Arabistan dünya savunma bütçeleri toplamının (1.339 milyar dolar) % 3'üne sahip olup, Orta Doğu ülkelerinin toplam

Tablo-17: Orta Doğu Ülkelerinin Savunma Bütçelerinin GSMH'larına Oranı

S.No	Ülke	Oran (%)	S.No	Ülke	Oran (%)
1	Umman	11,4	2	Katar	10
3	Suudi Arabistan	10	4	Irak	8,6
5	Ürdün	8,6	6	İsrail	7,3
7	Yemen	6,6	12	Suriye	5,9
16	Kuweyt	5,3	22	Bahreyn	4,5
39	Mısır	3,4	43	BAE	3,1
45	Lübnan	3,1	67	İran	2,5

Açıklama:

- Dünya ortalaması % 2'dir. Dünya ortalaması toplam 173 ülke arasındaki sıralamada 80'inci sıraya karşılık gelmektedir.

- Bu oranlamada ABD % 4,06 ile 28'inci sırada yer almaktadır.

Kaynak: CIA, *The World Factbook*,2008.

²⁴⁶ I. Körfez Savaşı'nın öncesinde, ABD savaş bütçesine; diğer donör ülkelerle birlikte Suudi Arabistan 16,80, Kuveyt 16,01, BAE 3,50 milyar dolar katkıda bulunmuşlardır. Körfez ülkeleri ayrıca milyarlarca dolarlık silah satın almışlardır (Gerger, 2006: 460). Bu kapsamda, hemen ardından ABD Dışişleri Bakanı Marilyn Albright'in zaferin faturası olarak Suudi Arabistan'a 20 milyon dolar tutarındaki Yamaha silahlanma projesini direktmesi dikkat çekicidir.

²⁴⁷ Hâlen Irak'ın savunma bütçesi 2 milyar civarındadır (Pollack, 2003: 63).

savunma bütçeleri (82,2239 milyar dolar) dünya ülkeleri toplamının % 6,1'ini oluşturmaktadır (SIPRI, 2007). Bu oran Bölge coğrafyasının büyüklüğü ile birlikte dikkate alındığında Orta Doğu ülkelerinin savunma bütçelerinin dünya geneline oranla ne kadar yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Orta Doğu ülkelerinin silahlanmaya verdikleri önemin bir diğer göstergesi, GSMH'lerinin savunma bütçelerine oranıdır. Özellikle petrol gelirleri nedeniyle yüksek GSMH'ya sahip olan Körfez ülkelerinde bile bu oranın oldukça yüksek olması dikkat çekmektedir (Tablo-17).

5.6.4. Askerî Yapılanma ve Silahlı Kuvvetlerin Durumu

Askerî yapılanma iç istikrarın başlıca dayanağıdır. Bu nedenle Bölge ülkelerinin silahlı kuvvetleri her şeyden önce rejimin korunmasına ve muhalefete karşı bir yapılanma arz etmektedir. Bu kapsamda; güçlü iç istihbarat teşkilatları, düzenli ordu içerisinde rejimin muhafızı niteliğindeki seçkin birlikler öne çıkmaktadır. Irak'ta Cumhuriyet Muhafızları düzenli ordu birliklerine yakın kuvvete sahiptir. İran'da Devrim Muhafızları, Suudi Arabistan'da Ulusal Muhafızlar bu nitelikte birliklerdir.

5.6.4.1. Personel Mevcutları

Orta doğu ülkelerinin silahlı kuvvetleri insan yoğun bir yapı arz etmektedir. Bu suretle hem teknolojik eksiklikler kapatılmaya çalışılmakta hem de geniş istihdam alanı yaratılarak işsizliğin önüne geçilebilmektedir.

Bölge ülkelerinde bin kişiye karşılık gelen asker sayısı dünya ortalamasının oldukça üzerindedir. Bu oranlama bakımından dokuz ülke (İsrail, Lübnan, Ürdün, Suriye, Bahreyn, BAE, Katar, Umman, İran) ilk 25 arasında yer almaktadır. İran, Mısır ve Suriye sırasıyla dünyanın en kalabalık 8'inci, 11'inci ve 16'ncı silahlı kuvvetlerine sahiptir (Tablo-18).

Tablo-18: Orta Doğu Ülkelerinin Silahlı Kuvvetlerinin Personel Mevcutları							
S.No*	Ülke	Personel Mevcudu**	1000 Kişiyeye Karşılık Gelen Asker	S.No*	Ülke	Personel Mevcudu**	1000 Kişiyeye Karşılık Gelen Asker
8/22	İran	545 - 350 - 11.390	11,74	11/44	Mısır	- 450 - 254 405	5,81
16/11	Suriye	- 296 - 132 - 108	15,98	20/42	Irak	- 266 - 0 - 242	5,95
25/36	Suudi Arabistan	- 199 - 20 - 15	6,80	32/4	İsrail	-177 - 408 - 8	23,90
45/8	Ürdün	- 100 - 35 - 10	17,40	57/6	Lübnan	- 72 - 0 - 13	19,80
60/97	Yemen	- 65 - 40 - 70	3,22	73/14	BAE	- 51 - 0 - 0	14,50
76/21	Umman	- 42 - 0 - 11	11,90	107/37	Kuveyt	- 16 - 24 - 7	6,64
115/15	Katar	- 13 - 0 - 0	14,4	116/13	Bahreyn	- 11 - 0 - 21	15,4

Açıklama:
(*) Toplam 166 ülke içerisinde personel mevcutları toplamına göre sıralama/1000 kişiye karşılık gelen askerî personel bakımından dünya devletleri arasındaki sıralama
(**) 1'inci rakam: Hâlen silâh altındaki personel mevcudu (aktif),
2'nci rakam: Yedekler,
3'üncü rakam: Yarı askerî kuvvetler (paramilitary).

Kaynak: Cordesman, Anthony H, **The Middle East Military Balance: Definition, Regional Developments and Trends**, Washington, CSIS, 2006.

5.6.4.2. Harp Silah ve Araçları

Körfez ülkeleri dışındaki ülkeler çoğunlukla eski model harp silah ve araçları envanterine sahiptir. Özellikle, Mısır, Suriye gibi kendi harp sanayisi olmayan ülkeler düşük teknoloji ürünü olan eski SSCB silahlarının idamesinde ciddi güçlüklerle karşılaşmaktadır.

Muharebe tankı bakımından; Suriye (4.100) dünyada 5'inci, Mısır (3.680) 8'inci, İsrail (3.650) 9'uncu, İran (1.800) 14'üncü, Yemen (1.250) 19'uncu, Ürdün (1179) 21'inci Suudi Arabistan (1055) 22'nci sırada yer almaktadır.

Savaş uçağı bakımında; Mısır (567) dünyada 7'nci, Suriye (472) 9'uncu, Yemen (463) 10'uncu, İsrail (440) 11'inci, Suudi Arabistan (291) 20'nci ve İran (214) 24'üncü sırada yer almaktadır.

Deniz kuvvetleri bakımından Bölge ülkelerinin sahip oldukları deniz sınırlarında farklılıklar bulunduğundan her hangi bir değerlendirmeye esas oluşturabilecek veri bulunmamaktadır.

KİS bakımından; İsrail ve İran'ın asgari nükleer kirlilik yaratabilecek ölçüde nükleer teknolojiye sahip oldukları bilinmekle birlikte her iki ülke de bu yeteneğe sahip olduklarını ne kabul etmişler, ne de yalanlamışlardır. İran ve Suriye'nin bu silahlara sahip olduğu, İsrail ve Mısır'ın kimyasal silah üretmekten vazgeçtikleri bilinmektedir. Bölge ülkelerinin tamamı bir harp durumunda kısa süre içerisinde biyolojik kirlilik yaratabilme yeteneğine ulaşabilmeleri mümkün olmakla birlikte bu silahın atma vasıtaları ile kullanılmasını olanaklı kılacak teknolojileri bulunmamaktadır. Mısır, İsrail, İran, Suriye ve uzun menzilli balistik füzeye sahip olup, bunlardan İran ve İsrail füze teknolojisine de sahiptir (Cordesman, 2006 a: 21).

Sonuç Olarak:

Silahlı kuvvetler, Orta Doğu ülkelerinin çoğu için devletin iç istikrarının temel dayanağıdır. Bu nedenle silahlı kuvvetler aynı zamanda içe karşı da yapılandırılmıştır.

Orta Doğu ülkelerinin Irak hariç, tamamı silahlanma yarışı içindedir.²⁴⁸ Bölgedeki etnik gruplardan sadece Kürtler ağır silahlara sahiptir. Küçük Körfez ülkelerinden hiç biri Bölgede konuşlu bulunan ABD gücünden yardım almaksızın veya bir ittifak oluşturmaksızın, İran'a karşı kendisini savunabilecek güçte değildir. İsrail bütün komşularına karşı nitelik ve teknoloji üstünlüğü ile askerî bakımdan avantajlı bir konuma sahiptir.

Mısır, Suriye ve Yemen başta olmak üzere; çoğunluğu SSCB silahlarıyla donatılan silahlı kuvvetlerinin; ekonomik sıkıntılar, hantal yapılanma, düşük teknoloji, yedek parça, teknik ve lojistik yetersizlikler nedeniyle muharebe etkinlikleri büyük ölçüde zayıflamıştır. Bölge ülkelerinden sadece İran ve İsrail yerli harp sanayisine sahip olup, İsrail Batı orduları standardında yeterliliğe sahiptir (Cordesman, 2006 b: 44).

Bölgeye yönelik en büyük silah ihracatçısı ABD, İngiltere ve Fransa'dır. İsrail hariç, Bölge ülkelerinin sahip oldukları balistik füzelerin menşei; Kuzey Kore ve Çin'dir.

²⁴⁸ Irak'ın Körfez Savaşı öncesinde 55 tümen, 1.100.000 personel, 5.700 tank, 8.000 zırhlı araç, 3.100 muhtelif top, 650 savaş uçağından oluşan ve dünyanın önde gelen askerî güçlerinden birini oluşturan silahlı kuvvetleri, I. Körfez Savaşı'ndan sonra % 55-60 oranında kuvvet kaybetmiş, II. Körfez Savaşı ile birlikte askerî bir güç olma niteliğini büyük ölçüde kaybetmiştir (Pollack, 2003: 62).

5.7. Ekonomik Etkileşim

5.7.1. Ekonomik Etkileşimin Temel Unsurları

Sınırları ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın Orta Doğu, zengin petrol ve doğal gaz rezervleri, bu kaynakların küresel ölçekte üretilme kapasitesi, stratejik enerji nakil hatlarını ve ulaştırma yollarını kontrol edebilme yeteneğiyle öne çıkmaktadır. Bölgenin bu özelliği küreselleşme ile olan etkileşim hususundaki her şeyi açıklamakta yeterli olmamakla birlikte diğer etkenler üzerindeki belirleyici özelliğiyle ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.

Orta Doğu'nun Stratejik enerji kaynakları dışında; ticaret, sanayi ve hizmet sektöründe küresel ekonomik sisteme girdi sağlayabilecek dinamikleri bulunmamaktadır. Bu konudaki tek istisnayı oluşturan, KİK ülkelerinin küresel sermaye piyasalarındaki etkinliği ise petrol gelirlerinden kaynaklanmaktadır.

5.7.2. Orta Doğu'nun Küresel Enerji Güvenliğine Etkisi²⁴⁹

5.7.2.1. Petrol

Petrolün Bölge ülkeleri ve küresel başat güçler arasındaki paylaşım mücadelesi Orta Doğu'nun yakın tarihindeki en belirleyici unsurlardan biri olmuştur.²⁵⁰ Petrol, Orta Doğu'nun yakın tarihine egemen olan istikrarsızlıkların, gerginliklerin, kriz ve savaşların ya nedenleri arasında yer almış ya da bu olaylarda bir vasıta/baskı aracı olarak kullanılmıştır.

²⁴⁹ Enerji güvenliği; enerjinin "bulunabilirlik", "erişebilirlik" ve "kabul edilebilirlik" ilkelerini içeren bir kavramdır. Bu kapsamda enerji güvenliği kısaca "makul fiyatla kesintisiz olarak sürdürülebilir ve güvenilir arz" olarak tanımlanmaktadır (Ediger, 2007: 3)

²⁵⁰ Orta Doğu'daki petrolün ilk bölüşümü I. Dünya Savaşı'nın ardından gerçekleşmiştir. Bu dönemde bağımsızlıklarını yeni kazanan devletler, petrol üzerindeki egemenlik haklarını bir müddet daha Batılı devletlere bırakmak durumunda kalmışlardır. 1970'li yılların sonlarında Libya, Cezayir ve İran'da millileştirme politikaları yürürlüğe konulmuş, diğer petrol üreticileri ise ülkelerindeki yabancı şirketlerdeki paylarını artırmak suretiyle petrol üzerindeki denetimlerini kazanma yoluna gitmişlerdir. Ocak 1968'de Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü (Organization of Arab Petroleum Exporting Countries OAPEC) bu ortamda kurulmuştur (Aylan, 2006: 236). II. Dünya Savaşından sonra SSCB ve ABD'nin küresel güç mücadelesinin bölgeye yansımada petrolün stratejik konumu belirleyici olmuştur.

Dünya enerji ihtiyacının 2030 yılına kadar % 55 oranında artacağı, bu ihtiyacın karşılanmasında fosil yakıtların (petrol, doğal gaz ve kömür) 2005'te % 81 olan payının 2030'da % 82'ye çıkacağı, bunda 2005'de % 35 olan petrolün payının 2030'da % 32'ye düşeceği ancak talepteki genel büyümenin; dünyanın yıllık petrol ihtiyacında ortalama % 1,3'lük artışa neden olacağı tahmin edilmektedir. Bu durumda; 2006 yılında 84,7 milyon varil/gün olan üretim düzeyinin % 37'lik bir artışla 2030 yılında 116 milyon varil/gün'e ulaşması beklenmektedir (IEA, 2007: 73-79). Bu veriler, Orta Doğu'nun petrol ve doğal gaz bakımından küresel konumlanmasının yapıldığı bölümde (md. 4.2.3.Bölgenin Doğal Kaynaklar, s.255) sunulan bilgilerle birlikte değerlendirildiğinde; Bölgenin yakın geçmişine ve bugününe etken olan mevcut eğilimin öngörülebilir gelecekte de değişmeyeceği anlaşılmaktadır.

2006-2030 yılları arasında kalan dönemde; petrole talebinin küresel güvenliğe etki edebilecek yansımaları şunlardır (Tablo-19):

- Petrol talebinde bugün % 41 artış kaydeden gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçları 2015'de % 47 düzeyine, 2030'de ise % 50'nin üzerine çıkacaktır. Bu durum, 2006'da 28,8 milyon varil/gün olan talebin 2015'de 38,7 milyon varil/gün'e, 2030'da 53,3 milyon varil/gün'e ulaşması anlamına gelmektedir.

Tablo-19: 2006-2030 Döneminde Dünya Petrol Talebi (milyon varil/gün)				
	2006	2015	2030	2006-2030 %
OECD K. Amerika*	24,9	27,7	30	5
Rusya	2,6	3,0	3,3	9
AB	13,8	14,0	13,8	0
Çin	7,1	11,1	16,5	3,6
Gelişmekte Olan Ülkeler**	28,8	38,7	53,3	2,6
Dünya	91,1	89,5	116,3	1,3

Açıklama:
 (*) OECD Kuzey Amerika: ABD, Kanada ve Meksika.
 (**) Gelişmekte Olan Ülkeler: Çin, Hindistan, diğer Asya ülkeleri, Orta Doğu, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri.
Kaynak: IEA, **World Energy Outlook 2007**, (Tablo:1-2'den sadeleştirilmiştir.)

- Hâlen petrol talebi bakımından ABD birinci sırada olup 2030'a kadar ortalama % 0,8-1'lik bir artışla 2010 yılından itibaren Çin'in arkasına düşecektir.

- Çin 2030 yılına kadar artan petrol ihtiyacı dünya tüketiminin yaklaşık % 40'ına ulaşacaktır. Bu dönemde; 2006'da 7,1 milyon varil/gün olan Çin'in petrole olan ihtiyacı % 3,6 artış göstererek 16,5 milyon varil/gün'e çıkacaktır (IEA, 2007: 80).

Dünyanın artan enerji ihtiyacının büyük çoğunluğu, bugün olduğu gibi petrol ve türevleri ile karşılanacaktır. Böylece 2006'da 36 milyon

varil/gün olan petrol üretimi 2015'te 46 milyon varil/gün'e, 2030'da 61 milyon varil/gün'e ulaşacaktır. Bu ihtiyacın karşılanmasında OPEC üyesi ülkelerin hâlihazırda % 42 olan payları, 2030'da % 52'ye ulaşacaktır. Bu artışta Orta Doğu ülkeleri belirleyici bir konum üstleneceklerdir (IEA, 2007 c: 81). Başlıca üreticilerin dönem içerisindeki seyirleri şu şekilde gerçekleşecektir (Tablo-20):

- Orta Doğu; 2006'da 24,1, 2015'te 31,8, 2030'da 45,0 milyon varil/günlük üretimiyle dünyanın en büyük petrol üreticisi olma konumunu ve ortalama % 2,6 üretim artışıyla en fazla üretim artışı sağlayan bölge olma konumunu artırarak muhafaza edecektir.

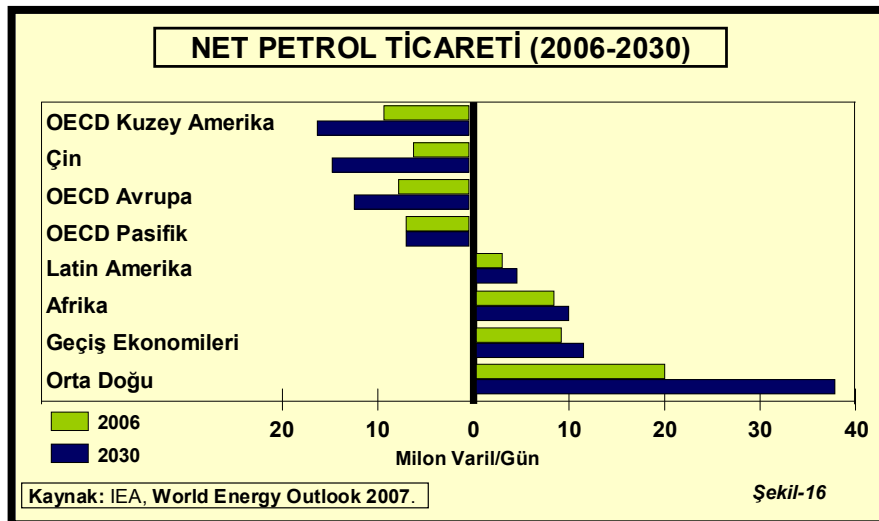
Tablo-20: 2006-2030 Döneminde Dünya Petrol Arzı (milyon varil/gün)

	2006	2015	2030	2006-2030 %
ABD	7,1	6,7	6,3	-0,5
Rusya	9,7	10,9	11,2	0,6
AB	5,2	3,4	2,5	-3
Çin	3,7	4,0	3,4	-0,3
Gelişmekte Olan Ülkeler*	14,9	17,1	17,8	0,7
Latin Amerika	4,1	5,5	7,1	2,3
Afrika	2,6	3,3	3,6	1,3
Geçiş Ekonomileri	12,4	14,9	17,2	1,4
Orta Doğu	24,1	31,8	45	2,6
Dünya	84,6	98,5	116,3	1,3

Kaynak: IEA, **World Energy Outlook**, 2007.
(Tablo:1-3'ten sadeleştirilmiştir.)

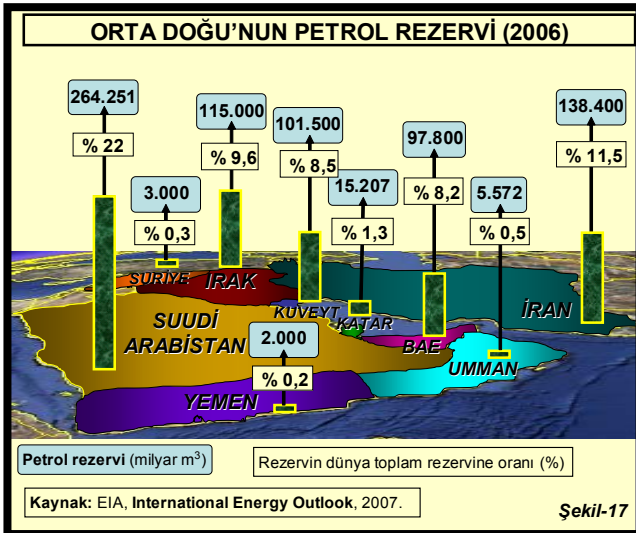
- Orta Doğu'yu geçiş ekonomileri olarak adlandırılan eski SSCB ülkeleri (Rusya dahil), bir başka ifadeyle BOP'un Asya'daki ülkeleri % 1,4'lük artışla takip edecektir. Bu ülkelerin 2006'da 12,4 milyon varil/gün olan üretimleri 2030'da 17,2 milyon varil/günlük seviyeye ulaşacaktır.
- Bu iki bölgeyi tek haneli büyüklükteki; Latin Amerika (7,1 milyon varil/gün üretim ve % 2,3'lük artış), Kanada (4,9 milyon varil/gün üretim ve % 6,2'lik artış) ve Afrika (3,6 milyon varil/gün üretim ve % 1,3'lük artış) takip edecektir.
- Dönem içerisinde; Rusya'nın üretimi % 0,6, gelişmekte olan ülkelerin üretimi % 0,7 oranında artacak, ABD'nin üretimi % -0,5, Avrupa ve Çin'in üretimi % -0,3 azalacaktır (IEA, 2007: 81,82).

Petrolün talep ve arz dengesi sadece fiyatını değil enerji güvenliğinin esaslarını da belirler. Bu bağıntıyı; küresel güçlerin petrol üretim miktarları ile ithalat miktarları arasındaki farkı ifade eden "Net Petrol Ticareti" kavramı açıklamaktadır (Şekil-16). Buna göre hâlen 20 milyon varil/gün olan Orta Doğu'nun net petrol ticareti 2030'da yaklaşık 37 milyon varil/gün'e ulaşacaktır. Diğer taraftan en büyük petrol ithalatçısı olan Kuzey Amerika, Çin ve Avrupa'nın net petrol ticareti açık vermeye devam edecektir.

Bunlardan, 2006'da yaklaşık 4 milyon varil/gün olan negatif net petrol ticareti olan Çin'in açığı 2030'da yaklaşık 15 milyon varil/gün'e ulaşacaktır (Şekil-15). Bu durum, ABD'nin BOP vasıtasıyla; AB ve Rusya'yı kontrol altına almasını, Çin ve Japonya'yı tecrit etmesine yönelik çabalarını, son zamanlarda ABD, Çin ve AB'nin Afrika'ya ilgi duymaya başlamasını açıklamaktadır. Net petrol ticareti sıralamasında birinci konumda bulunan Orta Doğu'nun küreselleşmenin bu evresini nasıl etkilediği ayrıca izahı gerektirmeyecek şekilde açıktır.

Orta Doğu ülkelerinin petrol rezervlerinin büyüklüğü (Şekil-17) ile gerçekleştirilen petrol üretimi ve ihracatı Bölgenin küreselleşme ile olan ekonomik etkileşimini ortaya koymaktadır (Şekil-18).

ORTA DOĞU'NUN PETROL ÜRETİMİ VE SATIŞI (2007)				
Orta Doğu'nun Petrol Üretimi		Orta Doğu'dan İthalat		
	Milyon Ton	Dünya Payı	Milyon Ton	
İran	212,1	5,4	ABD	110,4
Irak	105,3	2,7	Kanada	7,0
Kuveyt	129,6	3,3	Meksika	0,8
Umman	35,5	0,9	G. Amerika	4,5
Katar	53,6	1,4	Avrupa	146,6
S. Arabistan	493,1	12,6	Afrika	38,1
Suriye	19,6	0,5	Avustralya	7,7
BAE	135,9	3,5	Çin	78,8
Yemen	15,8	0,4	Japonya	199,9
Diğer OD Ülkeleri	1,4	-	Singapur	42,0
Toplam	1201,9	30,8	Diğer Asya ve Pasifik	336,6
K. Amerika	643,4	16,5	Diğer	3,0
			Dünya	975,3

Kaynak: BP, Statistical Review of World Energy 2008. Şekil-18

5.7.2.2. Doğal Gaz

Dünya enerji ihtiyacındaki artışın karşılanmasında 2005 yılında % 21 (2.854 milyar m³) olan doğal gazın payının ortalama % 2,31'lik artışla 2030'da % 22'ye (4.779 milyar m³) ulaşacağı hesaplanmaktadır (IEA, 2007: 85).

Bu nedenle dönem çerisinde doğal gaza olan talep petrole oranla daha büyük oranda gerçekleşecektir.²⁵¹

Doğal gaz talebindeki artışın bölgelere göre dağılımına bakıldığında; % 20 ile Orta Doğu, % 13 ile geçiş ekonomileri, % 12 ile OECD Kuzey Amerika, % 11 ile Avrupa, % 10 ile Çin ve Latin Amerika'nın ilk beş sırayı paylaştıkları görülmektedir. Ancak talepte en çok artış gösteren ülke ve bölgeler, doğal gaz üretimi olanakları nedeniyle çoğunlukla ihtiyaçlarını karşılayabileceklerdir.

2005-2030 döneminde doğal gaza olan talep ve arzın küresel güvenliğe

	2005		2015		2030		2006-2030	
	Talep	Arz	Talep	Arz	Talep	Arz	Talep	Arz
Orta Doğu	261	304	394	589	639	940	3,6	4,6
Geçiş Ekonomileri	663	814	789	947	914	1155	1,3	1,4
Rusya	431	639	516	702	586	823	1,2	1
Kuzey Amerika	765	743	887	820	994	839	1,1	0,5
Avrupa	550	315	639	292	771	251	1,4	-0,9
Çin	51	51	131	103	238	111	6,4	3,2
Latin Amerika	118	134	193	217	302	372	3,8	4,2
Dünya	2854	2864	3689	3689	4779	4779	2,1	2,1
Açıklama:		Arzı talebinden düşük/açık veren		Arz eğilimi talep eğiliminden büyük				
Kaynak: IEA, World Energy Outlook , 2007. (Tablo:1-4 ve 1-5'ten sadeleştirilmiştir.)								

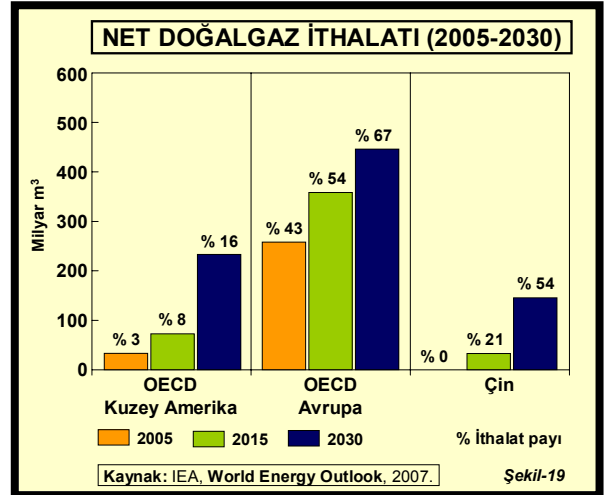
²⁵¹ Doğal gaz hâli hazırda; maliyet, emniyet, ulaştırma olanakları, kullanılabilirlik ve ulaşabilirlik imkânlarındaki kısıtlılıklar nedeniyle daha çok kıtasal enerji kaynağı niteliğinde olup petrol ölçüsünde küresel boyutta değildir (Lesser, 2004: 209). Günümüzde dünya doğal gaz rezervlerinin % 95'inin henüz çıkarılmadığı yolunda tespitler bulunmaktadır (Global Trends 2015, 2001: 28).

etki edebilecek yansımaları şunlardır (Tablo-21):

- Orta Doğu ve geçiş ekonomilerinde arz eğilimi talep eğiliminden fazla gerçekleşeceğinden bu bölgeler küresel ihracatçı konumunda olacaklardır.
- Rusya yaklaşık 200 milyar m³ arz fazlasıyla kıtasal ihracatçı konumunu muhafaza edecektir.
- Kuzey Amerika, Avrupa ve Çin artan doğal gaz taleplerini kendi üretim imkânlarıyla karşılayamayacaklarından dışa karşı bağımlı olacaklardır. Bunlardan en fazla açık verecek olan Avrupa'nın (520 milyar m³ kendi imkânlarıyla karşılanamayacak talep) ihtiyaçlarının ancak yarısından azı Rusya tarafından (237 milyar m³ arz fazlası) karşılanabilecektir. Avrupa ihtiyaçlarının geri kalanını (283 milyar m³ Rusya tarafından karşılanan miktar dışındaki ihtiyaç), bugün olduğu gibi Mağrip'ten karşılamayacak,²⁵² karşılanamayan miktarın Orta Doğu'dan (237 milyar m³ arz fazlası) tedarik edilmesi yoluna gidecektir. Kuzey Amerika ve Çin ihtiyaçlarını küresel ihracatçı konumunda olan Orta Doğu ve geçiş ekonomileri ülkelerinden karşılayacaklardır.

Doğal gaza olan arz ve talebin bölgesel ölçekteki mukayesesi sonucunda ortaya çıkan "Net Doğal Gaz İthalatı" kavramı, küresel enerji güvenliğine

yönelik olarak ortaya çıkacak olan gerilimi doğrulamaktadır (Şekil-19).

²⁵² Avrupa doğal gaz ihtiyacının yaklaşık % 25'ini Kuzey Afrika ülkelerinden karşılamaktadır. Bu kapsamda, İspanya, İtalya, Portekiz ve Fransa doğal gaz bakımından Kuzey Afrika ülkelerine bağımlıdır. Örneğin, İspanya ihtiyaç duyduğu doğal gazın % 70'ini, Portekiz % 90'ını Cezayir'den ithal etmektedir (Lesser, 2004: 210).

5.7.3. Ekonomik Yapılanma

Orta Doğu ve Kuzey Afrika, dünya ekonomilerinin toplam GSMH (2006 verilerine göre, 58,6 trilyon dolar)nın % 3'ünü kapsamaktadır. 1995-2006 döneminde kalkınmakta olan ülkelerin dünya GSMH'sındaki payı artış kaydetmesine karşın, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ile Sahra Altı Afrika'nın paylarında değişiklik meydana gelmemiştir. (WB, 2008 a: 193).²⁵³

Orta Doğu ülkelerinin ekonomik yapılanması; ekonomik kapasiteleri ve performansları birbirlerinden büyük farklılıklar göstermektedir. Bölge ülkelerinin ekonomik yapılanmasında 1980'lerden buyana büyük değişiklikler yaşanmamıştır. Petrol ve doğal gaz ticareti dışında küresel ekonomi ile bütünleşme gerçekleşmemiştir. Ekonomik yapının parçalanmışlığı ve dışa kapallığı 1930'lu yılların özelliklerini taşımaktadır. Bölge ülkelerinin makro ekonomik ölçekte yaşadığı sorunlar, başlıca üç kaynaktan beslenmektedir: 1) Ekonomik büyümenin gerçekleştirilememesi 2) Genç nüfusun artışı ve işsizliğin önlenememesi 3) Yatırım noksanlığı (Richards, 2004: 61).

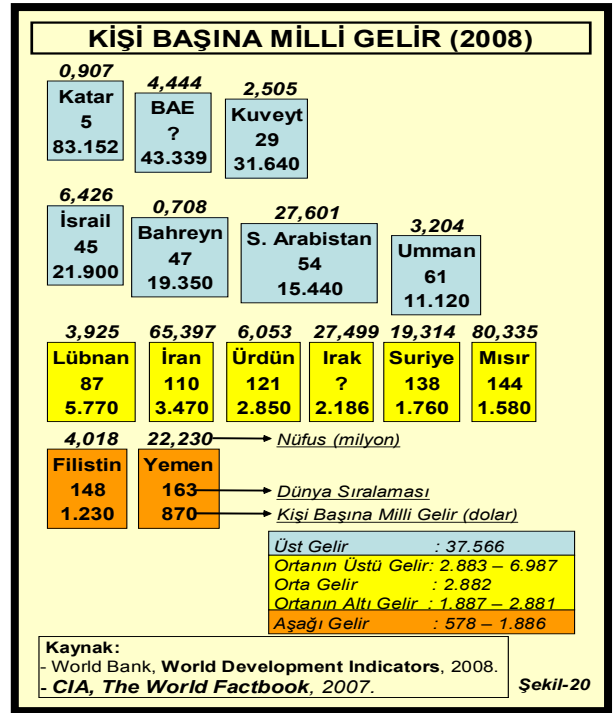
Orta Doğu devletlerinin petrole bağımlı ekonomileri, fiyatlardaki dalgalanmalara karşı hassastır. Bölgenin petrol üreticisi ülkelerinin fiyatları belirleme ve petrol gelirinden elde ettikleri kârı artırma olanakları kısıtlıdır.²⁵⁴

²⁵³ Dünya GSMH'da gelişmiş ülkelerin payı % 59'dur. Kalkınmakta olan ülkelere; Doğu Asya ve Pasifik bölgesinin payı % 14, Avrupa ve Orta Asya ile Pasifik bölgelerinin her ikisinin de % 8, Güney Asya'nın % 6 ve Sahra Altı Afrika'nın ise % 2'dir.

²⁵⁴ 1973-1982 petrol krizinin ardından ABD ve Avrupa'nın petrol ithalatını dengeli şekilde dağıtmaya başlaması, ABD'nin petrol fiyatlarını ekonomik, askerî, siyasi vasıtalarla kontrol altında tutması ve OPEC'te uygulanan kotalar nedeniyle, petrol üreticisi bölge ülkelerinin petrol fiyatlarını belirleme olanakları kısıtlanmıştır. Üretim ve satış maliyetleri dışında petrolün fiyatını belirleyen pek çok etken ve kuruluş bulunmaktadır. Bu kuruluşların başında: 1) OPEC 2) OPEC'e üye olmayan büyük üreticiler (Rusya, Meksika, Norveç vb.) 3) OECD/IEA 4) ABD 5) Büyük petrol şirketleri 6) Uluslararası borsalar 7) Enerji konulu yayınlar ve düşünce kuruluşları gelmektedir (Yücel, 1994: 403).

Fiyatlardaki dalgalanmaların neden olduğu sorunlar; diğer sanayi sektörlerinin gelişmemiş olması, kaynak yaratma olanaklarının kısıtlılığı ve dışa bağımlılık nedeniyle aşılamamaktadır.²⁵⁵ Petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların sıklığı, kalkınma programlarını düzenli olarak uygulama olanaklarını kısıtlamakta, petrol üreticisi olmayan Bölge ülkelerinin ekonomilerinde ağır hasar yaratmaktadır.²⁵⁶

Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da 2008 itibarıyla, kişi başına düşen millî gelir, ortalama 2.794 dolar olup, bu oran Dünya Bankası verilerine göre "orta gelir" grubuna karşılık gelmektedir. Kişi başına düşen millî gelir bakımından; Körfez'in Arap devletleri ile İsrail "üst gelir", Gazze ve Batı Şeria'daki Filistinliler ile Yemen "aşağı gelir", geri kalan

devletler ise "orta gelir" grubunda yer almaktadır (WB, 2008 a) (Şekil-20).

²⁵⁵ Petrolün dolar üzerinden satılması, petrol gelirlerinin Batı bankalarına yatırılması, Batı'dan ithal edilen ürünlere harcanması, buna karşın yatırıma dönüştürülememesi olarak tanımlanan Pero-dolar ekonomisi ve dış borç yükü dışa bağımlılığı artırmaktadır (Lesser, 2004: 189).

Ayrıca, dünya genelinde yıllık 4 trilyon dolar (petrolün varilinin 55-60 dolar olması halinde) olduğu değerlendirilen petrol gelirinin, sadece bir trilyonunu üretici ülkeler almakta, gelirin geri kalanı petrolü işleyen, taşıyan ve dağıtan şirketlere gitmektedir. Bunun da % 80'i beş büyük şirket (BP, Shell, Exxon-Mobil, Chevron-Taxaco ve Total-Elf) arasında bölüşülmektedir (Arı, 2007: 49)

²⁵⁶ Petrol fiyatlarındaki 20 dolarlık artış dünya genelinde GSMH'da % 1'lik artışa yol açmaktadır. Talep düşmesi ve maliyet artışından kaynaklanan daralma yılda 800.000 kişinin işsiz kalmasına neden olmaktadır. (Arı, 2007: 50).

Petrol fiyatları; arz ve talep dengesinden üretim ve ulaştırma vasıtalarının fiziki güvenliğine, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklardan savaş ve krizlere kadar çok çeşitli etkenlerden farklı şekilde etkilenmektedir. Örneğin; 1956 Süveyş Bunalımında 17 dolar civarında seyreden petrol fiyatı 1973 Yom Kippur Savaşında 45 dolara, 1979 İran Devriminde 90 dolara ulaşmıştır. 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgalinde 35 dolar olan petrol fiyatı, 1999 Asya Finansal Krizinde 15 dolara düşmüş, 2000'de 20 doların biraz üstünde seyrederken 11 Eylül saldırısının ardından tırmanışa geçmiştir. 2003'de ABD'nin Irak'ı işgali ile başlayan süreçte tırmanışını sürdürerek 2004'de 50 dolara, 2006'da 70 dolara ulaşmıştır. 2007'de Türkiye-Irak gerginliği doların fiyatını 90 doları yükseltmiş, bu eğilim devam ederek Haziran 2008'de petrolün varil başına fiyatı 145 dolara ulaşmıştır.

Orta Doğu'da, 1980-1990 yılları arasında, Bölge ekonomisi, nüfus artış oranının ancak 1/3'ü kadar büyümüştür (Cordesman, 2006 c: 1). Kişi başına düşen millî gelirden düşüş yaşanan bu dönemde, kaydedilen ekonomik büyüme dünya ortalamasının altında gerçekleşmiştir (Barshefsky, 2005: 1). Bölge ekonomisinde göreceli bir iyileşmenin yaşandığı 1991-2000 döneminde; Orta Doğu'daki ekonomik büyümede % 3,7, kişi başına düşen millî gelirden ise % 1,6 oranında artış gerçekleşmiştir.²⁵⁷ 2005-2010 döneminde ise Orta Doğu ve Kuzey Afrika ekonomisinin % 5 civarında büyüme göstereceği tahmin edilmektedir. Bu oran, dünya ortalamasının altındadır (WB, 2008 b: 160).²⁵⁸

Bölge ülkelerinin yabancı pazarlara erişim olanakları sınırlıdır (Richards, 2004: 61). Orta Doğu'nun 1979-2000 yılları arasında küresel ticaretteki payı % 75 oranında azalmıştır (Barshefsky, 2005: 4). Orta Doğu, dünya ticaretinde gelişmekte olan ülkelerin toplam; emtia ihracatının sadece % 8'ini, üretiminin ise % 16'sını sağlayabilmektedir. Ayrıca, ekonomik koruma duvarları, özel ve kamu sermaye dolaşımının sınırlı olması, ticaret mevzuatındaki engeller nedeniyle Bölge içindeki ticaret olanakları oldukça kısıtlıdır. Orta Doğu ülkelerinin kendi aralarındaki ticareti, bu ülkelerin toplam ticaret hacminin ancak % 5'ine karşılık gelmektedir (Al Saudi, 2008: 20).

²⁵⁷ 1991-2000 döneminde; Orta Doğu ve Kuzey Afrika, ekonomik büyümedeki artış bakımından, Güney Asya (% 5,2) ve Doğu Asya ve Pasifik (% 8,4) bölgelerinden sonra gelmiştir. Aynı dönemde Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın kişi başına düşen millî gelirden % 1,6 artış kaydedilmiştir.

²⁵⁸ 2005-2010 döneminde; Doğu Asya ve Pasifik'in % 8,78, Güney Asya'nın 7,5, Sahra Altı Afrika'nın % 5,7, Avrupa ve Orta Asya'nın % 5,6, Latin Amerika'nın % 4,4 oranında ekonomik büyüme kaydetmesi eklenmektedir.

Orta Doğu'ya yönelik doğrudan yabancı yatırımların dünya toplamına oranı (% 2,7), Sahra Altı Afrika ve Güney Asya'nın oranından düşüktür. Bu oran Latin Amerika (% 44), Doğu Asya ve Pasifik'in (% 54,8) çok gerisinde kalmaktadır (Al Saudi, 2008: 21).

Bölge nüfusunun % 40'ından fazlasının 15 yaşın altında olması, ekonomik performansı ve üretim yeteneğini tanımlayan (15-65 yaş arası) "ekonomik bağımsızlık" oranını düşürmektedir. Orta Doğu'da 18-25 yaşa arasındaki nüfusun işsizlik

Gazze	41	Umman	15
Yemen	35	İran	13
Irak	18-30	Suudi Arabistan	12
Lübnan	18	Mısır	9
B. Şeria	17	Suriye	9
Ürdün	15	İsrail	6
BAE	15	Kuveyt	2
Bahreyn	15	Katar	0,6
Kaynak: CIA, The World Factbook,2008.			

oranının % 30 civarında olduğu değerlendirilmektedir (Cordesman, 2006 c: 4). Doğurganlık oranının yükselmesi, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar sonrasında işten çıkarılmalar, eğitim seviyesi yükselen bireylerin her işte çalışmakta istekli olmamaları, arz ve talep arasındaki dengesizlik, istihdam olanaklarının yaratılamaması, işsizliği artırmaktadır. (Richards, 2004: 65) (Tablo-22).

Son dönemde, IMF ve Dünya Bankasının tavsiye ve baskılarıyla yapılan düzenlemeler, uzun geçmişi olan ve derinleşmiş olan ekonomik sorunları çözmekte yeterli olmamıştır. Suriye, Ürdün, Mısır ve Suudi Arabistan'da ekonomik reformlar başarılı olamamıştır (Richards, 2004: 61).

Ticaret, üretim ve istihdamdaki genel başarısızlığa karşın, para piyasalarında Körfez'in Arap ülkelerinin özellikle son dönemde, önemli küresel yatırımcılar arasında yer almaya başladıkları görülmektedir. Bu maksatla, geçmişi 1953'e kadar uzanan ancak 2005'den itibaren küresel ölçekte etkinlik kazanan Ulusal Varlık Fonları (Sovereign Wealth Fund-SWF) yatırımında KİK ülkeleri dikkat çekmektedir. Yaklaşık 3,3 trilyon dolar tutarındaki SWF'lerin yaklaşık 2 trilyon dolarının KİK ülkelere ait olduğu kıymetlendirilmektedir (Balin, 2008: 3).

Sonuç Olarak:

Orta Doğu'nun ekonomik yapılanmasının küreselleşme ile olan etkileşimini belirleyen başlıca vasıta petrol ve doğal gazdır. Avrupa ve Çin'in Bölgeye olan bağımlılıkları nedeniyle, ABD'nin; Orta Doğu petrolünü kontrol altına alarak bu güçleri, kısıtlamaya yönelik bir strateji uyguladığı görülmektedir. ABD önderliğinde geliştirilen BOP'un petrole ilişkin boyutu; ABD'nin enerji açığının Bölgeden sağlanmasına olduğu kadar rakiplerin Bölgeden sağlayacakları kaynakların da kontrolüne matuftur.

Petrol dışındaki sektörlerde Orta Doğu'nun küresel ekonominin kurum, kural ve işlevleri ile uyumlu değildir. Bir başka ifadeyle KİK ülkeleri dışında kalan Orta Doğu, makro ekonomik özellikleri ile küreselleşmede "kaybedenler" grubunda yer almaktadır. İşsizlik, ekonomik durgunluk, kişi başına düşen millî gelirin azalması vb. uzunca bir süredir aşılamayan ekonomik sorunlar; Bölge yönetimlerinin meşruluğunu ve saygınlığını sorgulanır bir konuma getirmektedir.

E K L E R

Ek-1: Haçlı Seferleri Kronolojisi

1096-1102	1. H.S.(Anadolu ve Kudüs'e)	1103	IV. Henry'nin H.S.	1107-1108	Behomund'un Doğu'ya H.S.	1108-1109	3ertrand'ın H.S.
1114	Balearic'e Katalan H.S.	1120-1126	Doğu'ya ve İspanya'ya H.S.	1128-1129	Kudüs Kralı Baudoin'in H.S.	1139-1340	Doğu'ya H.S.
1147-1149	2. H.S. (Anadolu'ya)	1153	İspanya'ya H.S	1157-1158	Papalığın Doğu'ya H.S.	1171	Baltık'a H.S.
1175	İspanya'ya H.S.	1177	Philippe'nin Doğu'ya H.S	1189-1192	3. H.S. (Anadolu ve Kudüs'e)	1191	I. Richard'ın Kıbrıs'ı ele geçirmesi
1193-1230	Litvanya'ya H.S.	1193	İspanya H.S.	1197-1198	Almanların Doğu'ya H.S	1202-1204	4. H.S. (Kudüs'e)
1209-1229	Albi H.S.	1217-1229	5. H.S. (Kudüs'e)	1219	Estonya'ya H.S.	1228-1229	6. H.S. (Kudüs'e)
1229-1253	İspanya'ya H.S.	1231	İstanbul'a yardım H.S.	1232-1234	Almanya'ya H.S.	1239-1240	İstanbul'a yardım H.S.
1239-1241	Richard'ın doğu H.S.	1241	Finlandiya'ya İsveç H.S.	1241-1249	Moğollara H.S.	1248-1254	Yedinci H.S. (Mısır'a)
1248	II. Frederick'e karşı H.S.	1254	Prusya'ya H.S.	1265	Güney İtalya H.S.	1269-1272	Sekizinci H.S. (Akdeniz)
1269	Aragon H.S.	1271-1272	Lord Edward'ın Doğu'ya H.S.	1283-1302	Sicilyalılara H.S.	1287	Doğu'ya Aragon H.S.
1288	Grailly'li John'un Doğu'ya H.S	1290	Kuzey İtalya'ya H.S.	1306-1307	Piemonte'ye H.S.	1307	İstanbul'a H.S.
1309	Popüle H.S.	1309-1310	spanya'daki Aragon'a H.S.	1310	Venedik'e H.S.	1310	Rodos'a H.S.
1314	Macaristan'da Moğollara H.S	1320	Çobanların H.S.	1321-1324	Papalık karşıtlarına H.S.	1325	Litvanya'ya H.S.
1323	Ruslar'a H.S.	1328	IV. Louis'e H.S.	1332-1334	İspanya'ya H.S.	1345	Cenevizlilerin Caffa H.S.
1348-1351	Magnus'un Finlandiya H.S	1353-1357	Papalığın kontrolü için H.S.	1359	Doğu Akdeniz'e H.S.	1360-1368	Milan'a H.S.
1365-1367	Kral I. Peter'in Kıbrıs H.S	1386	İspanya'daki Kastilya'ya H.S.	1390	Kuzey Afrika'ya H.S.	1396	Nicopolis'e H.S.
1398	İstanbul'a yardım H.S.	1420-1431	Hussit'e H.S.	1444	Varna'ya H.S.	1456	St. John'un Doğu'ya H.S.
1460	Papa II. Pius'un H.S.	1471	Doğu'ya H.S.	1481	Otranto'ya H.S.	1482-1492	spanya'ya H.S.
1493	Macaristan'a H.S.	1499-1510	İspanyolların Kuzey Afrika H.S.	1541	V. Charles'ın Cezayir H.S.	1550	V. Charles'ın Mahdia H.S.
1560	İspanya Kralı II. Philip'i Jerba ve Tripoli'ye H.S	1570-1573	Akdeniz'de Kutsal İttifak'ı H.S.	1578	Sebastian'ın Fas H.S.	Kaynak: Smith, 2004: 107-118) (Sadeleştirilmiştir.)	

Ek-2: 1815-1939 Yılları Arasında İç Savaştan Uluslararası Hâle Dönüşen Savaşlar

1823	İspanya	Fransız Pirene Seferi	1885	E.Rumelia	Sırp-Bulgar
1828	Yunanistan	Rus-Türk	1894	Kore	Sino-Japon
1830	Belçika	Belçika-Fransa	1897	Girit	Yunan-Türk
1830	Paris	Fransa-Cezayir	1898	Küba	İspanya-ABD
1848	Berlin	Danimarka-Prusya	1899	Transvaal	Boer
1848	Viyana	Sardinler-Avusturya	1900	Pekin	Boxer Seferi
1849	Macaristan	Macaristan Seferi	1911	Osmanlı	I.Balkan
1853	Danubian Prensiği	Kırım	1912	Makedonya	İtalyan-Türk
1860	Sicilya	İtalya	1914	Bosna	I.Dünya
1861	Meksika	Meksika Seferi	1918	Rusya	B. Rusya
1862	St. Domingo	Haiti Savaşı	1919	Hint-Afgan	III.Afgan
1864	Holstein	Danimarka-Prusya	1919	Türkiye	Yunan-Türk
1876	Bosna	Sırp-Türk	1920	Rusya	Rus-Polonya
1877	Balkanlar	Rus-Türk	1931	Japonya-Çin	Sino-Japon
1882	Mısır	Mısır Seferi	1936	İspanya	İspanya
Kaynak: Blainey, 1988: 71			1937	Çin	Sino-Japon

Ek-3: 2000 Yılı İtibarıyla Dünyanın En Büyük Yüz Ekonomisi

Sıra	Ülke / Şirket	GSMH / Satışlar (\$mil)	Sıra	Ülke / Şirket	GSMH / Satışlar (\$mil)
1	ABD	8,708,870.00	63	Allianz	74,178.20
2	Japonya	4,395,083.00	64	Hitachi	71,858.50
3	Almanya	2,081,202.00	66	Matsushita Electric	65,555.60
4	Fransa	1,410,262.00	67	Nissho Iwai	65,393.20
5	İngiltere	1,373,612.00	68	ING Group	62,492.40
6	İtalya	1,149,958.00	69	AT&T	62,391.00
7	Çin	1,149,814.00	70	Philip Morris	61,751.00
16	Rusya	375,345.00	71	Sony	60,052.70
22	Türkiye	188,374.00	73	Deutsche Bank	58,585.10
23	General Motors	176,558.00	74	Boeing	57,993.00
25	Wal-Mart	166,809.00	77	Dai-ichi Mutual Life Ins.	55,104.70
26	Exxon Mobil	163,881.00	78	Honda Motor	54,773.50
27	Ford Motor	162,558.00	79	Assicurazioni Generali	53,723.20
28	DaimlerChrysler	159,985.70	80	Nissan Motor	53,679.90
33	Suudi Arabistan	128,892.00	81	Yeni Zellanda	53,622.00
37	Mitsui	118,555.20	82	E.On	52,227.70
38	Mitsubishi	117,765.60	83	Toshiba	51,634.90
39	Toyota Motor	115,670.90	84	Bank of America	51,392.00
40	General Electric	111,630.00	85	Fiat	51,331.70
43	Royal Dutch/Shell	105,366.00	86	Nestle	49,694.10
45	İran	101,073.00	87	SBC Communi.	49,489.00
46	İsrail	99,068.00	88	Credit Suisse	49,362.00
47	Sumitomo	95,701.60	90	Hewlett-Packard	48,253.00
48	Nippon Tel & Tel	93,591.70	91	Fujitsu	47,195.90
49	Mısır	92,413.00	93	Metro	46,663.60
50	Marubeni	91,807.40	94	Sumitomo Life Insur.	46,445.10
52	AXA	87,645.70	95	Bangladeş	45,779.00
53	IBM	87,548.00	96	Tokyo Electric Power	45,727.70
56	BP Amoco	83,556.00	97	Kroger	45,351.60
57	Citigroup	82,005.00	98	Total Fina Elf	44,990.30
58	Volkswagen	80,072.70	99	NEC	44,828.00
59	Nippon Life Insu.	78,515.10	100	State Farm Insurance	44,637.20
61	Siemens	75,337.00	Kaynak: Satışlar; Fortune dergisinin 31 Temmuz 2000 tarihli sayısından, GSMH değerleri; World Bank, World Development Report 2000'den alınmıştır.		

Ek-4: 2000-2008 Yılları Arasında Orta Doğu ve BOP'a İlişkin BM Güvenlik Konseyi Kararları

YIL/ TOPLAM KARAR SAYISI	BÖLGEYE İLİŞKİN TOPLAM KARAR		BM KARARLARININ KONU BAŞLIĞI ve KARAR NUMARASI					
	ORTA DOĞU	BOP	Irak- Kuveyt	Orta Doğu / Filistin	Batı Sahra	Eritre-Etyopya Somali Sudan	Afganistan	Diğer*
2000/50	21 8	13	1293, 1302, 1330	1288, 1310, 1328, 1300 1322	1324, 1309, 1292	1320, 1312, 1301, 1298, 1297	1333	1331, 1311 1303, 1287
2001/52	27 7	20	1352, 1360, 1382	1337, 1351, 1365,1381	1342, 1349, 1359, 1380	1344, 1369 1356	1363, 1378, 1383, 1386	1339, 1354, 1364, 1367 1368, 1372, 1377, 1384
2002/68	36 14	22	1409, 1441, 1443, 1447, 1454	1391, 1415, 1428, 1451 1397, 1402, 1403, 1405 1435	1394, 1406, 1429	1398, 1430, 1434, 1407, 1425	1388, 1390, 1401, 1413 1419, 1444, 1453	1393, 1416, 1438, 1440 1442, 1450, 1452
2003/67	32 11	21	1472, 1476, 1483, 1490, 1500, 1511 1518	1461, 1496, 1520 1515	1463, 1469, 1485, 1495, 1513	1466, 1507 1474, 1519	1471, 1510	1455, 1456, 1462, 1465 1475, 1486, 1494, 1516 1517
2004/59	30 9	21	1538, 1546, 1557	1525, 1550, 1553, 1559 1578 1544	1523, 1541, 1570	1531, 1560 1558 1547, 1556, 1564	1536, 1563	1524, 1526, 1530, 1535 1548, 1554, 1566, 1568 1574
2005/71	32 9	23	1619, 1637	1583, 1595, 1605, 1614 1636, 1644, 1648	1589, 1634	1586, 1622, 1640 1587, 1630 1585, 1588, 1590, 1591, 1593, 1627, 1651,	1689, 1623	1582, 1604, 1611, 1615 1617, 1618, 1642

Ek-4: 2000-2008 Yılları Arasında Orta Doğu ve BOP'a İlişkin BM Güvenlik Konseyi Kararları (Devamı)

YIL/ TOPLAM KARAR SAYISI	BÖLGEYE İLİŞKİN TOPLAM KARAR		BM KARARLARININ KONU BAŞLIĞI ve KARAR NUMARASI					
	ORTA DOĞU	BOP	Irak- Kuveyt	Orta Doğu / Filistin	Batı Sahra	Eritre-Etyopya Somali Sudan	Afganistan	Diğer*
2006/87	37		1700, 1723	1655, 1664, 1680, 1685, 1686, 1697, 1701, 1729	1675, 1720	1661, 1670, 1678, 1681, 1710 1676, 1724, 1725 1663, 1665, 1672, 1679, 1706, 1709, 1713, 1714	1659, 1662, 1707	1656, 1666, 1687, 1716 1728, 1735
	10	27		-				
2007/56	25		1762, 1770, 1790	1748, 1757, 1759, 1788	1754, 1783	1741, 1767 1772, 1744, 1766 1755, 1769, 1774, 1784	1746, 1776	1752, 1758, 1781, 1787 1789
	7	18		-				
2008/65	33/8		1830, 1859	1817, 1821, 1832, 1848, 1852	1813	1798, 1827 1801, 1811, 1814, 1816, 1831, 1838, 1844, 1846, 1851, 1853 1812, 1828, 1841	1806, 1817, 1833	1805, 1808, 1818, 1822 1839, 1847
	8	25		1850				
2000- 2008	274			44		28		
Toplam 575 karar	83	190	30	9	25	24 25	26	61

Açıklama: (*) Diğer kararlar çoğunlukla; Kıbrıs, Gürcistan, Terörizme Karşı Kararlar vb.lerden oluşmaktadır.

Kaynak: BM Güvenlik Konseyi Kararları < <http://www.un.org/documents/scres.htm>>.

Ek-5: Orta Doğu'da Ulusal, Etnik, Mezhepsel ve Dinî Dağılımın Ülke Nüfuslarına Oranı

Ek-5: Orta Doğu'da Ulusal, Etnik, Mezhepsel ve Dinî Dağılımın Ülke Nüfuslarına Oranı			
İran¹			
Farsi: 51	Azəri: 24-25 Gilaki ve Mazandarani: 7,5 Kürt: 7-8 Arap: 1,2 Lur ve Bahai: 1,7 Beluci: 1,3 Türk: 2 Asuri: 0.007 Ermeni: 0,5		
Şii: 89	Sünni: 9 Zorani, Yahudu, Hristiyan, Bahai: 2		
Irak²		Mısır⁸	
Arap: 80	Kürt: 15 Türk: 5 Asuri ve Diğer: 5	Arap: 100	Berberi, Nubian, Bedevi ve Beja: 1 Coptic (Hristiyan): 8,5
Şii: 55-60	Sünni: 40-45 Hristiyan: 3	Sünni: 90	Hristiyan: 10
Suriye³		S.Arabistan⁹	
Arap: 90,3	Kürt, Asuri, Türkmen: 9,7	Arap: 100	Asyalı: 10
Sünni: 74	Alevi: 11 Dürzi: 5 Hristiyan: 10	Sünni: 90	Şii: 10
Lübnan⁴		Kuveyt¹⁰	
Arap: 95	Maruni, Ermeni, Yunanlı, Asuri, Keldani: 4	Arap: 65	Farsi: 35 Asyalı: 10
Müslüman: 59,7 Hristiyan: 39	Şii: 35-28 Sünni: 25-28 Dürzi: 5, İsmailiye, Alevi, Nasturi: 1	Sünni: 60	Şii: 30
İsrail⁵		Katar¹¹	
Yahudi: 76	Arap: 24	Arap: 23	Farsi: 2 Asyalı: 75
Musevi: 76	Sünni: 16 Hristiyan: 2	Sünni: 23	Hristiyan: 9 Şii: 2
Batı Şeria⁶		BAE¹²	
Arap: 83	Yahudi: 17	Arap: 33	Asyalı: 67
Sünni: 75	Musevi: 17	Sünni: 80	Şii: 16 Hristiyan: 4
Gazze		Bahreyn¹³	
Arap: 99,4	Yahudi: 6	Arap: 62,4	Yabancı İşçi: 37,6
Sünni: 97,8	Hristiyan: 0,7 Musevi: 0.6	Müslüman (Şii ve Sünni): 81,2	Hristiyan: 9 Diğer: 9.2
Ürdün⁷		Umman¹⁴	
Arap: 98	Ermeni: 1 Circasani: 1	Arap: 100	Beluci (Sünni): 25 Asyalı: 17
Sünni: 92	Diğer Müslüman: 2 Hristiyan: 6	Şii (Harici, Caferi): 58	Sünni: 25

Açıklama: Tabloda yer alan verilerinin, çoğunlukla eski tarihli nüfus sayımları esas alınarak yapılan öngörülere dayandırıldığı değerlendirilmektedir. Bu nedenle güvenilir değildir.

Kaynak:

(1) Higgins, Patricia, "Minority-State Relations in Contemporary Iran," (eds.) Ali Banuazizi and Myron Weiner, **The State, Religion, and Ethnic Politics**, Syracuse, 1986, s.178

(2) Britannica Ansiklopedisi

(3-14) CIA, **World Factbook, 2008.**

KAYNAKÇA

Akkuş, Yakup, "Çağdaş İktisadi Düşüncede Sol Perspektifler: Asya Tipi Üretim Tarzı, Bağımlılık Kuramı, Modern Dünya Sistemi Teorisi," **econturk.org** (erişim, Mart 2004), <http://www.econturk.org>.

Yonah, Alexander, "Orta Doğu'da Durum," **Küresel Terörizm ve Uluslararası İş Birliği**, (İkinci Uluslararası Sempozyum) (10-11 Mart 2008), Terörizmle Mücadele Mükemmeliyet Merkezi, s. 67-73.

Alkan, Sibel, "ABD'nin Irak'ı İşgalinden Sonra Bölgedeki Türkmen Halkın Durumu," (erişim, Aralık 2005), <http://www.sks.kou.edu.tr>,

Alpar, Cem, **Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma**, Ankara, AİTİA Yayınları, 1978.

Al Saudi, Abdelmahdi, "Küreselleşmenin Orta Doğu Ülkelerine Kültürel, Ekonomik ve Siyasi Etkisi," **Küreselleşmenin Orta Doğu'ya Etkileri** (Sempozyum) (16 Ekim 2008), Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi, s. 2-7.

Altıok, Metin, "Uluslararası Sermayenin Krizi, Hegemonya Savaşları ve Türkiye," **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 3, No. 12 (Bahar 2005), s. 151-173.

American Foreign Policy, "Pact of the League of Arab States," Department of State Publication 6446, General Foreign Policy Series 117 Basic Documents, Volume 1, Washington, DC, Government Printing Office, 1957.

Amin, Samir, "Kapitalizm, Emperyalizm, Küreselleşme," çev. Fikret Başkaya, **Özgür Üniversite Forumu Dergisi**, No.1 (1997), s. 25-35.

-----**Küreselleşme Çağında Kapitalizm**, çev. Vasıf Eranus, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999.

Anderson, Perry, **A Zone of Engagement**, London, Verso, 1992.

Anderson Sarah and Cavanagh John, **Top 200: The Rise of Corporate Global Power**, Washington DC, Institute for Policy Studies, 2000.

Arı, Tayyar, **2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999.

-----**Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İş Birliği**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004.

-----**Irak, İran, ABD ve Petrol**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2007.

Not: _____:

Kaynakçada, metinlerin özgün ismini değiştirmemek için yazım düzeltmesi yapılmamıştır.

Arıboğan, Deniz Ülke, **Globalleşme Senaryosunun Aktörleri: Uluslararası İlişkilerde Güç Mücadelesi**, İstanbul, Derin Yayınları, 2003.

Aron, Raymond, **Sanayi Toplumu**, İstanbul, Boğaziçi Basım ve Yayınevi, 1974.

Arrighi, Giovanni, **Uzun Yirminci Yüzyıl**, Ankara, İmge Kitabevi, 2000.

Ateş, Davut, "Küreselleşme: Ne Kadar Tek Boyutlu," **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, C. 1, No. 7 (2006), s. 25-38.

Attali, Jacques, **Geleceğin Kısa Tarihi**, çev. Turhan Ilgaz, Ankara, İmge Kitabevi, 2007.

Aydın, Mustafa, "Küreselleşmenin Siyasi Boyutu ve Güvenlik Stratejilerine Etkileri," **Güvenlik Boyutunda Küreselleşmenin Siyasi, Ekonomik, Sosyal, Hukuki ve Askerî Yansımaları ve Türkiye** (Sempozyum) (16 Ekim 2002), Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi, s. 2-7.

-----"Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği," **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi**, C. 1, No. 1 (Bahar 2004), s. 33-36.

-----"Küreselleşme Karşısında Ulus Devlet-Ulusal Ekonomi ve Güvenlik," **Panorama**, S. 12 (Mayıs 2005), s. 1-11.

Aylan, Veysel, **İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Orta Doğu**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2006.

-----"Orta Doğu'nun Demokratikleştirilmesi İkilemi: Filistin, Suudi Arabistan ve İran Örneğinde Eleştirel Bir Bakış," **Akademik Orta Doğu**, C.2, No.1 (2007), s. 99-140.

Bağce, H. Emre, "Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi," **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No. 28 (Mart 2003), s. 63-79.

Baier J.Scott and Bergstrand H.Jeffrey, "The Growth of World Trade: Tariffs, Transport Costs and Income Similarity," **Journal of International Economics**, No. 53 (2002), p.1-27.

Bairoch P., "International Industrialization Levels from 1750-1980," **Jurnal of European Economic History**, C.43 (1982), p. 27-41.

-----**Commerce extérieur et développement économique de l'Europe au XIXe siècle**, Paris-Lahey, 1976.

Balaam N.David and Veseth Michael, **Introduction to International Political Economy**, London, Prentice-Hall International (UK) Limited, 2001.

Balin, J.Bryan, **Sovereign Wealth Funds: A Critical Analysis**, Washington DC, The Johns Hopkins University School of Advanced International Studies, 2008.

Bardhan, Pranab, "Social Justice in the Global Economy," **International Institute for Labour Studies**, (ILO Social Policy Lecture) (1-6 September 2000), University of the Western Cape, South Africa, p. 1-13.

Başeren, Sertaç, "Terrorism with its Differentiating Aspects," **Defence Against Terrorism Review**, Vol. 1, No. 1 (Spring 2008), p. 1-11.

Barshefsky, Charlene, "With or Without Doha," **Foreign Affairs** (WTO Special Edition), Vol. 84, No. 7 (December 2005), p. 6-10.

Bauman, Zygmunt, **Küreselleşme/Toplumsal Sonuçları**, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1999.

Bayar, Fırat, "Küreselleşme Sürecinde Güvenlik Kavramı: Öneri ve Teklifler," **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, No. 8 (Eylül 2006), s. 87-98.

Bensahel, Nora, "Political Reform in the Middle East," **The Future Security Environment in the Middle East: Conflict, Stability, and Political Change**, ed. Nora Bensahel and Daniel L.Byman, p. 15-55, Pittsburgh US, RAND, 2004.

Berger, L.Peter, "Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri," **Bir Küre Bin Bir Küreselleşme**, der. Peter L.Berger, Samuel P.Huntington, s. 9-28, İstanbul, Kitapyayınevi, 2003.

Blainey, Geoffrey, **The Causes of War**, Hong Kong, The Macmillan Press Ltd., 1988.

Bilbirlik, Erol, **Geniş Orta Doğu**, İstanbul, Asya Şafak Yayınları, 2008.

Boli John and Thomas M.George, "World Culture in the World Polity," **American Sociological Review**, No. 62 (2) (1997), p. 171-190.

Boot, Max, "American Imperialism? No Need to Run Away from Label," **Foreign Affairs**, (6 May 2003), <http://www.cfr.org/publication.html?id=5934>.

Boran, Yıldırım, **Geçmişten Günümüze Filistin Direniş Hareketi: El Fetih ve Hamas**, İstanbul, Mep Kitap, 2006.

Boratav, Korkut, **Yeni Dünya Düzeni Nereye**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2000.

Bozkurt, Veysel, "Küreselleşme, Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar," **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, der. Veysel Bozkurt, s. 17-31, İstanbul, Alfa Yayınları, 2000.

Boztemur, Recep. "Irak Seçimleri," **Panorama Dergisi**, No. 10 (Mart 2005), <http://www.panoramadergisi.com>.

BP, **Statistical Review of World Energy**, June 2002.

BP, **Statistical Review of World Energy**, Jun 2008.

Braudel, Ferdinand, **The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II**, New York, Harper & Row, 1976.

-----**The Weels of Commerce**, New York, Harper&Row, 1982.

-----**The Perspective of the World**, New York, Harper&Row, 1984.

-----**Tarih Üzerine Yazılar**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, Ankara, 1992.

-----**Maddi Uygarlık**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Yayınları, 2006.

Bretherton, Charlotte, **Global Politics: an Introduction**, Oxford, Blackwell, 1996.

Brzezinski Zbigniew, **Power and Principle: Memoirs of the National Security Adviser 1977-1981**, London, Farrar Straus Giroux, 1983.

-----**Büyük Satranç Tahtası**, çev. E. Dikbaş, E. Kocabıyık, İstanbul, Sabah Kitapları, 1988.

British White Paper, 1939, Cdm. 5957.

Bodenheimer Thomas and Gould Robert "The Reagan Doctrine," **Third World Rollback: Right-wing Power in U.S. Foreign Policy**, Cambridge, South End Press, 1989, http://www.thirdworldtraveler.com/Foreign_Policy/ReaganDoctrine.

Brar Harpal and Rule Ella, **Ortadoğu ve Emperyalizm**, İstanbul, Papirüs Yayınları 2004.

Buheiry, R.Marwan, **The Formation and Perception of the Modern Arab World**, The Darwin Press, Princeton, New Jersey, 1989.

Bulut Faik, **İslamcı Örgütler**, İstanbul, Tüzmamanlaryayıncılık, 1994.

Burki S.J. and Perry G., **Beyond the Washington Consensus: Institutions Matter**, World Bank, Washington, DC. 1998.

Burton, John W. "International Relations or World Society," **International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism**, ed. Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, p.375-384, New York, Macmillan Publishing, 1993.

-----**Systems States, Diplomacy and Rules**, Cambridge, 1968.

Carr, Edvard Hallet, **Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık**, Ankara, İmge Yayıncılık, 1992.

-----**Tarih Nedir?**, çev. Misket Gizem Gürtürk, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.

Chalmers, Johnson, **Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı**, çev. Hasan Kösebalaban, İstanbul, Küre Yayınları, 2005.

Childe, V. Gordon, **Kendini Yaratan İnsan**, İstanbul, Varlık Yayınları, 1978.

----- **Tarihte Neler Oldu**, çev. Mete Tunçay, Alâeddin Şenel, İstanbul, Alan Yayıncılık, ?.

Chomsky Naom, **Dünya Düzeni Eskisi Yenisi**, İstanbul, Metis Yayınları, 2000.

-----**Tehlikeli Güç: ABD'nin Dış Siyaseti ve Orta Doğu**, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, İthaki Yayınları, 2007.

CIA, **The World Factbook 2008**, <http://www.cia.gov>.

Clausewitz, Carl von, **Harp Üzerine**, çev. Fahri Çeliker, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1984.

Cleveland, L.William, **Modern Orta Doğu Tarihi**, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2004.

Cordesman, H.Anthony, **Geopolitics and Energy in the Middle East**, Washington D.C., CSIS, 1999.

-----“The Role of Europe in The Middle East: An American Perspective,” **IISS/CEPS European Security Forum**, (11 March 2002), Brussels.

-----**The Impact of the Iraqi Election: A Working Analysis**, Washington, CSIS, 2006 a.

-----**Concepts of Arms Control-I: Global Challenges**, Washington, CSIS, 2006 a.

-----**The Middle East Military Balance: Definition, Regional Developments and Trends**, Washington, CSIS, 2006 b.

-----**Economic, Demographic, and Security Trands in the Middle East**, Washington, CSIS, 2006 c.

Cohen, Saul Bernard, **Geopolitics of the World System**, New York, Rowman&Littlefield Publishers, 2003.

Cornell, Svante, “Iranian Azerbaijan: A Brewing Hotspot,” **Human Rights and Ethnicity in Iran**, (Symposium) (22 November 2004), Moderate (conservative) Party Swedish Parliament, p.23-29.

Cossgrove, Carol Ann and Twitthet J.Kenneth ed., **The New International Actors: The UN and ECC**, London, Mac Millan, 1970.

Cox, Robert, “Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method,” **Millenium**, Vol. 12, No. 2 (1983), p. 49-66.

-----**Approaches to World Order**, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

Cowie, L.W., **Eighteenth-Century Europe**, London, 1963.

CSIS, <http://www.csis.org/mideast/>

Cypher, M.James, "The Internationalization of Capital and The Transformation of Social Formations: A Critique of the Monthly Review School" **Review of Radical Political Economics**, Vol. 11, No. 4 (1979), p. 33-49.

Çimen Ali ve Göğebakan Gökür, **Tarihi Değiştiren Savaşlar**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2007.

Daponte, Beth Osborne, "A Case Study in Estimating Casualties from War and Its Aftermath: The 1991 Persian Gulf War," **Medicine & Global Survival**, Vol 3, No. 2 (1993). <http://www.ipnw.org/Resources/MGS/PSRQV3N2Daponte.html>.

Davis, Ralph, "English Imports from the Middle East 1580-1780," **Studies in Economic History of Middle-East**, Cook ed., London, 1970.

Davison, H.Roderic, "Where Is The Middle East?," **Foreign Affairs**, Vol. 38, (1959-1960), p.68-74.

Davutoğlu, Ahmet, **Stratejik Derinlik**, İstanbul, Küre Yayınları, 2001.

Dehio, Ludwig, **The Precarious Balance: Four Centuries of the European Power Struggle**, New York, Vintage, 1962.

Delanty, Gerard, **Avrupa'nın İcadı**, çev. Hüsamettin İnanç, Ankara, Adres Yayınları, 2004.

Demirel, Emin, **Dünyada Terör**, İstanbul, IQ Yayınları, 2003.

Dempsey, Amy, **The Life and Times of Saddam Hussein**, Singapore, Parragon, 1996.

De Vries, Jan, "On the Modernity of the Dutch Republic," **Journal of Economic History**, No. 33 (1978), p. 191-202.

-----**European Urbanisation 1500-1800**, London, 1984.

Dougherty E.James and Pfaltzgraff L.Robert, **Contending Theories of International Relations**, New York, Longman, 1997.

Doyle, Michael, "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs," **Philosophy and Public Affairs**, Vol. 12, No. 3 (June 1983), 205-235.

-----**Empires**, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1986.

Drucker, F. Peter, **Kapitalist Ötesi Toplum**, çev. Belkıs Çorakçı, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1994.

Duncan, S.A.Bell, "History And Globalisation: Reflections on Temporality," **International Affairs**, Vol. 79 No.4. (2003), s. 803-813.

Dura Cihan ve Atik Hayriye, **Bilgi Toplumu Bilgi Ekonomisi ve Türkiye**, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2002.

Dursun, Davut, "Ortadoğu Neresi? Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi," **Stratigma.com**, S.1 (Kasım 2003), http://www.stratigma.com/turkce/kasim2003/makale_01.html.

Dursun, İsmail, **İsrail/ABD ve İngiliz Üçgeninde Kürt Tezgahı**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.

Earle, Edward Meat, **Modern Stratejinin YarATICILARI**, çev. Demirhan Erdem, Çiğdem Erdem, Gülçin Ülgezen, Ankara, ASAM Yayınları, 2003.

Ediger, Volkan, "Enerji Arz Güvenliği ve Ulusal Güvenlik Arasındaki İlişki," **Enerji Arz Güvenliği** (Sempozyum) (2007), Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi, s. 1-49.

EEC (European Economic Community), **Bulletin of the European Communities Commission**, No. 10 (1973), p. 106.

EIA (Energy Information Agency), **International Energy Outlook 2003**, Washington, DOE/EIA, 2003.

-----"Top World Oil Producers, Exporters, Consumers, and Importers," <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/> 2004.

-----**International Energy Outlook 2007 a**, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/>.

-----**Country Analysis Briefs**, 2006, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/> .

-----**Country Analysis Briefs**, 2007 b, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/>.

-----**Country Analysis Briefs**, 2008, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/>.

Einhorn, Jessica, "Reforming the World Bank," **Foreign Affairs**, Vol. 85, No. 1 (January/February 2006), <http://www.foreignaffairs.org-the-world-bank.html>.

Ekholm K. and Friedman J., "Eski Dünya Sistemlerinde "Sermaye" Emperyalizmi ve Sömürü," **Dünya Sistemi**, der. Frank ve Gills, s. 139-174, Ankara, İmge Kitabevi, 2003.

Elliot, Y.William, **The Political Economy of America Foreign Policy. Its Concepts, Strategy, and Limits**, New York, Henry Holt, 1955.

El Marashi, İbrahim, "Şii Hilali Mitini İnşa Etmek: İran Devrimi'nden 2003 Irak Savaşına," **Avrasya Dosyası (Şii Jeopolitiği)**, C.13, S. 3 (2007), s.7-36.

Eralp, Atilla, "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealim-Realizm Tartışması," **Devlet Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, der. Atilla Eralp, s.57-89, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

Ercan, Fuat, "Tarihsel ve Toplumsal Bir Süreç Olarak Kapitalizm ve Esneklik," **95-96 Petrol-İş Yıllığı**, s. 661-693, İstanbul, Türkiye Petrol Kimya Lastik Sanayi İşçileri Sendikası Yayınları, 1997.

-----**Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2001.

Erhan, Çağrı, **ABD'nin Ulusal Güvenlik Anlayışı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2002.

-----"NATO Niçin Küresel Bir Güvenlik Örgütü Hâline Gelmelidir," **Stradigma.com.**, S. 12 (Ocak 2004), <http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=188>

-----"Broader Middle East and North Africa Initiative and Beyond," **Perceptions Journal of International Affairs**, Vol. X, No. 3 (Autumn 2005), p. 153-169.

Erkızan, Hatice Nur, "Küreselleşmenin Tarihsel ve Düşünsel Temelleri Üzerine," **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, S. 18 (Şubat-Nisan 2002), s. 57-70.

Ersoy, Melih, **Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine**, Ankara, V Yayınları, 1992.

Ersoy, Hamit ve Lale, **Küreselleşen Dünya'da Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2002.

Eser, Uğur, **Türkiye'de Sanayileşme**, Ankara, İmge Kitabevi, 1993.

Esty Daniel and Dere L.Carolyn edt., **Greening the Americas: NAFTA's Lessons for Hemispheric Trade**, Massachusetts USA, TheMIT Press, 2002.

Eşkinat, Rana, **Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998.

European Commission, **EU Energy and Transportation Figures**, 2001.

European Security Strategy, 2003: A Secure Europe in Beter World, 12 December 2003, <http://www.consilium.europa.eu>.

Fact Book, "Globalization and Authonomy," <http://anscombe.mcmaster.ca>.

FAO, **Review of World Water Resources by Country: Water Reports 23**, Rome, <http://www.fao.org/DOCREP>, 2003.

-----AQUASTAT, **Annual Actual Renewable Water Resources Per Inhabitant (2005)**, <http://www.fao.org/nr/water/aquastat/regions>, 2007.

Ferro, Marc, **Sömürgecilik Tarihi**, çev. Muna Cedden, Ankara, İmge Kitabevi, 2002.

Fırlalı, Ethem Ruhi, **İslam Mezhepleri Tarihi**, İstanbul, 2001.

Foster, John Bellamy, **Emperyalizmin Yeniden Keşfi**, çev. Çiğdem Çidemli, İstanbul, Devın Yayınları, 2005.

Frank, A. Gunter, "İdeolojik Geçiş Tarzları: Feodalizm, Kapitalizm, Sosyalizm," **Dünya Sistemi**, der. Frank ve Gills, s. 379-408, Ankara, İmge Kitabevi, 2003.

Frank A.Gunter ve Gills K. Barry, "5000 Yıllık Dünya Sistemi: Disiplinler Arası Bir Giriş," **Dünya Sistemi**, der. Frank ve Gills, s. 41-139, Ankara, İmge Kitabevi, 2003 a.

----- "Dünya Sisteminde Çevrimler, Krizler ve Hegemonik Değişiklikler (MÖ 1700-MS 1700)," **Dünya Sistemi**, der. Frank ve Gills, s. 283-377, Ankara, İmge Kitabevi, 2003 b.

----- "Kümülatif Birikim," **Dünya Sistemi**, der. Frank ve Gills, s. 175-233, Ankara, İmge Kitabevi, 2003 c.

Freedom House, <http://www.freedomhouse.org/uploads/MOF2008.pdf>.

Friedman, Thomas, **Lexus ve Zeytin Ağacı: Küreselleşmenin Geleceği**, çev. Elif Özsayar, Boyner Holding Yayınları, 2003.

-----**Dünya Düzdür: Yirmi Birinci Yüzyılın Kısa Tarihi**, çev. Levent Cinemre, Boyner Holding Yayınları, 2006.

Fröbel F., Heinrichs J. and Kreye O., **The New International Division of Labour**, Cambridge, Cambridge University Pres, 1980.

Fukuyama, Francis, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, çev. Zülfü Dicleli, İstanbul, Gün Yayıncılık, 1998.

-----**Devlet İnşası: 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2005.

Fuller, E.Graham, **Tha Youht Factor: The New Demographics of the Middle East and The Implications For U.S.Policy**, Washington, The Saban Center, 2003.

-----**Yükselen Bölgesel Aktör: Yeni Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul, TİMAŞ Yayınları, 2008.

Fuller, J.F.C., **A Military History of the Western World (1588-1815)**, New York, Funk & Wagnalls Company, 1955.

Gambino, Ferruccio, "A Critique of the Fordism of the Regulation School," **Wildcat-Zirkular**, No. 28/29 (October 1996), p. 139-160.

George Alexander, Chomsky Noam, O'Sullivan Gerry ve Herman S.Edward, **Terörizm Efsanesi**, Ankara, İmge Kitabevi, 2003.

Gerger, Haluk, **ABD Ortadoğu Türkiye**, İstanbul, Ceylan Yayınları, 2006.

Giddens, Antony, **Modernity and Self-Identity**, London, Polity Press, 1991.

-----**Modernliğin Sonuçları**, çev. Ersin Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998.

-----**Üçüncü Yol**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000 a.

-----**Elimizden Kaçıp Giden Dünya / Küreselleşme Hayatımızı Nasıl Yeniden Şekillendiriyor?**, İstanbul, Alfa yayınları, 2000 b.

Gilpin, Robert, "Politics of Transnational Economic Relations," **Transnational Relations and World Politics**, ed. Robert O. Keohane and Joseph Nye, p. 48-69, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Pres, 1972.

-----**U.S. Power and the Multinational Corporations**, New York, Basic Books, 1975.

-----**The Political Economy of International Relations**, Princeton, Princeton University Pres, 1987.

Gray, John, **Sahte Şafak: Küresel Kapitalizmin Aldatmacaları**, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, OM Yayınevi, 1999.

Greider, William, **Fortress America: The American Military and the Consequenses of Peace**, New York, Public Affairs, 1998.

-----**Tek Dünya: Küresel Kapitalizmin Manik Mantiğı**, Ankara, İmge Kitabevi, 2003.

Greyson, Kirk, **The Study of Internatinal Relations in American Collages and Universities**, New York, the Council of Foreign Relations, 1974.

Griffiths, Martin, **Fifty Key Thinkers in International Relations**, London and New York, Routledge, 1999.

Gross, Leo, "The Peace of Westphalia, 1648-1948," **International Law and Organization**, ed. R. A. Falk and W.H. Hanrieder, p. 45-76, Philadelphia, Lippincott, 1968.

Gush, George., **Reneissance Armies 1480-1650**, Cambridge, Stephens, 1975.

Gülalp, Haldun, **Yeni Emperyalizm Teorilerinin Eleştirisi**, İstanbul, Birikim Yayınları, 1979.

Güney, Çetin, "Büyük Orta Doğu Çerçevesinde İslam ve Demokrasi," **Avrasya Dosyası (İslam ve Demokrasi)**, C.11, S. 3, (2005), s.6-56.

Günsoy, Bülent, **Küreselleşme: Bir Var Oluş Çözümlemesi**, Bursa, Ekin Kitabevi, 2006.

Gürlel, Can Fuat, **Global Yeniden Yapılanma ve Büyük Ortadoğu Projesi**, İstanbul, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2004.

Hablemitoğlu, Şengül, **Küreselleşme: Düşlerden Gerçeklere**, Ankara, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2004.

Hammond, Allen, **Which World**, Washington, World Resources Institute, 2002.

Headrick, R.Daniel, **The Tools of Empire. Technology and European Imperialism in the Nineteenth Century**, Oxford University Press, New York, 1981.

Held, C.Corbett, **Middle East Patterns**, Boulder Colorado, Westview Press, 1989.

Held, David, "Democracy, the Nation-State and the Global System" **Economy and Society**, Vol. 20, No. 2 (May 1991), p.138-172.

Held David, McGrew Anthony, Goldblatt David and Perraton Jonathan, "Rethinking Globalization," **Global Transformations: Politics, Economics and Cultures**, ed. David Held, Anthony McGrew, Cambridge, Polity Press, 1999.

Higgins, Patricia, "Minority-State Relations in Contemporary Iran," **The State, Religion, and Ethnic Politics**, ed. Ali Banuazizi and Myron Weiner, Syracuse, 1986.

Hirst Paul ve Thompson Grahame, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, Ankara, Dost Kitabevi, 2007.

Hobsbawm, Eric, **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, çev. Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1995.

-----**Devrim Çağı: 1789-1848**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1998.

-----**İmparatorluk Çağı: 1875-1914**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2003.

-----**Sanayi ve İmparatorluk**, Ankara, Dost Kitabevi, 2005.

-----**Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm**, çev. Osman Akınhay, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2007.

Hobson, M.John, **The State and International Relations**, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.

-----**Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.

Hoffman, Mark, "Critical Theory and the Inter-Paradigm Debate," **Millenium**, Vol. 16, No. 2 (Summer 1987), p. 231-249.

Hohenberg Lynn and Lees Hollen, **The Making of Urban Europe, 1100-1850**, Cambridge, Harvard University Pres, 1985.

Holborn, Hajo, "Moltke ve Schlieffen: Prusya-Almanya Ekolü," **Modern Stratejinin Yaratıcıları**, der. Edward Mead Earle, s.167-201, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1983.

Holsti, Ole R, "Theories of International Relations and Foreign Policy: Realism and Its Challenge," **Controversies in International Relations Theory, Realism and the Neoliberal Challenge**, ed. Charles W.Kegley Jr., p. 35-65, New York, St. Martin's Press, 1995.

Horkheimer, Max, **Geleneksel ve Eleştirel Kuram**, İstanbul, YKY, 2005.

Huberman, Leo, **Sosyalizmin Alfabetesi**, çev. Alaattin Bilgi, Ankara, Sol Yayınları, 1978.

Huntington, Samuel, **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, çev. M.Turhan ve C.Soydemir, İstanbul, Okuyan Us Yayınları, 2006.

IEA (International Energy Agency), **Word Energy Outlook 2007**, Paris, OECD/IEA, 2007.

Ikeda, Satoshi, "Structure of the World-Economy 1945-1990," **Fernand Braudel Center, State University of New York**, New York, Binghamton, 1993.

Jenkins, R, "Division over the international division of labour," **Capital and Class**, No. 22 (1984), p.28-57.

Jensen, Richard, "Victory and Defeat in the Vietnam War" **Trans-Pacific Relations: America, Europe, and Asia in the Twentieth Century (Perspectives on the Twentieth Century)** ed. Richard Jensen, John Davidann, Sugita Yoneyuki Westport, p. 171-216, Conn., Praeger, 2003.

Jessup E.John and Coakley W.Robert, **A guide to the Study and Use Of Military History**, Washington DC. , Center of Military History US Army, 1979.

Jones, Archer, **The Art of War in the Western World**, Harrap Limited, Great Britain, 1988.

Jones, Richard Wyn, **Security, Strategy, and Critical Theory**, Lynne Rienner Publishers, Inc., 1999.

Kagan, Robert, **Cennet ve Güç: Yeni Dünya Düzeninde Amerika ve Avrupa**, İstanbul, Koridor Yayıncılık, 2005.

Karaca, Kayhan, "Transatlantik İlişkilerinin Ticareti Boyutu," **foreignpolicy.org.**, (erişim, Ekim 2003), <http://www.foreignpolicy.org.tr>.

Karadeli, Cem der., **Küreselleşme ve Alternatif Küreselleşme**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2005.

Karlsson, Ingmar, **Din, Terör ve Hoşgörü**, çev. Turhan Kayaoğlu, İstanbul, Homer Kitabevi, 2005.

Kaynak Mahir ve Gürses Emin, **Yeni Ortadoğu Haritası**, İstanbul, Profil Kitabevi, 2007.

Kazgan, Gülten, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, İstanbul, Bilgi Üni. Yayınları, 2000.

Keegan, John, **Irak Savaşı ve Türkiye**, İstanbul, Marka Yayınları, 2005.

Kemp, Geoffery, **Strategic Geography and the Changing Middle East**, US, Brookings Press, 1997.

Kennedy, Paul, **Savaşta ve Barışta Büyük Stratejiler**, İstanbul, Eti Yayınları, 1995.

-----**Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri**, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2001.

Keskin, Arif, "Şii Jeopolitiği ve İran," **Avrasya Dosyası (Şii Jeopolitiği)**, C.13, S. 3 (2007), s.65-100.

Keskin, Funda, **Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1998.

-----"Eleştirel Düşünce: İletişim, Hegemonya, Kimlik/Fark," , **Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, der. Atila Eralp, s. 227-260, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

Keynes, John Maynard, **A Treatise on Money**, C. II, London, Macmillan, 1930.

Kissinger, Henry, **Diplomasi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.

Kızılçelik, Sezgin, **Küreselleşme ve Sosyal Bilimler**, Ankara, Anı Yayıncılık, 2003.

Klare, T.Michael, **Kaynak Savaşları**, İstanbul, Devin Yayıncılı, 2005.

Kloby, Jerry, **Küreselleşmenin Sefaleti: Eşitsizlik, Güç ve Kalkınma**, İstanbul, Güncel Yayıncılık, 2005.

Khor, M., "Globalization and South Some Critical Issues," **In Conference on Trade and Development**, No. 147, 2000.

Koç, Malike Bileydi, **İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri, 1948-2006**, İstanbul, Günizi Yayıncılık, 2006.

Koç Ş.Bahadır ve Hasan Mazin, "Irak'ta Direniş ve İşgalin Gölgesinde Demokrasi Deneyimi," **Avrasya Dosyası (İslam ve Demokrasi)**, C.11, S. 3 (2005), s.113-149.

Kongar, Emre, **Tarihimizle Yüzleşmek**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2006.

Köni, Hasan, **Amerika'nın Uluslararası Politikası**, İstanbul, Ekim Yayınları, 2007.

Kraig, Maichael Ryan, "Forging a New Security Order for the Persian Gulf," **Policy Analysis Brief**, Muscatine US, The Stanley Foundation, 2006.

Kumar, Krishan, **Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları: Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma**, çev. Mehmet Küçük, Ankara, Dost Yayınları, 1999.

Kumaraswamy, P R, "Problems of Studying Minorities in the Middle East," **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, Vol.2, No.2, (Summer 2003), p.246-252.

Küçükcan, Talip, "ABD ve Avrupa'da İslamofobi," **TDV İslam Araştırmaları Merkezi**, (erişim, Şubat 2004), <http://www.diyamet.gov.tr/turkish/DIYANET/avrupa/2004avrupa/>.

Laçiner, Sedat, "Irak Seçimleri," **The Journal of Turkish Weekly**, 1. Şubat. 2005.

Lane, C.Frederic, **Venice, a Maritime Republic**, Baltimore, Maryland, Johns Hopkins University Press, 1973.

Lechner, Frank, "Globalization Theories: World Polity Theory," **The Globalization Website**, (2001), <http://www.sociology.emory.edu/globalization>.

Legrain, Philippe, **Open World: The Truth About Globalisation**, UK, Time Warner Books, 2002.

Lenin, I.Vladimir, **Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**, çev. Cemal Süreyya, Ankara, Sol Yayınları, 1979.

Lesser, Ian O., "Energy and Middle Eastern Security: New Dimensions and Strategic Implications," **The Future Security Environment in the Middle East: Conflict, Stability, and Political Change**, ed. Nora Bensahel and Daniel L. Byman, p. 197-224, Pittsburgh US, RAND, 2004.

Lewis, Bernard, "Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti," **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XII (1964), s. 52-57.

-----**Çatışan Kültürler**, Ankara, Tarih Vakfı Yayınları, 1997.

- Orta Doğu'nun Çoklu Kimliği**, İstanbul, Sabah Yayınları, 2000.
- Orta Doğu**, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2003 a.
- İslam'ın Krizi**, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2003 b
- Uygarlık Tarihinde Araplar**, İstanbul, Pegasus Yayınları, 2006.
- Lewis, W. Arthur, **Growth and Fluctuations 1870-1913**, London, George Allen and Unwin, 1978.
- Leys, Colin; "Azgelişmişlik ve Bağımlılık: Eleştirel Notlar," **Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine**, der. Melih Ersoy, s. 21-29, Ankara, V Yayınları, 1992.
- Lord, Kinross, **Osmanlı: İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü**, çev. Meral Gaspıralı, İstanbul, Altın Kitapları, 2008.
- Magdoff, Harry, **Imperyalizm, From the Colonial Age to the Present**, New York, M R, 1987.
- Mahçupyan, Ethem, "Doğu ve Batı Zihniyet Gerilimi," **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, S. 2 (Şubat-Nisan 1998), s. 45-55.
- Mansfield Edward and Jack Snyder, "Democratization and the Danger of War," **International Security**, Vol. 20, No. 1(1995), p.5-38.
- Marks Karl ve Engels Friedrich, **Komünist Parti Manifestosu**, çev. Rekin Teksoy, İstanbul, Oğlak Yayıncılık, 2005.
- McEvedy, Colin, **Ortaçağ Tarih Atlası**, çev. Ayşen Anadol, İstanbul, Sabancı Üniversitesi, 2005.
- McGrew, Anthony "Realism vs. Cosmopolitanism," **BBC The Open University Course**, edt., Buzan Barry and Held David, December 1996.
- MENA** (The Middle East and North Africa) **1992**, London, Europa Publications Limited, 1992.
- Meszaros, Istvan, **Ya Sosyalizm Ya Barbarlık: Amerikan Yüzyılından Yol Ayrımına**, çev. İrfan Mehmetoğlu, Ankara, Epos Yayınları, 2004.
- Meyer W.John, Boli John, Thomas M.George and Francisco O. Ramirez, "World Society and the Nation-State" **American Journal of Sociology**, Vol. 103, No. 1, (1997), p. 144-181.
- Mommsen, Wolfrang J. edt., **Imperialismus**, Hamburg, ?, 1877.
- Murray J.Douglas and Viotti R.Paul, **The Defense Policies of Nations: A Comparative Study**, JHU Pres, 1994.

Murray, Robin, "The Internationalization of Capital and the Nation State," **International Firms and Modern Imperialism**, ed. Hugo Radice, p. 107-132, England, Penguin Boks, 1979.

Naisbitt John and Aburdene Patricia, **Değişen Dünyada 1990'ların On Yeni Hedefi: Megatrends 2000 Büyük Yönelimler**, çev. Erdal Güven, İstanbul, Form Yayınları, 1982.

Nasr, Vali, "Şii Yükselişi," **Avrasya Dosyası (Şii Jeopolitiği)**, C.13, S. 3 (2007), s.101-108.

NATO Handbook, Brussels, Public Diplomacy Division, 2006.

NATO Web Sayfası, <http://www.nato.int/>.

Naumkin, Vitaly, "Europe's Role in the Greater Middle East: A Russian Perspective," **IISS/CEPS European Security Forum**, Brussels, March 11, 2002.

NIC, **Global Trends 2015: A Dialogue About the Future with Nongovernment Experts**, Washington D.C., Naional Intelligence Council, 2002.

Nye Joseph and Owens William A., "America's Information Edge," **Foreign Affairs**, No. 75 (1996), ss. 20-37.

Nye, Joseph, **Amerikan Gücünün Paradoksu**, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2003.

-----"What New World Order?," **Strategy and Force Planing**, U.S. Naval War Collage, 1992.

NSC (Decision Directive)-63, White House, Washington, January 15, 1981.

Oğan, Sinan der., **Turuncu Devrimler, Soros'un Yeni Dünya Düzeni: "İkinci El" Demokrasi ve Neo-con'lar**, İstanbul, Birharf Yayınları, 2006.

Oğuz, Şebnem, "Reconsidering Globalization As The Internationalization of Capital: Implications for Understanding State Restructuring," **Canadian Political Science Association Annual Conference**, University of Western Ontario, London, June 2005.

Oil & Gas Journal, "Worldwide Look at Reserves and Production," Vol. 104, No. 47 (December 18 2006), p. 24-25.

OPEC Annual Statistical Bulletin 2007, <http://www.opec.org/library/>

Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzu Yüzyılı**, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2006.

Oran, Baskın, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, Ankara, İmaj Yayınevi, 2001.

-----**Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1997.

Orhan, Oytun, "Suriye İçin Nasıl Bir Demokratikleşme: Baskı mı, Teşvik mi?," **Avrasya Dosyası (İslam ve Demokrasi)**, C.11, S. 3 (2005), s.175-197.

O'Rourke, Kevin, "Globalization and Inequality: Historical Trends," **National Bureau of Economic Research Working Paper 8339**, Cambridge MA, 2001.

Önen, Mesut, "Küreselleşmenin Hukuki Boyutu ve Güvenlik Stratejilerine Etkileri," **Güvenlik Boyutunda Küreselleşmenin Siyasi, Ekonomik, Sosyal, Hukuki ve Askerî Yansımaları ve Türkiye** (Sempozyum) (16 Ekim 2002), Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi, s. 31-41.

Özkan, Tuncay, **CIA Kürtleri-Kürt Devletinin Gizli Tarihi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

Özlük, Erdem, "Orta Doğu İnsancılığı: Sömürgeciliğin Yeni Keşif Yolu," **Akademik Orta Doğu**, C.2, S.2 (2007), s.141-164.

Özügürlü, Metin, "Küresel Fabrikanın Doğuşu ve Yükselişi," **uzaklar.net**. (erişim, Şubat 2008), <http://www.uzaklar.net>.

Palmer, R.R., "Büyük Frederick, Guibert, Below: Kraliyet Savaşlarından Ulusal Savaşlara," **Modern Stratejinin Yaratıcıları**, der. Edward Mead Earle, s. 55-81, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1983.

Palmer R.R. and Colton Joel, **A History of The Modern World**, New York, Borzoi Book, 1971.

Parenti, Michael, **Against Empire**, San Francisco, City Lights Books, 1995.

Parker, Geoffery, **The Times Atlas of World History**, Londra, Times Yayınları, 1997.

-----"War and Economic Change: The Economic Costs of the Dutch Revolt," **War and Economic Development**, edt. J.M.Winter, p. 49-73, Cambridge University Pres, Cambridge, 1975.

Parkinson, F., **The Philosophy of International Relations: A Study in the History of Thought**, London, Sage, 1977.

Parlak, Zeki, **Yeni Uluslararası İşbölümü Yaklaşımının Eleştirel Bir Değerlendirmesi** (erişim, Eylül 2006), <http://iibf.kou.edu.tr/ceko/armaganlar/nusretekim/3/14.pdf>.

Parlar, Ahu, "Hayati Öneriler," **Capital.com.**, (Temmuz 2001), s.1-3, <http://www.capital.com.tr>.

Parlar, Suat, **Askerî Modernleşme Yoluyla Bayraksız İstila**, İstanbul, Bağdat Yayınları, 2007.

Petras, James, **Küreselleşme ve İmparatorluk**, çev. Saim Özen, İstanbul, Kakedon Yayınları, 2006.

Petras James ve Abaya Robin Eastman, **İsrail Siyonizm ve Orta Doğu**, çev. Ezgi Korkmaz, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2007.

Plato, "History of Globalization" **Stanford Encyclopedia of Philosophy**, 2006.

Pollack, M. Kenneth, "The Regional Military Balance," **The United States and the Persian Gulf**, edt. Richard D.Sokolsky, 61-89, Washington, D.C., National Defense University Press, 2003.

PRB (Population Reference Bureau), **2008 World Population Data Sheet**, <http://www.prb.org>.

Preece, Jennifer Jackson, **Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus-Devlet Sistemi**, İstanbul, Donkişot Yayınları, 2001.

Primakov, Yevgeniy, **11 Eylül ve Irak'a Müdahale Sonrası Dünya**, çev. Fatma ve Serdar Arıkan, İstanbul, Doğu Ofset Yayıncılık, 2004.

Quiggin, John, "Interpreting Globalization: Neoliberal and Internationalist Views of Changing Patterns of the Global Trade and Financial System" **Overarching Concerns Programme, No. 7, United Nations Research Institute for Social Development**, October 2005, <http://www.unrisd.org>.

Richards, Alan, "Economic Reform in the Middle East: The Challenge to Governance," **The Future Security Environment in the Middle East: Conflict, Stability, and Political Change**, edt. Nora Bensahel and Daniel L. Byman, p 57-128, Pittsburgh US, RAND, 2004.

Robertson, Ronald, **Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

Rochester, M., "The Rise and Fall of International Organizations as a Field of Study," **International Organization**, Vol. 40, No. 4 (1986), p.777-813.

Rugman, Alan, **Globalleşmenin Sonu: Radikal Bir Globalleşme Analizi**, Ankara, Kapital Medya Hizmetleri A.Ş., 2000.

Rynning, Stern, "NATO and the Broader Middle East, 1949-2007: The History and Lessons of Controversial Encounters," **The Journal of Strategic Studies**, Vol. 30, No. 6 (December 2007), p. 905-927.

RF (Rusya Federasyonu) Dış Politika Konsepti, 12 Temmuz 2008, Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Web sayfası, <http://www.kremlin.ru>.

Said, W.Edward, **Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışı**, çev. Berna Ülner, İstanbul, Metis Yayınları, 2001.

-----**Kültür ve Emperyalizm**, çev. Nemciye Alpay, İstanbul, Hil Yayın, 2004.

Sánchez, Omar, "The Rise and Fall of the Dependency Movement: Does It Inform Underdevelopment Today," **E.I.A.L.**, Vol. 14, No. 2, (Julio-Diciembre, 2003), <http://www.tau.ac.il/eial/>

Sandel, J.Michael, **Democracy's Discontents: America in Search of a Public Philosophy**, Harvard University Press, 1996.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih**, Ankara, İmge Kitabevi, 1989.

Sands, R.David, "Allies Unlikely to Help Pay for Second Iraq Invasion," **Washington Times**, (10 March 2003).

Saraçlı, Murat, "İran'da Azınlıklar," **Akademik Orta Doğu**, C.2, S.2 (2008), s141-162.

Schlote, Cf.W., **British, Overseas Trade**, Oxford, 1952.

Scholte, Jan Aart, "The Globalization of the World Politics," **The Globalization of the World Politics: An Introduction to International Relations**, ed. John Baylis and Steve Smith, p. 325-347, New York, Oxford University Press, 1997.

-----"Küreselleşme ve Sivil Toplum," **Sivil Toplum ve Demokrasi Konferansı**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi, Sivil Toplum Eğitim ve Araştırma Birimi No 10, 2005 a.

-----"The Sources of Neoliberal Globalization," **Overarching Concerns Programme**, No. 8, United Nations Research Institute for Social Development, October 2005 b, <http://www.unrisd.org>.

Schulze, Hagen, **Avrupa'da Ulus ve Devlet**, İstanbul, Literatür Yayınları, 2005.

Shah, Anup, "Corporate Power Facts and Stats," **globalissues.org** (15 May 2001), <http://www.globalissues.org>.

Sick, Gray, "The Evolution of US Strategy Toward the Indian Ocean and Persian Gulf Region," **The Great Game**, ed. A.Z. Rubinstein, p.49-80, New York, Praeger, 1983.

SITCEN-M, **Persian Gulf Regional Handbook**, Bruselles, NATO Publications, 2008.

SIPRI Yearbook 2007 a, Oxford Universty Pres, Oxford, 2007.

-----**Arms Transfers Database**, 5 June 2007 b, <http://www.sipri.org>,

Sluglett Peter and Farouk Morion, **The Middle East; The Arab World and it's Neighbours**, London, Times Books, 1991.

Somel, Cem, "Az Gelişmişlik Perspektifinden Küreselleşme" **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, S.18. (Şubat-Nisan 2002), s. 199-208.

Soros, George, **Küreselleşme Üzerine**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

-----**Amerikan Üstünlüğü Hayali**, çev. Doğan Selçuk Öztürk, İstanbul, Truva Yayınları, 2005.

Spybey, Tony, **Globalization and World Society**, Cambridge, Polity Press, 1996.

Steger, B.Manfred, **Globalism: The New Market Ideology**, Lanham, Rowman & Littlefield, 2002.

Stiglitz, E.Joseph, **Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı**, İstanbul, Plan B Yayıncılık, 2002.

Stonier, Tom, **The Wealth of Information: A Profile of the Post-Industrial Economy**, London, Methuen, 1983.

Stopford M.John and Dunning H.John, **Multinationals: Company Performance and Global Trends**, Londra, Macmillan, 1983.

Strope, Leigh, "The Gap Between Rich and Poor Widening in Troubled Economy," **Associated Press**, (17 August 2004).

Şaylan, Gencay, **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, Ankara, İmge Kitabevi, 1995.

Şen, Y.Furkan, **Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus-Devlet**, Ankara, Yargı Yayınevi, 2004.

Şenatalar, Burhan, **Küreselleşme**, <http://sodev.org.tr> , 2007.

Şeyban, Lütfi, **Reconquista, Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2003.

Şükür, Soran, "İslam Coğrafyasında Değişim ve Demokrasi Sorunu: Mısır," **Avrasya Dosyası (İslam ve Demokrasi)**, C.11, S. 3 (2005), s.223-239.

Tanilli, Server, **Uygarlık Tarihi**, İstanbul, Adam Yayınları, 2005.

Tatlıdil, Rezan, "Küreselleşmenin Türk Ekonomisi Üzerindeki Etkileri," **Güvenlik Boyutunda Küreselleşmenin Siyasi, Ekonomik, Sosyal, Hukuki ve Askerî Yansımaları ve Türkiye** (Sempozyum) (16 Ekim 2002), Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi, s. 92-113.

Taylor, Scott, **Şeytan Ekseninde Döngü: Amerika'nın Irak Savaşı**, İstanbul, Çatı Kitapları, 2004.

Teixeria, Ruy, "What the Public Really Wants on Globalization and Trade," **Center of American Progress**, Washington D.C., The Century Foundation, 2007.

Telhami, Shibley, "Middle Eastern Views of the United States: What Do the trendicate?," **Middle East Policy**, C. 13, No. 3 (Sonbahar, 2006), 34-45.

Tezkan Yılmaz ve Taşar M.Murat, **Dünden Bugüne Jeopolitik**, İstanbul, Ülke Kitapları, 2002.

The Economist Intelligence Unit's Index of Democracy 2008, <http://a330.g.akamai.net/>

Tilly, Charles, **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu**, çev. Kudret Emiroğlu, Ankara, İmge Kitabevi, 2001.

-----**Avrupa'da Devrimler 1492-1992**, İstanbul, Literatür Yayınevi, 2005.

Toffler, Alvin ve Heidi, **Yeni Bir Uygarlık Yaratmak/ 3. Dalganın Politikası**, çev. Zülfü Dicleli, İstanbul, Türk Henkel Yayınları, 1995.

Tomlinson, John, **Globalization and Culture**, Cambridge, Polity Press, 1999.

Tözüm, Haluk, "Küreselleşme: Gerçek mi Seçenek mi?," **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, S. 18 (Şubat-Nisan 2002), s. 147-167.

Tuncer, Hüner, "Küreselleşmenin Ulus-Devlet Üzerindeki Etkileri," **Güvenlik Boyutunda Küreselleşmenin Siyasi, Ekonomik, Sosyal, Hukuki ve Askerî Yansımaları ve Türkiye** (Sempozyum) (16 Ekim 2002), Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi, s. 77-89.

Tunçay, Mete, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Yeniçağ**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.

TUSAM, "Küreselleşmenin Diğer Adı, Çin: Tehdit mi Fırsat mı?," **Stratejik Öngörü Dergisi**, S. 5 (2005), s. 1-4.

Türkmen, Zekeriya, "I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Kutü'l-Ammare Zaferi," **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S.393 (Temmuz 2007), s.86-101.

Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2000.

United Nations, **Demographic Handbook**, New York, UN., 2000.

United Nations, **Trends in Total Migrant Stock**, New York, UN., 2006.

United Nations, **World Population Prospects: 2006 revision – Table A.8**, New York, UN, 2006.

United Nations, **World Population Prospects: The 2006 Revision and World Urbanization Prospects**, Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat, York, UN, 2006.

UNCTAD (UN Conference on the Trade and Development), **World Investment Report 2008**, New York and Geneva, 2008.

UNDP (United Nations Development Publications), **Human Development Report 1999**, New York, Oxford University Press, 1999.

UNDP, **Arab Human Development Report 2002**, New York, UN, 2002.

UNHCR, "Chapter 5 Protracted refugee situations: Box 5.1 Palestinian refugees," **The State of the World's Refugees 2006**, New York, UN, 2006.

US Department of State, **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The Paris Peace Conference 1919**, Vol. XII, Washington, 1947.

Uzgel, İlhan, **Ulusal Çıkar ve Dış Politika**, Ankara, İmge Kitabevi, 2004.

Uzun Özüm ve Bersan Duygu, "Irak Seçimleri Analizi," **Global Strateji Enstitüsü** (23 Şubat 2005), <http://www.globalstrateji.org>

Vasquez, M.John, **Power of Power Politics: A Critique**, New Brunswick, Rutgers University Pres, 1983.

Viotti R.Paul and Kauppi V.Mark, "International Relations or World Society," **International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism**, ed. Mark V.Kauppi and Viotti R.Paul, s.375-84, New York, Macmillan Publishing, 1993.

Wallerstein, Immanuel, "Patterns and Prospectives of the Capitalist World Economy." **Contemporary Marxism**, No. 9 (Fall 1984), s. 59-70.

-----**Bildiğimiz Dünyanın Sonu**, çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 2003.

-----**Dünya Sistemleri Analizi**, çev. Ender Abadoğlu, İstanbul, Aram Yayıncılık, 2005.

Waltz, N.Kenneth, "Globalization and American Power," **The National Interest**, (Spring 2000), p. 47-49. <http://findarticles.com/p/articles/mim2751/is2000Spring/ai61299041>.

WB, **World Development Indicators Database**, Washington, World Bank, 2008 a.

WB, **Global Economic Prospects 2009: Commodities at the Crossroads**, Washington, World Bank, 2008 b.

Weaver, C.John, "History, Globalization and Globality: Preliminary Thoughts," **Institute of Globalization and the Human Condition**, USA, Mc Master University Publication, 2003.

Williams, Howard, **International Relations in Political Theory**, Milton Keynes Open University Pres, 1992.

Yalçinkaya, Haldun, **Uluslararası İlişkiler Disiplininde Savaşın Soğuk Savaş Sonrası Değişimi**, (Doktora Tezi), İstanbul, İst. Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Fakültesi Uluslararası Ana Bilim Dalı, 2004.

Yan, Yunşiang, "Çin'de Devlet ve Kültürel Geçiş Süreci," **Bir Küre Bin Bir Küreselleşme**, der. Peter Berger, Samuel Huntington, s. 28-56, İstanbul, Kitapyayınevi, 2003.

Yanardağ, Merdan der., **Yeni Muhafazakarlar (Neo Cons)**, İstanbul, Chiviyazıları Yayınevi, 2004.

Yapıcı, Merve İrem, "Bir Akdenizli: Ferdinand Braudel," **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, S. 34 (Aralık-Ocak 2005-2006), s. 183-199.

Yavuz, Turan, **ABD'nin Kürt Kartı: ABD-Kürt İlişkilerinin Perde Arkası**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2003.

Yeates, Nicola, **Globalization and Social Policy**, London, Sage, 2001.

Yeldan, Erinç, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

-----"Küreselleşmenin Ekonomik Boyutu ve Güvenlik Stratejilerine Etkileri," **Güvenlik Boyutunda Küreselleşmenin Siyasi, Ekonomik, Sosyal, Hukuki ve Askerî Yansımaları ve Türkiye** (Sempozyum) (16 Ekim 2002), Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi, s.7-16.

Yenerer, Vedat, **Irak Yanıyor**, İstanbul, Truva Yayınları, 2007.

Yeniay, İ. Hakkı, **Yeni Osmanlı Borçları**, İstanbul, 1964.

Yetkin, Çetin, **Hristiyan ve İslam Siyasal Düşüncesi**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2005.

Yıldızoğlu, Ergin, **Hegemonyadan İmparatorluğa**, İstanbul, Everest Yayınları, 2003.

Yılmaz, Türel, **Uluslar Arası Politikada Ortadoğu, Birinci Dünya Savaşından 2000'e**, Ankara, Akçağ Kitapevi, 2004.

Yücel, F. Behçet, **Enerji Ekonomisi**, Ankara, Febel Ltd.Şti. Yayınları, 1994.

Zengingönül, Oğul, **Küreselleşme: Yoksulluk, Gelişmişlik ve İş Gücü Piyasaları Ekseninde**, Ankara, Adres Yayınları, 2004.

Zimmerman, Ekkart, "Toward a Casual Model of Military Coups d'Etat," **Armed Forces and Society**, Vol.5, No. 3 (Spring 1979), p. 13-34.

